

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

**BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN**

*Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимӣю методӣ аз соли 2007 наишр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007*

№ 3 (44), 2022

САРМУҲАРРИР:

САЛОМИЁН М.К. – доктори илмҳои филологӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

КОТИБИ МАСЪУЛ:

МУҲИДДИНЗОДА Б. – ёрдамчи президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

КАРИМОВА И.Х. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор

НУЪМОНОВ М. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШЕРБОЕВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НЕЪМАТОВ С.Э. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктори илмҳои педагогӣ

КАМОЛЗОДА С. – номзади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи инноватсия ва технологияи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

САИДЗОДА Р.Ҳ. – вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

РАҲИМӢ Ф.Қ. – президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ҶӢРАЗОДА Ҷ.Ҳ. – муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАҶМИДДИНИЁН А.М. – директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

НАМОЗЗОДА Ҷ.А. – ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии қормандони соҳаи маориф

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи наирияхои илми тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илми Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: 734063, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ – 126, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

E-mail: att@maorif.tj **Сомона:** rayom-att.tj **Тел:** +992 37 225 84 22, +992 37 225 84 26

ISSN 2222-9809

Индекси обуна: 77727

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САЛОМИЁН М.К. – доктор филологических наук, профессор, президент АОТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. – пом. президента Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

КАРИМОВА И.Х. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор

НУЪМОНОВ М. – член – корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШЕРБОЕВ С. – член – корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НЕГМАТОВ С.Э. – доктор педагогических наук, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктор педагогических наук

КАМОЛЗОДА С. – кандидат педагогических наук, зав. отделом инновации и технология обучения Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. – министр образования и науки Республики Таджикистан

РАХИМИ Ф.К. – президент Национальной Академии наук Таджикистана

ДЖУРАЗОДА Дж. – первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан

НАДЖМИДДИНИЁН А.М. – директор Института развития образования имени А. Джамии АОТ

НАМОЗЗОДА Дж. – ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. Айни – 126, Академия образования Таджикистана

E-mail: att@maorif.tj **Сайт:** rayom-att.tj **Тел:** +992 37 225 84 22, +992 37 225 84 26

ISSN 2222-9809

ISSN 2222-9809

2 2 2 2 9 8 0 9

© Академия образования Таджикистана, 2022

Индекс подписки: 77727

CHIEF EDITOR:

SALOMIYON M.Q. – *Doctor of Philology sciences, professor, the President of AET*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

KARIMZODA M.B. – *Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET*

EXECUTIVE SECRETARY:

MUHIDDINZODA B. – *assistant the president Academy of Education of Tajikistan*

EDITORIAL TEAM:

- LUTFULLOZODA M.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
- KARIMOVA I.KH.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
- SHARIFZODA F.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
- BOBIZODA G.M.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor*
- NUMONOV M.** – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
- SHERBOEV S.** – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
- NEGMATOV S.E.** – *Doctor of pedagogical sciences, professor*
- GULMADOV F.** – *Doctor of pedagogical sciences*
- KAMOLZODA S.** – *Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of innovation and learning technology of the Academy of Education of Tajikistan*

EDITORIAL COUNCIL:

- SAIDZODA R.H.** – *Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
- RAHIMI F.K.** – *President of the National Academy of Sciences of Tajikistan*
- JURAZODA J.H.** – *first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
- NAJMIDDINIYON A.M.** – *Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET*
- NAMOZZODA J.** – *Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators*

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index

The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059 / MD.

Address: 734063, Dushanbe, 126 Ayni Str., Academy of Education of Tajikistan

E-mail: att@maorif.tj Site: payom-att.tj Tel: +992 37 225 84 22, +992 37 225 84 26

ISSN 2222-9809

© Academy of Education of Tajikistan, 2022

Subscription index: 77727

МУНДАРИЧА
СИЁСАТИ МАОРИФ

Саҳ.

КАРИМОВА И.Х., РАЧАБЗОДА М.

Моҳияти методологияи таҳқиқоти педагогӣ, методҳои муосир ва масъалаҳои мубрами он..... 11 – 18

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА

КАРИМЗОДА М.Б., НОРОВА З.И.

Ташикли навгониҳо дар самти такмили ихтисоси омӯзгорони маркази инкишофи кӯдак – гавари сифати таҳсилот..... 19 – 23

ХОЛБОБОЕВА Х.Б.

Тавсияҳои методӣ оид ба ҷорӣ кардани шаклу усулҳои ташикли ҷиҳати навоарӣ дар раванди омӯзиши хонандагон..... 24 – 27

УЛФАТОВ М.М.

Корҳои бурназсинфӣ яке аз роҳҳои муккамалгардонии салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ..... 27 – 32

МАТРОБИЁН С.К., НАҶМИДДИНИЁН Ф.Р.

Концепти «забони тоҷикӣ» дар тасвири илмӣ ва муқаррарӣ..... 33 – 40

ХОЛМУРОДОВ М.Ғ.

Аҳамияти таълими омодагии ибтидоии ҷарбӣ дар тарбияи ҷарбию ватандӯсти хонандагон..... 40 – 47

КАМОЛЗОДА С.

Мутолиаи китоб тарғиб меҳоҳад..... 47 – 53

АБДУЛЛОЕВ И.

Муносибати босалоҳият ва хусусиятҳои он дар таълими забони модарӣ..... 53 – 58

АБИЛЗОДА Г.С.

Ташиқули ҷанбаҳои гендерии ниҳодҳои васоити ахбори омма дар ҷомеаи муосири тоҷик..... 58 – 62

БОРАКОВА Ҷ.Р.

Мафҳуми фалсафаи Носири Хусрав дар ташиқули ҷаҳонбинии донишҷӯён..... 62 – 67

ДАВЛАТШОЗОДА А.

Мавқеи асарҳои қаҳрамонӣ дар тарбияи ахлоқи кормандони мақомоти корҳои дохилӣ..... 67 – 72

ҚУВВАТОВ С.Д., РАҶМОНОВ З.П.

Забони ишораи тоҷикӣ ва хусусиятҳои хоси он дар дарсҳои забони модарӣ барои кӯдакони ношунаво..... 73 – 79

КАРИМЗОДА М.Б., РИОЕВ А.М.

Ҷанбаҳои муҳими технологияи педагогӣ ва истифодаи он дар раванди таълим..... 79 – 86

САИДИБРОИМОВ Ш., ЧОРШАНБИЕВА Л.

Тақвияти педагогӣ дар такмил бахшидани сифати таълим бо роҳи табодули таҷриба..... 86 – 93

МУХТОРОВА И., КАРИМЗОДА М. <i>Талабот ба донишҷӯёни коллеҷҳои тиббӣ чиҳати омӯзиши амалии забони русӣ.....</i>	93 – 97
НОСИРОВ М.С. <i>Таъсири омилҳои табиӣ ва фарҳангӣ ба раванди ташиккул ва таҳаввулоти топонимҳои ноҳияи Деваитич.....</i>	98 – 103
КАРИМОВА И.Х., АБДУЛОВ Ҷ.М. <i>Асосҳои назариявӣ-методологии тарбияи мавқеи шахрвандии наврасону ҷавонон тавассути осорхонаҳои мактабӣ.....</i>	104 – 108
ҚУРБОНОВ С.С. <i>Мероси педагогии ниёгон дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни донишгоҳи омӯзгорӣ.....</i>	108 – 112
САИДЗОДА А.Р. <i>Ақидаи олимони дар бораи «Мафҳумҳои тарбияи эстетикӣ ва тарбияи эстетикӣ-фардӣ».....</i>	113 – 118
НАБИЕВА М.А. <i>Масъалаҳои назариявии баҳодихӣ ба дониши, маҳорат ва малакаи хонандагон.....</i>	118 – 124
ТАЛБАКОВА Н.Қ. <i>Тарбияи маънавию ахлоқии донишҷӯён дар дарсҳои забони англисӣ.....</i>	124 – 129
НУРМАТОВА Н.Л. <i>Истеъдоди кӯдакон ҳамчун падидаи равонӣ – педагогӣ.....</i>	129 – 135
МАДАТЗОДА МАНЗУРА <i>Асосҳои методологии татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим.....</i>	136 – 140

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ

АЛАМОВА Х.Т. <i>Шароитҳои педагогии истифодаи технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ.....</i>	141 – 146
Ба тавачҷуҳи муаллифон	147

СО Д Е Р Ж А Н И Е

О Б Р А З О В А Т Е Л Ь Н А Я П О Л И Т И К А

КАРИМОВА И.Х., РАДЖАБЗОДА М.

Сущность методологии педагогического исследования, современные методы и их актуальные проблемы..... 11 - 18

О Б Щ Е Т Е О Р Е Т И Ч Е С К И Е П Р О Б Л Е М Ы П Е Д А Г О Г И К И

КАРИМЗОДА М.Б., НОРОВА З.И.

Формирование новых моделей повышения квалификации учителей центров развития ребенка - залог качества образования..... 19 – 23

ХОЛБОБОЕВА Х.Б.

Методические рекомендации о внедрении форм и методов организации по актуализации процесса обучения учащихся..... 24 – 27

УЛФАТОВ М.М.

Внеклассная работа один из способов совершенствования навыков чтения младших школьников..... 27 – 32

МАТРОБИЁН С.К., НАДЖМИДДИНИЁН Ф.Р.

Концепт «таджикский язык» в научном и быденном понятии..... 33 – 40

ХОЛМУРОДОВ М.Г.

Значение обучения начальной военной подготовке в военно-патриотическом воспитании учащихся..... 40 – 47

КАМОЛЗОДА С.

Чтение книги требует поощрения..... 47 – 53

АБДУЛЛОЕВ И.

Компетентностный подход и его особенности в обучении родному языку..... 53 – 58

АБИЛЗОДА Г.С.

Гендерные аспекты в развитии института СМИ в современном таджикском обществе..... 58 – 62

БОРАКОВА Д.Р.

Понятия философии Носира Хусрава в формировании мировоззрения студентов 62 – 67

ДАВЛЯТШОЗОДА А.

Место героического произведения в нравственном воспитании служащих органа внутренних дел..... 67 – 72

КУВВАТОВ С.Д., РАХМОНОВ З.П.

Таджикский жестовый язык и его особенности на уроках родного языка для глухих детей..... 73 – 79

КАРИМЗОДА М.Б., РИОЕВ А.М.

Важные аспекты педагогической технологии и ее использование в образовательном процессе..... 79 – 86

САИДИБРОИМОВ Ш., ЧОРШАНБИЕВА Л.

Усиление педагогической направленности повышения качества образования путем обмена опытом..... 86 – 93

МУХТОРОВА И., КАРИМЗОДА М.

Потребность в практическом изучении русского языка студентами медицинского колледжа..... 93 – 97

НОСИРОВ М.С. <i>Влияние природных и культурных факторов на процесс формирования и эволюции топонимов Деваитического района.....</i>	98 – 103
КАРИМОВА И.Х., АБДУЛОВ Д.М. <i>Теоретико-методологические основы воспитания гражданской позиции подростков и молодежи посредством школьных музеев.....</i>	104 – 108
КУРБОНОВ С.С. <i>Педагогическое наследие предков в духовно-нравственном воспитании студентов педагогических университет.....</i>	108 – 112
САИДЗОДА А.Р. <i>Мнение ученых о «Концепциях эстетического воспитания и эстетического воспитания личности».....</i>	113 – 118
НАБИЕВА М.А. <i>Теоретические вопросы оценки знаний, навыков и квалификации студентов.....</i>	118 – 124
ТАЛБАКОВА Н.К. <i>Духовно-нравственное воспитание студентов на уроках английского языка.....</i>	124 – 129
НУРМАТОВА Н.Л. <i>Детская одаренность как психолого-педагогический феномен.....</i>	129 – 135
МАДАТЗОДА МАНЗУРА <i>Методологические основы применения компетентностного подхода к обучению</i>	136 – 140

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

АЛАМОВА Х.Т. <i>Педагогические условия использования информационно-коммуникационных технологий в системе высшего профессионального образования.....</i>	141 – 146
К сведению авторов	147

CONTENTS
EDUCATIONAL POLICY

Pag.

KARIMOVA I.Kh., RAJABZODA M.

Methodological essence of pedagogical research, modern methods and its important issues..... 11 - 18

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

KARIMZODA M.B., NOROVA Z.I.

Formation of new models of professional development of teachers of child development centers - a guarantee of the quality of education..... 19 - 23

KHOLBOBOEVA Kh.B.

Methodological recommendations by introducing forms and methods of the organization to update the process student learning..... 24 - 27

ULFATOV M.M.

Extra-class work is one of the ways to improve the reading skills of younger students..... 27 - 32

MATROBIYON S.K., NAJMIDDINION F.R.

The concept of "Tajik language" in scientific and conventional description..... 33 - 40

KHOLMURODOV M.G.

Significance of teaching initial military preparation in military-patriotic education of pupils of secondary schools..... 40 - 47

KAMOLZODA S.

Reading a book requires encouragement..... 47 - 53

ABDULLOEVI I.

Competence-based approach and its features in teaching the native language..... 53 - 58

ABILZODA G.S.

Gender aspects in the development of the media institution in modern tajik society.. 58 - 62

BORAKOVA J.R.

Concepts of the philosophy of Nosir Khusrav..... 62 - 67

DAVLATSHOZODA A.

The place of the heroic work in the moral education of the employees of the internal affairs..... 67 - 72

KUVVATOV S.D., RAHMONOV Z.P.

Tajik sign language and its features in the lessons of the native language for deaf children..... 73 - 79

KARIMZODA M.B., RIOEV A.M.

Important aspects of pedagogical technology and its use in the educational process.. 79 - 86

SAIDIBROIMOV Sh., CHORSHANBIEVA L.

Strengthening pedagogical direction: improving the quality education through experience exchange..... 86 - 93

MUKHTOROVA I., KARIMZODA M.B.

The need for the practical study of the russian language by medical college students. 93 - 97

NOSIROV M.S. <i>Influence of natural and cultural factors on the process of formation and evolution of toponyms of the Devashtich district.....</i>	98 – 103
KARIMOVA I.Kh., ABDULOV J.M. <i>Theoretical-methodological foundations of education of citizenship of teenagers and young people through school museums.....</i>	104 – 108
KURBONOV S.S. <i>Pedagogical heritage of ancestors in spiritual and moral education of pedagogical university students.....</i>	108 – 112
SAIDZODA A.R. <i>Opinion of scientists on «Concepts of aesthetic education and personal aesthetic education».....</i>	113 – 118
NABIEVA M.A. <i>Theoretical issues of assessing knowledge, skills and qualifications of students.....</i>	118 – 124
TALBAKOVA N.K. <i>Spiritual and moral education of students in english lessons.....</i>	124 – 129
NURMATOVA N.L. <i>Children's talented as a psychological and pedagogical phenomenon.....</i>	129 – 135
MADATZODA MANZURA <i>Methodological bases for applying the competence-based approach to education....</i>	136 – 140

TEACHING TECHNOLOGY

ALAMOVA Kh.T. <i>Pedagogical conditions for the use of information and communication technologies in the system higher professional education.....</i>	141 – 146
For authors.....	147

**СИЁСАТИ МАОРИФ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
EDUCATIONAL POLICY**

ТДУ: 37+37.01+37.02+37.04+37.09

**МОҲИЯТИ МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ,
МЕТОДҲОИ МУОСИР ВА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ОН**

КАРИМОВА Ирина Холовна – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ноиби президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126. **E-mail:** gumarizm@mail.ru, **тел.:** + (992) 907 72 55 94

РАҶАБЗОДА Маҳмадулло – унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Дошишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ш. Душанбе, к. Носиров, 33, **E-mail:** rmg-2013@mail.ru, **тел.:** + (992) 988 92 63 33

Дар мақола муаллифон моҳияти методологияи таҳқиқоти педагогӣ, методҳои муосир ва масъалаҳои мубрами онро мавриди омӯзиш ва арзёбӣ қарор додаанд. Ба муҳаққиқон муяссар гардидааст, ки дар заминаи осори илмии муҳаққиқони ватанию хоричӣ доир ба таҳқиқотҳои илмии педагогӣ, аз ҷумла таҳқиқоти эмпирикии педагогӣ, таҳқиқоти назариявии педагогӣ ва таҳқиқоти методологӣ андешаҳои худро баён созанд.

Муаллифон инчунин дар таҳқиқоти хеш бештар афзалиятро ба методологияҳои зерин - диалектика, прагматизм, бихевиоризм, экзистенциализм дода, дар раванди таҳқиқ собит намудаанд, ки нуктаи нисбатан муҳими методологияи таҳқиқоти илмӣ ин истифодаи амиқи методология ва методҳои муосири таҳқиқ дар ҳалли масъалаҳои мубрами педагогика, яъне проблемаҳо, мушкилот, тартиб додани предмети таҳқиқот, таҳияи назарияи илмӣ, инчунин санҷиши натиҷаи бадастомада аз нуктаи назари ҳаққонӣ будани он ба шумор меравад.

Вожаҳои асосӣ: арзёбӣ, диалектика, дошишҳо, илм, квалиметрия, концепсия, метод, методология, меъёрҳо, омӯзиш, педагогика, принцип, синергетика (равияи байнифаннӣ), муҳаққиқ, таҳлил, таҳқиқ, таҳқиқоти педагогӣ, таҳқиқоти эмпирикӣ.

**СУЩНОСТЬ МЕТОДОЛОГИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ,
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ**

КАРИМОВА Ирина Холовна – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор, вице президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **E-mail:** gumarizm@mail.ru, **тел.:** + (992) 907 72 55 94

РАҶАБЗОДА Маҳмадулло – соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков им. Сотиима Улуғзода, г. Душанбе, ул. Носирова, 33. **E-mail:** rmg-2013@mail.ru, **тел.:** + (992) 988 92 63 33

В статье рассматриваются сущность методологии педагогического исследования, современные методы и его актуальные проблемы. Исследователям удалось высказать свое мнение на основе научных трудов отечественных и зарубежных исследователей по научно-педагогическим исследованиям, в том числе эмпирико-педагогическим, теоретико-педагогическим и методическим исследованиям.

Авторы также отдавали приоритет в своих исследованиях следующим методологиям - диалектике, прагматизму, бихевиоризму и экзистенциализму. В процессе исследования они доказали, что важнейшим пунктом методологии научного исследования является глубокое использование современной исследовательской методологии и методов в решении актуальных вопросов педагогики, то есть проблем, задач, подготовки предмета исследования, разработки научной теории, а также проверки полученного результата с точки зрения его достоверности.

Ключевые слова: оценивание, диалектика, знание, наука, квалиметрия, концепция, метод, методология, критерии, обучение, педагогика, принцип, синергия (междисциплинарный подход), исследователь, анализ, исследование, педагогическое исследование, эмпирическое исследование.

KARIMOVA Irina Kholovna – academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of pedagogical sciences, professor, Dushanbe, Ayni str. 126, **E-mail:** gumanizm@mail.ru, **Phone:** + (992) 907 72 55 94

RAJABZODA Mahmaddullo – researcher of the department of pedagogy and psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Nosirov str. 33, **E-mail:** rmg-2013@mail.ru, **Phone:** + (992) 988 92 63 33

In the article, the authors analyzed methodological essence of pedagogical research and its important issues. The researchers managed to express their opinions on the basis of the scientific works of native and foreign researches on pedagogical scientific research, including empirical pedagogical research, theoretical pedagogical research and methodological research.

In their research, the authors also gave more priority to the following methodology – dialectic, pragmatism, behaviorism, existentialism. They proved in the process that the most important aspect of the methodology of scientific research is the in-depth use of modern research methodology and methods in the solution of important issues of pedagogy, that is problems, difficulties, development of scientific theory and the verification of the obtained result from the point of view of its correctness too.

Key words: value, dialectics, dissertations, knowledges, science, qualimetry, concept, method, methodology, measures, important, theoretical, study, pedagogy, principle, synergetics, researcher, analysis, research, pedagogical research, empirical.

Арзёбии сифати таҳқиқоти педагогӣ, қабл аз ҳама, таҳлили квалиметрии методология ва методҳои таҳқиқотии зимни баррасиҳо истифодашуда, мубрамияти мавзӯҳои таҳқиқгардида ва аломатҳои дигари ба таҳқиқоти педагогӣ хосбударо тақозо мекунад. Аз ин рӯ, равшансозии мафҳуми таҳқиқоти педагогӣ, методология ва методҳои таҳқиқоти педагогӣ ва мафҳуми истилоҳоти дигари ба ин мавзӯ алоқамандбуда имкон медиҳад, то намуна барои қиёс зимни таҳлилҳои квалиметрӣ мушаххасан дошта бошем.

Чуноне, ки дар илм дар маҷмӯъ ва дар фалсафа ва методологияи таҳқиқоти илмӣ дар алоҳидагӣ қабул шудааст, «таҳқиқоти педагогӣ» ё «таҳқиқоти илмӣ педагогӣ» раванди ташаккули донишҳо ва шакли фаъолияти маърифатӣ мебошад, ки ба кашфи қонуниятҳои объективии таълиму тарбия ва рушди онҳо нигаронида шудааст. Ин навъи таҳқиқот дар се сатҳ гузаронида мешаванд: 1) эмпирикӣ; 2) назариявӣ; 3) методологӣ.

Навъи аввал - таҳқиқоти эмпирикии педагогӣ, маъмулан, маҷмуи метод, воситаҳо, тартибу технологияҳо дар бар мегирад, ки барои омӯзиш ва таҳқиқи ягон масъала ё мушкилоти педагогӣ равона шудаанд. Натиҷаи ин раванд бошад, одатан дар шакли муайянсозии далелу бурҳонҳои нав дар илми педагогика ифода меёбад. Аз ҷониби дигар, мақсади таҳқиқоти эмпирикии педагогӣ ин таъмини маърифати бевоситаи субъектҳои раванди педагогӣ, бақайдгирии ашёву зухуроти муайяншуда, инчунин равшансозии далелҳо мебошад, ки барои таҳлилу баррасиҳои минбаъда дар сатҳи назария зарур ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, «озмоиши педагогӣ, мушоҳида, худмушоҳидакунӣ, сӯхбат, пурсиш (анкетирование - М.Р), сотсиометрия, табақабандӣ, санҷиши тестӣ, консилиуми педагогӣ, шкалабандӣ, баҳогузориҳои экспертӣ, индекскунонӣ, омӯзиш, ҳулосакунӣ ва паҳнсозии таҷрибаи педагогии оммавӣ ва пешқадам» [6] ва дигар роҳҳои баррасии эмпирикии масъалаҳо дар таҳқиқоти педагогӣ бояд мақоми хоса дошта бошанд.

Дар бораи навъи дуюм - таҳқиқоти назариявии педагогӣ сухан гуфта, дар фалсафа ва методологияи илм асосан онро ҳамчун таҳқиқоте меҳисобанд, ки дар рафти он қонунмандии асосию умумии педагогӣ пешниҳод ва таҳия мегарданд, ки барои фаҳмондани далелҳои қаблан муайяншуда ва пешбинии рушди онҳо дар оянда имконият фароҳам месозанд. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти назариявии педагогӣ воситаҳои бадастории далелҳои илмӣ мавриди истифода қарор гирифта, таҳияи концепсия ва назарияҳои педагогӣ сурат мегирад, ки дар онҳо қонунмандии мавҷудияти объект ва равандҳои гуногуни педагогӣ инъикос гардида, робитаҳои мутақобила ва вобастагии онҳо аз ҳамдигар нишон дода мешаванд. Дар баробари ин, таҳқиқоти назариявӣ «бо омӯзиши адабиёт – корҳои классикон оид ба масъалаҳои инсоншиносӣ, корҳои умумӣ ва махсус оид

ба педагогика, нашрияҳои даврии педагогӣ, адабиёти маълумотдиҳандаи педагогӣ ва воситаҳои методӣ оид ба масъалаҳои педагогика ва илмҳои бо он алоқаманд пайваста мебошад» [6].

Дар педагогика баъзан навъи сеюм - таҳқиқоти методологиро низ ҷудо мекунанд, ки моҳияташ чунин аст: «Дар ин сатҳ дар заминаи таҳқиқоти эмпирикӣ ва назариявӣ принципҳои методҳои умумӣ ташаккул ёфта, таҳияи назария сурат мегирад» [11].

Қобили зикр аст, ки таҳқиқоти педагогӣ бо мақсади омӯзиши воқеияти педагогӣ гузаронида шуда, мақсади он муайянсозии низому тартиб, мунтазамӣ дар объект ва равандҳои таҳқиқшаванда мебошад, ки ба муқаррарсозии ягон қонун, қоида ё қонуният меорад. Аз ин рӯ, таҳқиқоти педагогӣ бояд ҳатман ба меъёрҳои муайяншуда ба пуррагӣ ҷавобгӯ бошад. Ҳамчун намуна метавон меъёрҳои дар ин самт муайянкардаи муҳаққиқони педагогикаи Федератсияи Россияро мисол овард. Тибқи онҳо таҳқиқоти педагогӣ бояд ҷавобгӯи чунин меъёрҳо бошад: «1) ба раванди педагогӣ ворид сохтани ягон навгонӣ, таъсири принципиалро бо мақсади бадастории натиҷаи муайян пешбинӣ кунед; 2) таъмини шароитро муҳайё созад, ки ба ҷудо кардани робита байни таъсир ва натиҷаи он имкон медиҳад; 3) бахисобгирии ба таври кофӣ муқаммалу дар санадҳо ба қайд гирифташудаи ченакҳо (нишондиҳандаҳо)-и ҳолати ибтидоӣ ва ниҳии раванди педагогиро дар бар гирад, то ки фарқияти онҳо натиҷаи таҷрибаро муайян созад; 4) ба таври кофӣ исботшуда буда, эътимоднокии ҳулосаҳои таъмин намояд» [7].

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти педагогиро ҳамчун раванди ташаккули донишҳо ва шакли фаъолияти маърифатӣ оид ба муайянсозии қонуниятҳои объективии раванди таълиму тарбия ва рушди онҳо таъриф дода ва бо сабаби он, ки объект ва предмети таҳқиқоти моҷиҳи таҳқиқоти илмӣ-педагогӣ мебошад, мехостем таъкид намоем, ки ба ҳайси намудҳои таҳқиқоти педагогӣ мо дар асоси маводи таҳқиқнамудаи худ ва вобаста ба субъектҳои таҳқиқот, яъне ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва муҳаққиқони алоҳида, чунин навъҳои таҳқиқоти педагогиро барои таҳлили квалитетӣ ҷудо намудаем: мавзӯҳои фармоишӣ (мавзӯҳои илмӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ маблағгузоришаванда), фаъолияти оинномавии ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар самти таҳқиқ ва назорати равандҳои педагогӣ, таҳқиқоти монографӣ ва диссертатсионии муҳаққиқони алоҳида, фаъолияти шуроҳои диссертатсионӣ, маърузаҳо дар чорабиниҳои гуногуни илмӣ, нашри мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ, тайёр кардани кадрҳои илмӣ, корҳои фаҳмондадиҳию тарғиботӣ оид ба ҷалби мутахассисони ҷавон ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, баррасии экспертии диссертатсионӣ ҳимояшуда ва ғайра.

Ҳама навъҳои таҳқиқоти педагогӣ зикршуда ҳамчун таҳқиқот дар илмҳои дигар асосҳои назариявӣ доранд. Мафҳуми «асосҳои назариявии таҳқиқот» системаи муқаррароти илмӣ, назарияҳои илмӣ, принципҳои методологӣ ва равишҳои баррасиро фаро мегирад, ки дар асоси онҳо фарзияи таҳқиқот пешниҳод гардида, дар заминаи онҳо таҳлили натиҷаҳои назариявӣ ва эмпирикии таҳқиқот роҳандозӣ карда мешавад. Дар баробари ин, «Бунёди асоси назариявии ҳуб тавсифи муфассали адабиёти ба предмети омӯзиш алоқамандро талаб мекунанд, ки ин имкон медиҳад, то схемаи концептуалии роҳнамо барои нафаре, ки мехоҳад ба кори таҳқиқотӣ машғул гардад, таҳия карда шавад» [5].

Ба ҳайси асосҳои назариявӣ одатан асарҳои илмӣ асосгузори ин ё он илм ё ҷараён дар илм, муҳаққиқони барҷастаи ягон соҳаи мушаххаси илм, муҳаққиқони алоҳида, таълимот ва концепсияҳои дар ин соҳа мавҷудбуда ва ғайра хизмат мекунанд. Аз ҷумла, дар таҳқиқоте, ки мо баррасӣ намудем, аз педагогҳои машҳур бештар номҳои Ж.Ж. Руссо, И. Кант, И.В. Бестужев-Лада ва дигарон, аз педагогҳои муосири тоҷик И.Х. Каримова, Қ.Б. Қодиров, М. Лутфуллозода, С. Сулаймонӣ, Ф. Шарифзода ва дигарон вомехӯранд. Ба ҳайси таълимоту концепсияҳои педагогӣ бошад, афзалият ба диалектика, прагматизм, бихевиоризм, экзистенциализм ва амсоли он дода шудааст.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти педагогӣ истифода аз методологияи созгор низ хеле муҳим аст. Оид ба методологияи таҳқиқоти илмӣ дар маҷмӯъ суҳан гуфта, муҳаққиқони тоҷик барҳақ таъкид доштаанд: «Бояд тазаққур дод, ки дониши илмӣ худ ба худ пайдо намешавад ва худ ба худ рушд намекунад. Он ба шарофати саъю кӯшиши одамон, ки дар соҳаи истехсоли идеяҳои илмӣ талош доранд, ба вучуд меояд. Дарки ин далел, инчунин зарурати меъёрӣ ва муназзам сохтани афкори илмию таҳқиқотӣ, муайянкунии вариантҳои муносиби он сабаб шуданд, ки таълимот дар бораи метод, яъне методология пайдо гардид» [10, 51].

Дар осори илмӣ академӣ ҳуди истилоҳи «методология» чунин маънидод шудааст: «Методология аз калимаи «метод» ва «логос» таркиб ёфта, таълимот оид ба сохтор, роҳандозии мантиқӣ, методҳо ва воситаҳои фаъолиятро (фаъолияти илмиро - Р.М.) ифода мекунанд» [4, 39].

Ҳамзамон, дар луғати энциклопедии фалсафӣ омадааст, ки «Методология – низоми принципҳо ва тарзҳои ташкил ва роҳандозии фаъолияти назариявӣ ва амалӣ, инчунин, таълимот оид ба низоми мазкур мебошад». Методология тадриҷан ба сифати предмети идроки ратсионалӣ ҷудо шуда, ҳамчун низоми қоидаҳо ва меъёрҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ озмудашудаи идроку амал устувор гардидааст, ки онҳо ба хусусият ва қонунҳои воқеият мувофиқат мекунад [7, 365-366].

Методология инчунин ҳамчун таълимот доир ба сохтори мантиқии методҳо ва воситаҳои таҳқиқоти илмӣ тафсир карда мешавад. Аз ин рӯ, дар ҷунин фаҳмиш таҳти мафҳуми методология «маҷмӯи роҳҳо, воситаҳо ва амалиётҳо барои фаҳмиши назариявӣ ва амалии воқеият дар назар дошта мешавад. Дар фалсафаи умумӣ методологияро ҳамчун таълимот дар бораи метод медонанд, ки ҳадафи асосии он муайянсозии мутобиқати метод ба объекти маърифат аст. Вазифаи асосии таҳқиқоти методологӣ аз омӯхтани пайдоиш, моҳият, самаранокӣ ва ҷиҳатҳои дигари методҳои маърифати илмӣ, инчунин аз муайян сохтани имконият ва ҳудудҳои истифодашавии ин ё он методҳои фаъолияти маърифатӣ иборат аст» [10, 52].

Ҳар гуна методологияи илм оид ба қисматҳои таҳқиқоти илмӣ, объектҳои он, предмети таҳлил, вазифаи таҳқиқот ё равшансозии проблемаҳо, маҷмӯи воситаҳои таҳқиқ, ки барои ҳалли вазифаи навъи мазкур заруранд, маълумот медиҳад ва дар бораи натиҷаи раванди таҳқиқот дар рафти ҳалли вазифаҳо тасаввурот ба вучуд меорад. Нуқтаи нисбатан муҳимми методологияи таҳқиқоти илмӣ муайян сохтани масъалаҳо, яъне проблемаҳо, мушкилот, тартиб додани предмети таҳқиқот, таҳияи назарияи илмӣ, инчунин санҷиши натиҷаи бадастомада аз нуқтаи назари ҳаққонӣ будани он ба шумор меравад.

Ба таҳқиқоти И.В. Роберт, коршиноси Маркази иттилоотии соҳаи маориф, ки дар назди Донишқадаи идоракунии маорифи Академияи Таҳсилоти Россия фаъолият мекунад, таъя намуда ва онро ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ сохта, ҷунин махсусиятҳои оид ба дараҷаҳои методологияи таҳқиқоти педагогӣ ва принципҳои методологияи таҳқиқоти педагогӣ қайд кардан мумкин аст, ки ба болобарии сифати таҳқиқот дар ин самт мусоидат мекунад [9].

Муҳаққиқи мазкур чор дараҷаи методологияи таҳқиқоти педагогиро ҷудо менамояд: фалсафӣ, умумиилмӣ, мушаххасан илмӣ ва технологӣ. Дараҷаи фалсафии таҳқиқоти педагогӣ миёни ин дараҷаҳо асоситарин маҳсуб буда, моҳияти аз қадом дидгоҳ баррасӣ намудани масъалаву мушкилот ва ба қадом принципҳои маърифати воқеият таъя намудани муҳаққиқро нишон медиҳад ва ҷӣ гуна таъсир доштани ин дидгоҳро ба идеяҳо, ғояҳо дар педагогика муайян месозад. Дар ин зимн И.В. Роберт ҷунин ҷараёнҳои, ки дар раванди таҳқиқоти педагогӣ муҳаққиқон ба онҳо бештар таъя мекунад, таъкид намудааст: экзистенциализм, прагматизм, бихевиоризм, материализми диалектикӣ ва идеализм [9].

Албатта дуруст аст, ки дар таҳқиқоти педагогӣ таъя ба фалсафаи экзистенциализм – ҷараён дар фалсафаи асри XX, ки фардияти ҳастии инсонро, ки моҳияти иррационалӣ дорад, эътироф карда, намояндагони он Жан-Пол Сартр (1905-1980), Карл Ясперс (1883-1969), Габриэл Марсел (1889-1973), Албер Камю (1913-1960), Симон де Бовуар (1908-1986), Мартин Хайдеггер (1889-1976) ва дигарон буданд, ба мушоҳида мерасад. Инчунин, прагматизм - равияи фалсафӣ, ки ба амалия ҳамчун меъёри ҳақиқат таъя карда, асосгузори он файласуфи амрикоии асри XIX-XX Чарлз Пирс (1839-1914) ҳисоб мешавад, ба методологияи таҳқиқоти педагогӣ дар кишварҳои пасошуравӣ таъсири муайян расонидааст. Дар бораи бихевиоризм - ҷараён дар психологияи инсон ва ҳайвонот, ки асоси таълимоти онро ақидаҳо дар бораи рафтор ташкил дода, асосгузори он психологӣ америкоӣ Ҷон Уотсон (1878-1958) мебошад, айни ҳамин суҳанҳои гуфтан имкон дорад.

Дар маҷмӯъ, ба ақидаи мо, ин се равияи фалсафӣ ва психологӣ – экзистенциализм, прагматизм ва бихевиоризм - дар Федератсияи Россия бештар ва дар кишвари мо хеле камтар ба ҳайси методологияи таҳқиқоти педагогӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Вале ҷараёни ҷоруми фалсафӣ, ки муҳаққиқи рус И.В. Роберт аз он ёд мекунад, яъне материализми диалектикӣ, дар ҳақиқат ҳам, дар тамоми кишварҳои пасошуравӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ зимни таҳқиқоти педагогӣ қорбаст мегардад. Ин ба он вобаста аст, ки материализми диалектикӣ - моддагароии диалектикӣ ё материализме, ки ба синтези ғояҳои материалистӣ ва диалектика асос ёфтааст, дар Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳайси идологияи давлатӣ хизмат мекард ва таъсири он то кунун дар илм боқӣ мондааст. Вале инчо як нуқтаро таъкид кардан зарур аст, ки муҳаққиқон дар таҳқиқоти педагогӣ худ на ба материализми диалектикӣ дар шакли куллии он, балки бештар ба диалектика ҳамчун метод таъя мекунад. Диалектика ҳамчун метод бошад, ҷунонки ба ҳамагон маълум аст, ба

таълимот «оид ба қонунҳои куллино умумии инкишофи табиат, ҷомеаи инсонӣ ва тафаккур» [2], ё дар бораи робитаҳои умумӣ ва қонуниятҳои умумии ҳар гуна тағйирот ва инкишоф дар табиат, ҷамъият ва тафаккур буда, сарчашмаи инкишоф будани зиддиятҳоро эътироф дорад. Ба ҳамин маънӣ дар таҳқиқоти зиёди педагогӣ дар Тоҷикистон диалектика ба ҳайси асоси методологӣ ба кор бурда шудааст.

Аз назари мо зикр кардани эссенциализм (таълимоти назариявӣ ва фалсафӣ, ки ба зухурот ва ашӯ чунин хосиятҳоеро нисбат медиҳад, ки маълум набошанд ҳам, табиати воқеӣ ва моҳияти асосии онҳоро ташкил медиҳанд), фалсафаи аналитикӣ (фалсафаи таҳлилӣ), экспериментализм (фалсафае, ки меъёри ҳақиқатро танҳо дар таҷриба ва амалия мебинад) ва амсоли он ҳамчун дараҷаҳои фалсафии таҳқиқоти педагогӣ дурусттар мебуд, зеро, дар ҳақиқат ҳам, ба ин ҷараёнҳои фалсафӣ муроҷиат кардани муҳаққиқони соҳаи педагогика дар кишварҳои пасошуравӣ ба мушоҳида мерасад.

Дараҷаи дуҷуми методологияи таҳқиқоти педагогӣ – умумиилмӣ, ба ақидаи И.В. Роберт, «концепсияҳои илмӣ, принципҳои маърифатии таҳқиқоти педагогӣ, дастгоҳи категорияҳои педагогикаро дар умум ва дар алоҳидагӣ барои ҳар як таҳқиқоти мушаххаси педагогӣ мекушояд» [9].

Дар дараҷаи сеюм - дараҷаи мушаххасан илмӣ методологияи таҳқиқоти педагогӣ принципҳои маърифатии таҳқиқоти мушаххаси педагогӣ, дастгоҳи категорияҳои он, махсусиятҳои он ва дурнамои рушди он кушода мешаванд. Инчӯ, ба андешаи мо, дар ақидаи И.В. Роберт тақрори баъзе муқаррароти дараҷаи дуҷуми методологияи таҳқиқоти педагогӣ, яъне дараҷаи умумиилмӣ ба мушоҳида мерасад. Аз ин рӯ, беҳтар мебуд, агар аз дараҷаи дуҷум талабот ба таҳқиқоти алоҳидаву мушаххас бардошта шавад.

Дараҷаи технологияи методологияи таҳқиқоти педагогӣ бошад, ба ақидаи И.В. Роберт «аз методика, технология, техникаи таҳқиқот, принципҳои техникаи технологияи бадастории маводи эмпирикии бозғатимод аз илми педагогика, воситаҳои муосири татбиқи натиҷаҳои пешниҳодшудаи таҳқиқот иборат мебошад» [9].

Ҳангоме ки дар бораи методологияи таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла дар соҳаи педагогика сухан меравад, бояд ба эътибор гирифт, ки риояи чунин принципҳои умумии методологияи таҳқиқоти илмӣ – объективият, таҳлили моҳиятӣ, ягонагии асосноккуниҳои мантиқӣ ва таърихӣ, ягонагии концептуалӣ ва амсоли он низ барои ҳар як муҳаққиқ ҳатмӣ мебошад.

Бо моҳияти асосии методологияи таҳқиқоти илмӣ ошноӣ пайдо карда, бояд ба назар гирифт, ки ин истилоҳ дар илмҳои педагогӣ ба маъниҳои дигар низ қорбаст мегардад. Масалан, дар бораи вазифаи асосии методологияи сухан гуфта, баъзе муҳаққиқон қайд кардаанд: «Таҳсилот низ объекти методология аст, вале он сохтори хеле мураккаб дошта, инсон, шахсиятро фаро мегирад, ки ҳар яке шуури инфиродӣ, идеяҳои хоси худро дорад. Аз ин рӯ, методологияи таҳсилот низ хело мураккаб ва мухталиф буда, онро баъзе муҳаққиқон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсимбандӣ мекунанд: методологияи таҳсилот, ки ба шахсияту бегонашавӣ (ё дуршавӣ) алоқамандӣ дорад; методологияи таҳсилот, ки бо шахсиятмарказӣ иртибот дорад» [3, 69]. Дар чунин ҳолатҳо сухан дар бораи методологияи ташкили раванди педагогӣ меравад, аз ин рӯ онро набояд бо методологияи таҳқиқоти педагогӣ омехта кард.

Таҳлилҳои боло оид ба методологияи таҳқиқоти педагогӣ нишон медиҳанд, ки заминаҳои назариявии шаклҳои он, махсусан асосҳои фалсафии он хеле зиёданд. Аз ин рӯ муҳаққиқон кӯшиш мекунанд, ки зимни таҳқиқот дар соҳаи педагогика ҳар чӣ бештар ба методологияҳои наву муосир рӯ оваранд. Яке аз чунин методологияҳо ин синергетика мебошад. Чунонки маълум аст, синергетика равияи байнифаннӣ дар илм буда, қонуниятҳои умумии зухуроту равандҳоро дар системаҳои номунавзӣ ё номунавзӣ физикӣ, кимиёвӣ, биологӣ, иҷтимоӣ ва ғайра дар асоси принципҳои ба онҳо хосбудаи худташаккулёбӣ ва дур аз мувозинати термодинамикӣ меомӯзад. Аз ҷумла, баъзе муҳаққиқон онро дар соҳаи педагогика қорбаст намудаанд, вале ҳангоми истифода аз методологияи синергетикӣ мо бояд ду нуктаи муҳимро ба эътибор гирем. Аввалан, бо мақсади истифодаи синергетика дар педагогика «бояд, қабл аз ҳама, муайян карда шавад, ки системаи таҳсилот то кадом андоза ба сифати системаи синергетикӣ ба ҷомеа таъсир расонида метавонад. Дар ин росто таҳсилот бояд ҳамчун системаи кушода, худташаккулёбанда ва ғайриростхатта баррасӣ карда шавад. Дар сурати дигар низоми таҳсилот ба талаботи илми синергетика ҷавобгӯ буда наметавонад» [13, 89]. Дуҷум, қоршиносони зиёд таъкид доштаанд, ки «баъзе муҳаққиқон синергетикаро ба эълумии хушқу ҳоли табдил додаанд – дар таҳқиқоти зиёде зикр мегардад, ки ҳангоми таҳқиқ методҳои синергетикӣ истифода гардидаанд, вале дар асл дар таҳқиқот аз он ному нишоне нест ва ё назария ва принципҳои он бо иштибоҳ мавриди истифода қарор дода шудаанд» [13, 127-128]. Аз ин рӯ, дар истифодаи методологияи

синергетикӣ дар таҳқиқоти педагогӣ мо бояд хеле эҳтиёткор бошем, то ба иштибоҳ роҳ надихем ва ё ин методологияро, ки аз илмҳои физика ва химия ба илмҳои иҷтимоӣ гузашта, то ҳол то дар илм ба як маъно баҳогузорӣ карда намешавад, нодуруст мавриди истифода қарор надихем.

Ба ҳайси асосҳои методологии таҳқиқоти педагогӣ, чунонки аз суханони боло бармеояд, одатан дидгоҳҳои фалсафӣ, истифода аз восита ва усулҳои умумиилмӣ, мушаххасан илмӣ ва технологӣ ва ғайра хизмат мекунад. Аз ҷумла, дар таҳқиқоти педагогӣ, ки мо аз дидгоҳи квалиметрӣ баррасӣ намудем, бештар ба методологияҳои зерин: диалектика, прагматизм, бихевиоризм, экзистенциализм ва амсоли он афзалият дода шудааст.

Дар баробари методология дар ҳар гуна таҳқиқот, аз ҷумла дар таҳқиқоти педагогӣ ба масъалаи истифода аз методҳо таваччуи махсус зоҳир карда мешавад. Метод (аз калимаи юнонӣ «роҳ», «усули маърифат») ин восита, роҳи дастрасӣ ба ҳадаф тавассути усули хоси фаъолияти мурағаб мебошад, он ҳамчун тарзи таҳқиқоти назариявӣ ё иҷроӣ амалии ягон ҳодиса ё раванд шумурда мешавад. Метод, чун қоида, дар ҳалли вазифаи асосии илм - кашфи қонунҳои объективии воқеият нақши калидино иҷро мекунад.

Дар баробари ин, «Метод маҷмӯи усулҳо ва амалиётҳои азхудкунии маърифатии воқеият, системаи принсиҳо, талаботҳо, қоидаҳо аст, ки тибқи онҳо амал карда, муваққит ба ҳадафҳои худ расида метавонад. Муҳтавои бархурдорӣ аз методҳо ин аст, ки инсон барои ҳалли ягон масъалае чӣ тавр ва бо кадом тартиб ин ё он амалро анҷом медиҳад. Метод ба назария таъя дорад (асосан чунин назария барои ҳосил кардани дониши нав истифода мегардад)» [10, 50].

Дар фалсафа ва методологияи илм методҳо ба чунин тарз гуруҳбандӣ мекунад: 1) методҳои кулӣ (соҳаи истифодашавии онҳо хеле васеъ мебошад); 2) методҳои умумиилмӣ (дар ҳамаи илмҳо мавриди истифода қарор мегиранд); 3) методҳои махсус (ба илмҳои мушаххас хос мебошанд). Бояд таъкид намуд, ки миёни методҳои зикршуда методҳои умумиилмӣ ё умумимантиқӣ дар илм аз ҳама серистифода буда, аз таҳлил (анализ), таркиб (синтез), индуксия, дедуксия, амсиласозӣ (моделсозӣ) ва ғайра иборат мебошанд.

Дар бораи методҳои мушаххаси таҳқиқоти педагогӣ сухан карда, бояд таъкид намуд, ки онҳо ҳамчун «воситаҳо, роҳҳои маърифати воқеияти педагогӣ, ё худ, восита ва роҳҳои бадастории иттилоот бо мақсади мукаммалсозии алоқаҳо, муносибатҳо ва вобастагҳои қонунмандона ва бунёди назария ва амалияи илмӣ педагогӣ» [9] тафсир менамоянд.

Албатта, методҳои таҳқиқоти педагогӣ хеле зиёданд ва аксарияти онҳо дар илми педагогика тафсиру шарҳи мукаммалӣ худро аллақай пайдо кардаанд. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки бо номбар кардани номҳои баъзе аз онҳо инҷо маҳдуд гардем: методи мушоҳида; таҷриба ё эксперименти диалектикӣ, таҳлилӣ; методи суҳбат ва мушоҳида ё интервью; методи санҷиши тестӣ; методи пурсиш (анкетирование); методи баҳогузориҳои рейтингӣ; методи ҳулосакунии хосиятҳои мустақил; таҳлили педагогӣ; методи таҳлили миқдорӣ ва сифатӣ ва ғайра. Ин номгӯро ёддовар шуда, бояд зикр намуд, ки «ягонто аз методҳои зикршуда универсалӣ, кулӣ набуда, ҳар яке аз онҳо бояд дар ҳар як ҳолати мушаххас мувофиқи вазифаи гузашташудаи таҳқиқот» [6] мавриди истифода қарор дошта бошанд.

Дар маҷмӯъ, дар таҳқиқоти педагогӣ методҳои гуногун қарор мегарданд. Аз ҷумла, дар таҳқиқоте, ки мо мавриди таҳлили квалиметрӣ қарор доде, муваққит бештар аз методҳои муқоисавӣ, таҷрибавӣ, таърихӣ-мантиқӣ, диалектикӣ ва монанди онҳо истифода бурдаанд. Дар баробари методҳои умумиилмӣ ва методҳои таҳқиқоти педагогӣ зикршуда, инчунин методҳои махсус - методи библиографӣ, квалиметрӣ, экспертӣ, дифференциалӣ, методи маҷмӯӣ (комплексӣ), таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлили сохторӣ-функционалӣ, методҳои математикӣ ва ғайра ба қарор бурда мешаванд.

Вобаста ба ин ва ҳамчун намуна мехостем моҳияти як қатор методҳоеро, ки дар таҳқиқоти педагогӣ истифода мешаванд, каме муфассалтар шарҳ диҳем. Аз ҷумла, методи дифференциалӣ чунин методи ченкунӣ мебошад, ки ба воситаи он фарқи байни андозаи ченшаванда ва ченаки маълум муайян карда мешавад. Онро барои муқоиса баъзе нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ диссертатсияҳо бо меъёрҳои расмӣ арзёбии таҳқиқоти диссертатсионӣ истифода менамоянд.

Методи маҷмӯӣ ё комплексӣ ин воситаи омӯзиши гуногунҷонибаи ягон объект буда, баррасии байнифанно талаб мекунад. Муайян намудани сатҳи сифат, миқдор ва баъзе нишондиҳандаҳои дигари диссертатсияҳо оид ба педагогика, инчунин натиҷаи таҷрибаҳои онҳо дар амалия бо истифода аз ҳамин метод сураҷ мегардад.

Вазъи таъминоти арзёбии квалиметрии сифати таҳқиқоти илмӣ-педагогиро дар даврони гуногун бо истифода аз методи таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ анҷом додан имкон

дорад. Моҳияти ин метод аз он иборат аст, ки тавассути он таҳлил бо роҳи муқоисаи ягон объект дар давраҳои гуногуни таърихӣ сурат гирифта, ягон хосияти умумӣ ё махсус маълум карда мешавад. Ин метод бо номи «таърихият» (историзм) низ баъзан зикр карда мешавад.

Дар илм инчунин методи таҳлили сохторӣ-функционалӣ мавриди истифода қарор дорад. Яке аз принципҳои асосии ин метод аз он иборат аст, ки объект ҳамчун мукаммалии иборат аз унсурҳои таҳлил мегардад, ки дар он ҳар як унсур вазифа, функцияи худро дорад. Арзёбии меъёрҳои ва индикаторҳои озмоишӣ, эмпирикӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар соҳаи педагогика маҳз бо истифода аз методи таҳлили сохторӣ-функционалӣ анҷом дода мешавад.

Дар таҳқиқотҳои педагогӣ инчунин аз методҳои математикӣ истифода бурда мешавад. Ин методҳо омӯзиши миқдорӣ ва сохтори объектро пешбинӣ мекунанд, ки дар ин раванд хосиятҳо ва қонуниятҳои хоси он бо кумаки моделҳои шаклӣ, тавсифи миқдорӣ, муносибатҳои вазифавӣ, функционалӣ ва ғайра муайян карда мешаванд. Истифода аз методҳои математикӣ дар рафти таҳлили маълумоти омории муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотӣ соҳавӣ, мақомоти марбути давлатӣ, коркарди миқдории маълумоти озмоишӣ-таҷрибавӣ ва ғайра ба муҳаққиқон кумак мекунанд, ки сифати таҳқиқоти педагогиро арзёбӣ намоянд.

Методҳои квалитетӣ, инчунин методҳои илмсанҷӣ (наукометрия) ва библиометрия, ки дар баробари методология ва методҳои роҳандозии таҳқиқоти педагогӣ дар илм ҳамчун методология ва методҳои арзёбии чунин таҳқиқот ба ҳисоб мераванд, барои арзёбии таҳқиқоти педагогӣ хеле муҳим ба ҳисоб мераванд.

Бояд таъкид кард, ки ба таҳқиқоти педагогӣ дар баробари риояи асосҳои назариявӣ, методологӣ ва қонунҳои методҳои дахлдор инчунин талабот ба муайянсозии объект ва предмети таҳқиқот, мубрамияти мавзӯ ва амсоли он пешниҳод карда мешаванд, ки ба таври мушаххасу қисматӣ дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мушоҳида карда мешаванд. Аз ин рӯ, чунин талабот ба таҳқиқоти педагогӣ зимни баррасии мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамчун воситаи муҳими рушди таҳқиқоти бунёдӣ ва амалии педагогӣ маҳсуб меёбад.

Дар баробари ин, ҳар гуна таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла таҳқиқоти педагогӣ, дар сурате ба дастовардҳои воқеӣ ноил мегардад, ки агар ба тамоми талаботи таҳқиқоти соҳавӣ мутобиқат дошта бошад, дар он аз методология ва методҳои мувофиқ ва муосири илмӣ истифода бурда шавад ва ҳамзамон, он ба мавзӯ ва масъалаи мубрами соҳаи илми дахлдор бахшида шуда бошад. Аз ин рӯ, муайян кардани доираи масъалаҳо, мушкилот, масъалаҳо, проблематикаи мубрам ва самтҳои афзалиятноки илм низ ҳангоми роҳандозии таҳқиқоти илмӣ аз вазифаи хеле муҳими илмӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин росто баъзе муҳаққиқони ватанӣ ва мутахассисони кишварҳои хориҷӣ наздику дур як қатор масъалаҳоеро гузоштаанд, ки онҳоро метавон аз самтҳои муҳими таҳқиқоти педагогӣ ҳисоб намуд. Дар ин масъала мо асосан ақидаҳои В.И. Загвязинский ва Д.И. Фельдштейнро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем.

Доктори илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи академии Донишгоҳи давлатии шаҳри Томски Федератсияи Россия В.И. Загвязинский як қатор самтҳои афзалиятнок ва мавзӯҳои мубрами таҳқиқоти методологӣ ва назариявии педагогиро муайян намудааст, ки аз миёни онҳо баъзе нуктаҳо, ки барои ҷумҳури мо низ хеле муҳиманд, зикр менамоем:

- таносуби манфиатҳо ва шароити глобалӣ, миллий, минтақавӣ, маҳаллӣ (лоқалӣ) ҳангоми сохтордиҳии системаҳои психологӣ-педагогӣ ва тарҳрезии рушди онҳо;
- таълимот дар бораи мавзӯи (гармония) ва ҳудудҳои он дар раванди педагогӣ ва воситаҳои амалии дастёбӣ ба онҳо;
- таносуб ва робитаҳои мутақобилаи равандҳои иҷтимоишавӣ ва фардишавӣ, навоарӣ ва анъана дар таҳсилот;
- меъёрҳои муваффақиятнокии қори тарбиявӣ, рушди шахсияти мураббӣ дар муассисаҳои таълимии зинаҳо ва шаклу намудҳои гуногуни таҳсилот;
- таҳсилоти гуманитарӣ ва ҷаҳони маънавии омӯзгор;
- роҳҳо ва шароити ҳамгироии (интегратсия) таҳсилоти гуманитарӣ ва табиатшиносӣ дар таҳсилоти умумӣ;
- технологияҳои ҳифзи солимӣ дар раванди таълим;
- имкониятҳои рушдбандаи технологияҳои нави иттилоотӣ;
- анъанаҳои таълиму тарбия дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва кишварҳои дигари собиқ шуравӣ ва истифодаи онҳо дар шароити муосир;
- оила дар системаи тарбияи иҷтимоӣ;
- анъанаҳои педагогикаи халқӣ дар раванди тарбия;

- нақши сохторҳои ғайрирасмӣ дар иҷтимоишавии ҷавонон ва роҳҳои барқарорсозии робитаҳои педагогҳо бо сохторҳои ғайрирасмӣ ва ғайра [1; 336].

Ба ақидаи Д.И. Фелдштейн бошад, дар педагогика ва психология ёздаҳ самтҳои муайян кардан имкон дорад, ки роҳандозии таҳқиқот дар онҳо хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Аз байни онҳо чунин самтҳои мавзӯҳо, ки муҳтасаран оварда шудаанд, барои кишвари мо низ муҳим ба назар мерасанд: 1) нақши техника дар ташаккул ва рушди шахсият ва ҷомеа; 2) таҳқиқоти байнифаннии махсусиятҳои қуддат дар шароити муосир; 3) ҷустуҷӯи меъёрҳои нави ба балоғат расидани қуддат, наврасон ва ҷавонон; 4) муайянсозии муҳлатҳои оптималӣ, муносиби таълими қуддат; 5) мушкилоти таҳаввули ҷомеа дар шароити «тарқиши иттилоотӣ»; таърихият 6) муайянсозии амал ва таъсири субфарҳангҳои (субкултураҳои) ҷавонон ва алоқаҳои нави иҷтимоии қуддат; 7) муайянсозии имконияти устуворсозии эҳсосотӣ-иродавии ҷавонон ва барқарорсозии меъёрҳои ахлоқӣ, таносуби онҳо; 8) таҳқиқи роҳҳои таҳкими ворисияти наслҳо; 9) омӯзиши хосиятҳои психологӣ-педагогии дигаргуншавии муносибатҳои байниқавмӣ, профилактикаи миллатбадбинӣ (ксенофобия), тарбияи таҳаммулпазирӣ; 10) муайянсозии асосҳои назариявии болоравии сатҳи вайроншавии асабонӣ-психикӣ ва роҳҳои қуддати психологӣ-педагогӣ ба одамон; 11) коркарди асосҳои илмӣ, психологӣ, психологӣ-дидактикӣ, психофизиологияи таҳияи китобҳои дарсӣ ва маводи таълимии насли нав дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла Интернет ва ғайра [12].

Албатта, ҳамаи ин доираи масъалаҳо ва самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти педагогӣ, ки олимони Федератсияи Россия В.И. Загвязинский ва Д.И. Фельдштейн зикр кардаанд, бо дарназардошти шароити ин кишвар дар замони муосир пешниҳод гардидаанд. Аммо таҳлили муҳтавои онҳо нишон медиҳад, ки аксарияти мушкилоти баёншуда дар шароити Тоҷикистони муосир низ ҷой доранд ва аз ин рӯ, истифода аз ақидаҳои ин олимони метавонад барои рушди илмҳои педагогӣ дар кишвари мо низ мусоидат намояд.

Хулоса, таҳқиқоти педагогӣ ҳамчун раванди махсуси ташаккули донишҳо ва шакли фаъолияти маърифатӣ, ки дар тамоми сатҳҳои эмпирикӣ, назариявӣ ва методологӣ гузаронида мешавад, зимни арзёбӣ дар баробари омӯзиши ин сатҳҳо, инчунин, қабл аз ҳама, таҳқиқи методу усулҳои дар ин раванд истифодашуда ва ба масъалаҳои мубрами соҳа рабт доштан ё надоштанро талаб мекунад. Ҳамзамон, арзёбии намуд ва шаклҳои асосии фаъолият дар таҳқиқоти педагогӣ муҳим буда, байни онҳо таҳқиқоти диссертатсионӣ мақоми аввалиндараҷа дорад.

АДАБИЁТ

1. Актуальные направления педагогических исследований // [https:// otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00171978_0.html](https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00171978_0.html) (санаи муроҷиат: 14.01.2022).
2. Зиёӣ, Х.М. Муносибати босалоҳият ба таълим: масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалӣ. / Х.М. Зиёӣ. - Душанбе: «Нигор», 2018. -112 с.
3. Қодирова, М. Ҳамкорӣҳои байналмилалӣ дар самти тақмили сифати барномаҳо / М. Қодирова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.- 2014.- № 2 (16).- С. 170-174.
4. Кубанских, О.В., Хлебород, С.А., Чалый, Д.А. Об эргодичности динамических систем [Электронный ресурс]. // <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-ergodichnosti-dinamicheskikh-sistem> (санаи муроҷиат: 18.03.2022).
5. Методы квалиметрии [Электронный ресурс]. // <http://old.rsatu.ru/biblio.asp?pg=view&a2=14950120702> (санаи муроҷиат: 12.01.2022). - С. 2.
6. Политика Советского государства по организации и развитию научных исследований: 1917-1991 гг. Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 07.00.02, доктора исторических наук Пелих Алексей Леонидович [Электронный ресурс]. // <https://www.dissercat.com/content/politika-sovetskogo-gosudarstva-po-organizatsii-i-razvitiyu-nauchnykh-issledovaniy-1917-1991> (санаи муроҷиат: 05.04.2022).
7. Рахмонов, М. Толковый словарь «психолого-педагогических терминов. / М. Рахмонов, М. Аманджанов М., Қ.Б. Қодиров. - Душанбе: ДИТ, 2009.- 209с.
8. Русских, Г.А. От учителя-практика к учителю-исследователю [Электронный ресурс]. // <https://cyberleninka.ru/article/n/ot-uchitelya-praktika-k-uchitelyu-issledovatelyu> (санаи муроҷиат: 12.03.2022).
9. Саид, Н.С. Муқаддимаи синергетика.- / Н. Саид, Х. М. Зиёӣ, М.А. Назар. - Душанбе: ЭР-граф, 2021.-192 с.
10. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ/ Ф. Шарифзода; муҳарр. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон. – 2010. – 544 с

**МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY****ОРГАНИЗАЦИЯ ИННОВАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ
УЧИТЕЛЕЙ ЦЕНТРОВ РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА - ЗАЛОГ КАЧЕСТВА
ОБРАЗОВАНИЯ**

КАРИМЗОДА Мирзо Бадал – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **тел.:** + (992) 900 85 35 35

НОРОВА Зарина Исмоиловна – заведующая кафедрой методики преподавания в дошкольных и средних общеобразовательных учреждений РИПКПРО. **E-mail:** zarina.norova@bk.ru, **тел.:** (992) 918 92 05 50

В статье авторы рассматривают инновационный процесс в повышении квалификации учителей центров развития ребёнка. Отмечается, что, одним из результатов взаимодействия между преподавателями, родителями и дошкольников в ходе проектирования индивидуальной образовательной траектории совершенствования профессионального уровня стал выбор технологической содержательной составляющей, которая представляет собой совокупность педагогических и организационных условий, необходимы для формирования у педагогов компетенций, играющих важную роль в педагогической деятельности, а также развитие оценочной, поведенческой, мотивационной и смысловой составляющих профессиональной компетентности преподавателя Центра развития ребёнка. В статье, также констатируется, что для обеспечения интенсивного роста педагогического мастерства необходима активная позиция учителя по отношению к своему самосовершенствованию, когда он в творческом процессе соединяет свой общественный и педагогический опыт с опытом и навыками своих коллег.

Ключевые слова: процесс, повышение квалификации, педагогическое мастерство, учитель, компетенции учителя, центр развития ребёнка, плодотворные занятия, творческая атмосфера, опыт, навыки, проектирование.

**ТАШКИЛИ НАВГОНИХО ДАР САМТИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОМУЌЗГОРОНИ
МАРКАЗИ ИНКИШОФИ КЌДАК – ГАРАВИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ**

КАРИМЗОДА Мирзо Бадал – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илмии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **тел.:** + (992) 900 85 35 35

НОРОВА Зарина Исмоиловна – мудири кафедраи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумии ДҶТИБКСМ. **E-mail:** zarina.norova@bk.ru, **тел.:** (992) 918 92 05 50

Муаллифон дар ин мақола раванди ташкили навгонихоро дар такмили ихтисоси муаллимони Марказҳои инкишофи кӯдакон баррасӣ карданд. Қайд карда шудааст, ки яке аз натиҷаҳои ҳамкориҳои омузгорон, волидон ва томактабиён дар ҷараёни тарҳрезии нақшаи инфиродии таълимӣ барои баланд бардоштани маҳорати касбӣ интихоби ҷузъи муҳтавои технологӣ аст, ки маҷмӯи педагогӣ ва ташкилӣ мебошад. Шароитҳо барои ташаккули салоҳиятҳои омузгорон, ки дар фаъолияти педагогӣ нақши муҳим доранд, инчунин арзёбии рафтор, ҳавасмандӣ ва семантикии салоҳияти касбии омузгори Маркази инкишофи кӯдакон маҳсуб меёбад.

Дар мақола инчунин, таъкид шудааст, ки барои таъмин намудани афзоиши интенсивии маҳорати педагогӣ мавқеи фаъолонаи муаллим нисбат ба худтақмилиҳи зарур

аст, вақте ки вай дар раванди эҷодӣ таҷрибаи ҷамъиятию педагогии худро бо таҷриба ва маҳорати педагогӣ пайваस्त менамояд, машғулиятҳо воқеан самаранок мегузаранд.

Вожаҳои асосӣ: раванд, тақмили ихтисос, маҳорати педагогӣ, муаллим, салоҳияти омӯзгор, мактаб, дарси нурсамар, ҷазои эҷодӣ, таҷриба, маҳорат, тарҳрезӣ.

FORMATION OF NEW MODELS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS OF CHILD DEVELOPMENT CENTERS - A GUARANTEE OF THE QUALITY OF EDUCATION

KARIMZODA Mirzo Badal – Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **Phone:** + (992) 900 85 35 35

NOROVA Zarina Ismoilovna – Head of the Department of Teaching Methods in Preschool and Secondary Educational Institutions of RIPDREW. **E-mail:** zarina.norova@bk.ru, **Phone:** (992) 918 92 05 50

In this article, the author outlined the characteristics of the process of advanced training of teachers, educational institutions. The author noted that one of the results of the interaction between teachers, methodologists and students of courses in the course of designing an individual educational trajectory for improving the professional level was the choice of a technological content component, which is a set of pedagogical and organizational conditions that are necessary for the formation of students' competencies that play an important role in pedagogical activity, as well as the development of evaluative, behavioral, motivational and semantic components of the professional competence of a teacher of a general education educational institution.

The article also states that in order to ensure the intensive growth of pedagogical skills, an active position of the teacher in relation to his self-improvement is necessary, when in the creative process he combines his social and pedagogical experience with the experience and skills of his colleagues in the pedagogical workshop. Of course, only if a creative atmosphere is created in a team of like-minded teachers, in which there is a constant search for new directions and approaches to the educational process.

Key words: process, advanced training, pedagogical skills, teacher, teacher competence, child development center, fruitful lesson, creative atmosphere, experience, skills, design.

Содержание педагогической деятельности в Центрах развития ребенка (ЦРР) является важной частью процесса обучения и воспитания, оно направляет внимание воспитателя-преподавателя на постоянное наблюдение за успешным обучением, физическим развитием и воспитанием ребенка на протяжении всего периода его нахождения и является особенно значимым в условиях педагогической неподготовленности родителей.

Вопросы дошкольного обучения и воспитания детей отмечены в статье 9 Закона РТ «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». В перечне обязанностей родителей указано об ответственности родителей за создание ими условий для детей до шести лет для получения дошкольного обучения и воспитания [4,12].

В главе 5, 2 части статьи 18 Закона РТ «О дошкольном обучении и воспитании детей» указаны обязанности родителей (лиц, их заменяющих) воспитанников дошкольных учреждений; родители (лица, их заменяющие) воспитанников обязаны: заботиться о физическом и психическом здоровье своего ребенка и создать условия для развития его способностей и наклонностей; создать условия своему ребенку для получения дошкольного обучения и воспитания;• содействовать подготовке детей к обучению; воспитывать детей в духе любви к Родине, уважения к государственным символам, национальным, историческим и культурным ценностям. [4,11]

В настоящее время значительно увеличилась ответственность как самих Центров развития ребенка, так и их субъектов за качественную подготовку к школе, всестороннее

развитие детей, а также формирования самостоятельности самих детей и ответственности их родителей за будущее своих детей в социальном, профессиональном и личностном значении. Отсюда и требования, предъявляемые к содержанию педагогической деятельности в Центрах развития ребенка (ЦРР) которые отражены в учебных и воспитательных программах. В то же время остается нерешенной проблема обеспечения Центров развития ребенка квалифицированными кадрами и педагогической подготовленности родителей, что находит отражение в законе Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей».[4,11]

В современном обществе разновидность типов Центров развития ребёнка и их деятельность отражают такие понятия, как духовная деятельность, «совместная деятельность», «общение», «учебная деятельность», «предметная деятельность», «игровая деятельность». Основным организатором и управляющим деятельностью детей, является воспитатель-учитель. Он же вносит вклад в организацию других видов деятельности детских центров. Для содержательного наполнения основных понятий и категорий деятельностного подхода, нужно выделить его личностную ориентированность, которая включает такие основные понятия и категории, как: субъект, субъектности, субъективные свойства личности, смысл жизни, сама актуализация, личность, личностный смысл, внутренний потенциал и др. К.Д.Ушинский в своих избраниях отмечал: «Ни один наставник не должен забывать, что его главнейшая обязанность состоит в приучении воспитанников к умственному труду и что эта обязанность более важна, нежели передача самого предмета». [4,89]

Основу методического и методологического подхода можно выделить такими определениями как «управление» и «организация». Как и принято в большинстве успешно реализуемых концепций образования, понятие «управление» и «организация» трактуются именно по их требованиям. Посредством создания благоприятных условий, к которым относятся мотивация педагога и ребёнка, личность воспитателя, образовательная среда, ведётся организация образовательного процесса и управление развитием личности, к которым относятся следующие понятия и категории: «средства образования», «управление развитием личности», «образовательное пространство», «метод», «организация образовательного процесса», «пространство деятельности», «ситуация деятельности», «содержание образования». А так же «социокультурное образовательное пространство», «средства образования», «субъектное пространство», «организация образовательного процесса», «управление развитием личности», и др. не появляются к концу дошкольного возраста у малышей те психологические новообразования, которые развиваются в случае хорошо развитой деятельности. А.С. Макаренко констатировал что, «Родительская помощь не должна быть навязчива, надоедлива, утомительна. В некоторых случаях совершенно необходимо предоставить ребёнку самому выбраться из затруднения, нужно, чтобы он привыкал преодолевать препятствия и разрешать более сложные вопросы. Но нужно всегда видеть, как ребёнок совершает эту операцию, нельзя допускать, чтобы он запутался и пришёл в отчаяние. Иногда даже нужно, чтобы ребёнок видел вашу настороженность, внимание и доверие к его силам». [7,45] Введением в действие республиканских государственных требований к структуре основной образовательной программы дошкольного образования педагогическими преимуществами так же считаются актуальность рассмотрения проблемы использования в педагогической практике дошкольных учреждений в том числе деятельностного подхода, теорией развивающего обучения Центров развития ребёнка.

Можно сделать вывод что, многие ученые, философы, педагоги, методисты утверждают, самую главную роль в обучении и воспитании ребёнка играет именно первоначальный «фундамент». В центрах ребёнок учится рассказывать, считать и слушать. Именно поэтому центры играют наиважнейшую роль для подготовки ребёнка к школе. Сегодня количество детских центров говорит о том, что родители, особенно молодые семьи, придают значение подготовке ребёнка к школе и его дошкольному воспитанию. Это говорит о том, что общество и государство заинтересованы в дальнейшем увеличении Центров развития детей, которые приобретают наибольшую значимость в сельской местности Таджикистана. Во всех развитых странах ближнего и дальнего зарубежья центры развития довольно разнообразны и эффективны. Дети развивают свои навыки, а также пробуждаются их таланты. М.Д.Каневская высказывает мысль о том, что «Для

развития зрительного восприятия важно выделять те стороны предмета, которые дети должны воспроизводить в изобразительной деятельности. Вот почему во время прогулок она обращает внимание на форму и окраску машин, сравнивает величину больших и маленьких деревьев, окраску и форму листьев, сочетание зелёного луга, синих колокольчиков и белой ромашки».[8,89]

Известно, что в международной Конвенции о правах ребёнка (1989, статья 1, часть 1) говорится: «Ребёнком является человеческим существом до достижения 18-летнего возраста, если по закону, применимому к данному ребёнку, он не достигает совершеннолетия ранее». Ратификация в 1993 году Таджикистаном Конвенции ООН о правах ребёнка налагает обязательства, предусмотренные в Статье 4 о принятии всех законодательных, административных и других мер для осуществления прав ребёнка, признанных этой Конвенцией.

Образование является одной из важнейших социальных сфер жизни общества, с которым связано будущее каждой нации, ее динамическое и интеллектуальное процветание. В контексте развития стратегических направлений детских дошкольных учреждений в последнее десятилетие проблема стандартизации всех звеньев, в том числе и дошкольного образования, совершенствования технологии её применения привлекало особое внимание специалистов в стране. На этом фоне происходило интенсивное развитие дошкольной педагогики и детской психологии, проведение научных изысканий, основанные на традициях отечественной образовательной системы. Л.А.Парамонова изучая дошкольную психологию детей сделала выводы: «Обобщая высказанные соображения, можно сделать вывод о том, что для большинства шестилетних детей обучение в первом классе будет иметь, бесспорно, положительное значение лишь при условии, если учитель центра, работающий с ними, знает и учитывает их особенности, последовательно выполняет рекомендации, содержащиеся в методических пособиях».[8,34]

А значить учитель - воспитатель дошкольного учреждения, должен знать, что особенности организации деятельности центров развития ребёнка определяются применительно к национальным традициям, социально – экономическим, культурным условиям и конкретизируются в зависимости от типа дошкольного учреждения. Так, в соответствии с требованиями Закона Республики Таджикистан «Об образовании» (2013) ЦРР могут быть государственными и негосударственными независимо от их организационно – правовых форм подчиненности [3;102]

Закон Республики Таджикистан «Об образовании» законодательно закрепил право детей на государственную поддержку в получении образования в разных типах ДОУ. В Статье 15 Закона Республики Таджикистан «Об образовании», установлено, что дошкольное обучение и воспитание в Республике Таджикистан осуществляется с целью развития способностей, интересов, психологических, физических, интеллектуальных и культурных способностей детей дошкольного возраста. А так же практической помощи родителям в обучении и воспитании детей, подготовки их к обучению в образовательном учреждении общего образования» [11;10]

Учитель центра должен учитывать, что появление новых образований в психике малыша дошкольника говорит о том, что начинается последний этап в дошкольном возрасте. Оно отражается в вольности процессов психики-внимания восприятия малыша, его памяти, отсюда появляется умение управлять собственным поведением, а так же изменение в самооценки и самосознании. Решающим изменением в поведении малыша и появление такой произвольности является скорее целью овладения собственным поведением, а не изменение предметов и внешних ситуаций в его окружении. «Для маленьких детей совершенно необходимо, чтобы жизнь шла по заведенному порядку, а главное, чтобы этот порядок завели они сами» - писал Стрид Линдгрэн. [10,11]

Курсы повышения квалификации учителей центров играют большую роль в развитии педагогических навыков, а также в обеспечении качества обучения малышей дошкольников в центрах развития ребёнка. На курсах повышения квалификации учителя обучаются не только педагогики, но и психологии работы с дошкольниками. Для успешности последующего школьного обучения и психического развития малыша на 6 году учителя центров ставят цели, которые касаются его самого и его собственного поведения. Это новое изменение можно назвать произвольностью психических процессов, которые имеют решающие значения. Р.С.Буре утверждал что: «Психология и педагогика

придают решающее значение в формировании личности человека целенаправленному, всестороннему воспитанию, учитывающему возраст ребёнка и его индивидуальные способности. В беседах с родителями педагог охватывает широкий круг вопросов: физическое, умственное, нравственное, эстетическое воспитание и подготовку ребёнка к обучению в школе. В воспитании нельзя не учитывать, что на каждой возрастной ступени ребёнок приобретает важнейшие человеческие качества».[1,34]

В современных условиях эффективное функционирование дошкольного образовательного учреждения невозможно без взаимодействия с семьями воспитанников, приоритетная роль в воспитании ребенка принадлежит родителям, задачами которых является создание материальных, финансовых, духовных и психологических условий правильного обучения, и воспитания детей.

Именно поэтому качественное образование детей зависит от педагогической подготовки не только учителей центров, но и в целом педагогов. Повышая педагогическую квалификацию, учителя приступают к работе в своей сфере, с приобретенными уже новыми современными подходами. С целью улучшения качества образования малышей, учителя в своей практике с малышами и их родителями используют новейшие педагогические методы и технологии.

Именно таким образом мы можем достичь лучших результатов в отдалённых местах республики и особенно в селах нашей страны. Учитывая педагогическую неподготовленность родителей, учителям сложно заниматься вопросами подготовке малышей к школе в первый класс. Повышение педагогической квалификации учителей играет большую роль в обеспечении качественного образования малышей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский, Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения. Сб. статей. - М.-Л.: Учпедгиз, 1935г. 135с.
2. Конституция (Основной закон) Республики Таджикистан// Паёми Сомониён. - Душанбе: 1999. - 92 с. (на тадж, рус.,англ.яз.).
3. Концепция национального воспитания /Министерство образования Республики Таджикистана. - Душанбе, 2006. - 24 с.
4. Курбонова, З.Ш. Формирование экологических знаний детей дошкольного возраста в ДОУ,// Курбонова З.Ш. дис. Канд.пед.наук,Душанбе.2006.-160с
5. Лутфуллоев, М. Легенда о начале воспитания/ М.Лутфуллоев, Душанбе, 2012-164с. (на тадж.языке)
6. Маджидова, Б. Влияние общественного дошкольного воспитания на трудовое воспитание детей дошкольного возраста: дис.канд. пед.наук//Б.Маджидова, Душанбе 1982-182с.
7. Маджидова, Б. Изатова М., Дошкольная педагогика. Учебник для студентов высшей школы и педагогических колледжей. В 2 частях. Часть2// Б. Маджидова. Иззатова М. Душанбе, 2012-12с.
8. Нарзуллоева, М. Национальные игры в детском саду// М. Нарзуллоева, Куляб,1993 -23с
9. Национальная стратегия развития образования в Республике Таджикистан.//Душанбе 2003,-256с.
10. Подготовка к обучению грамоте в детском саду. /Л.Е.Журова, Н.С.Варенцова, Н.С. Старжинская и др.; Под ред. Н.С.Варенцовой. -Минск: Народная савета, 1992г. -71с.
11. Стандарт раннего развития и обучения ребёнка (от рождения до 7(6) лет// Душанбе,2012-88с.

**МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ О ВНЕДРЕНИИ ФОРМ И МЕТОДОВ
ОРГАНИЗАЦИИ ПО АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССА
ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ**

ХОЛБОБОВА Хосият Боймуродовна – аспирант кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: + (992) 985 06 63 64

В статье автор утверждает, что обновление образования на сегодняшний день требует от педагогов: знания тенденций инновационных изменений в системе современного образования; отличий от традиционной, развивающей и лично-ориентированной систем обучения; понимания сущности педагогической технологии; знания интерактивных форм и методов обучения и критериев технологичности.

Интерактивные формы и методы обучения завоевывают всё больше признание и используются при преподавании различных учебных предметов, показывают новые возможности, связанные, прежде всего, с налаживанием межличностного взаимодействия путём внешнего диалога.

Ключевые слова: изменение установок, саморазвитие и развитие, репродуктивный, поисковый, исследовательский, традиционное образование, психологические особенности.

**ТАВСИЯҲОИ МЕТОДӢ ОИД БА ҶОРӢ КАРДАНИ ШАКЛУ
УСУЛҲОИ ТАШКИЛӢ ҶИҲАТИ НАВОВАРӢ
ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ХОНАНДАҒОН**

ХОЛБОБОВА Хосият Боймуродовна – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи далати омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: + (992) 985 06 63 64

Муаллиф дар мақола таъкид менамояд, ки рушди соҳаи маориф имрӯз аз омӯзгор зеринҳоро тақозо мекунад: донишгари тамоюли тағйироти инноватсионии низоми таҳсилоти муосир; тафовут аз низоми таълими анъанавӣ, рушдкунанда ва ба шахс нигаронидашуда; дарки моҳияти технологияи педагогӣ; донишгари шаклҳои интерактивӣ ва усулҳои таълим ва меъёрҳои қобилияти истеҳсолӣ.

Шаклҳо ва усулҳои интерактивии таълим торафт бештар эътироф гардида, дар таълими фанҳои гуногуни таълимӣ истифода мешаванд.

Дар мақола муаллиф қайд кардааст, ки усулҳои интерактивии таълим имкониятҳои навро нишон медиҳанд, ки пеш аз ҳама бо ташкили ҳамҷории байнишахсӣ тавассути муқолаи беруна алоқаманданд.

Вожаҳои асосӣ: тағйирёбии муносибат, рушди ҳудудиноӣ ва рушд, репродуктивӣ, ҷустуҷӯ, таҳқиқот, таълими анъанавӣ, хусусиятҳои психологӣ.

**METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS BY INTRODUCING FORMS AND
METHODS OF THE ORGANIZATION TO UPDATE THE
PROCESS STUDENT LEARNING**

KHOLBOBOVA Khosiyat Boymurodovna – postgraduate student of the Department of General Pedagogy Tajik state pedagogical University S. Aini, Ave. 121, Rudaki, Phone: + (992) 985 06 63 64

In the article, the author argues that the renewal of education today requires teachers to: knowledge of the trends of innovative changes in the system of modern education; differences from traditional, developing and personally-oriented learning systems; understanding the essence

of pedagogical technology; knowledge of interactive forms and teaching methods; criteria of manufacturability.

Interactive forms and teaching methods are gaining more and more recognition and are used in teaching various academic subjects.

In this article, the author dedicates that interactive teaching methods show new opportunities associated primarily with the establishment of interpersonal interaction through external dialogue.

Key words: *changing attitudes, self-development and development, reproductive, search, research, traditional education, psychological characteristics.*

Значение интерактивных форм и методов современного обучения состоит в ряде важнейших образовательных целей и обеспечении их достижения:

- **саморазвитие и развитие** благодаря активизации мыследеятельности и диалогическому взаимодействию с преподавателем и другими участниками образовательного процесса;

- **повышение уровня** активности и самостоятельности обучаемых;

- **развитие навыков** анализа, критического мышления, взаимодействия, коммуникации;

- **изменение установок** на сотрудничество, эмпатию и социальных ценностей;

- **стимулирование мотивации и интереса** в области изучаемых предметов и в общеобразовательном плане;

При этом необходимо учесть, что с преобразованием философии образования и преобразовываются и дидактические методы. Современные классификации дидактических методов.

Метод обучения - это способ взаимосвязанной деятельности преподавателей и учащихся, направленный на решение комплексных задач учебного процесса.

Некоторые российские учёные, утверждают, что методика обучения на современном этапе имеет несколько изменённый характер, и дают ей такое определение, как например:

Методика обучения - совокупность методических правил и рекомендаций, т.е. система научно обоснованных методов, правил и приёмов обучения предмету.

Известно, что среди педагогов распространена традиционная классификация методов обучения, которая отражена во всех учебниках дидактики - словесные, наглядные, практические и т.д., в основе которой лежит способ предъявления учебной информации обучаемым.

Получим другой набор, если в основу классификации положить, например, степень самостоятельности ученика в приобретении знаний:

- репродуктивный;
- частично-поисковый;
- поисковый;
- исследовательский.

Существует, например, и другая классификация методов обучения современных учёных:

- объяснительно-иллюстративный (ОИ);
- программированный (ПО);
- эвристический (Э);
- проблемный (ПБ);
- модельный (М).

Выделим основные классификации методов обучения.

Под **конечным результатом** за определённый период понимаются планируемые результаты обучения, а под **начальными условиями** - текущее состояние ученика к началу периода обучения.

Тогда начальные условия - это:

- знания, умения и навыки (ЗУН);
- представления;

- ценности, которые уже есть у ученика и в которые должны встроиться новые результаты обучения.

Для классификации методов обучения будем использовать в качестве основного отношения для ученика открытость элементов данного положения.

Чтобы запомнить и в должный момент воспроизвести знания, ученик должен понять, что функции в обучении сводятся к знаниям, из которых надо исходить, по каким результатам надо пройти в изучении темы и каким образом достичь эти результаты. Таким образом, можно говорить о репродуктивном или объяснительно-иллюстративном методе.

В действительности ученик понимает, из чего необходимо исходить и что в конечном результате делать. Получив результаты по первой этапу действий, необходимо перейти к выполнению второго его этапа, и так далее до получения планируемых результатов. В таком случае процесс полностью детерминирован. Здесь необходимо подчеркнуть, что средства реализации программированного обучения, не могут быть печатные пособия, электромеханические устройства - компьютер или педагог.

Педагогу приходится пробовать разные пути, пользуясь множеством эвристик, и так повторяется после получения каждого объявленного промежуточного результата - *эвристический метод обучения*.

Не исключено, что, закрывая от ученика разные элементы вместе с начальными условиями, мы получим разновидности модельного метода, например, *модельно-эвристический*.

Самый интерактивный метод обучения - модельный, поскольку этот метод предоставляет обучающимся наибольшую меру самостоятельности и творческого поиска. Это обучение тактики на так называемом «ящике с песком» - изменяемой модели местности на большом столе с бортиками, который используется и широко распространён в образовательной системе военной подготовке.

В виде вариаций деловых игр с середины 90-х годов приобретают всё большую популярность разнообразные уроки в школах:

- урок-суд;
- урок-аукцион;
- урок пресс-конференция и т.п.

Деловые игры - это реализация модельного метода обучения.

Все рассмотренные методы обучения могут реализовываться в разных формах обучения, поэтому можно рассмотреть формы и методы организации обучения в их взаимосвязи. Для примера можно взять проблемный и модельный семинар, в частности, «мозговой штурм», и объяснительно-иллюстративный метод с докладчиками, содокладчиками и оппонентами или эвристическую. Одним из показателей профессионализма учителя с точки зрения технологии является то, что он может и реализовать данный метод в данной форме, и доказать это практически.

Слово *«разнообразие»* - кибернетический термин. Учебный процесс является неразрывным единством трёх составляющих:

1. Информационной:

- передача и приём;
- накопление и преобразование;
- хранение и применение информации - это и есть содержание обучения;

2. Психологической:

- становление и развитие человеческой индивидуальности;

3. Кибернетической:

- управление учебно-познавательной деятельности обучаемых;

Долгое время среди этих компонентов предпочтение отдавалось информационной - где главной целью школы считалось формирование у обучаемых знания основ наук. Однако этот приоритет в информационном обществе ушёл на задний план.

На первых позициях в современном образовании хотелось бы видеть **психологическую составляющую** учебного процесса - **личностное развитие**. В настоящее время мы всё чаще говорим о личностно-ориентированном обучении, но к сожалению современная система образования пока не совсем готова к такой постановке задачи. Поэтому сейчас первой по значимости остаётся **кибернетическая составляющая** учебного процесса: школа организует этот процесс и управляет им, а ученик учится. Но, если

рассматривать учебный процесс как в значительной мере кибернетическим, то он должен подчиняться фундаментальным принципам и теоремам этой науки.

С точки зрения кибернетики, всё, что происходит в школах и классах можно рассматривать как сложную систему с регулированием вариаций, где учитель является управляющей системой с его образовательной технологией, а ученики - управляемым объектом. Функционирование таких систем определяется шестью принципами.

Первый, один из важнейший - **принцип ограничения разнообразия**. На языке кибернетики он выглядит так: сложная система имеет стабильно высокий выход с регулированием вариаций тогда и только тогда, когда разнообразие управляющей системы не ниже разнообразия управляемого объекта. Ограничимся интуитивным пониманием того, что такое разнообразие. И так ясно, что разнообразие класса велико. Принцип требует, чтобы разнообразие учителя не было ниже.

Удовлетворить этот принцип можно двумя способами:

- снизить разнообразие класса;
- повысить разнообразие учителя.

Традиционная школа идёт информационным путём, т.е. передачей и приёмом, и накоплением и преобразованием его, и это привело к тому, что учитель работает на «среднего», не существующего в природе ученика, по единым унифицированным программам с жёстким административным контролем за временем «происхождения» того или иного материала. Правда, это нивелирование всегда сопровождается призывами к дифференцированно-индивидуальному подходу и нельзя отрицать, что были учителя-мастера, которые добивались и добиваются в этом успеха.

Существовавшая традиционная школа хорошо соответствовала обществу, в котором она функционировала, и качество образования всегда считалось в мире одним из лучших. Но по сути дела индивидуального подхода как не было, так и нет, хотя о нём всегда говорили в педагогической среде. Но настоящий индивидуальный подход предполагает построение для каждого ученика собственной траектории продвижения по материалу, отвечающей его потребностям, возможностям и психологическим особенностям. Самое большое новшество в традиционном образовании были «карточки для сильных и средних», «для слабых» и для «остальных».

Первый путь - ограничение разнообразия класса - тоже не следует отмечать, но способ его реализации иной - групповое обучение.

Матрица методов и форм может служить инструментом повышения разнообразия преподавателя, особенно в сочетании с накопленным им арсеналом приёмов педагогической техники.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангеловски, Крсте. Учителя и инновация. – М.: Просвещение, 2004.
2. Андреева, В.И. Эвристика для творческого саморазвития. – Казань, 1994.
3. Гузеев, В.В. педагогическая технология: управление самообразованием учителей // Директор школы. – 2008. - № 4.
4. Инновационные технологии в учебно-педагогическом процессе школы и вуза. – Волгоград: перемена, 2003.
5. Шарипова, Д.Я. Интерактивный метод обучения для преподавателей образовательных учреждений Республики Таджикистан. – Душанбе: ЗАО «РеаЛайн», 2011.

КОРҲОИ БУРНАЗСИНФӢ ЯКЕ АЗ РОҲҲОИ МУККАМАЛГАРДОНИИ САЛОҲИЯТИ ХОНИШИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

УЛФАТОВ Мунис Муродович – докторанти (PhD) Пажухшигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126. E-mail: Munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, тел. + (992) 50 111 24 24

Дар мақола роҳҳои ташаккули салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ, бедор намудани шавқи хонандагон ба китобу китобхонӣ дар ҷараёни таълим ва берун аз он нишон дода шудааст. Бояд қайд кард, ки қорҳои беруназсинфӣ идомаи дарс ва берун аз

дарс махсуб доништа шуда, дониш ва маҳорати хонандагонро ғанӣ мегардонад. Бояд қайд кард, ки барои бедор намудани шавқи хонандагон ба хониш корҳои беруназсинф яке аз роҳҳои муътадил ба ҳисоб рафта дар ҳамаи давру замон ин усулро истифода мебаранд ва мебаранд. Ин усул роҳ барои сайқал додани салоҳиятнокии хонандагӣ ва амиқтаршавии донишу маҳорати онҳо кушодашавии хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда, рушди мустақилиятнокӣ ва ғаълонокии эҷодӣ мусоидат менамояд.

Вожаҳои асосӣ: корҳои беруназсинфӣ, роҳҳои инқишоф.

ВНЕКЛАССНАЯ РОБОТА ОДНА ИЗ ФОРМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

УЛФАТОВ Мунис Муродович – докторант (PhD) Института развития образования имени А. Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе улица Айни, 126, **E-mail:** Munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, **тел.:** +(992) 50 111 24 24

В статье показаны пути развития навыков чтения у учащихся начальных классов, пробуждения у учащихся интереса к книгам и чтению в процессе обучения и за его пределами. Следует отметить, что внеклассные мероприятия являются продолжением урока и вне урока. Обогащает знания и умения учащихся. Следует отметить, что для пробуждения интереса учащихся к чтению внеклассная деятельность считается одним из нормальных способов, и таким способом пользовались и продолжают пользоваться во все эпохи.

Такой способ способствует повышению компетентности учащихся и углублению их знаний и умений, раскрытию индивидуальных особенностей каждого ученика, развитию самостоятельности и творческой активности.

Ключевые слова: внеурочное деятельности, способы развитие.

EXTRA-CLASS WORK IS ONE OF THE WAYS TO IMPROVE THE READING SKILLS OF YOUNGER STUDENTS

ULFATOV Munis Murodovich – Doctorant PhD of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni str. 126, **E-mail:** Munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, **Phone:** +(992) 50 111 24 24

The article shows the ways of developing the reading skills of elementary school students, awakening students' interest in books and reading in the course of education and beyond. It should be noted that extracurricular activities are a continuation of the lesson and outside of the lesson. Enriches students' knowledge and skills. It should be noted that in order to awaken students' interest in reading, extracurricular activities are considered to be one of the normal ways, and they used and continue to use this way in all eras.

This type of way helps to improve the student's competence and deepen their knowledge and skills, the opening of the individual characteristics of each student, the development of independence and creative activity.

Key words: Primary school students, extracurricular activities, ways of extracurricular activities.

Маълум аст, ки хониш як маҳорати асосӣ барои таҳсил ва зиндагии чи барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ дар ҷомеаи муосир ниҳоят зарур аст. Бо вучуди ин, дар ҷаҳон як қатор тамоюлҳои умумӣ вучуд доранд, ки аз дур мондани хонандагон аз китобу китобхони нишон медиҳад аз ҷумла:

- паст рафтани эътибори китобхонӣ;
- кам шудани вақти ба китобхонӣ ҷудошуда ва дар натиҷа;

- бад шудани малакаи хониш. ва ғайра.

Аҳамияти мушкилоти аз байн рафтани тавачҷӯҳ ба китобхонӣ дар ҳама давру замон дар ҳамаи кишварҳо воқуниши амиқро ба бор меовард. Мутобиқи стандартри давлатии таълим, ташаккули чунин сифатҳои шахсӣ дар хонандагон хусусан хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ба монанди қобилияти худбаҳодихӣ, худшиносӣ ва худидоваркунӣ аҳамияти калон дорад. Дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи имрӯза барои хонандагон зарур аст, ки ҳарчи зиёд омӯзанд ва рӯ ба сӯи китобу китобхонӣ кардонанд. Яке аз шартҳои бомуваффақияти худомӯзӣ ташаккули салоҳиятҳои асосӣ мебошад. Қобилияти хониш дар рӯйхати салоҳиятҳои асосӣ ҷои асосиро ишғол мекунад. Салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ маҷмӯи донишу малакаҳои мебошад, ки ба хонандагон барои дастрасии иттилоот дар шакли ҷопӣ (хаттӣ) пешниҳодшуда интиҳоб, дарк, ба тартиб даровардани он ва бомуваффақият истифода бурдани он имкон медиҳад. Қобилияти хониш аз инҳо муайян карда мешавад: доштани техникаи хониш, дарки асари хонда ва шунидашуда, дониستاني китоб ва мустақилона интиҳоб кардани онҳо, ташаккули талаботи маънавӣ ба китоб ҳамчун воситаи шинохти ҷаҳон. ва худшиносӣ. Барои дуруст ба роҳ мондани кор ва истифода аз роҳҳо ва усулҳои таълими хониш аз фанни адабиёт истифода бурдан лозим аст, ки намудҳои онҳо чунинад (такрори матн, хондан бо ёддоштҳо, интиҳоби синонимҳо барои асоснок кардани интиҳоби муаллиф) ва эҷодӣ (таълифи муаммоҳо, афсонаҳо, ҳикояҳо, шеърҳо аз рӯи қиёс, тартиб додани диафильм, сохтани китобҳои бачагона, расмкашии шифохӣ ва графикӣ, тахлили, тайёрӣ ба хониши пурмазмун, навиштани ҳикоя дар бораи қаҳрамон) усулҳои кор. [7, с. 148].

Аммо салоҳияти хониш на танҳо дар дарсҳои адабиёт ташаккул меёбад, балки роҳи дигари самаранок низ мавҷуд аст ва ин роҳ қорҳои беруназсинфӣ мебошад, ки дар ин самт нақши муҳим мебошад. Он бояд ба ташкили фаъолияти фаъоли хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ташаккули муносибати мусбии эмотсионалӣ ба хондан равона карда шавад; инкишофи малакаи хониш ва нутқ, ҳавасмандгардонии эҷодиёти кӯдакон. Тайёр кардан ва гузарондани ин гуна қорҳо бояд дар асоси манфиати тарафайни муаллим ва хонанда сурат гирад. Вобаста ба он, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо асарҳое, ки ба ҳаёти онҳо наздиканд, шавқу рағбатдоранд, барои хонандаи имрӯза барои ба даст овардани таҷрибаи нави нутқӣ кӯмак мекунад. Дар синфи як дар ҳар як дарси хониш ба кӯдакон барои як дақиқаи китоб пач дақиқа вақт ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо метавонанд дар бораи китобҳои хондашон маълумот диҳанд. Ин ба ташаккули фарҳанги иттилоотӣ, баланд бардоштани фаъолияти маърифатии хонандагон ва ташаккули малакаҳои муошират мусоидат мекунад. Дар синфи ду ташкили китобхонаи хурди табодули синфҳо шакли табиғӣ кардан лозим аст, зеро хонандагон бояд ба китобашон шавқу ҳаваси дигар ҳамсинфони худро ба китобу китобхонӣ ба вучуд оваранд. Барои он ки ин шакли қор самаранок дуруст диҳад, дар аввали моҳ мавзӯи китобҳои эълоншуда эълон карда мешавад. Барои санҷидани фаҳмиши хониш, табиғгарон яъне хонандагоне, ки маҳорат ва малакаи хондандоранд яқоя бо муаллим як системаи саволҳои таҳия мекунад, ки ҳангоми баргардонидани китоб дода мешаванд. Дар синфҳои се ва чор бозҳои адабӣ ба шинохти осори бадеӣ аз порчаҳои алоҳида, барқарорсозии сатрҳо аз калимаҳои додашуда, тахмин кардани номи қаҳрамонҳои адабӣ, номи муаллифон, унвони асарҳо аз рӯи силсилаи саволҳои асосӣ ёфтаанд. таҷдиди қаҳрамонон ва китобҳо аз рӯи тавсиф ва ғайра. Зеро китобхонаҳо ба яке аз институтҳои асосии иҷтимоӣ табдил меёбанд, ки метавонанд дар таъмини дастрасии иттилоот ҳиссаи назаррасро ба дӯш гиранд». Ташаккули ҳавасмандии маърифатии хонандагон дар ҷараёни машғулиятҳои беруназсинфӣ як раванди мукамал, мураккаб, бисёрҷанба ва тӯлонӣ мебошад, ки дар ҳама марҳилаҳои фаъолияти мактаббачагон мушкил аст. Дар ин ҳолат, принципҳо, мафҳум ва шартҳои қорҳои беруназсинфӣ бояд бо мақсади ташаккули манфиатҳои маърифатии хонандагон муайян карда шаванд. Хусусияти ҳоси қорҳои беруназсинфӣ дар он аст, ки хусусияти фаъолияти мустақилонаи хонандагон мебошад ва дар асоси принциби ихтиёрӣ сурат мегирад. Машғулиятҳои беруназсинфӣ бо шакли таълими синфӣ зич алоқаманданд, зеро дарсҳои натиҷаҳои қорҳои беруназсинфиро, ки дар маҳфили илмии табиатшиносони ҷавон ба даст оварда шудаанд, дар олимпиадаҳои биологӣ, шомҳо, конференсияҳо ва супоришҳои викторина истифода мебаранд ва аҳамияти онҳо шарҳ дода мешавад. Хусусиятҳои ҳоси қорҳои беруназсинфӣ аз он иборатанд, ки онҳо сатҳи баланди маърифатӣ ва мустақилияти хониши хонандагон синфҳои ибтидоӣ, омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи олами ҳайвонот, набототи ҳайвоноти минтақа бо назардошти майлу рағбат

ва майлҳои касбӣ муайян мекунад. Самаранокии ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои беруназсинфӣ бо ҳикояҳои муаллим дар бораи фаъолияти беруназсинфӣи хонандагон, дар бораи истифодаи натиҷаҳо дар амалия алоқаманд аст. [11, с. 74].

Дар бораи ташкил, роҳандозӣ ва муваффақияти намудҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ нуқтаи назари Б.В.Весеветскийро [8] ба хотир овардан лозим аст, ки ӯ таъкид кард:

- а) кор бояд шавку хоҳиши хонандагонро бедор кунад;
- б) бо мазмун ва шакл, он бояд аз дарсҳои хатмӣ фарқ кунад;
- в) он бояд ба ташаббуси коллективии эҷодии кӯдакон ва наврасон асос ёбад;
- г) ташаббус таҳти роҳбарии омӯзгор бо кӯмаки хонандагони синфҳои болои ташкил карда шавад;

д) асар бояд ба қадри имкон гуногун бошад ва ба рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагон мусоидат намояд.

Вазифаҳои асосии ташкили корҳои беруназсинфӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ инҳо ба шумор мераванд:

- шавку рағбат, майл, қобилият, имкониятҳои хонандагонро ба намудҳои гуногуни фаъолият муайян намояд;
- кӯмак кардан дар ёфтани «худ»;
- фароҳам овардани шароит барои рушди инфиродии кӯдак дар соҳаи интиҳоб намудани фаъолияти беруназсинфӣ;
- инкишоф додани таҷрибаи эҷодӣ;
- барои амалӣ гардонидани дониш ва малакаи гирифташуда шароит фароҳам оваранд;

- инкишоф додани таҷрибаи муоширати ғайрирасмӣ, ҳамкорӣ;
- васеъ намудани доираи алоқа бо ҷамъият. [2, с. 18].

Принсипҳои асосии ташкили корҳои беруназсинфӣ:

- Мутобиқати хусусиятҳои синну соли хонандагон;
- пайвастагӣ бо технологияҳои фаъолияти таълимӣ;
- таъя ба анъана ва таҷрибаи мусбат дар ташкили корҳои беруназсинфӣ;
- таъя ба арзишҳои системаи таълимии мактаб;
- интиҳоби озод дар асоси манфиатҳои шахсӣ ва майли кӯдак;
- бо назардошти талаботи маърифатии хонандагон ва фармоиши иҷтимоии волидон;
- риояи пайвастагӣ ва пешомади таълим.

Моделҳои корҳои беруназсинфӣ- ба беҳсозии тамоми захираҳои дохилии муассисаи таълимӣ асос ёфта, дар татбиқи он кормандони педагогӣ иштирок мекунад: роҳбарони синфҳо, омӯзгор-ташкilotчӣ, педагог-психолог, омӯзгорони таълими иловагӣ, китобдор, мудири осорхонаи мактаб.

Нақши ҳамроҳангсозро роҳбари синф иҷро мекунад, ки:

- бо кормандони таълимӣ ва ёрирасони муассисаи таълимӣ ҳамкорӣ мекунад;
- раванди таълимро дар синфхона ташкил мекунад, ки барои рушди нерӯи мусбати шахсияти хонандагон дар доираи фаъолияти коллектив оптималӣ бошад;
- тавассути шаклҳои гуногуни фаъолияти тарбиявии коллективи синфӣ, аз ҷумла ба воситаи органҳои худидоракунии системаи муносибатҳоро ташкил мекунад;
- фаъолияти аҳамиятноки ҷамъиятӣ, эҷодии хонандагонро ташкил мекунад.

Хусусияти корҳои беруназсинфӣ дар он аст, ки кӯдак дар шароити муассисаи таҳсилоти умумӣ имконият пайдо мекунад, ки ба дарсҳои шавқманд шомил шавад, тарзи нави фаъолият бе нишондодро омӯхта, дар айни замон ба шарофати қобилияташ ноил шуда комёбиро таъмин менамояд, сарфи назар аз нишондиҳандаҳои таълимӣ аз ҷанҳои таълимии хатмӣ. Пеш аз ҳама, ин ноил шудан ба натиҷаҳои шахсӣ мебошад. Ин инчунин хусусиятҳои корҳои беруназсинфиро муайян мекунад, ки дар рафти он донишҷӯ на танҳо ва ҳатто на он қадар зиёд роҳ мегирад бадки ҷӣ гуна амал кардан, ҳис кардан ва қабул кардани қарорҳоро ёд мегирад. Мазмуни машғулиятҳо ба амалӣ гардондани шаклҳои гуногун, аз қабилҳои экскурсияҳо, кружокҳо, сесияҳо, конференсияҳои илмию амалии мактабҳо, олимпиадаҳо, конкурсҳо, концертҳо, лоиҳаҳо, таҷрибаи ғойданоки ҷамъиятӣ ва ғайра равона карда шудааст. Машғулиятҳо мувофиқи програмаи тасдиқшуда, графикаи

соатҳои плани корҳои беруназсинфӣ гузаронда мешаванд. Корҳои беруназсинфӣ ба хонандагон хусусан хонандагони синфҳои ибтидоӣ имконият медиҳанд, ки доираи васеи фаъолиятҳоеро интихоб кунанд, ки ба ташаккули шахсияти хонандагон нигаронида шудаанд, дар самтҳои зерин: маънавию ахлоқӣ, варзишӣ ва фароғатӣ, умумии фарҳангӣ, умумии зеҳнӣ, иҷтимоӣ ва ғайра. [9, с. 94].

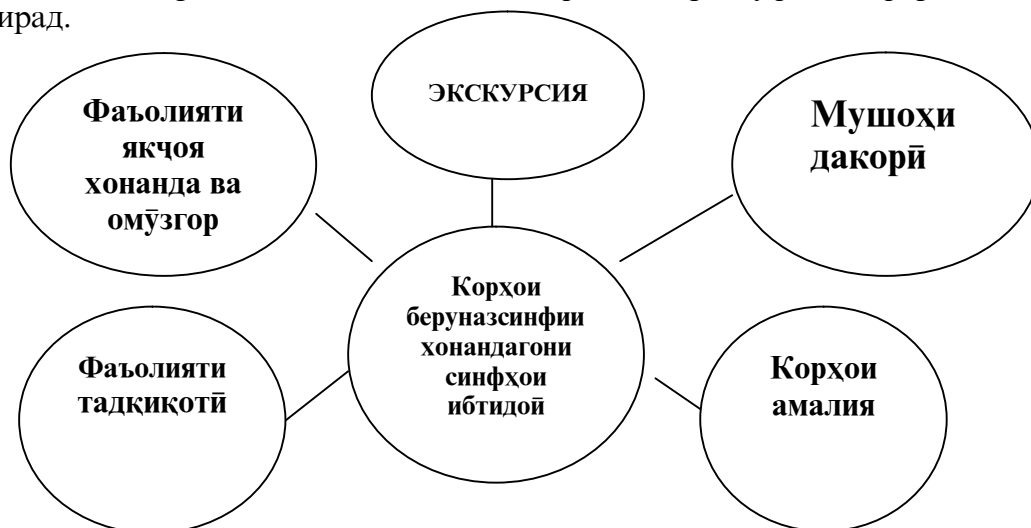
Муассисаҳо бояд бо китобхонаҳои бачагона зич ҳамкорӣ кунанд, чорабиниҳои якҷояи навъҳои гуногунро фаъолон инкишоф диҳанд ва ба амал баранд. Мунтазам идҳои адабӣ, бозиҳо, викторинаҳо бахшида ба эҷодиёти нависандагони бачагона ва ғайра гузаронда шаванд. Муваффақияти ташаккули салоҳияти хониш дар кӯдакон аз иштироки волидон низ вобаста аст. Агар мутолиа ба тарзи зиндагии аъзоёни калонсоли оила дохил шавад, кӯдак онро ба худ мегирад ва аз худ мекунад. Маҷлисҳои падару модарон барои тарбияи намудани меҳру муҳаббат ба китобу китобхона кӯмак мекунад: «Номҳои китобхона дар ҳаёти кудак», «Хониши дуруст гавари бомуваффақияти хониши хонандагон», иди «Падар, модар, ман оилаи китобхонам», гӯшаҳои иттилоотӣ, ки дар онҳо «Ёддошт барои падару модарон» гузошта шудааст, то шавқу рағбат ба китоб зиёд карда шавад. Ташаккули фаъолияти хониш дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба охир намерасад. Он ҳам дар давраи наврасӣ ва ҳам дар давраи навҷавонию ҷавонӣ идома меёбад. Аммо он чизе, ки дар синну соли ибтидоӣ муқаррар карда мешавад, асоси фаъолияти минбаъдаи бомуваффақияти таълимии кӯдакон мебошад.

Корҳои беруназсинфӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз зарурати ҳалли масъалаҳои таълимӣ ба вучуд омадаанд ва аз ин рӯ ҳатмӣ мебошанд. Аммо бар хилофи дарс, он дар вақташ ба тартиб андохта нашудааст ва имкон медиҳад, ки шавқу ҳавас ва қобилияти талабагон ба назар гирифта шавад. Ташкили кори беруназсинфӣ ба ташаккули ҳамаи намудҳои мусоидат мекунад. Дар рафти иҷрои супоришҳои муайян натиҷаҳои таълими фанҳо ташаккул ёфта, татбиқи онҳо ба инкишофи ақлӣ мусоидат мекунад. Аксар вақт машғулиятҳои беруназсинфӣ татбиқи тадқиқотҳоеро дарбар мегиранд, ки на танҳо бо ҳамсинфон, балки бо кӯдакони калонсол, бо калонсолон ҳам муоширатро талаб мекунад, ки барои ташаккули қобилиятҳои ақлии хонандагони синфҳои ибтидоӣ шароити хуб фароҳам меорад.

Намудҳои корҳои беруназсинфӣ гуногунанд (расми 1), ки онҳоро ҳамчун идомаи кори дарсӣ ҳисоб кардан мумкин аст. Дар баробари ин, ҳама намуди корҳои беруназсинфӣ ҳамчун вазифаи хонагӣ амалӣ карда мешаванд. Мақсади чунин фаъолият на танҳо такрор, муттаҳидсозӣ, амалияи усулҳои фаъолияти дарс омӯхташуда, балки татбиқи эҷодии онҳо, ташаккули малакаҳои тадқиқотӣ мебошад. Дар маводҳои муосири таълимӣ намудҳои гуногуни корҳои беруназсинфӣ мавҷуданд. Муаллифони комплексҳо барои иҷрои мушоҳидаҳо, таҷрибаҳо ва таҷрибаҳои супоришҳои пешниҳод мекунанд. Илова бар ин, баъзе маводҳои таълимӣ фаъолияти лоихавӣ ва тадқиқотии мактаббачагони хурдсолро (мавзӯҳои лоихаи пешниҳодшуда, стратегияи татбиқи онҳо ва ғайра) инъикос мекунанд.

Вазифаи хонагӣ ҳамчун як намуди фаъолияти беруназсинфӣ метавонад бо роҳҳои гуногун амалӣ карда шавад.

1. Ташкили кори хонагӣ метавонад истифодаи кори ҷуфтӣ, инфиродӣ ё гурӯҳиро дар бар гирад.

Расми 1. Намудҳои корҳои беруназсинфӣ аз фанни «Мухити ихотакарда»

2. Хонанда бояд аз рӯи мавзӯе, ки ҳанӯз дар дарс омӯхта нашудааст, супоришно иҷро кунад ва ӯ метавонад дар дарси ба омӯзиши ин мавзӯ бахшидашуда натиҷаи кори хонагии худро пешниҳод кунад. Масалан, донишҷӯ метавонад ҳамчун ёрдамчии муаллим баромад карда, дар бораи натиҷаҳои мушоҳидаҳо, таҷрибаҳо ва ғ. Ҳамзамон технологияи иттилоотӣ-и муосир ба шумо имкон медиҳад, ки ин равандҳоро бо ёрии аксҳо ва видеоҳо ислоҳ кунед ва онҳоро дар синф нишон диҳед. Албатта, супоришҳои хонагӣ метавонанд идома дошта бошанд, яъне. алокаи бевосита бо мавзӯи дар айни замон омӯхташаванда. [5, с. 48].

3. Корҳои беруназсинфӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла вазифаи хонагӣ метавонанд бо назардошти муносибати инфиродӣ ба талаба, вобаста ба шавқу завқ, майл, қобилияти ӯ таҳия карда шаванд. Бар хилофи эътиқоди маъмул, ки ба донишҷӯёни заиф бояд миқдори ками супоришҳои осон дода шавад, равише, ки кӯмакро ба донишҷӯ фарқ мекунад, дурусттар ба назар мерасад. Масалан, ба талабагони паст-фаъолият пай дар пай дастгирӣ карда мешавад, дастурҳои равшану мукамал дода мешаванд, ки рафти корро шарҳ медиҳанд, ки барои ҳал намудани вазифаҳои ба миён гузошташуда имконият медиҳанд. Ба талабаи пурқувват, баръакс, супориш дода мешавад, усулҳои ҳалли онҳо ҳамакӣ карда мебарояд. Ҳамин тариқ, ташкили корҳои беруназсинфӣ ба шумо имкон медиҳад, ки траекторияи инфиродии таълим ва инкишофро барои ҳар як хонанда созед.

АДАБИЁТ

1. Андреев, В.И. Внеклассная работа по литературе в начальной школе / В.И. Андреев. – М., 1999.
2. Боброва, Т.Н. Внеклассная работа как условие развития интереса к литературе / Т.Н. Боброва // Формирование познавательных и нравственных мотивов деятельности школьников. – Вологда, 1984.
3. Бодрова, Н.А. Внеклассное чтение как социальная и педагогическая проблема / Н.А. Бодрова // Литература в школе. – 1977. – №1.
4. Болотина, Л.Р. Методика внеклассной воспитательной работы в начальных классах / Болотина Л.Р., Латышина Д.И. – М.: Просвещение, 1978.
5. Александровская, Т.О. Школьная викторина «Что? Где? Когда?». // Биологии в школе. – 1994. - №2.
6. Анастасова, Л.П. Развитие общебиологических понятий. – М.: «Просвещение». - 1967.
7. Боровицкий, П.И., Виниченко П.Ф. Методика преподавания биологии. – М. «высшая школа». 1962.
8. Б.В.Весеветский Система подход к учебно-воспитательному процессу. – М.:Просвещение, 1985.
9. Читательская социализация в контексте стандарта общего образования» Изучение скорости чтения пятнадцатилетних учащихся. – М.: Центр оценки качества образования ИОСО РАО, 2011г.
10. Коновалова, В.П. Внеклассная работа по литературному чтению. - М., 2014.
11. Кольшева, К. Ю. Качество литературного образования в начальной школе //Студенческий научный форум. - 2014.
12. Светловская, Н.Н. Обучение чтению и законы формирования читателя //Начальная школа. - 2013.- №1.
13. Степанов, Е.Н. Методические советы по организации внеурочной деятельности учащихся начальных классов. - Псков, 2011.
14. Тимофеева, Е.Н. Роль педагогических мастерских в развитии и интереса учащихся к личности писателя // Герцена. - 2009. – №116. – С. 37-41.

THE CONCEPT OF "TAJIK LANGUAGE" IN SCIENTIFIC AND CONVENTIONAL DESCRIPTION

MATROBIYON Saodatsho Kosimzoda - Associate Professor of the Department of the Tajik Language, Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzoda. **E-mail:** s.matrobov@mail.ru, **Phone:** +(992) 93 508 71 38

NAJMIDDINION Fayzullo Radzhab - Applicant of the Department of the Tajik language of the Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzoda. **E-mail:** fayzullo.r@mail.ru, **Phone:** +(992) 918 18 84 47

This article analyzes the concept of "Tajik language" from a scientific and conventional point of view. One of the main components of the concept of "Tajik language" is "mother tongue". It should be noted that the scope of application of the concept of "Tajik language" is very wide, and it is reflected in the works of art (poetry, prose) and journalism. The geography of the use of the concept of "Tajik language" is also wide, and it is used among the Tajiks of the republics of Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Russia and others.

Lexical reflection of the concept of "Tajik language" is, first of all, a stable phrase "native language". In the normal imagination of language owners, love for the mother tongue enters the heart of every person with breast milk. Therefore, the protection of the mother tongue is the sacred duty of every native speaker.

Key words: language concept, conceptosphere, nation, people, national language, mother tongue, Tajik language, culture, unique distance, history, ideas, linguistics, pillar of the nation, language of science, sweet language, passport of the nation.

Яке аз нишонаҳои асосӣ ва барҷастаи ҳар як қавму миллат забони ӯст. Ташаккули тафаккури ҳар қавму миллат дар забони миллиашон инъикос меёбад. Забони тоҷикӣ – забони модарии кулли тоҷикони дунё буда, барои ҳар як фарди тоҷик азизу муқаддас аст. Ҳамчунин, забони тоҷикӣ – забони миллии миллати тоҷик аст, ки роҳи дурударози таърихро тай намуда, то ба имрӯз омада расидааст ва дар он ҷаҳони андешаи ҳамин мардум ба таври концептҳо тасвир меёбад.

Яке аз концептҳои муҳиме, ки мавриди назар қарор дорад, концепти «забони тоҷикӣ» мебошад. Пеш аз ҳама, зикр бояд кард, ки концептсфераҳои «забони форсӣ», «забони дарӣ» ва «забони модарӣ» бо концепти «забони тоҷикӣ» тавъаманд. Дар ин ҷо кӯшиш мекунем концепти «забони тоҷикӣ»-ро аз назари хосу ом, яъне олимону адибон (хосон) ва мардуми одӣ (ом) ё ба таври дигар дар тасвири омиёна ва касбият мавриди таҳлил қарор диҳем. Ҳарчанд, мувофиқи меъёрҳои концептшиносӣ онро метавон аз нигоҳи синнусолӣ, ҷинсият ва иҷтимоӣ низ баррасӣ намуд, вале аз сабаби маҳдудияти кори мазкур танҳо ба ҳамин нигоҳ иктифоъ мекунем.

Доираи истифодабарии концепти «забони тоҷикӣ» ниҳоят васеъ буда, он дар асарҳои бадеӣ (назмию насрӣ) ва публисистӣ ба назар мерасад. Ҷуғрофияи истифодаи концепти «забони тоҷикӣ» низ васеъ буда, он дар байни тоҷикони ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон, Россия ва ғайра истифода мешавад.

Инъикоси лексикӣ концепти «забони тоҷикӣ»-ро, пеш аз ҳама, ибораи устувори «забони модарӣ» ташкил медиҳад. Дар таҳайюлоту муқаррарии соҳибони забон меҳру муҳаббат ба забони модарӣ дар дили ҳар шахс бо шири модар ворид мешавад. Аз ин рӯ, ҳифзи забони модарӣ вазифаи муқаддаси ҳар соҳибзабон махсуб меёфт. Назаре меафканем ба ашъори дилписанди маликушшуаро Рӯдакӣ, ки дар ҳамон даврони пуртазод, дар ҳамон замоне, ки забони арабӣ аллақай беш аз 200 сол шуда буд, ки дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ҳукмронӣ мекард, тавонистааст, ки бо забони ноби модариаш шеър гӯяд. Ва ё хувияти миллии Фирдавсӣ ончунон боло рафта буд, ки «Ачам зинда кардам, бад-ин порсӣ» гӯяд, ё Носири Хусрав, ки дар замони зиндагии ӯ забони қabilaҳои туркӣ низ дар баробари забони арабӣ ба забони тоҷикӣ таъсири худро расониданд, таъкид намуда буд, ки:

Ман онам, ки дар пой хукон нарезам

Мар ин қиммати дурри лафзи дариро. (Н.Хусрав)

Аз нуктаи назари забоншиносӣ забони модарӣ забонеро меноманд, ки шахс онро аз хурдсолӣ аз модараш омӯхтааст ва ё ин забон, забони падару модараш маҳсуб меёбад. Аз ҳар фарди тоҷик низ, агар пурсем, ки «забони тоҷикӣ чӣ гуна забон аст?», посух хоҳем гирифт, ки «забони модарии ман» аст. Яъне, дар тафаккури ҳар фарди тоҷик «забони тоҷикӣ» ин «забони модарӣ» аст. Бинобар ин, яке аз ҷузъҳои асосии концепти «забони тоҷикӣ» ин «забони модарӣ» мебошад. Вале ҷузъи «забони модарӣ»-ро мо наметавонем дар дигар забонҳо муқоиса намоем, зеро дар ҳар забон концепти мазкур бо ҷузъҳои ҳоси худ ифода меёбад. Масалан, дар забони русӣ ибораи «родной язык» мавҷуд аст, ки он ишора ба модар нест, вале дар забони англисӣ «mother tongue», яъне «забони модар»-ро истифода мебаранд.

Аз назари олимону адибон «забони модарӣ» ҳамчун ҷузъи концепти «забони тоҷикӣ» ба таври гуногун тавзеҳ ёфтааст. Чунончӣ, муҳаққиқи тоҷик Т. Зехнӣ забони тоҷикиро мероси падарӣ медонад: «Мо, тоҷикон ин забонро аз соири форсизабонон амонат ва орият нагирифтаем. Ин забон моли ҳалол ва машруҳи ҳудамон аст, зеро ин забон аз падарони ҳудамон ба мерос омадааст» [7, 33].

Яъне концепти «забони тоҷикӣ» дар тафаккури соҳибони забони тоҷикӣ ҳамчун «забони аз падар» мерос низ инъикос меёбад.

М. Шакурӣ ҷузъи забони модариро ба маънои «забони тоҷикӣ» шарҳ дода, таъкид мекунад, ки: «Бунёди ҳастии маънавии инсон забони модарист. Забони модарӣ, он чӣ ба шири модар омадааст, табиияти асили инсонро таъмин мекунад. Илму фарҳанг ва маънавиёти асил он аст, ки аз ҳамин чашмаи табиияту асолат парвариш ёфта бошад. Бегумон, нисбат ба оби хушгӯвори дигар чашмаҳо безътиной набояд қард, аз ҳар тӯшае гизои рӯҳ бояд ёфт, вале ба ҳар ҳол аввало аз чашмаи асолати худ шодобӣ бояд ҳуст.

Ин аст, ки шири модарро пок доштан лозим аст ва забони модарӣ бояд аз гилу ғаш тоза бошад» [12, 5].

Муҳаққиқ «забони модарӣ»-ро таъминкунандаи табиати асили инсон ва паваришидандаи илму фарҳанг ва маънавиёт маънидод намудааст.

Дар тафаккури муҳаққиқи рус К. Д. Ушинский «Забони модарӣ» оғози ҳама фаҳмишу донишу биниш ва ақлу идрок буда, зикр мекунад: «Забони модарӣ асоси инкишофи бузурги фикрӣ ба ганҷинаи ҳама донишхост, ҳар фаҳмише аз он оғоз меёбад, ба воситаи он меояд ва ба он бозмегардад» [6, 20].

Дар ин ҷо муҳаққиқ концепти «забони модарӣ»-ро яке аз сабабҳои асосии инкишофи тафаккур ба ганҷинаи пурқимату пурҳикмати ҳамаи илмҳо номидааст. Ӯ чунин меҳисобад, ки оғози ҳама комёбиҳо ва рушду пешрафт маҳз забони модарист.

Яке аз маорифпарварони маъруфи тоҷик С. Ализода зеро концепти «забони модарӣ» забонро рукни азими миллат маънидод намуда, таъкид мекунад, ки: «Забон рукни азими миллат аст, ки ба маҳзи гум шудани забон ҳамон миллат, ки мутакаллим ба он забон аст, гум ва нопадид хоҳад шуд. Ҳеҷ миллате дар дунё наметавонад ҳастӣ ва мавҷудияти худро таъмин кунад магар бо нигоҳдорӣ ва муҳофизати забони худ. Аз ин рӯ, ҳар миллат ҳақ дорад забони модарии худро гиромӣ дорад, азиз шуморад, муҳофизат кунад, то ки аз вартаи инқироз ва нобудӣ худро ҳалос намояд» [7, 9].

Ба андешаи муҳаққиқ забони модарӣ яке аз рукнҳои бузургу асосии миллат буда, бо гум шудани забон, миллат ҳам ногузир аз байн меравад. Тавачҷуҳи асосии муҳаққиқ ба ҳифзу ҳимояи забони модарӣ равона шудааст. Ба ҳамин маъно, яъне рукни асосии ҳастии миллат донишҷӯи забони тоҷикиро дигар муҳаққиқону адибони тоҷик низ ба қалам додаанд.

Забони модарӣ асоси худшиносӣ, худогоҳӣ, маънавиёт ва ҳулку атвори ҳар як инсон аст. Муҳаққиқи тоҷик Усмон Назир забони тоҷикиро «чашмаи нуқлу гуворои аз хуну шарёни инқилобангез» номида, таъкид мекунад, ки: «Модар ҳаёту мамот аст. Пас забони модарӣ низ ҳаёту мамот аст. Забони модарӣ чашмаи нуқлу гуворои аз хуну шарёни инқилобангез ва меҳрбори модар фавворазанон мебошад. Забони модарии тоҷикии мо Ватани қабир, гузашта, имрӯз ва фардои муқаддас ва имтиёзи инсонии мост. Ба андешаи мо Фақирии Шерозӣ дуруст гуфта, ки «Бувад имтиёзи одам ба забони одамият» [10, 78].

Муҳаққиқи мазкур «забони модарӣ»-ро ҳамчун концепти алоҳида дарк намуда, қайд намудааст, ки тамоми зебоҳои Ватан, ҷаҳонбинӣ, таъриху фарҳанг ва урфу одатҳои халқи тоҷик дар забони модарӣ дарҷ мегарданд.

Ба масъалаи бузургдошти забони модарӣ, эҳтироми аҷдодон ва таърихи ватану миллат нависандаи тоҷик Ардамехр таваҷҷуҳ намуда, онро масъалаи мавҷудият ва заволи миллат шумурда, чунин менависад: «Масъалаи бузургдошти забони модарӣ масъалаи ҳаёту мамоти миллат аст, забони модарино бузург надошта, чӣ сон метавон зодмандон (волидон)-ро бузург дошт, чӣ сон метавон ватанро бузург дошт, чӣ сон метавон таърихи миллат ва азизону номдорони варо бузург дошт? Миллате, ки забони модариноро тавоно намесозад, пос намедорад ва азиз намешуморад, маҳкум ба завол ва нестист» [2].

Ба андешаи муҳаққиқ дӯст доштани Ватан, Модар, эҳтиром ба бузургон, таъриху фарҳанг ва дигар дастовардҳои миллат маҳз аз донистану эҳтироми забони модарӣ сарчашма мегирад.

Муҳимтарин ҷузъи (периферия)-и концепти «забони тоҷикӣ» забони қадимӣ ва соҳибхат будани он аст. Тавре ки академик Бобочон Ғафуров нигоштааст: «Забони имрӯзаи тоҷикӣ аз забонҳои ғарбиэронӣ мебошад. Ба ақидаи забоншиносон асоси он лаҳҷаи ҷанубу ғарбии Форс аст, ки он баъдтар ба тарафи шимол ва шимолу шарқ паҳн шуда, бисёр унсурҳои забонҳои гурӯҳи шимолу ғарбӣ, аз ҷумла, унсурҳои забони портиро ҳазм менамояд ва билохир, дар ин забон аломату хусусиятҳои бисёр лаҳҷаҳои ғарбиэронӣ бо ҳам омезиш меёбанд.

Навиштаҷоти форсӣ (аниқтараш форсии миёна)-и асрҳои 7-8, ки дар қарибии Марв ёфт шуд, равшан далолат мекунад, ки дар ин давра дар ин ҷойҳо бо забони форсӣ (тоҷикӣ, ки онро (забони форсӣ-дарӣ ё худ забони форсӣ) ҳам номидаанд, ҳарф мезаданд.

Алақай дар асрҳои 7-8 мавқеъ ва мақоми ин забон дар шимолу шарқи Эрон, шимоли Афғонистон, ҷануби Осиёи Миёна ва аз ҷумла, дар ҷануби Тоҷикистон хеле мустаҳкам шуд» [4, 417].

Ҷуноне, ки аз гуфтаҳои академик Б. Ғафуров маълум мегардад, забони тоҷикӣ таърихи қадимӣ дошта, ҳанӯз 13-14 аср пеш мавқеъ ва мақоми шоистаеро касб кардааст. Дар забони тоҷикӣ афкори илмӣ, маданӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва иқтисодиву иҷтимоии халқи тоҷик дарҷ гардида, ба ин забон асарҳои оламшумул чун: «Худойномак», «Таърихи мулуки Аҷам», «Шоҳнома», «Маснавии маънавӣ» ва ҳазорҳо асарҳои нодири дигар офарида шудааст, ки диққати ҷаҳониёнро ба худ ҷалб намудааст.

Ҷузъи дигари концепти «забони тоҷикӣ»-ро пойдориву устувории он ташкил медиҳад. Мусаллам аст, ки забони тоҷикӣ дар дарозии таърих ҳангоми шукуфтани рӯзҳои миллат рушду пешрафт намуда, ҳангоми рӯзҳои дарду ранҷ ва нобасомониву ношодии миллат бо мушкilotу душвориҳои зиёд рӯ ба рӯ гашта, ҳамеша бо фарҳангу тамаддуни ғосибон дар набард шуда, ғолиб омадааст. Забони давлату давлатдорӣ, забони илм фарҳанг ва шиносномаи миллати тоҷик будани забони тоҷикӣ тӯли ҳазорсолаҳо ҷузъи дигари концепти «забони тоҷикӣ» мебошад. Академик Раҳим Масов навиштааст: «Гуфтани он кофист, ки баъд аз футури Сомониён – давлати тоҷикон дар асрҳои миёна – дар тамоми давлату аморатҳои сулолаҳои туркӣ, ки ҳамдигарро бадал мекарданд, забони тоҷикӣ ба сифати забони давлатӣ (дар коргузорӣ, умури давлатдорӣ, мактабу мадраса, илму фарҳанг ва ғайра) ҳамчунон пойдор монд [5, 25].

Забоншиноси машҳури тоҷик Ш. Рустамов назари худро нисбат ба забони тоҷикӣ ва нақши он дар ташаккули миллати тоҷик баён намуда, дар он ақида буд, ки: «Забони тоҷикӣ ҳамчун забони қадима ва соҳибхат дар ташаккули миллати сотсиалистии тоҷик ҳамчун аломати асосӣ ва омили муҳим хизмат кардааст. Миллат бе умумияти забон ба вучуд намеояд» [11, 7].

Яъне ба андешаи муҳаққиқ забони тоҷикӣ – забони қадима, соҳибхат, аломати асосӣ ва омили муҳими ташаккули миллат мебошад. Ё доир ба макони пайдоиш, густариш ва латофату шаҳомату зебоии забони тоҷикӣ изҳори назар намуда, аз суҳанҳои донишманди Эрон Абӯлхусайни Зарринқуб чунин иқтибосро пешниҳод менамояд: «Забони афсункоре, ки Ҳофиз шашсад сол пеш ғазалҳои диловези хешро бад-он забон назм кард, дар ҳамин сарзамин ва дар байни падарони ҳамин тоҷикон падида омада буд. Касе, ки тазкиранависони қадим аввалин шеъри форсиро бад-ӯ мансуб доштаанд, як тоҷик буд — Абӯҳафзи Суғдӣ. Ба илова, инкишофи суннати ғазал низ, ки дар каломии Ҳофиз ба авҷи азамати хеш расид, дар қарнҳои нахустин марҳуми бузурги тоҷик — устод Рӯдакӣ буд. Бехуда нест, ки ҳамватанони Ҳофиз ҳанӯз метавонанд аз фарзандони диёри Рӯдакӣ ва Абӯҳафз рамзи қувват ва салобати забони диловези дариро биёмӯзанд ва аз ин ҳамдигар ва ҳамзабонӣ, ки мардуми тоҷик доранд, баҳра андӯзанд» [11, 30].

Аз ин андешаи муҳаққиқ метафараҳои концепти «забони тоҷикӣ» ба монанди забони афсункор, диловез, рамзи қувват, забони босалобат ва забони ҳамдигарӣ бармеоянд.

Яке аз ҷузъҳои дигари концепти «забони тоҷикӣ» «забони ранҷдида» мебошад. Ин андеша, дар гуфтаҳои баъзе аз муҳаққиқон бараъло дида мешавад. Чунончи, М. Шакурӣ аз рӯзҳои ношоди миллат (танҳо давраи инқилоби Октябр ва барқароршавии Ҳукумати Шӯравӣ дар Бухоро) ёдовар шуда, чунин менависад: «Сиёсати расмӣ дар Республикаи Советии Сотсиалистии Туркистон ва Республикаи Халқии Советии Бухоро аз аввал ошкор бар зидди тоҷикон равона шуд... Забони тоҷикиро аз мактабу маориф, матбуоту нашриёт ва идорахонаҳои давлативу ҷамъиятӣ, умуман аз доираи расмӣ берун ронд» [5, 123].

Яъне, забони тоҷикӣ забоне, ки дар дарозии таърих то ба забони илму корғузори ва давлату давлатдорӣ расида буд, зеро шиканча ва ранҷу азобу беэҳтиромӣ қарор мегирад.

Ба «забони тоҷикӣ» метафараҳои дилпазирӣ, серкорӣ, ҷодунамоӣ ва мафтунгардонии забони тоҷикӣ тақвиятдиҳандаи концепти он маҳсуб меёбанд. Муҳаққиқи тоҷик Т. Зехнӣ дар мақолаи «Мусоҳиба дар бораи забон ва адабиёт» андешаҳои худро оид ба забони тоҷикӣ баён намуда, таъкид мекунад: «Ҳар гоҳе, ки мо суханҳои дилпазирӣ забон ва адабиёти тоҷик (форсӣ)-ро ба забон меронем, дар рӯҳамон ғайбулоқда як шодӣ ва хурсандӣ ҳосил мешавад. Ин забон ва адабиёт аҷаб серкор ва ҷодунамоӣ, ки касе бӯе аз он бурдааст, девонавор шайдо ва гирифтори ҷоду ва афсункориҳои вай гардидааст, то ба мақсуд нарасидааст, даст аз вай нақашидааст» [7, 31].

Ба андешаи муҳаққиқ, каме ошноӣ пайдо кардан, ба ин забон, бӯе аз «забони тоҷикӣ» бурдан кифоя аст, ки мафтунӣ он гарди, ҳаловат барӣ, ин забон қобилияти руҳбахшӣ ва шодифизоӣ дорад.

Яке аз ҷузъҳои дигари концепти «забони тоҷикӣ» забони сулҳу ваҳдат, таблиғгари инсондӯстӣ, одамият, бузургтарин сарвати бебаҳо ва муҳимтарин рӯҳи давлатдорӣ миллати тоҷик будани он аст, ки дар эҷодиёти қариб ҳамаи шоирону нависандагони тоҷик инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, дар шеъри «Суруди сулҳ» Мирзо Турсунзода бо эҳсосоти баланди шоирӣ доир ба минбарҳои нав, сухани нав, фатҳи қуллоҳи баланди созандагиву бунёдкорӣ бунёд намудани сулҳ ва музаффариятҳои шоёни меҳнатӣ бо забони тоҷикӣ сухан мегӯяд:

Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беорому рӯзафзуни дил.
Дӯстони сулҳро то бахшад он илҳомӣ нав,
Минбари нав, нутқи нав, аз фатҳи нав, пайғоми нав. [8, 100]

Дар ин мисраъҳо мазмун, моҳият ва хусусияти асосии забони тоҷикӣ, яъне забони амну осоиш ва сулҳу амонӣ будан ва руҳи созандагӣ доштани он баён гардидааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забони тоҷикиро на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират балки шиносномаи миллат, гавҳари хушоб, дурри ҷаҳонтоб, лаҳни шаккарину дилнишин, рӯҳи поки гузаштагон ва оинаи осори ниёкон доништа, таъкид мекунад ки: «Барои ман забони тоҷикӣ на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират ба шумор меравад, балки болотар аз он, шиносномаи миллати азизам, рӯҳи поки гузаштагон ва оинаи осори ниёконам мебошад. Аз ин рӯ, ман ба ин забони шевои шоирона сидқан арҷ мегузорам, бо ҳисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон сухан мегӯям, аз лаҳни шаккарину дилнишинаш лаззати маънавӣ мебарам ва ҳастиямро бо ҳастии забонам пайванд доништа, ин гавҳари хушоб ва дурри ҷаҳонтобро пайваста ситоиш ва тарғиб менамоем» [13, 6].

Шояд касе бехтар аз устод Садриддин Айни аҳаммият ва моҳияти концепти «забони тоҷикӣ»-ро шарҳу тавзеҳ намодааст. Ӯ менависад: «Ҳар шахс дар муддати зиндагонии худ ба бисёр воқеаҳо гирифтгор мешавад, бисёр мусибатҳоро мебинад, бемор мешавад, даво мечӯяд, ба муҳтоҷӣ меафтад... Дар ҳамаи ин корҳо ба воситаи забони худ чораҷӯӣ мекунад, дарди дили худро ба ҳар кас мефаҳмонад. Вой бар ҳоли касе, ки ба дунё зиндаасту забон надорад. Ҳамчунин, ҳар қавме, ки ба дунё зиндааст, дардҳо дорад, муҳтоҷиҳо дорад ва мусибатҳо дорад. Ба ҳамаи ин чизҳо ин қавмро забон лозим аст, ки дарди дили худро изҳор кунад. Забони ин қавм, мисли забони ашхос, муқаррарӣ нахоҳад буд, балки забоне, ки тарҷумони як қавм метавонад шавад, рӯзномаи он қавм аст... Бечорагони қавми тоҷик дар кӯҳистон, аз ҳар гуна неъматҳои шаҳр маҳрум, бо меҳнати саҳт гирифтдоранд. Ин

бечорагон, албатта ба дардҳо гирифта мешаванд, давои ӯро намеёбанд, зулмҳо мебинанд, фарёдрас надоранд. Забони тоҷик ба ин гуна бечорагон тарҷумонӣ мекунад» [1, 66-67].

Дар ин гуфтаҳои устод С. Айни ҷузъҳои дигари концепти «забони тоҷикӣ» ба таври метафара, аз қабилӣ чораҷӯӣ, дарду ғам, шодиву нишоти миллати тоҷик инъикос меёбанд. Яъне, забони тоҷикӣ тарҷумони дили ғаму дарду ранҷашида ва шодиву нишот дидаи қавми тоҷик аст. Мусаллам аст, ки он фикру андешаҳои инсонҳо, ки таҷассуми забони худро дар хат (рӯзномаҳо, маҷаллаву китобҳо ва ғайра) меёбанд, концептҳои ташкил мекунад. Ин аст, ки устод С. Айни мегӯяд: «Рӯзномаи ҳар қавм ва миллат забони эшон аст» [1, 65].

Халқи тоҷикро ҳикматест: «Забон тарҷумони дил аст».

Ҷузъи дигари концепти «забони тоҷикӣ» ғановатмандии он аст, ки аз ҷониби олимону адибон бо далелҳои пешниҳод мегардад. Масалан, муҳаққиқи тоҷик Сафар Абдулло ба роҳи тайнамудаи забони тоҷикӣ ва тули қарнҳо боз ҳам бо ӯи ғаштану шуҳратманд шудани он таваҷҷуҳ зоҳир намуда, зеро концептосфераи «забони мо» чунин мегӯяд: «Забони мо, тайи умри дарози хеш аз анвои ақсоми вожаҳо ва таркиботи таъбироти зарифу пурмаъно ғашти шуда ва ба ҳадди волоӣ, шевоӣ ва расоӣ расида, мусаламан дар радифи комилтарин лисони ҷаҳонӣ қарор дошт» [5, 292].

Ҷузъи дигари концепти «забони тоҷикӣ»-ро «сарҳад ё худуд»-и забони тоҷикӣ ифода мекунад. Шоирӣ шинохтаи тоҷик Бозор Собир дар шеърӣ худ ҳамин ҷузъи концептро истифода намуда, тавассути он худуди густариши забони тоҷикиро нишон медиҳад. Ӯ гуфтааст:

Дар ҳадду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад ватандор аст ӯ,
То забондор аст бисёр аст ӯ. [3, 38]

Дар як қатор мақолаҳои забоншиносии тоҷик С. Назарзода забони тоҷикӣ ҳамчун забони фаъол, забони пӯё, забони зоё ва забони илм садо медиҳад, ки ин метафараҳо ҷузъи дигари концепти «забони тоҷикӣ»-ро ташкил медиҳанд. Ӯ менависад: «Дар Тоҷикистон баҳри таҳкими пояҳои давлатии забони тоҷикӣ корҳои зиёде анҷом дода шудааст. Агар аз нуқтаи назари таърихӣ нигарем, танҳо дар даврони Истиклол мо забони тоҷикиро ба ҳадде мустақкам намудем, ки имрӯз забони тоҷикӣ тамоми рӯкҳои истифодаи забони давлатиро доро гардидааст, яъне забони фаъол, забони пӯё ва забони зоё аст... Забони тоҷикӣ тадриҷан ба забони илм табдил шуда истодааст» [9, 5].

Дар асоси таҳлилҳои боло, ки таваҷҷуҳи асосӣ ба концепти «забони тоҷикӣ» аз назари илмӣ дода шуд, метавон таснифоти концепти «забони тоҷикӣ»-ро ба таври зайл роҳандозӣ намуд:

- арзиши эстетикӣи забони тоҷикӣ;
- ҳаҷми таркиби луғавӣ;
- зарурати ҳифзи забони тоҷикӣ;
- тозагии забони тоҷикӣ;
- зарурати омӯзиши забони тоҷикӣ;
- қобилияти инъикоси эҳсосот доштани забони тоҷикӣ;
- қадимият доштани забони тоҷикӣ ва ғ.

Дар баробари тасвири илмӣ концепти «забони тоҷикӣ» дар тасвири муқаррари мардум низ мақеи майян дорад.

Бо мақсади огоҳии бештар пайдо намудан оид ба концепти забони тоҷикӣ дар тасвири муқаррарӣ бо кишрҳои гуногуни ҷомеа давоми солҳои 2020-2022 пурсиши психологӣ-лингвистикӣ доир намудем. Дар пурсиши психологӣ-лингвистӣ 420 нафар иштирок намуданд, ки аз онҳо 200 нафар занон ва 220 нафар мардонро ташкил намуданд. Синну соли пурсишшудагон аз 15 то 55 сола буда, онҳо ба се гурӯҳ ҷудо карда шуданд. Гурӯҳи якум хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз 15 то 18 сола (МТМУ №№ 1, 7, 22, 32, 44 ноҳияҳои Файзобод ва 1, 3, 4, 9, 15 ва 36-и Рӯдакӣ), гурӯҳи дуюм донишҷӯён аз 18 то 24 сола донишҷӯёни курси 4-и, ДМТ (факултаҳои забони тоҷикӣ, рӯзноманитарӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ) ва гурӯҳи сеюм калонсолон аз 24 то 55 сола, ки қормандони касбу қори гуногун мебошанд. Пурсиш тариқи гурӯҳӣ ва индивидуалӣ гузаронида шуд. Ба иштирокчиён фаҳмонида шуд, ки шумо дар пурсиши психологӣ-лингвистӣ дар мавзӯи «Забони тоҷикӣ чӣ гуна забон аст?» иштирок доред. Ба

ҳамаи онҳо пурсишнома тақсим карда, хоҳиш намудем, ки ба ин савол андешаҳояшонро нависанд. Дар маҷмуъ аз иштироккунандагон 870 ҷавоб гирифта шуд.

Ҷавоби аввали қариб ҳамаи пурсишшудагон, - забони тоҷикӣ забони модарии ман, ки 95%-ро ташкил медиҳад.

252 нафар (60 фоиз) даҳ ҷавоб пешниҳод намуданд: *Забони тоҷикӣ – ба гурӯҳи забонҳои ҳиндэронӣ дохил мешавад, забони давлатӣ аст, забони бой аст, забони қадимӣ аст, забони илм аст, забони сулҳу дӯстӣ аст, ранҷдида аст, шукуфо аст, забони ноб аст, забони далерон аст;*

126 нафар (30 фоиз) - *Забони тоҷикӣ – забони ширин аст, забони осон аст, забони дӯстдоштаи ман аст, забони пеширафта аст, шиносномаи миллат аст;* ва 42 нафар - *Забони тоҷикӣ – забони шавқовар аст, дилнишин аст, шоирона аст ва ғайра.*

Дар тасвири муқаррарии омма аз ҳисоби иштирокдорони пурсиш маълум шуд, ки забони тоҷикиро ҳамчун забони бой, забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дониста, чун забони осон, дӯстдошта, ширин ва ҳамчун шиносномаи миллат меписанданд.

Маълум шуд, ки новобаста аз синну сол ва касбу кори гуногун доштани иштирокдорони пурсиши психологӣ-лингвистӣ ба забони тоҷикӣ ҳам аз назари эстетикӣ, ҳам сиёсӣ, ҳам касбӣ, ҳам ҳамчун дорой ва боигарии миллат, ҳам ҳамчун ҳаводор ва ғайра баҳо дода тавонистаанд.

Агар ҷавобҳои бадастомадаро таҳлил намоем, мебинем, ки «забони тоҷикӣ»-ро забони зебо - 16 ҷавоб, тахминан 2 %, бой - 27 (3 %) , бузург - 33 (4%), шавқовар - 14 (2%), қадимӣ - 29 (3%), дилписанд - 2 (0,2%), ширин – 11 (1%), давлатӣ – 131 (15%), пуробуранг - 13 (2%), шоирона - 24 (3%), шаккарин - 12 (1,1%), асосӣ - 9 (1%), сулҳу дӯстӣ - 17 (2%), поку тоза - 13 (2%), ранҷдида – 51 (6%), пешрафта - 31 (4%), шукуфо - 2 (0,2%), ояндадор - 59 (7%), илм - 96 (11%), муошират - 14 (2%), ноб - 9 (1%), оӣ - 6 (0,7%), хушбахтӣ -15 (2%), дорой таърихи бой - 21(2%), дақиқ - 8 (1%), миллӣ – 15 (2%), маданӣ – 11 (1%), гарм-6 (0,7%), нарм - 13 (2%), қимат - 10 (1%), шиносномаи миллат – 47 (5%), гуворо - 6 (0,7%), осон – 17 (2%), пурҳикмат – 12 (1,1%), адлу инсоф – 3 (0,2%), орифон – 4 (0,5%), далерон- 7 (0,8%), дурри ноёб - 35 (4%), шево -12 (1,1%), адабӣ - 9 (1%) баҳогузорӣ кардаанд, ки метавон онҳоро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намуд:

- мақоми забони тоҷикӣ: *забони давлатӣ, асосӣ, пеширафта, илм, оӣ, муошират, миллӣ, маданӣ, адабӣ, шиносномаи миллат;*

- арзиши таърихии забони тоҷикӣ: *забони қадимӣ, пурҳикмат;*

- афзалияти таркиби луғавии забони тоҷикӣ: *бой, бузург, поку тоза, шево, гуворо, дилписанд;*

- арзиши эстетикии забони тоҷикӣ: *забони зебо, ширин, шаккарин, шавқовар, пуробуранг, гарм;*

- арзиши равонии забони тоҷикӣ, забони ранҷдида: *хушбахтӣ, шоирона, орифон, адлу инсоф, қимат, далерон, дурри ноёб;*

- арзиши омӯзишии забони тоҷикӣ: *забони осон, шево;*

- арзиши ахлоқии забони тоҷикӣ: *забони панд, насиҳат, нарм, сулҳ, дӯстӣ.*

Хуллас, забони тоҷикӣ ҳам аз нигоҳи сиёсатмадорон, ҳам олимон, ҳам шоирону нависандагон ва кормандони касбу кори гуногун (ватанӣ ва хориҷӣ) чун забони илм, забони пешрафта, забони ширину дилрабо шинохта шуда, чун шиносномаи миллати тоҷик, забони модарии қулли тоҷикони дунё эътироф ва баҳогузорӣ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Ахтари инқилоб. – Душанбе: Ирфон, 1974. –264 с.
2. Ардамеҳр. Забони модариро бузург дорем // Ҷавонони Тоҷикистон, 20 январи соли 1989.
3. Бозор Собир. Аз гули хор то симхор. – М.: «Интрансдорнаука», 2003. – 256 с.
4. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
5. Дарси ҳештаншиносӣ. Дафтари дуҷум /Мураттиб: А. Маҳмадназар. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 400 с.
6. Дарси ҳештаншиносӣ (Маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1989. – 272 с.
7. Забон ва худшиносии миллӣ (Маҷмуи мақолаҳо). Китоби яқум. –Душанбе, 2007.

8. Турсунзода, М. Баро, Ситораи ман /Осори мунтахаб. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
9. Назарзода, С. Забони тоҷикӣ ва худшиносии миллӣ. – Душанбе, 2018. – 208 с.
10. Назир, У. Забони нобро покиза дорем //Забон ва истиқлол. (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Китоб, 2001. – 140 с.
11. Рустамов, Ш. Забон ва замон. – Душанбе, 1981. – 256 с.
12. Шукуров, М. Забони мо – ҳастии мост. – Душанбе: Маориф, 1991. – 232 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. – Душанбе: «Нашриёти муосир», 2020. – 432 с.

ЗНАЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ НАЧАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКЕ В ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

ХОЛМУРОДОВ Манучехр Гуломхайдарович – соискателъ Института развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126, тел.: + (992) 904 52 53 06

В статье рассматривается значение обучения начальной военной подготовке в военно-патриотическом воспитании учащихся Таджикистана. Автор подчеркивает, что Вооруженные Силы Республики Таджикистан были созданы в очень сложных условиях и являются рожденными независимости и требуют военнослужащих с глубокими знаниями по специальности, хорошо знающие свою профессию, владеющие высоким уровнем физической подготовки, имеющие диалектическое мышление, морально-психологическую подготовку для выполнения служебных задач. Проводится анализ законов, касающихся военной службы в рядах вооруженных сил республики. Делается вывод, что предмет начальной военной подготовки считается одним из основных в системе общеобразовательной школы, который делает учащегося дисциплинированным, напутствует его к любви к своей Родине и ее защите.

Ключевые слова: вооруженные силы, армия, общеобразовательная школа, военно-патриотическое воспитание, учащиеся, начальная военная подготовка, военный руководитель, методика обучения, защита родины.

АҲАМИЯТИ ТАЪЛИМИ ОМОДАГИИ ИБТИДОИИ ҲАРБӢ ДАР ТАРБИЯИ ҲАРБИЮ ВАТАНДӮСТИИ ХОНАНДАГОН

ХОЛМУРОДОВ Манучехр Гуломхайдарович – унвонҷӯйи Пажӯҳишиҳои рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни, 126, тел.: + (992) 904 52 53 06

Дар мақола мавзӯи аҳамияти таълими омодагии ибтидоии ҳарбӣ дар тарбияи ҳарбию ватандӯстии хонандагон баррасӣ шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити мураккаб таъсис ёфта, зодаи истиқлолият буда, хизматчиёнии ҳарбии дорои донишҳои амиқ оид ба ихтисосро талаб мекунад, ки касби худро хуб дониста, дорои сатҳи баланди тайёроии ҷисмонӣ, тафаккури диалектикӣ, омодагии маънавияу психологӣ барои иҷрои вазифаҳои хизматӣ мебошанд. Таҳлили қонунҳои марбут ба хизмати ҳарбӣ дар сафи қувваҳои мусаллаҳи ҷумҳурӣ гузаронида шудааст. Хулоса карда мешавад, ки фанни омодагии ибтидоии ҳарбӣ яке аз фанҳои асосӣ дар низоми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад, ки хонандаро интизомнок гардонида, ӯро ба сӯи меҳру муҳаббат ба Ватан ва ҳимояи он ҳидоят мекунад.

Вожаҳои асосӣ: қувваҳои мусаллаҳ, артиш, муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ, хонандагон, омодагии ибтидоии ҳарбӣ, роҳбари илмӣ, методикаи таълим, ҳимояи Ватан.

SIGNIFICANCE OF TEACHING INITIAL MILITARY PREPARATION IN MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF PUPILS OF SECONDARY SCHOOLS

KHOLMURODOV Manuchehr Gulomhaidarovich – Applicant of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126, **Phone:** + (992) 904 52 53 06

The article deals the significance of teaching initial military preparation in military-patriotic education of pupils of secondary schools of Tajikistan. The author underlines that the Military Forces of the Republic of Tajikistan were formed in difficult conditions and are born by the independence, which need to the servicemen with deep knowledge on specialty, profession, high level of physical readiness, dialectical thinking, and moral-psychological preparation for carrying out of service tasks. It is analyzed the laws on military service in the military forces. It is concluded that the discipline of initial military preparation is considered one of basic in the system of secondary school, which makes the pupil disciplined, leads him to the love to one's motherland and its defense.

Keywords: *military forces, army, secondary school, military-patriotic education, pupils, initial military preparation, military teacher, methodic of teaching, defense of Motherland*

В современных условиях в Вооруженных Силах Республики Таджикистан требуются военнослужащие, обладающие глубокими знаниями по специальности, хорошо знающие свою профессию, владеющие высоким уровнем физической подготовки, имеющие диалектическое мышление, морально-психологическую подготовку для выполнения служебных задач. В этой связи, от общеобразовательных школ республики проявлять серьезное внимание совершенствованию концептуальных подходов к методике обучения начальной военной подготовке, сущности и содержанию начальной военной подготовки, эффективности процесс обучения начальной военной подготовке, формированию и развитию личности учащихся и обеспечению педагогических условий обучения начальной военной подготовке.

На военном параде в честь 27-летия образования Вооруженных Сил Республики Таджикистан Президент Республики Таджикистан, Главнокомандующий Вооруженными Силами, генерал армии Эмомали Рахмон в своем послании в частности отметил, что события, происходящие в последние годы в различных регионах мира, становятся поводом гибели тысяч безвинных людей и лишения миллионов других без приюта в некоторых странах планеты, и вынуждают нас и в дальнейшем принять необходимые дополнительные меры по укреплению материально-технической базы военных подразделений, приспособлению оборонительной мощи Вооруженных Сил страны к особенностям современных угроз и опасностей и совершенствованию уровня боевой готовности личного состава.

Особенно, быстроменяющееся военно-политическое положение планеты, в том числе региона, все большее расширение круга деятельности террористическо-экстремистических группировок, а также незаконный оборот наркотических веществ требуют быть всегда бдительными и готовыми в направлении защиты суверенитета Родины, сохранения безопасности государства и общества, спокойной жизни страны [12].

Вопросы военного воспитания, патриотического и гражданского воспитания подрастающего поколения многогранны и требуют комплексной подготовки. Одним из ключевых направлений его исследований должно стать выявление лучших социально-педагогических и психолого-педагогических механизмов подготовки молодежи к военной службе, что является священным долгом каждого гражданина страны.

Следует отметить, что Вооруженные силы Республики Таджикистан были созданы в очень сложных условиях и являются рожденными независимости. Пройдя долгий путь и получив богатый опыт, сегодня личный состав Вооруженных сил Республики Таджикистан является одной из профессиональных армий региона. Условия службы в Вооруженных силах в настоящее время хорошие, и число молодых людей, которые хотят добровольно вступить в Национальную армию, растет день ото дня [1, с. 12].

После распада СССР, несмотря на то, что страну охватило сложное военно-политическое положение или же внутренние конфликты, Таджикистан, вновь приобретающий суверенитет, приступил к созданию своих Вооруженных Сил. Однако для их формирования не существовало материально-технической базы, и создание Национальной армии началось на пустом месте, с нуля. 18 декабря 1992 года Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном был подписан Закон «О создании Вооруженных Сил Республики Таджикистан» [3], которые были образованы на базе «Народного Фронта» и сил, поддерживающих конституционное правительство. Таким образом, 23 февраля 1993 года состоялся первый военный парад, и тот день был объявлен датой создания Вооруженных Сил Республики Таджикистан.

Военная служба была и остается основой защиты национального суверенитета, независимо от существующей политической структуры в любой стране. Республике Таджикистан необходимы сильные Вооруженные Силы, которые могут стать важной опорой в системе национальной безопасности. Поэтому, воспитание молодежи и подготовка ее к защите Родины – важнейшая задача как государственных структур, так и общества в целом. Общий моральный кризис, изменение идеологических и политических установок в обществе, низкая эффективность действующей системы начальной военной подготовки (НВП) и воспитания молодежи на современном этапе требуют действенных мер. А это невозможно без изучения опыта прошлых лет и серьезного анализа существующего института обучения студентов основам военной службы.

Со дня своего создания Вооруженные Силы Республики Таджикистан прошли три этапа. Первый этап, который уже прошел, являлся периодом организации и активизации военных органов, военных частей, также других учреждений и ведомств Вооруженных Сил. Второй период – этап развития и совершенствования армии, повышение постоянной военной готовности, реализация и применение передовых опытов в изучении ведомственных органов и личного состава, который еще продолжается. Третий, основной этап включает создание видов Вооруженных Сил, укрепление и усиление их боевой мощи. В настоящее время в составе Национальной армии действуют три вида Вооруженных Сил: Сухопутные войска, Оперативные войска, Военно-воздушные войска и противовоздушная оборона. Кроме того, в Вооруженных Силах все еще продолжают военные реформы.

Статья 43 Конституции Республики Таджикистан гласит, что священным долгом гражданина Таджикистана является защита родины и укрепление достижений независимости, защита интересов государства, его мощи и обороноспособности [6]. Порядок прохождения военной службы для граждан Таджикистана определяется законом.

В Республике Таджикистан военно-патриотическая подготовка регулируется такими законами, как: Закон Республики Таджикистан “Об обороне” (4 ноября 1995 г., № 208) [9]; Закон Республики Таджикистан “О Вооруженных Силах Республики Таджикистан” (13 октября 1996 г., № 316) [8]; Закон Республики Таджикистан “Об общей военной обязанности и военной службе” (29 ноября 2000 г., № 30) [10]; Закон Республики Таджикистан “О правовом положении военнослужащих” (1 марта 2005 г., № 90) [7].

Закон Республики Таджикистан “Об общей воинской обязанности и военной службе” (28.12.2012, № 920) [3] регулирует общественные отношения, связанные с исполнением общих воинских обязанностей и военной службой граждан Республики Таджикистан. Он устанавливает организационно-правовые основы военной регистрации, подготовку к военной службе, призыва, вступления, порядка прохождения и демобилизации из военной службы, регистрации запаса Вооруженных Сил Республики Таджикистан и органов безопасности Республики Таджикистан, полномочия органов государственной власти, местных исполнительных органов государственной власти и органов самоуправления поселков и сельских местностей в этой области [11].

Также в 16-ой статье указанного закона “Учеба в общеобразовательной школе, имеющей дополнительную учебную программу, целью которой является военная подготовка несовершеннолетних граждан”, указывается, что с целью всестороннего воспитания и подготовки несовершеннолетних граждан мужского пола Правительство Республики Таджикистан создает общеобразовательные школы, имеющие учебную программу по военной подготовке – военные лицеи [11, с. 9].

Для достижения вышеперечисленного давно были внедрены основы военной подготовки в общеобразовательных школах. Именно эта дисциплина будет учить детей

любить родину и защитить ее. Начальная военная подготовка в общеобразовательной школе тесно связана с развитием патриотизма у личности и ее военно-патриотическим воспитанием, умением защищать и оборонять свою страну.

Вопросы военной подготовки, патриотического и гражданского воспитания подрастающего поколения входят в комплекс вопросов, решаемых в контексте такого предмета общеобразовательной школы, как «Начальная военная подготовка» (НВП). Основную часть системы допризывной подготовки к военной службе граждан Республики Таджикистан в вооруженных силах страны составляет тематика НВП. Качество такой подготовки учащихся общеобразовательных школ во многом определяется особенностями преподавания предмета ОИК, т.е. методикой, совокупностью форм, средств, методов и приемов обучения и воспитания.

Целенаправленная и интенсивная работа по подготовке к военной службе, патриотическому и гражданскому воспитанию в общеобразовательных учреждениях должна, в первую очередь, охватывать старшеклассников, особенно подростков и молодежь в связи с приближающимся призывом на военную службу. В связи с этим подготовка к военной службе, патриотическое и гражданское воспитание, основанное на любви к Родине, уважении к традициям и достижениям таджиков в прошлом, как во время Великой Отечественной войны, так и в современных конфликтах (например, выполнение международного долга в Афганистане), 1979–1989) может сыграть важную роль. У старшеклассников уже сложились определенные концепции военно-патриотического и гражданского долга. Поэтому, наряду с теоретическим овладением военным обучением, патриотическим и гражданским воспитанием в формировании процесса патриотического и воспитания подрастающего поколения должно занимать также приобретение практических знаний.

Особое место в подготовке подрастающего поколения к военной службе занимают общеобразовательные учреждения (школы, лицеи, гимназии, колледжи и др.). Это обусловлено несколькими факторами, во-первых, подготовка граждан Таджикистана в современных условиях к военной службе является главным приоритетом государственной политики. Поэтому, подготовка молодого поколения к защите своей Родины остается важным фактором укрепления обороноспособности страны. Во-вторых, в республике действуют большое число общеобразовательных школ, что позволяет на данном этапе охватить значительное количество граждан нашей страны в сфере подготовки подрастающего поколения к военной службе в рядах вооруженных сил и патриотического воспитания.

Военная подготовка является целенаправленным процессом формирования нравственных качеств вооруженных защитников Отечества, который по своему содержанию отражает особый характер военной организации, ее предназначении, цели и задачи. В личном составе военная подготовка развивает моральные и боевые качества, без которых успешная боевая деятельность армии как в военное, так и в мирное время является невозможной. Прежде всего, подразумеваются такие качества, как воинская честь, верность воинскому долгу, дисциплина, стремление к полному владению боевой техникой и оружием, военное товарищество, военное сотрудничество с солдатами армий Содружества Независимых Государств.

Содержание начального военно-патриотического и гражданского воспитания включает, прежде всего, толкование положений Конституции о святости служения народу, защиты национальных богатств, границ Родины, знакомство с бытом воинов и командиров.

Сравнительный анализ большинства теоретических работ по основным принципам воспитательных задач по военной службе, патриотическому и гражданскому воспитанию подрастающего поколения показал, что на основе большинства программ начальной военной подготовки, в том числе в Таджикистане, основными целями, на которые ориентирован весь образовательный процесс по данным дисциплинам, является ряд принципов и целей, которые сформировались в педагогической системе СССР и не утратили своей актуальности. Эти принципы и цели варьируются от формирования качеств готовности к военной службе, патриотизма и гражданственности у старшеклассников; морально-психологический тренинг; физическая и военно-техническая подготовка для призыва в Вооруженные Силы.

В средних образовательных учреждениях Республики Таджикистан работу в сфере начальной военной подготовки можно разделить на два основных направления: классная и внеклассная. В свою очередь, в рамках общеобразовательной программы патриотическое воспитание делится на гражданско-патриотическое и военно-патриотическое. В отличие от военно-патриотического воспитания внеклассное патриотическое воспитание носит гражданско-патриотический характер (за исключением редких мероприятий, связанных с празднованием Великой Победы – 9 мая и Днем армии Таджикистана – 23 февраля).

Анализ основных образовательных программ военной подготовки, применяемых в образовательных учреждениях Республики Таджикистан, позволил выделить два хорошо разработанных дидактических и методических направления, имеющих как сходные, так и разные положения. Сходство в основном отражается в общих принципах, методике и организации учебного процесса. Однако уже на этом этапе существуют дидактико-методологические различия в подходе к названию предмета. В одних случаях в программах военно-патриотического воспитания 10–11 классов общеобразовательных школ встречается название «Начальная военная подготовка», в других – «Военно-оборонная подготовка».

С момента обретения независимости (с 1991 г.) в Республике Таджикистан разработаны собственные учебные пособия и дидактические материалы по НВП. Основу методических и дидактических разработок в этой области составляют работы Н. Исмоилова, А. Исмоилова и К. Зиёева [3; 4]. С 2013 года на основе учебных материалов по НВП, разработанных и изданных в СССР, а также современных, учебных, методических пособий, уставов тактического, общего назначения, используемых в Вооруженных Силах Республики Таджикистан, указанных выше исследователями разработан ряд учебников по основам военной подготовки, методам тактической военной подготовки, методикам обучения основам военной подготовки в 10–11 классах общеобразовательных школ, курс лекций по пожарной подготовке и др. Результаты работы этих исследователей по методике и дидактике основаны на образовательных программах НВП, которые используются в общеобразовательных школах Республики Таджикистан.

Как показывает методологическая и дидактическая основа состава ряда учебных планов, программ, учебников и учебных пособий по НВП в средних общеобразовательных школах, в условиях самостоятельности данный вид обучения обладает особой методологической и психолого-методической основой. Следует отметить, что этот факт имеет первостепенное значение для развития военно-патриотического воспитания, национального самосознания молодежи. Начальная военная подготовка в старших классах средних общеобразовательных школ имеет научно-практическое значение, основывается на требованиях соответствующих министерств, других нормативных актов и документов.

Современный преподаватель начальной военной подготовки должен знать и истолковать Закон Республики Таджикистан 1993 г. от 17 мая 2004 г. «Об образовании» с новой редакцией; Постановление Правительства РТ «Об утверждении Государственного стандарта общего образования Республики Таджикистан» от 23 апреля 2009 г. №206; Постановление Правительства РТ «Об утверждении и введении в действие Государственного стандарта общего среднего образования в Республике Таджикистан»; Постановление Правительства РТ от 30 июня 2012 г. № 334 «О Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года»; Закон Республики Таджикистан от 25 января 2021 г., № 113 «О воинской обязанности и военной службе»; «Государственная программа патриотического воспитания и укрепления национальной идентичности молодежи Таджикистана на 2018–2022 годы» на полях реализации Закона Республики Таджикистан «О молодежи и государственной молодежной политике» от 28 июня 2011 г., №716; решения Коллегии Министерства образования и науки Республики Таджикистан и т.д.

В контексте инновационных теорий педагогической науки при разработке содержания учебного предмета «Начальная военная подготовка» и составлении учебной программ следует учитывать принцип установления степени проблемности учебных материалов. В соответствии с этим принципом, необходимо определить, какие из образовательных концепций формирует преподаватель, а какие должны быть освоены учеником самостоятельно. В образовательном контексте НВП методы самостоятельного

изучения ряда понятий реализуются двумя основными способами: – работа с учебниками, конспектами и т.д.; – частичные методы – поисковые или исследовательские.

При этом необходимо отметить инновационные возможности обучения, которые часто ассоциируются с современными мультимедийными и информационно-коммуникативными технологиями.

При разработке программы по обучению предмета «Начальная военная подготовка», на наш взгляд, для общеобразовательных школ Республики Таджикистан, в части ее содержания, следует руководствоваться следующими целями: изучение роли и специфики Вооруженных Сил Республики Таджикистан; важность военной службы как честь и достоинство каждого рядового гражданина Республики Таджикистан, военная присяга Вооруженных Сил Республики Таджикистан и ее основные требования; приобретение необходимых военных знаний, практических умений навыков; знакомство с военной техникой, вооружением, находящимся в частях Вооруженных Сил Республики Таджикистан; овладение основами медицинского образования и основами безопасности жизнедеятельности человека при чрезвычайных ситуациях и т.д.

На основе теоретического анализа педагогической литературы по начальной военной подготовке можно получить содержание предмета НВП, рассматривающее основы государственной обороны; военная служба граждан; основные меры гражданской обороны, направленные на защиту населения; правовые основы военной службы; обязанности военнослужащих; призыв на военную службу; военно-патриотическое воспитание, воспитание гражданственности.

Анализ и оценка этапов формирования, развития обучения начальной военной подготовке, а также изучение процесса подготовки преподавателей-военных руководителей (организаторов) в системе среднего общеобразовательного образования в XX-XXI вв. позволяет нам выделить ее основные тенденции: усиление социальной роли общего образования; повышение роли, места и положения начальной военной подготовки в системе среднего общеобразовательного образования; совершенствование содержания и технологий военной подготовки, методов и форм, учебников и учебных пособий; совершенствование системы подготовки специалистов – военных руководителей для начальной военной подготовки; повышение роли компетентности в решении вышеуказанных вопросов преподавателя начальной военной подготовки.

Некоторые считают, что нет необходимости в обучении начальной военной подготовке в общеобразовательных школах, так как не каждый учащийся захочет связать свою жизнь с военной службой. На наш взгляд, это неверно, так как чувство патриотизма и умение защищать в различных ситуациях не вредить ни инженеру, ни журналисту, ни художнику. Так, можно сказать, что начальная военная подготовка является общеобразовательной дисциплиной. Кроме того, в общеобразовательных школах учащиеся приобретают только поверхностную информацию, в дальнейшем, если они проявят интерес, они могут продолжить учебу в военной образовательной системе. Другой положительной стороной обучения начальной военной подготовке является то, что учащийся общеобразовательной школы, который еще не служил в армии, но он уже разбирается в военной технике, может приобрести заранее какие-либо знания, помогающие ему в дальнейшей службе ради Родины.

Учащиеся будут воспитаны на военных традициях народа, живущего в стране, а также на мощи ее Вооруженных Сил. Эта система заключается в том, чтобы показать современному подростку как было тяжело в военные времена, чтобы память о трагедиях тех лет была увековечена. Для этого следует провести различные мероприятия: поездки в памятные места, экскурсии в боевые местности, проведение памятных дат, различные конкурсы на военные темы и т.д. Таким образом, в человеке пробуждается военно-патриотическое чувство, которого в дальнейшем следует развивать посредством второй системы – военно-спортивных игр.

Военно-спортивные игры, прежде всего, одним разом разрешают все задачи, которых система подготовки ставить перед собой. Например, такие игры, как “Зарница” или “Орёл”, обучают учащихся организованности, сплоченности, уважению команды и соперников, терпению и физической выносливости, так как на таких занятиях развиваются и тело, и дух [2, с. 1-16].

В дополнение к развлекательно-занимательным мероприятиям очень важной является связь военного руководителя со всеми учащимися в ходе занятий, в которые входят уроки, практика, полевые сборы. Кроме встреч с военнослужащими, юноши приобретают практические знания на полевых сборах, а девушки – при посещении больниц и госпиталей. Эти задачи реализуются на обычных уроках с помощью практических кружков. На занятиях учащиеся разбирают оружие на части, оказывают первую помощь, классифицируют боевые машины и выполняют другие действия.

В каждой общеобразовательной школе должен существовать отдельный кабинет дар уроков поначальной военной подготовке, так как он систематизирует уроки и облегчает понимание урока. Поскольку в таких кабинетах наглядным образом будут поставлены на показ все: вооружение, военная форма, приказы и так далее. И, разумеется, в каждом кабинете начальной военной подготовки должен существовать “уголок славы”, посвященный памяти живых и погибших бойцов при исполнении военного долга.

Одной из важнейших компонентов подготовки начальной военной подготовке в общеобразовательных школах является обеспечение эффективной методики обучения начальной военной подготовке, способствующей совершенствованию индивидуальных, личностных, профессиональных качеств. Выпускники общеобразовательных школ кроме достаточной личной физической подготовленности должны обладать также необходимым объемом теоретических знаний, способностей, умений и навыков, способствующих их будущей военной службе.

Органичное и рациональное использование информационно-коммуникационных технологий в начальной военной подготовке будет способствовать формированию индивидуальных образовательных траекторий, развитию индивидуальных способностей учащихся, формированию познавательных способностей и стремлению к самосовершенствованию. Их использование будет способствовать позитивному отношению учащихся к урокам начальной военной подготовки, своим одноклассникам, к учителю, повышению мотивации к изучению начальной военной подготовки и повышению самостоятельности и самопознания. Использование информационно-коммуникационных технологий является непрерывным образовательным процессом, а также одним из важнейших условий организации современных занятий и реализации целей и задач образовательного процесса.

Следует также отметить, что начальная военная подготовка для большинства других предметов считается базовой. Например, зная много о войне, можно разбираться в истории и литературе, а встречи с ветеранами, форумы и беседы можно организовать и провести отличным образом.

Обучение начальной военной подготовке в общеобразовательной школе востребовано объективными требованиями, которые, в свою очередь, обусловлены характером любого вида социальной деятельности, в том числе военной. К таким требованиям можно отнести: непосредственную многоаспектную связь с интересами государства; функционально-целевые и содержательные особенности компонентов подготовки юношей в общеобразовательных школах; особенности объектов и субъектов указанной подготовки в общеобразовательных школах. Эти требования формируют основу для деятельности по подготовке юношей к военной службе в общеобразовательных школах.

Можно легко доказать, что предмет начальной военной подготовки считается одним из основных в системе общеобразовательной школы. Он делает учащегося дисциплинированным, напутствует его к любви к своей родине и своей страны; готовит подрастающее поколение к защите своей территории от врагов. Поэтому необходимо воспитать граждан-патриотов и грамотных людей, преданно служащих своей родине и граждан, и любящих свою родину.

Таким образом задачи обучение начальной военной подготовке учащихся общеобразовательных школ заключаются в формировании нравственных, психологических и физических качеств граждан, необходимых для прохождения военной службы и учебы в военных образовательных заведениях; военно-патриотическом воспитании и уважении к историческо-культурному прошлому Таджикистана и его Вооруженных Сил; изучении практики – стержня основ военной службы, огневой, тактической, топографической и медицинской подготовки.

В будущем стране нужны люди, способные защитить свою родину, любят ее, проявляют уважение к законам, являются компетентными и здоровыми в своих мыслях и действиях. Поэтому, во время работы с учащимся каждая общеобразовательная школа должна поставить первостепенную задачу – военно-патриотическое воспитание подрастающего поколения. Без уважения и любви к своей Родине и готовности к ее защите ни один человек не может сформироваться как совершенная личность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмонзода, Р.А. Хусусиятҳои омодагии ҳарбию сиёсии ҷавонон дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ихтисос: 23.00.02 - ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ Автореферати диссертатсия барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои сиёсӣ. - Душанбе – 2019. – 28 с.
2. Зайцева, С. Е. Военно-спортивная игра «Зарница»: (Программа пятидневной игры для школьников) / С. Е. Зайцева, В. Е. Евсеева // Спорт в школе: еженедельное приложение к газ. «Первое сентября». - 2000. - № 13-14. С. 1-16.
3. Закон «О создании Вооруженных Сил Республики Таджикистан». – Душанбе, 18 декабря 1992 года.
4. Исмоилов, Н., Хурматуллоев, В.М.. Омодагии дифои ҳарбӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10–11. – Душанбе: КВД «Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе», 2013. – 208 с.
5. Исмоилов, Н. Омодагии ибтидоии ҳарбӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10–11-ум / Н.Исмоилов, А. Исмоилов, К. Зиёев. – Душанбе: Маориф, 2018. – 272 с.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқи хизматчиёни ҳарбӣ” аз 1 марти соли 2005, № 90. – Душанбе, 2005.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 октябри соли 1996, № 316. – Душанбе, 1996.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мудофия” аз 4 ноябри соли 1995, № 208– Душанбе, 1995.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 29 ноябри соли 2000, № 30. – Душанбе, 2000.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 28 декабри 2012, № 920. – Душанбе, 2012.
12. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ, генерали артиш Эмомалӣ Раҳмон дар паради ҳарбӣ ба ифтихори 27 – солагии таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 21 феввали соли 2020. (Санаи муроҷиат: 23.03.2020).

МУТОЛИАИ КИТОБ ТАРҒИБ МЕҲОҲАД

КАМОЛЗОДА Сайфиддин – номзади илмҳои педагогӣ, мудири шӯъбаи инноватсия ва технологияи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126. **E-mail:** kamolzoda70@mail.ru, **тел:** + (992) 918 23 28 22; 905 06 06 35

Дар мақола масъалаи нақши китобхона ва китобхонӣ дар ташаккули ақлу заковат ва фарҳанги хонандагон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Китобхонаро муаллиф омили асосию меҳварӣ дар рушди зеҳн ва фарҳанги насли наврас медонад. Нақши китобдор ба ҳайси ҳодию роҳнамо, ҳамчун шахси маърифатпеша ва соҳибназар дар ҳалли мушкилоти ба китобхонӣ ҷалб намудани хонандагони таълимгоҳ махсус таъкид мегардад. Ба андешаи муаллиф, китобдор бояд худ шахси бофарҳангу китобдӯст ва пурхондаву сатҳи маънавияташ баланд бошад. Нақши китобхонаи мактабӣ ҳамчун даргоҳи маърифатию иттилоотӣ дар инкишофи неруи эҷодӣ ва зеҳнии кӯдакон махсусан қайд мегардад. Ба андешаи муаллиф яке аз роҳҳои маҳсулноки ба китобхонӣ ҷалб намудани кӯдакон ва дар ин замина баланд бардоштани маънавиёти насли наврас ҳамкорию мактаб, оила ва ҷомеа ва дар назди китобхонаҳо амал кардани шӯрои волидайн маҳсуб меёбад. Бо ин мақсад

баргузор намудани маҳфили чорабиниҳои гуногун, аз қабили «Китобхона дар меҳмони мақтабҳо», «Мақтаб дар меҳмони китобхона» ва «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон» тавсия карда мешавад. Самти дигари муҳимро дар ҷалби насли наврас ба мутолиаи китоб, муаллиф дар ҳамкориҳои зичи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, вазоратҳои фарҳанг, маориф ва илм дар ҷодаи ташкил ва ҷалби шоирону нависандагон ҷиҳати дар воҳӯриҳо иштирок кардану меҳри калом бадеъ ва мутолиаи осори бадеиро дар қалби хонандагони муассисаҳои таълимӣ бедору тарбия намудан медонад.

Вожаҳои асосӣ: китобхона, китобхонӣ, ташаккули фарҳанги китобхонӣ, рушди қобилиятҳои маърифатӣ, ҳамкориҳои мақтаб, оила ва ҷомеа, рушди зеҳн.

ЧТЕНИЕ КНИГИ ТРЕБУЕТ ПООЩРЕНИЯ

КАМОЛЗОДА Сайфиддин – кандидат педагогических наук, заведующий отделом инновации и педагогической технологии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **E-mail:** kamolzoda70@mail.ru, **тел:** + (992)918 23 28 22; 905 06 06 35

В статье рассматривается проблема роли библиотеки и чтения в формировании мышления и культуры учащихся. Автор рассматривает библиотеку как основной и центральный фактор в развитии интеллекта и культуры подрастающего поколения. Особо отмечается роль библиотекаря как культурного человека в привлечении учащихся к чтению. По мнению автора библиотекарь сам должен быть культурным человеком любящим книгу и чтения. Особо отмечается роль библиотеки в развитии умственного и творческого потенциала детей. По мнению автора одним из продуктивных путей привлечения детей к чтению и на этой основе повышения культуры подрастающего поколения является тесное взаимодействие школы, семьи и общества. С этой целью рекомендуется организация различных мероприятий, таких как «Библиотека в гостях у школ», «Школа в гостях у библиотеки», «Неделя книги для детей и подростков Таджикистана. Другое важное направление в привлечении подрастающего поколения к чтению автор видит в тесном взаимодействии Союза писателей Таджикистана с министерств культуры и образования и науки страны и на этой основе привлечения поэтов и писателей для встреч с учащимися учебных заведений.

Ключевые слова: библиотека, чтение, формирование читательской культуры, развитие познавательных способностей, сотрудничество школы, семьи и общества, интеллектуальное развитие.

READING A BOOK REQUIRES ENCOURAGEMENT

KAMOLZODA Sayfiddin - candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni str. 126, **E-mail:** kamolzoda70@mail.ru, **Phone:** + (992)918 23 28 22; 905 06 06 35

The article deals with the problem of the role of the library and reading in shaping the thinking and culture of students. The author considers the library as the main and central factor in the development of the intellect and culture of the younger generation. The role of a librarian as a cultured person in attracting students to reading is especially noted. According to the author, a librarian himself should be a cultured person who loves books and reading. The role of the library in the development of the mental and creative potential of children is especially noted. According to the author, one of the productive ways to attract children to reading and on this basis to improve the culture of the younger generation is the close interaction of the school, family and society. To this end, it is recommended to organize various events, such as “Library visiting schools”, “School visiting the library”, “Book week for children and adolescents. The author sees another important direction in attracting the younger generation to reading in the close cooperation of the Union of Writers of Tajikistan with the ministries of culture and education and science of the country and, on this basis, attracting poets and writers to meet with students of educational institutions.

Key words: library, reading, formation of reading culture, development of cognitive abilities, cooperation between school, family and society, intellectual development.

Китобхонаҳо бояд ба маркази муҳимми илму фарҳанг табдил дода шаванд, зеро китоб маҳсули ақлу заковати мардуми соҳибтамаддун, омили асосии ҳифзи фарҳанги миллӣ ва яке аз муҳимтарин воситаҳои маърифатнок кардани аҳли ҷомеа буда, қобилияти сухандониву суханрониро сайқал медиҳад, доираи андешаву тафаккур ва ҷаҳонбинии инсонро васеъ ва ўро ба роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамоӣ мекунад.

Эмомалӣ Раҳмон

Тули солҳои соҳибистиклолӣ масъалаи омӯзиш ва мутолиаи асарҳои бадеӣ дар байни насли наврас ва ҷавонон мавқеи муҳим пайдо карда, ин мушкил (каммутолиагӣ аз хондани китобҳои бадеӣ дур мондани аҳли ҷомеа) ба мадди аввал баромад. Аҳли ҷомеа, кишрҳои мухталифи он роҳу тадбир чустанд, андешаву пешниҳодоти худро аз саҳифаҳои нашрияҳои ҷумҳуриявӣ ва садову симо ба таври пайваста изҳор доштанд. Сабабу омилҳои каммутолиагии насли наврас, роҳу шеваҳои ба хондани осори бадеӣ ҷалбу шавқманд кардани онҳо ва бад-ин тартибу низом, ба гунаи маъмулӣ ба роҳ мондани раванди маърифатмандӣ ва эҷоди консепсияи фарогири фарҳанги мутолиа баён карда шуд. Дар ин самт мо низ чанде аз андешаҳои худро изҳор намудем. Аз ҷумла, дар тарғибу муаррифии китобҳои бадеӣ ва бедор намудани шавқу рағбати хонандагон ба мутолиа ва омӯзиши бардавом якҷанд омил нақши калидию ҳалкунанда мебозад. Омилҳои асосӣ мехварӣ, пеш аз ҳама, китобхона ба шумор меравад. Дар китобхона китобдор ба ҳайси ҳодию роҳнамо, ҳамчун шахси маърифатпеша ва соҳибназар дар ҳалли мушкилоти ба китобхонӣ ҷалб намудани хонандагони таълимгоҳ саҳми калон гузошта метавонад. Дар ин масъала, нахуст бояд вазифаю рисолати китобхона, баъдан, усулҳои ҷалби хонандагон ба мутолиаи китоб, нақши китобхона дар ташаккули малакаҳои хониш (мутолиа)-и шогирдон ва дигар омилҳо ба эътибор гирифта шаванд. Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ нақши китобдору китобхона камранг буд, зеро мутахассисони варзидаю соҳибмаълумот дар соҳаҳои фарҳанг, маориф ва илм, хусусан китобхонаҳои мактабӣ намерасиданд. Аз ҳамин сабаб, манбаъ ё сарчашмаи муътамаде, ки ба василаи он насли наврас ва ҷавонон ба мутолиа ва омӯзиш ҷалб ва фаро гирифта шаванд, ба таври мукамал ва бояду шояд вучуд надошт. Вазифаи китобдор фақат бо таъмини китобхона бо китобҳои дарсӣ бадеӣ ва ҷобачогузориҳои осори гуногуни илмӣ оммавӣ иборат набуда, вай бояд худ шахси бофарҳангу китобдӯст ва пурхондаву сатҳи маънавияташ баланд бошад. Мутаассифона, тайи солҳои зиёде, ки масъалаи мазкур ба ҳоли худ гузошта шуда, ба китобхона дар аксар муассисаҳои таълимӣ шаҳру навоҳии кишвар на танҳо мутахассисони ҷавони соҳибтаҳассус ҷалб карда намешаванд, балки воҳиди кории китобдор ҳамчун илова ба омӯзгорони фанҳои гуногун супурда мешавад. Ҳол он ки китобхонаи мактабӣ ҷузъи таркибии муассисаи таълимӣ буда, дар раванди таълиму тарбияи насли наврас саҳми намоён дорад. Китобхонаи мактабӣ ҳамчун муассисаи маърифатӣ иттилоотӣ ба раванди таълим муносибати бевосита дошта, барои инкишофи неруи эҷодӣ ва зехнии кӯдакон шароити созгор фароҳам меорад. Ҳадафи асосӣ китобхонаҳои мактабӣ густариш бахшидани сатҳи маърифатнокии хонандагон мебошад. Аз ин рӯ, китобхонаҳои мактабӣ бояд фаъолияти худро дар асоси талаботи назарияи педагогӣ тарғиби китоб ва китобхонии кӯдакон ва наврасон ба роҳ монанд. Қабл аз ҳама:

- китобхонаҳои мактабӣ бо доштани толори хониш, гӯшаи маслиҳат барои интихоби китоб, иттилооти электронӣ оид ба китобҳои соҳавӣ, таҳассусӣ ва китобҳои касбӣ ва монанди инҳо ва маркази дӯстдорони китоб табдил дода шаванд;
- гӯшаи навгониҳои назариявӣ ва амалии педагогӣ, методӣ ва психологияи педагогӣ дошта бошанд, зеро омӯзгорон, хусусан, омӯзгорони навқору ҷавон ба он эҳтиёҷ доранд;
- толори хониши китобхонаҳо ба маркази шабнишиниҳои фарҳангӣ, баҳсу муҳокимаҳо ва таҳкими китобҳои хондашуда табдил дода шаванд. Агар дар чунин ҷораниҳои волидайн ва намояндагони аҳли ҷомеа низ иштирок варзанд, боз ҳам беҳтар хоҳад буд. Дар ин ҳолат китобхонаҳои мактабӣ вазифаи бевоситаи ташвиқи китоб, хондан,

тарғиби дониш ва фарҳангпарварию худро анҷом дода, ба ҷузъи ҷудонопазири ҳайати педагогии мактаб тақдир меёбад.

Ба мутолиа ва омӯзиши асарҳои бадеӣ ҷалб намудани хонандагони муассисаҳои таълимӣ аз ҳамкорию зичи китобдор бо роҳбарони синфҳо ва дар маҷмуъ, омӯзгорони фаннӣ вобаста мебошад. Аммо хотиррасон бояд кард, ки ҳамкорӣ сатҳию қолабӣ не, балки дар сатҳи баланд ва бо дарназардошти имконоту шароити таълимгоҳ (таъмини китобхона бо асарҳои нав ва тозанаشر дар назар аст) ба роҳ монда шавад. Мусаллам аст, ки китобдор доир ба ин самт ҳуҷҷату асноди зиёде дорад, ки дафтари қайди истифодабарии китобҳои бадеӣ аз ҷумлаи онҳост. Дафтари қайди китобҳои бадеӣ иборат аст аз қайди чорабиниҳои беруназсинфӣ оид ба хониш, қайди рӯзмараи хонанда, қайди ҳармоҳаи хонанда ва китобҳои хондашуда, инчунин, ҳисоботи семоҳаи китобдор. Библиограф ва педагоги маъруфи рус Леонид Есилеев дар мақолаи худ таҳти унвони «Мутолиа таснифи вижа меҳонад», ки дар нашрияи «Российская культура» (аз 21.02.2002) ба нашр расидааст, қайд менамояд, ки китобдори мактаб бояд зуд-зуд ба синфхонаҳо ворид шуда, ба хонандагон дар хусуси китобҳои пурмухтаво, шавқовару хонданӣ вобаста ба синну соли онҳо, ки ҷанбаи баланди тарбиявӣ ахлоқӣ дорад, суҳбат доир намояд. Ҳамзамон, феҳристи асарҳои тозанаشرро, ки бо дастгирии маъмурияти муассисаи таълимӣ ва ҳуди китобдор ба китобхонаи таълимгоҳ ворид шудааст, ба хонандагон пешниҳод карда, дар ҳамкорию хусни тафоҳум бо омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик, забон ва адабиёти рус ва роҳбарони синфҳо хонандагонро аз рӯи саводу донишашон ҳамчун мутолиакунанда тасниф намояд. Тасниф барои чӣ зарур аст? Дар ҳар як синф маъмулан хонандагони босаводу хушзеҳн, миёнаву сустихон ва билохира, танбалу чоҳил, ки ба донишомӯзӣ шавқ надоранд, мавҷуданд. Китобдор ҳамин омилро ба назар гирифта, ба ҷуз эътибор додан ба синну сол, ба хонанда асарҳои бадеиро бояд пешниҳод ва барои мутолиа тавсия намояд. Мутолиаи осори бадеӣ (умуман, китобҳои гуногун) амали сахлу осон набуда, ба ҳеҷ вачҳ ба таври иҷборӣ бояд сурат напызирад. Ба китобдор ва омӯзгори забон ва адабиёти тоҷик зарур аст, ки асарҳои бадеиро бетартибона ва аз рӯи мақоли «пеш ояду хуш ояд» ба хонанда пешниҳод накунад, зеро ҷунин тарзу шеваи кор ба аъзои китобхона, завқу майли онҳоро ба мутолиа коста гардонда, бо ҳамин хонандагон осори гаронмоя ва пурарзишу баландғояро аз таълифоти сусту якрағ ва дилбазан ба зудӣ тафовут карда наметавонанд. (Ин гуфта бештар ба осори шоирону нависандагони муосири тоҷик ва дигар халқияту миллатҳо дахл дорад). Дар байни осори воқеан асили адабӣ баъзан ба китобхонаҳо тибқи фармоишу расмиятгарой асарҳои ба синну соли хонанда номувофиқ ва аз ҷиҳати мундариҷаю ғоя номақбул (ба масал, асарҳои бемоҳияти мочарочӯёна, детективие, ки куштору қатлро тарғиб мекунанд ва китобҳои фантастикия кӯчагӣ (бульварный), ки ба ҷуз сафсатаю ҳазён бори маънӣ намекашанд ва вақти хонандагонро беҳуда зоеъ мекунанд) ворид мешаванд, ки иддае аз китобдорони тасодуфӣ ва камхонда ин осорро дар заминаи ҳисобот ва бо мақсади иҷрои нақша бе ҳеҷ фикру андеша ба хонандагони синну соли гуногун барои мутолиа пешкаш менамоянд, ки иштибоҳи маҳз аст. Бо мақсади он ки ҷунин нофаҳмию номурааттабӣ дар фаъолияти китобхонаҳо рӯй надиҳад, бояд омӯзгорони мактаб ва китобдор, новобаста аз фанне, ки дарс меғӯянд, дорои ҷаҳонбинии фарох, дарқу фаҳмиши баланд ва мутолиаи бардавом бошанд. Боиси хурсандист, ки дар аксар муассисаҳои таълимии кишвар бо иқдому дастгирии китобдорон ва омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик, омӯзгорони забон ва адабиёти рус, рӯзномаи ҳармоҳаи деворӣ иртиботманд ба омӯзишу мутолиаи осори бадеӣ ва рӯйхати осоре, ки бояд хонда шаванд, бароварда мешаванд. Дар ин рӯзномаи деворӣ дар бораи синфҳои пешқадам, ки хонандагонашон аз ҳама бештар китоб мутолиа мекунанд ва ҳуди хонандагони пурмутолиа маълумот дода шуда, акси пешсафон дар он ҷой дода мешавад. Ба ин васила, китобдору омӯзгорони мактаб хонандагонро ба мутолиаи асарҳои бадеӣ ҳавасманд мекунанд. Яке аз дигар роҳу усули тарғиби китобҳои ва фаро гирифтани хонандагони мактаб ба мутолиаи осори бадеӣ ҳамкорию мактаб бо хонавода ва дар умум, ҷомеа маҳсуб меёбад. Масъалаи мазкурро мо борҳо дар навиштаҳои худ таъкид ва ҳамчун омил муассиру судманду тақонбахш хотиррасон кардем. Воқеан, баҳри баланд бардоштани маънавиёти насли наврас ҳамкорию мактаб, хонавода ва ҷомеа бояд дар сатҳи баланд ба роҳ монда шуда, дар назди китобхонаҳо шӯрои волидайн амал кунад. Бо ин мақсад баргузор намудани маҳфили чорабиниҳои гуногун, аз қабиле «Китобхона дар меҳмонии мактабҳо», «Мактаб дар меҳмонии китобхона» ва «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасон» ба

манфиат кор мебошад. Дар ин замина, бо китобҳои бадеӣ таъмин намудани фарзандон аз ҷониби падару модарон масъалаи муҳимми замон ба шумор рафта, то ҷӣ андоза ба мутолиаи ҷалб гардидани аҳли хонадони ҳар як тоҷик, ба хусус, насли наврас, аз фарҳангу фаҳмиши баланд ва ҷаҳонбинии сарварони оилаҳо вобаста мебошад. Мусаллам аст, ки тайи солҳои охир бо нашри асарҳои гуногуни аз ҷиҳати ғояву муҳтаво арзишманду шавқовар ва ба синну соли хонандагони ҳамаи зинаҳои таҳсилот мувофиқ барҳи зиёди волидон баҳри маърифатманду босавод гардидани фарзандон ба китоб рӯ оварда, теъдоди фаровони асарҳои бадеиро, ки дар шакли китобҷаҳои рангаю суратдор, афсонаву ривоят, қиссаҳои хонданибобу тарбиявӣ дар бораи қаҳрамонони таърихӣ миллат ва инъикоси ҳаёти мактабҷағони замони муосир, ки зерӣ парчами давлати соҳибистиклол озоду соҳибхитиёранду ба илму донишомӯзӣ машғул, бахшида шудаанд, харидорӣ ва дастрасӣ фарзандон гардониданд. Дар баҳши аъзами хонаводаҳо китобхонаҳои шахсӣ мавҷуданд (хусусан дар шаҳри Душанбе). Аммо мушоҳидаҳо бозгӯӣ онанд, ки ханӯз дар деҳу музофоти кишвар ба масъалаи бо китобҳои бадеӣ таъмин намудани фарзандон бепарвоию саҳлангорӣ менамоянд. Падару модарон ба китобҳои аз китобхонаҳои мактабӣ истифоданамудаи фарзандонашон қаноат карда, ҳатто ду – се китоби бадеӣ хариданро ба худ раво намебинанд, ки боиси таассуфи амиқ аст. Ҳол он ки, ба андешаи мо, вақти он расидааст, ки дар тамоми деҳу музофоти кишвар, дар ҷамоатҳои деҳот мағозаю дуконҳои фурӯши китоб ва дар хонаҳо аз ҷониби падару модарон китобхонаҳои шахсии намунавӣ ташкил карда шавад. Зимни чорабинӣ – озмоише, ки чанд сол қабл дар як идда муассисаҳои таълими аз ҷониби мо гузаронида шуд, маълум гардид, ки (ин амал тариқи саволномаҳо дар ҳамкорӣ бо китобдорони таълимгоҳҳо сурат гирифта буд) дар умум хонандагон дар хона ба мутолиаи осори бадеӣ шугл меварзанд, вале посухҳо нишон доданд, ки ханӯз таваҷҷуҳи волидон ба ин масъала дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Ду саволнома, ки муҳтавои мухталлиф доштанд ва аз 10 - саволи амсоли «Ту хонданро дӯст медорӣ?», «Қадам китобро ҳозир хонда истодаӣ?», «Падару модарат барои ту китоб мехонанд?», «Ҳамроҳи падару модарат китоб мехонӣ?», «Дар хонаатон калонсолон китоб хонданро дӯст медоранд?», «Аз рӯи зарурат китоб мехонед ва ё ба он шавқу ҳавас доред?», «Дар хонаи шумо китобҳои шавқовари кӯдакона мавҷуданд?», «Қадам китобро ҳозир модарат ё падарат мехонанд?», «Хонадани қадам китобҳо ба ту бештар писанд аст?», иборат буданд, далели гуфтаи мост. Хусусан, хонандагон ба саволҳои «Дар хонаатон калонсолон китоб хонданро дӯст медоранд?», «Қадам китобро ҳозир падар ё модарат мехонанд?», «Дар китобхонаи шахсии шумо китоб ҳаст?» (суол ба волидон) посухҳои мушаххас ва қонъқунанда дода натавонистанд. Қисме аз падару модарон шароити иқтисодию молиявиро чун омилҳои харидорӣ накардани китоб шафъе оварда, бо ҳамин дар бораи ташкили китобхонаи шахсӣ ҳарф заданро умуман беҳуда ҳисобиданд. Вале ин узру баҳона пеш оварданро роҳи ҳалли масъалаи мазкур набуда як назари иҷмосӣ ба ҳаёту фаолияти шоирону нависандагони тоҷик, аз ҷумла, устод Садриддин Айни кифоя аст, то бидонем, ки бо вучуди бори сангини зиндагии хонадон ба дӯшаш афтодан гоҳҳо гурусна рӯзашро ба шом ва шомашро бо санги қаноат бар нафс бастан, устод аз чунин ҳисоб аз бозор китобҳои писанди худро харидорӣ ва бо шавқ мутолиа мекард. Аз ин рӯ, гумон мекунем, волидонро зарур аст, ки бар ивази хариди телефонҳои гаронбаҳои мобилӣ барои фарзандон, ки аз роҳи ҳавою ҳавас сурат мегирад бо шеваю сабки гуногун меҳру муҳаббати китоб ва мутолиаи пайвастаи онро дар ниҳоди фарзандон бедор намоянд. Табиист, ки ин раванд бе иқдоми сарварони хонаводаҳо ва ба хусус, харидорӣ китобу ташкили китобхонаи шахсӣ имконнопазир аст. Яъне, дигар дар масъалаи китобҳои бадеӣ таъмин намудани фарзандон волидон бояд, ҳеч баҳонаеро пеш наоранд ва бо ҷидду ҷаҳд, ҷиддан аз пайи тарбияи комили маънавии фарзандон гарданд. Яке аз дигар тарзу усулҳои ба китобу китобхонӣ ва дар маҷмӯъ, адабиёт майлу рағбат пайдо кунондани насли наврас ташкил ва баргузорию вохӯрию мулоқотҳо бо шоирону нависандагон маҳсуб меёбанд. Ин омил воқеан, дар ташаккулу такомули завқи хонандаи мактаб таъсиргузор, раванди аслан муқаррариест, ки реша дар тарғиби мутолиаи китоб дар аҳди шӯравӣ дорад. Чунон, ки медонем, дар замони шӯравӣ вобаста ба шароити имконоти хеле хуби мавҷуда вохӯрии адибон бо мардуми шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ хусусан, мактабиён зуд- зуд ва дар сатҳи баланд баргузор мегардид. Таъсири файзбахши ин омилро дар сермутолиагии насли он замон, донишмандию дорои ҷаҳонбинии фароҳ будани эшон ва аз байни ҷавонон ба майдон омадани эҷодкорони соҳибистеъдод (шоирону нависандагон ва олимони) мебинем.

Мутаассифона, чанги бемаънии шахрвандии охирҳои солҳои 90 - ум пайваста ба раванди зикршуда таъсири манфӣ расонд ва то муддатҳои робитаи байни хонандагон ва адибонро гусаст ва ҳалои маънавиеро ба вучуд овард. Ҳарчанд, ба тадриҷ воҳӯрию мулоқотҳо бо адибон ба чараёни тоза даромад, вале ба сабаби пайвастаю мунтазам баргузор нагардидани он, шукӯҳи муаассирии замони пешинро ханӯз соҳиб нагардидааст. Бо вучуди ин ҳама, кӯшишҳои раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, вазоратҳои фарҳанг, маориф ва илм дар ҷодаи ташкил ва ҷалби шоирону нависандагон ҷиҳати дар воҳӯриҳо иштирок кардану меҳри каломии бадеъ ва мутолиаи осори бадеиро дар қалби хонандагони муассисаҳои таълимӣ бедору тарбия намудан, шоистаи таҳсин аст, ки ин омилро аз вусъати тоза пайдо кардани мулоқоту гуфтугӯҳои адибон бо мактабиён дар шаҳру навоҳии кишвар аз ҷумла, музофоту деҳоти дурдаст равшану бараъло мушоҳида мекунем. Бояд хотиррасон намуд, ки мутолиа амали завқфизою саршор аз илҳом буда, дар ин бобат аз рӯи нақшаю ҳисоб ва рақамзании хонандагонро чун намуна истифода кардан (ё нишон додан) лузумияте надорад. Ин ки дар ҷамъомаду тантанаҳо ва ҳаргуна ҷорабиниҳои фарҳангӣ аз забони хонандагон мешунавем, ки ба ин миқдору он миқдор китоб хондааст, ё чандсаду анд шеър ё дoston азёд кардааст, ба ҳеч вачҳ маънои китобхони асил ва ба умқи ҳадафу ғояи ину он асари насрӣ ё назмӣ сарфаҳм рафтани хонандаро намефаҳмонад. Ин омил ғайр аз ҳисобот ва зоҳиргароӣ чизи дигаре ба бор намеорад. Чунон ки қайд кардем, мутолиа амали заҳматгалаб аст, кори шабурузист, ин бояд огоҳонаю ҳадафмандона сурат бигирад. Ҳамин аст, ки бо дастури Асосгузори сулҳу ваҳати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли дуҷум аст, ки озмуни ҷумҳуриявии «Фуруғи субҳи доной китоб аст» баргузор мегардад, ки дар масъалаи ба китоб ва мутолиа рӯ овардани талабҳои муҳталафи ҷомеа, баҳусус насли наврас такони ҷиддӣ бахшидааст. Озмун баёнгари он аст, ки ҷустуҷӯю ковишҳои дӯстдорони китоб, ки асарҳои бешумори бадеӣ мутолиа кардан, дар гӯшаю канорҳои ҷумҳурӣ самараи нек ба бор оварда истодааст. Дигар аз иқдомҳои ватандӯстонаи Сарвари давлат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти маърифатманду китобдӯст гардидани мардуми кишвар ба таври ройгон ба ҳар хонадони тоҷик тақсим ва дастрас намудани шоҳкитоби безаволи муаррих, аллома Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» ба шумор меравад. Иқдому кӯшишҳои роҳбарияти олии кишвар танҳо ва танҳо ба он равона гардидааст, ки меросбарони миллат, дар гузашта соҳибшавқату тамаддунофарӣ тоҷик бо мутолиаю омӯзиши бардавом, бо дониши комилу ҷаҳонбинии васеъ мусаллаҳ ва созандагони содиқи ҷомеаи ояндаи Тоҷикистон гарданд. Осори адабиву илмӣ адибону олимони муосири тоҷик бояд имрӯз тамоми марзҳоро убуру карда, дар сатҳи ҷаҳонӣ омӯхтаву муаррифӣ карда шаванд.

Қобили зикр аст, ки ин нуктаи муҳим дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26.12.2019) хеле хубу бамаврид ишора гардидааст:

Мо миллати фарҳангӣ, тамаддунсоз ва аз насли ориёӣ буда, бояд ба таърихи гузаштамон ҳарчи бештар рӯ оварем ва дар қалби фарзандонамон меҳри китобхонӣ ва ҷустуҷӯи илму донишноро ҷой кунем.

Инчунин, назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонидани наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташивқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатишиносӣ, дақиқ ва риёзӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

АДАБИЁТ

1. Очеркҳои афкори педагогӣ [Матн]: Воситаи таълим / Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов / Академияи илмҳои педагогӣ; Муҳаррири масъул: А. Суфизода. – Душанбе, 2005. – 227 с.
2. Лутфуллоев, М. Педагогикаи башар [Матн]; Муҳаррир С. Аминов. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 144 с.
3. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ [Матн]: Ба ифтихори 20-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Шарифзода; Муҳаррири масъул: д.и.п., проф. С. Сулаймонӣ; Муқарризон И. Х. Каримова, д.и.п., проф., академики АТТ, М. Лутфуллоев; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 544 с.

4. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6). – Душанбе, 2015. – 704 с.
5. Камолзода, С. Андешаҳо дар ситоиши китоб ва хониш //Маводи конференсияи илмӣ; ДДОТ ба номи Қ. Ҷӯраев. - Душанбе, 1997.- С. 42 - 44.
6. Камолзода, С. Нақши осори бадеӣ дар тарбияи маърифатии хонандагон //Маърифати омӯзгор (Маҷаллаи таълимӣ, методӣ, илмӣ ва оммавии ВМИҶТ). – Душанбе, 2020. - №6. - С. 23 – 26. ISSN 2306-4293.

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

АБДУЛЛОЕВ Ибодулло – дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи далати омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: + (992) 935 91 29 52

Муносибати босалоҳият ба таълим дар соҳаи маорифи ҷумҳуриамон падидаи нав аст, ҳарчанд ки баъзе унсурҳои он истифода мешуданд. Тарзи дурусти фаҳмиши **таълими босалоҳият** ба таври зерин аст: мо салоҳиятро дар дарсҳои ҳамаи фанҳо вобаста ба мавзӯи таълим медиҳем. Зеро ҳамаи салоҳиятҳои таълимӣ мавриди тавачҷуҳи таълим буда, натиҷаи ниҳони омӯзиш қарор мегиранд, ки асоси онро таҷрибаи ташкил медиҳанд.

Дар муносибати мазкур 6 хусусияти асосӣ (масъулиятшиносӣ, имкониятҳо, машғулият, пешниҳоди ақида, ақсуламал ва арзёбӣ) муайян шудаанд. Зиеда аз ин боз омӯзиши проблемавӣ, истифодаи технологияи муосири педагогӣ, таълими хонандамехвар ва қоидаҳои асосии он, таълими ба шахсият нигаронидашуда, ки шартҳои асосии бедор намудани шавқи талабагон ба таълим мебошанд, асос шуда метавонад.

Вожаҳои асосӣ: муносибати салоҳиятнокӣ, мафкура, муҳаққиқ, тамоюл, фазои ягонаи таҳсилот, салоҳиятҳои таълимӣ, салоҳиятҳои гайритаълимӣ, коммуникативӣ, интиқодӣ, интерактивӣ, таҳқиқотӣ, масъулиятшиносӣ, имконият, ақсуламал, арзёбӣ, технология, хонандамехвар, қобилияти маърифатӣ, таълими ба шахсият нигаронидашуда.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

АБДУЛЛОЕВ Ибодулло – доцент кафедры методики начального образования Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: + (992) 935 91 29 52

Компетентностный подход к образованию – новое явление в сфере образования республики. Правильный способ понимания компетентного обучения заключается в следующем: мы учим компетентности на уроках всех предметов, связанных с предметом. Потому что все образовательные компетенции являются предметом образования и являются конечным результатом обучения, в основе которого лежит опыт.

В этих отношениях определяются 6 основных характеристик (ответственность, возможности, вовлеченность, предложение и мнение, обратная связь и оценка). Кроме этого, в основу может быть положено проблемное обучение, использование современных педагогических технологий, личностно-ориентированное обучение и его основные правила, личностно-ориентированное обучение, что является главным условием пробуждения у учащихся интереса к обучению.

Ключевые слова: компетентностный подход, идеология, исследователь, тенденция, единое пространство образования, противопоставление, компетенция, компетентность, экстраординарность, образовательные компетенции, неакадемические компетенции, коммуникативная, критическая, интерактивная, исследовательская, ответственность, возможность, реагирование, оценка, технология, технологизация образования, личностно-ориентированность, когнитивные способности, личностно-ориентированное обучение.

COMPETENCE-BASED APPROACH AND ITS FEATURES IN TEACHING THE NATIVE LANGUAGE

ABDULLOEV Ibodullo – Associate Professor of Primary Education Methodology, Tajik state pedagogical University S. Aini, Ave. 121, Rudaki, **Phone:** + (992) 935 91 29 52

A competent approach to education is a new phenomenon in the field of education of the republic. The correct way to understand competent learning is as follows: we teach competences in the lessons of all subjects related to the subject. Because all educational competencies are the subject of education and are the end result of learning, which is based on experience.

In this relationship, 6 main characteristics are defined (responsibility, opportunities, involvement, suggestion and opinion, feedback and evaluation). In addition, it can be based on problem-based learning, the use of modern pedagogical technologies, student-centered learning and its basic rules, student-centered learning, which is the main condition for awakening students' interest in learning.

Key words: competence-based approach, ideology, researcher, trend, single space of education, opposition, competence, competency, extraordinaryness, educational competences, non-academic competences, communicative, critical, interactive, research, responsibility, opportunity, response, assessment, technology, technologization of education, student-centeredness, cognitive abilities, student-centered learning.

Соҳаи маориф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат эътироф гардидааст. Таҳияи стандарт ва барномаҳои нави таълимӣ сатҳу сифати таҳсилоти миёнаи умумӣ ва мазмуну мундариҷаи ҷараёни таълимро батадрич метавонад баланд бардоранд. Дар амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф омӯзгорон нақши калидӣ мебозанд. Ин нукта дар суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо зиёиёни мамлакат (соли 2015) мушаххас баён гардидааст: «... калиди ҳама гуна дастоварду пешравӣ омӯзгор ва ҳазинаи маънавияю илмӣ ӯ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок ба роҳ мондани таълиму тарбия аз ҷониби омӯзгор имкон фароҳам меорад, то ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии талабагон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд».

Дар ҷаҳони муосир шаҳрвандон бояд шахсони бомаърифат ва ҳамаҷониба инкишофёфта ба воя бирасанд, масъалаҳои мураккаби олами атропо дарк намоянд, мушкилиҳои гуногуни таълимию тарбиявӣ ва ҳаётиро ҳал карда тавонанд. Ташаккули ҳамаи ин сифатҳо маҳз дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ гузошта мешавад.

Барои ноил гаштан ба ин ҳадафҳо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми нави таълимро дар амал татбиқ менамояд, ки он ба ташаккули рушди салоҳиятнокии талабагон бобати истифодаи амалии дониш, маҳорат ва малака мусоидат хоҳад кард. Дар низоми нави таълим масъулиятнокии омӯзгорон барои беҳтар гаштани натиҷаҳои таълими талабагон бамаротиб зиёд мегардад.

Бо назардошти пешрафти илму техника ва технологияи муосир ба назария ва қоидаҳои асосии дидактикии таълим низ тағйироти зиёде ворид шуда истодааст. Дар ин маврид ташаккули салоҳиятҳоро дар алоқамандӣ бо таълими анъанавӣ ба роҳ мондан зарур аст. Муҳаққиқони муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим дар он ақидаанд, ки роҳи ягонаи ташаккули салоҳиятҳо тавассути масъалагузорӣ дар назди хонанда дар доираи мазмуни таълим вобаста ба ҳалли он дар вазъияти гуногуни таълимӣ ба вучуд меояд.

Зарурати ислоҳоти соҳаи маориф бо назардошти талаботи муносибати босалоҳият ба таълим аз омилҳои дохилӣ ва берунии таҳсилот вобастагӣ дорад, ки, ба ақидаи мо, бо зеринҳо асос ёфтааст:

– муносибати босалоҳият ба таълим тамоюли муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани муҳолифати байни талаботи барнома бо эҳтиёҷоти ҷомеа шахсро дар натиҷаи омӯзиш қонеъ мегардонад. Ин талабот барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар сатҳи стандартҳои байналмилалӣ шароити мусоид фароҳам оварда, татбиқи амалии муносибати босалоҳият ба таълимро таъмин менамояд;

– заминаҳои асосии азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳо дар синни хурди мактабӣ гузошта шуда, минбаъд ташаккул меёбад. Аз ин ҷиҳат бе гузоштани асос дар синфҳои ибтидоӣ малакаи мустақилона ба даст овардани дониш ғайриимкон аст. Таҳқиқ шудааст, ки талаба беш аз 80% -и натиҷаҳои дониши азхудкардаашро дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ дар хотир мегирад;

– муносибати босалоҳият ба таълим муддати тӯлониро талаб мекунад, бинобар ин онро аз давраи омӯзиш дар синфҳои ибтидоӣ оғоз намудан ба мақсад мувофиқ аст.

«Ибтидо дониш аст, - мегӯяд академик М. Лутфуллозода, - аз дониш ба маҳорату малакаҳо ва аз онҳо ба салоҳият» [4, 60].

Яке аз хусусияти муносибати босалоҳият ба таълим дар он зоҳир меёбад, ки он маҷмуи азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳост. Дар муносибати босалоҳият раванди таълим хусусияти таҳқиқотӣ ва ба амалия нигаронидашударо гирифта, ба объекти омӯзиш мубаддал мегардад. Пас, муносибати босалоҳият ин муносибатест ба татбиқи хусусияти амалии таълим равона гардида, раванди таълим ба натиҷаи амалӣ нигаронида мешавад. Ана аз ҳамин сабаб дар назарияи таълим ва тарбия мафҳуми «салоҳиятноки» пайдо шуд.

Мафҳуми «салоҳият» ва «салоҳиятноки»-ро мутахассисони соҳа барои ифодаи мафҳумҳои **компетенция** ва **компетентность**, ки аз забони латинӣ (**competens, competentis**) ба забони русӣ иқтибос шудаанд, истифода мебаранд.

Дар стандартҳои фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мафҳуми «салоҳият» чунин шарҳ дода шудааст: **салоҳият** маҷмуи дониш, маҳорат ва малакаҳои бо ҳам пайванд буда, ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ, маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешавад.

Дар баъзе адабиёти илмию методӣ **салоҳият, қобилият, маҳорат, малака** ба як маъно истифода мешаванд. Пас, дар асоси гуфтаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки шахси босалоҳият дорои дониши мукамал буда, фаъолиятро хуб, қобилиятнок, бомаҳоратона иҷро карда, дар амал тадбиқ менамояд;

Дар модули «Муносибатҳои салоҳиятноки ба таълим» дарҷ ёфтааст [6, 11]: «Салоҳиятро **таълим намедиханд**, салоҳият дар натиҷаи **азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳо** ташаккул меёбад». Академик М. Лутфуллозода мафҳуми фавқуззикрро хато мешуморад. Устод мегӯяд: «Ҳамаи онҳое, ки **салоҳиятро таълим намедиханд** мегӯянд, мафҳуму моҳияти салоҳиятро яктарафа мефаҳманд. Салоҳиятҳо доираи васеи зиндагиро фаро мегиранд ва ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) **салоҳиятҳои таълимӣ**; б) **салоҳиятҳои ғайритаълимӣ**.

Салоҳиятҳои таълимӣ дар стандарту барномаҳо, китобҳои дарсӣ ва дигар воситаҳои таълим ифода меёбанд. Ба монанди коммуникативӣ, мустақили, ахборӣ, интиқодӣ, интерактивӣ, таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва монанди онҳо.

Мувофиқи салоҳиятҳои таълимӣ дар тафаккури шогирдон салоҳияти худшиносӣ, ватандӯстӣ, ваҳдат, ифтихори миллӣ, хулосабарорӣ, мустақили, сухангӯӣ ва монанди инҳоро тарбия ва ташаккул медиҳем. Ҳамаи ин салоҳиятҳо мавриди таваҷҷуҳи таълим аст. Бинобар ин дар дарсҳои ҳамаи фанҳо бахусус, забони модарӣ вобаста ба мавзӯ ин ё он салоҳиятро мебояд таълим дод.

Яке аз салоҳиятҳои муҳим ва асосӣ ташаккули амалҳои мустақилият дар талабагон мебошад. Иҷрои кори мустақилона на танҳо тарзи таълим, инчунин роҳи донишандӯзист.

Салоҳиятҳои умумифаннӣ фаннӣ ҳамчун натиҷаи ниҳии таълим ҳисобида мешаванд ва новобаста аз фан ташаккул меёбад. Асоси салоҳиятро таҷриба ташкил медиҳад, яъне талаба то кадом андоза ин ё он амалро дуруст иҷро карда метавонад. Дар раванди таълим ба талаба имкони таҷриба карданро фароҳам овардан лозим аст. Ана ҳамин раванд **муносибати салоҳиятноки дар таълим** номида мешавад.

Гурӯҳи салоҳиятҳои ғайритаълимӣ қариб беохир аст, ки онҳо таҷассумгари ҳаёт ва зиндагианд. Инсон ба қадри зиндагӣ бояд расад. Ба даст овардани дили касе, бахусус дардмандону бечорагон, эҳтиҷмандону бекасон ин худ салоҳияту салоҳиятнокист» [6, 51-56].

Дар низоми таълими босалоҳият муносибатҳо ва раванди таълим хусусиятҳои ба худ хосдоранд. Ин хусусиятҳо муносибати хонандаро ба омӯзиш, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибатҳои байниҳамдигарии талабагонро дар дарс муайян мекунад. Доништан ва амалигардонии ин хусусиятҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дараҷаи азхудкунии дониш ва салоҳиятҳоро дар мадди аввал гузошта, ҳамзамон барои ташаккули шахси масъулиятнок, ботарбия ва маърифатнок замина гузорад.

Дар адабиёти методӣ оид ба муносибати салоҳиятноки ба таълим хусусияти асосӣ муайян шудаанд:

1. Масъулиятшиносӣ – талабагон барои таълим гирифтагон масъулан.

2. Имкониятҳо – талабагон имкон доранд, ки мақсаднок бихонанд, бинависанд, ҳисоб кунанд, тасвир намоянд, бисозанд ва дигар фаъолиятҳои таълимиро иҷро намоянд. Онҳо ғайр аз китобҳои дарсӣ боз аз дигар манбаъҳои дониш ва адабиёти иловагӣ истифода баранд.

3. Машғулият – талабагон мебоянд барои таҳияи кори лоиҳавӣ ва дигар корҳои эҷодӣ машғул бишаванд.

4. Пешниҳоди ақида – талабагон барои интихоби мавзӯ, пешниҳод ва иброи ақида (фарзия) ҳавасманд гардонидани шаванд.

5. Ақсуламал – талабагон ақидаи шахсии худро нисбат ба нақл, ҳикоя, афсона, масалу зарбулмасал пешгӯӣ кунанд, савол диҳанд ва доираи фаҳмиши худро дар бораи мазмуни матн хондашуда тавассути варақаҳои таҳлилӣ нишон диҳанд, муҳокима кунанд, натиҷаи қорашро ба аҳли синф муаррифӣ намоянд.

6. Арзёбӣ – омӯзгорону талабагон нишондиҳандаи арзёбиро бо кӯмаки ҳамдигар таҳия менамоянд. Ин имкон медиҳад, ки талабагон кори худро назорат кунанд ва дар раванди арзёбӣ бевосита иштирок намоянд» [6, 12 – 13].

Дар таълими босалоҳият **намунаи натиҷаи таълим** таҳлилу баррасӣ мешавад. Дар тамоми раванди омӯзиш хонанда натиҷаи қорашро арзёбӣ ва таҳлил мекунад. Ғалатҳои худро бевосита муайян намуда, сабаби содир кардани ғалатро мустақилона, бо ёрии ҳамсинфон ё омӯзгор аниқ мекунад, қорашро тақмил медиҳад.

Дар таърихи назарияҳои педагогӣ **омӯзиши проблемавӣ** мавқеи махсус дорад. Дар омӯзиши мазкур фаҳмондани мавзӯ аз проблемагузори оғоз мегардад. Талаба роҳҳои гуногуни ҳалли мушкилотро ҷустуҷӯ мекунад. Ин ба хонанда имкон медиҳад, ки ӯ мақсад ва мазмуни мавзӯи дарсро бифаҳмад.

Вобаста ба ҷаҳонишавии таълим зарурат ба миён омад, ки худфаъоли, мустақилият ва ташаббускори талаба зиёд гардад, яъне дар меҳвари омӯзиш талаба бошад, омӯзгор ҳамчун роҳбаладу роҳнамо ба фаъолияти талабагон баҳогузори кунад.

Фаъолият ва таҷрибаи амалии талаба ҷавҳари асосии муносибати босалоҳият ба таълим мебошад. Ин омил шаклҳои нави таълим ва истифодаи **технологияҳои муосири педагогиро** талаб мекунад. Фаъолияти амалии таълимӣ тақозо мекунад, ки талаба мушкилоти асосии таълимиро дарк кунад, барои ҳалли проблемаҳои таълимӣ мақсад гузорад, бобати рафъи мушкилот роҳу воситаҳои гуногунро ҷустуҷӯ кунад, онро бо роҳбарии омӯзгор ё мустақилона ҳал кунад, натиҷаи қорашро арзёбӣ намояд, барои тақмили дониши азбаркардааш масъулиятро ба дӯш гирад. Ба ин маънӣ фаъолияти таълимии хонанда дар дарс ҷавҳари асосӣ ҳисобида мешавад.

Мафҳуми «технология» ҷунони буда, аз калимаҳои *techne* – санъат, маҳорат ва *logos* – илм гирифта шудааст, яъне ба маънои илм дар бораи санъат (маҳорат) меояд.

Технологикунони таълим яке аз самтҳои илми педагогика буда, қонун, қоидаи асосӣ, восита ва роҳҳои самараноки ба мақсадрасии таълимиро тавассути ба роҳ мондани муносибати технологӣ амалӣ мегардонад.

Вобаста ба раванди тадрису парвариш мафҳуми «технология»-ро ҳамчун санъати таълим маънидод кардану онро маҷмуи роҳу равиш ва воситаи бомаҳоратона иҷро намудани коре шарҳ додан мумкин аст, ки ба ин **таълими хонандамеҳвар ё таълими ба шахсияти хонанда нигаронидашуда** мисол шуда метавонад.

Дар таълими хонандамеҳвар асосан хусусиятҳои фардии талабагон ба эътибор гирифта мешаванд.

Мақсади асосии таълими хонандамеҳвар ин ташаккули дар амал татбиқ кардани дониш, маҳорат ва малака, инчунин худмуҳофизатӣ, худтарбиядихӣ ва дигар хусусиятҳои, ки барои ташаккули шахсият заруранд, мебошад.

Таълими хонандамеҳвар дар асоси якҷанд қоидаҳои асосӣ ба роҳ монда мешавад:

1. Қобилияти маърифатии хонандагон. Ҳар як хонанда қобилияти фаҳмидан ва азхудкунӣ дорад. Ба эътибор гирифтани ин омил ва дар асоси он ташкил намудани раванди таълим ҷавҳари асосии таълими хонандамеҳвар маҳсуб меёбад.

2. Мазмун ва раванди таълим. Дар ин рукн на танҳо ба мазмуни таълим (чиро омӯзонем?), балки боз ба раванди таълим (чӣ тавр омӯзонем?) диққати асосӣ дода мешавад.

3. Роҳҳои гуногуни омӯзиши талабагон. Ҳар як талаба қобилияти гуногуни дарккунӣ ва зехнӣ дорад. Ба эътибор гирифтани ва инкишофи ин қобилиятҳо аз ҷониби омӯзгор яке аз унсурҳои асосии таълими хонандамехвар ба ҳисоб меравад.

4. Омӯзиш ҳамчун раванди фаъоли хамкории педагогӣ. Барқарор кардани робитаи байни омӯзгору талабагон, талабаю ҳамсинфон ва омӯзгор дар раванди дарсҳо нақши калидӣ мебозад. Барои баён кардани фикру ақидаҳо доир ба мазмуни мавзӯ ва ҳалли мушкилот талабагон сафарбар карда мешаванд. Онҳо ба фаъолияти таълимии худ ва ҳамдигар баҳо медиҳанд. Талабагону омӯзгор мақсаду вазифаҳои таълимро якҷоя муҳокима мекунанд.

5. Таълими хонандамехвар. Дар таълими хонандамехвар фаъолияти асосӣ ба дӯши талабагон гузошта мешавад. Омӯзгор дар дарс камтар кор карда, талабагон дар ҳамкорӣ бо ҳамсинфон зери назорати омӯзгор бештар фаъолият менамоянд.

6. Муҳайё будани шароити хуби таълимӣ. Талабагон дар синфхонаҳои ҷиҳозонидашуда (мавҷудияти китобҳо, харитаю ҷадвалҳо, тахтаҳои электронӣ ва монанди инҳо) дарс мехонанд.

Дар технологияи таълими ба шахсият нигаронидашуда шахсияти талабаю омӯзгор ҳамчун симоҳои раванди таълим фаҳмида мешавад. Мақсади таълим ташаккули шахсияти талаба ва хусусиятҳои фардии ӯст. Дар раванди таълим шахсияти талаба, ақидаҳои ӯ ба эътибор гирифта мешавад. Дар заминаи ин омилҳо ҷаҳонфаҳмии шахсии талабагон инкишоф ва қобилиятҳои дарккунӣ, фикрронии онҳо сайқал меёбанд. Муносибати омӯзгору талаба дар асоси ҳамкорӣ ба роҳ монда мешавад. Талаба худро ба методи дарсдиҳии омӯзгор мутобиқ насохта, балки баръакс омӯзгор метод ва воситаҳои гуногуни омӯзишро ба тарзи азхудкунии талаба мутобиқ мегардонад. Яъне омӯзгор аз истифодаи усули «фармондиҳӣ» ба усули «ҳамкорӣ» мегузарад ва диққати асосиро ба фаъолияти маърифатии талаба равона мекунад. Дар натиҷа мавқеи талаба низ тағйир меёбад, яъне ӯ аз «ичроқундаи боғайрат» ба «эҷодгори фаъл» табдил меёбад. Аз ин рӯ, вазифаи омӯзгор бедор кардани шавқи хонанда ба таълим, ташкил кардани фаъолияти маърифатиро эҷодии ҳар як хонанда мебошад.

Мувофиқи технологияи таълими ба шахсият нигаронидашуда барои ҳар як талаба бояд барномаи фардӣ таҳия карда шавад. Барномаи мазкур дар асоси хусусиятҳои фардии талаба тарҳрезӣ шуда, ба имкониятҳои зехнӣ мутобиқ гардонида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Каримов, Т. ва дигарон. Технологияи педагогии таълими фаъл дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 2016. – 256 с.
2. Койнова – Сёлнер, Ю.В. Технологияҳои педагогии таълими фаъл дар синфҳои ибтидоӣ /GIZ. – Душанбе, 2012. – 184 с.
3. Лутфуллоев, М. Технологияи таълим ва тарбияи салоҳиятнокӣ // Гузориш дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ. – (19-20 -уми октябри соли 2011). - Душанбе, 2011. – С.4.
4. Лутфуллозода, М., Бобизода, Ғ. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. – Душанбе, 2017. – 88 с.
5. Методика дар низомии таълими салоҳиятнокӣ // Модули 2. Дастур барои омӯзгор. – Душанбе, 2016. – 132 с.
6. Муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим // Модули таълимӣ. – Душанбе, 2017. - 136 с.
7. Стандарти давлатии таҳсилоти ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2016. – 160 с.
8. Суварова, Н. Интерактивное обучение: новые подходы. – Москва, 2011.
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёиёни мамлакат. - Душанбе, 2015.
10. Таҳсилоти томақтабӣ: Воқеият ва имкониятҳо дар шароити татбиқшавии стандартҳои насли нав // Маводи конференсияи илмӣ – методии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2016. – 360 с.

11. Технологияи педагогичии таълими фаъол ва нақши он дар ташкили корҳои эҷодии талабагон // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи имлию амалӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2015. – 352 с.

12. Шарифзода, Ф. Технологияи навини таълими забони модарӣ: бозёфт ва андешаҳо // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2014. - № 3 (17). – С. 30 – 50.

ТАШАККУЛИ ҶАНБАӢҲОИ ГЕНДЕРИИ НИӢОДӢОИ ВАСОИТИ АӢБОРИ ОММА ДАР ӢОМЕАИ МУОСИРИ ТОӢИК

АБИЛЗОДА Гуландом Сардор – номзади илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии назди Президенти Ӣумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33, **E-mail:** abilova.78@mail.ru, **тел.:** +(992)918 79 08 87

Дар мақола муаллиф оид ба ҷанбаҳои гендерӣ дар рушди институти иҷтимоӣ ВАО (васоити ахбори омма) дар ҷомеаи муосири тоҷик мавриди таҳлил қарор додааст. Принципиҳои давлати демократӣ тақозо менамояд, ки озодии матбуот ва ҳуқуқи занон дар ВАО-ро наметавон дар алоҳидагӣ баррасӣ кард, зеро агар занон ҳамчун як гурӯҳи гендерии иҷтимоӣ дар ин замина баробари мардон имконият надошта бошанд, озодии воқеии расонаҳо дар чунин ҷомеа имконнопазир мегардад.

Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи давлати навини тоҷик ба институти иҷтимоии ВАО ва ҳалли масъалаҳои баробарии гендерӣ назаррас мебошад. Ӣунки воситаҳои ахбори омма ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ ва сиёсӣ метавонанд ба ташаккули равандҳои сиёсӣ ва афкори ҷамъиятӣ таъсири назаррас расонанд.

Вожаҳои асосӣ: гендер, институт, иттилоот, занон, ВАО, баробарҳуқуқ, ҷомеаи муосир.

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ В РАЗВИТИИ ИНСТИТУТА СМИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

АБИЛЗОДА Гуландом Сардор – кандидат философский наук, доцент, заведующий кафедры психология и социология управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, **E-mail:** abilova.78@mail.ru, **тел.:** +(992)918 79 08 87

В статье автор анализирует гендерные аспекты развития социального института СМИ в современном таджикском обществе. Принципы демократического государства требуют, чтобы свобода прессы и права женщины в средствах массовой информации не могли рассматриваться изолированно, поскольку, если женщины как социально-гендерная группа не будут иметь равных возможностей с мужчинами в этом контексте, реальная свобода средств массовой информации будет невозможно в таком обществе.

Поэтому значимо внимание нового таджикского государства к социальному институту СМИ и решению вопросов гендерного равенства. Потому что СМИ как общественно-политический институт могут оказывать существенное влияние на формирование политических процессов и общественного мнения.

Ключевые слова: гендер, институт, информация, женщины, СМИ, равенство, современное общество.

GENDER ASPECTS IN THE DEVELOPMENT OF THE MEDIA INSTITUTION IN MODERN TAJIK SOCIETY

ABILZODA Gulandom Sardor – head of Psychology of management Department, Public Administration Academy under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sayid Nosir, str. 33, **E-mail:** abilova.78@mail.ru, **Phone:** +(992)918 79 08 87

In the article, the author analyzes the gender aspects of the development of the social institution of the media in modern Tajik society. The principles of a democratic state require that freedom of the press and women's rights in the media cannot be considered in isolation, because if women as a socio-gender group do not have equal opportunities with men in this context, real freedom of the media will not be possible in such a society.

Therefore, the attention of the new Tajik state to the social institution of the media and the solution of gender equality issues is significant. Because the media as a socio-political institution can have a significant impact on the formation of political processes and public opinion.

Key words: *gender, institution, information, women, media, equality, modern society.*

Агар зан ҳама чизро дошта бошад, имконияти интихоби озоди онро надошта бошад, барои ӯ дорояш ночиз ва ҳаёташ хушунатбор менамояд.

Чудит Батлер -файласуфи амрикоӣ

Чомеаи муосири тоҷик дар баробари ба дастовардани Истиқлолияти давлатӣ ва бунёди чомеаи шаҳрвандӣ таъсис ва густариши институтҳои нави иҷтимоиро дуруст ба роҳ монда, барои муаррифии давлати соҳибистиклол ва эҳёи фарҳанги милли метавонад нақши калидӣ дошта бошад. Яке аз ин ниҳодҳо дар чомеаи муосири тоҷик таъсиси якҷанд радио ва шабакаҳои телевизионӣ, рӯзномаю маҷаллаҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ки дар умум ба институти васоити ахбори омма мансуб меёбад, фаъолияти пурсамари онҳо саривақт расонидани иттилооти муҳим ба мардуми кишвар мебошад. Чомеаи тоҷик дар доираи рушди ин ниҳоди иҷтимоӣ ҷанбаҳои гендериро ба инobat гирифта, дар мукамалгардонӣ ва густариши соҳаи ВАО ин масъала мавқеи марказиро ишғол менамояд.

Боиси тазаккур аст, ки зери таваччуҳи роҳбарияти олии кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин ниҳод ва таҳкими мавқеи иҷтимоии занон дар ин самт пеш аз ҳама баланд бардоштани маънавиёти чомеа ва вазифаи тарбияи насли тоҷик мебошад. Барои амалӣ намудани ин масъулияти бузург занони даврони соҳибистиклол дар қатори мардон дар ҳимояи марзу буми аҷдодӣ ба раванди созандагӣ марҳила ба марҳила фаъолона ворид гаштанд. Истиқлолияти давлатӣ пеш аз ҳама ба шинохти чехраи маънавию сиёсии зани тоҷик мусоидат намуд. Зеро маҳз, дар шароити соҳибистиклолӣ онҳо тавонистанд собит созанд, ки дар баробари рисолати модарӣ ва ҳам ҳамсарӣ рисолати роҳбариро низ сарбаландона иҷро менамоянд. Ин шинохти кудрати фитрии зани тоҷик имкон дод, ки то чомеа ҳам инро эътироф намояд.

Вобаста ба ин масъала 20 апрели соли 2011 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олӣ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин баён доштанд “Васоити ахбори умум дар чомеа нерӯи муассири иттилоотӣ ва таблиғари афкори нав мебошанд. Нақши онҳо дар раванди демократикунонӣ ва рушди чомеа ниҳоят калон аст.

Бояд қайд кард, ки теъдоди воситаҳои ахбори умум дар солҳои истиқлолият ба таври назаррас афзудааст.

Барои қиёс, дар соли 1991 ҳамагӣ 139 адад рӯзномаву маҷалла вучуд дошт, ки фақат чортои он хусусӣ буд. Ҳамагӣ як агентии иттилоотии давлатӣ фаъолият мекард.

Имрӯз 404 рӯзномаву маҷалла ба таъб мерасад, ки аз ин теъдод 250-тоаш хусусӣ мебошад.

Аз ҳашт агентии иттилоотӣ, ки ба қайд гирифта шудааст, ҳафт агентӣ ғайриҳукуматӣ аст.

Инро ҳамчун падидаи мусбат дар ташаккул ва рушди чомеаи шаҳрвандӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Дар комилсозии фазои иттилоотии кишвар дар баробари шабакаҳои радиои давлатӣ, инчунин радиоҳои ғайриҳукуматӣ низ саҳм мегиранд. Ҳоло дар мамлакат 44 шабакаи радио телевизионӣ амал мекунад, ки аз ин миқдор 28 радиову телевизион хусусӣ мебошад”[1].

Озодии матбуот ва ҳуқуқи занон дар ВАО-ро наметавон дар алоҳидагӣ баррасӣ намуд, зеро агар занон ҳамчун як гурӯҳи гендерии иҷтимоӣ дар ин замина баробари

малдон имконият надошта бошанд, озодии воқеии расонаҳо дар чунин ҷомеа вучуд надорад.

Назари муҳаққиқон оид ба дарки омилҳои воқеӣ ва оқибатҳои нобаробарии гендерӣ дар бахши институти ВАО, инчунин ҳалли имконот ва амалҳои нобаробари муошират дар натиҷа як ҷолиш ва ҳадафе боқӣ мемонад, ки бо назардошти нақши марказии ВАО ва иртиботот дар ҷаҳони муосир, бояд барои барпо намудани ҷамъияти одилона, гуногун ва баробарҳуқуқ бояд дар мадди аввал гузошта шавад. [3;27]

Баробарии гендерӣ барои ноил шудан ба Рӯзномаи рушди устувор то соли 2030 муҳим аст, ки асоси таҳияи сиёсат буда, ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти олиро ҷалб мекунад. Рӯзномаи 2030 мафҳуми ҷаҳони «эҳтироми умумибашарӣ ба ҳуқуқҳои инсон ва шаъну шарафи инсон»-ро муаррифӣ мекунад, ки дар он «ҳар як зан ва духтар аз баробарии пурраи гендерӣ бархурдоранд, ки дар он тамоми монеаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар роҳи тавонмандсозии ӯ бартараф карда шудаанд». Ӯ баробарии гендериро на танҳо ҳамчун ҳуқуқи бунёдии инсон, балки ҳамчун заминаи зарурӣ барои ҷаҳони осоишта, шукуфоӣ ва устувор муайян мекунад [3;24].

20 феввали соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо доираи васеи намоёндагони ВАО-и давлатӣ зимни мулоқот хеш чунин иброз доштанд: “Шумо, роҳбарони васоити ахбори омма бояд сипари бозғимоди ҳифзи манфиатҳои миллӣ, арзишҳои таърихиву фарҳангӣ, дастовардҳои истиклолияти кишвари азизамон бошед. Зеро васоити ахбори оммаи ватанӣ барои анҷом додани ин кор имкониятҳои кофӣ зехнӣ ва техникӣ доранд” [2.]

Дар ҷомеаи муосири тоҷик масъалаи «Мавқеи зан ва ВАО» якҷанд ҷанбаҳои омӯзиш ва баррасӣ худро талаб менамояд:

Намоёндагии занон дар ВАО (васоити ахбори омма) дар ҷомеаи муосир. Таҳлили шумораи занон дар касби журналистӣ, мавқеи онҳо дар истеҳсолот аз ҷумла, намоёндагии занон дар вазифаҳои роҳбарикунанда дар ҷомеаи тоҷик чӣ гуна аст.

Бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати то 30 фоиз расонидани хизматчиёни давлатӣ ва то 25 фоиз расонидани кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони лаёқатманд дар муҳлати се моҳ «Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони болаёқат барои солҳои 2023–2030» таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад. [4]

Тасвири симои занон дар маводҳои журналистӣ - таблиғотӣ (маҳз чӣ тавр тасвир кардани занон дар ВАО). Инчунин ин ҷо вижагиҳои миқдорӣ ва сифатии занон вобаста ба фарҳанги хос ва мувофиқ бо менталитети мо баррасӣ мегардад.

Намоёндагии манфиатҳои занон дар ВАО ҳамчун як гурӯҳи иҷтимоӣ (дастрасии занон ба ВАО).

Инчунин, барои пуррагии маълумот доништан лозим аст, ки кадом санадҳои Тоҷикистон ва байналмилалӣ (қонунҳо, конвенсияҳо, созишномаҳо) фаъолияти ВАО-ро танзим мекунад ва маҳсусан ба мубориза бо таъбиз нисбати занон дар фазои ВАО нигаронида шудаанд.

Вобаста ба ин масъала коршиносони соҳаи гендерӣ дар “Шарҳи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи Эъломияи Пекин ва Платформаи амал (1995) ва ҳуҷҷатҳои ҷамъбасти Иҷлосияи бисту сеюми маҳсуси Ассамблеяи Генералӣ (2000) дар шароити ҷашни бисту чор солагии Конференсияи умумиҷаҳонӣ оид ба занон ва қабули декларация ва платформаи Пекин амал дар соли 2015” мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода, ҳадафҳои стратегияи масъаларо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас пешниҳод намудаанд.

Дар ин бахш ҳадафҳои стратегияи зерин баррасӣ мешаванд:

Ҳадафи якуми стратегӣ. Имконияти васеъ додан ва дастрасии занон чӣ дар баёни афкор, қабули қарорҳо дар васоити ахбори омма ва истифода аз усулу воситаҳои муосири технологияи нави алоқа.

Ҳадафи дууми стратегӣ. Тарғиби тасвири мутавозин ва ғайри стереотипии занон дар ВАО.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 рӯзнома ва 7 маҷалла барои занон нашр мешавад. Маъруфтаринашон маҷаллаҳои «Бонувони Тоҷикистон» муассисаш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Фирӯза» (муассиси Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ) мебошанд, ва Рӯзномаи «Зан ва мард» («Женщина и мужчина»), муассиси ҶДММ «Чархи гардун» буда, дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн мешаванд.

Роҳбарон ва муассисони зиёда аз 40 рӯзнома ва 25 маҷаллаи ҷумҳурӣ занон мебошанд. Дар редакцияҳои матбуоти даврӣ зиёда аз 800 нафар занон қору фаъолият мекунанд.

Дар маъруфтарики нашрияҳои ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла, «Бонувони Тоҷикистон», «Фирӯза», «Истиқбол», «Хатлон», «Самак», «Оила», «Оинаи зиндагӣ», «Равзана ба ҷаҳон» ва ғайра занон масъулияти сардабирро ба ӯҳда доранд. [5.]

Дар соҳаи журналистикаи Тоҷикистон сахми занони рӯзноманигор барои ифшои камбудиву мушкилоти ҷомеаи имрӯза бо нашрияҳои худ фарқкунанда мебошанд. Аз ҷумла, Шохонаи Сулаймон, Сурайёи Шучоат, Талъат Нигорова, Хурринисо Ализода, Латофат Кенҷаева, Шахло Насриддинова, Адолати Мирзо, Олга Тутубалина, Гулнора Амиршоева, Робияи Холмирзо, Гулбаҳор Абдуллоева, ҷавонони пешбарандаи ин соҳа Хумайрои Бахтиёр, Ҷамила Мирбоҷонова, Рамзия Мирзобекова, Гулафшон Соқиева, Мавзуна Абдуллоева, Нилуфар Каримова ва бисёр дигарон ҳамчун журналистон обрӯю эътибори калон пайдо карда, дар ҷомеаи имрӯза муваффақиятҳои калон ба даст оварданд. Онҳо бо инъикоси мушкилоти ҷомеа, аз ҷумла масъалаи занон, нақши зан дар ҷомеаи муосири тоҷик, масъалаҳои татбиқи сиёсати гендерӣ ва ғайра тавассути ин матбуоти даврӣ дар густариши ниҳоди иҷтимоии ВАО (васоити ахбори омма) сахми арзанда мегузоранд.

Таваҷҷуҳи давлати навини тоҷик ба институти иҷтимоии ВАО ва ҳалли масъалаҳои баробарии гендерӣ назаррас мебошад. Чунки воситаҳои ахбори омма ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ ва сиёсӣ метавонанд ба ташаккули равандҳои сиёсӣ ва афкори ҷамъиятӣ таъсири назаррас расонанд.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд, ки бо мақсади боз ҳам беҳтар намудани сифати барномаҳо, базаи моддиву техникаи ва омода кардани кадрҳои баландихтисоси соҳаи телевизион ва радио, зарур аст, ки Барномаи рушди телевизион ва радиои миллӣ, инчунин, Барномаи рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 таҳия ва пешниҳод гардад. [2.]

Дар фарқияти замони гузаштаи Шӯравӣ, аз ибтидои солҳои 90-ум дар посух ба тағйирёбии шароити иқтисодӣ- сиёсӣ, иҷтимоӣ- фарҳангӣ низоми нави давлатдорӣ як қатор ислоҳот ва дигаргуниҳоро паси сар намуд.

Раванди ташаккули шуури омма ва робитаи он бо институти ВАО нишон медиҳад, ки мафҳумҳо ва арзишҳои асосии сиёсати баробархуқуқӣ оҳиста-оҳиста дар муҳити расонаии Ғарб ва ҷомеаи тоҷик ҷой гирифтаанд.

Бо ин мақсад Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо шабакаҳои телевизионии давлатии «ТВ Сафина» ва «Баҳористон», ТВ «Ҷаҳоннамо», Шабакаи яқум, ТВ «Пойтахт», «Мир», шабакаҳои радиои «Садои Душанбе», «Тоҷикистон», «Ватан», «Ховар» доир ба ҳуқуқи озодиҳои зан, баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа, фаъолияти занон дар вазифаҳои роҳбарикунанда, издивоҷу оила ва амсоли ҷунин масъалаҳоро ҷиҳати дастрасӣ ба мардуми кишвар қорҳои судмандро анҷом медиҳанд.

Бо мақсади боз ҳам беҳтар намудани фаъолияти ниҳоди иҷтимоии ВАО, муҳассилини мактабҳои олий, ки дар омода кардани кадрҳои баландихтисоси соҳаи телевизион ва радио, инчунин татбиқи Барномаи рушди телевизион ва радиои миллӣ, Барномаи рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 пурра самаранок амалӣ карда шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати риояи баробарии гендерӣ дар соҳаҳои мухталиф қомебиҳои муайянро ба даст овардааст. Дар бунёди давлатдорӣ миллӣ ва рушди қонунгузорӣ кишвар оид ба таъмини баробархуқуқии мардон ва занон ворисияти муайян мушоҳида мегардад, ки ҳар як давра нисбати ҳалли масоили мазкур ва пешбурди он роҳҳои ҳалли худро пешниҳод намудааст. Рушди таҳаввулотии ҷомеа ба эътирофи баробархуқуқии гендерӣ ташкили механизми самаранок оид ба татбиқи амалии онҳо таъсири муайянкунандаро дар тамоми соҳаҳо аз ҷумла институти ВАО расонид.

- ✓ Эътироф ва мустаҳкамнамоии ҳамаҷонибаи кунунии баробарии гендерӣ ин натиҷаи рушди қонуният, одатҳои ҳуқуқӣ ва анъанаҳо;
- ✓ Дарки маънавии ҳуқуқ ва озодиҳои воқеии занон аз ҷониби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат;
- ✓ Имконияти иштироки фаъоли ин қишри ҷомеа дар беҳтаргардии фаъолияти институтҳои иҷтимоӣ ва давлатдорӣ миллий ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Гендер, СМИ и ИКТ Новые подходы к исследованиям, образованию и обучению Серия ЮНЕСКО по образованию для журналистов. Опубликовано в 2021г. 129стр.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2011.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 21.12.2021
4. Шарҳи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи Эълومияи Пекин ва Платформаи амал (1995) ва ҳуҷҷатҳои ҷамъбасти Иҷлосияи бисту сеюми махсуси Ассамблеяи Генералӣ (2000) дар шароити ҷашни бисту чор солагии Конференцияи умумиҷаҳонӣ оид ба занон ва қабули декларация ва платформаи Пекин амал дар соли 2015 (Национальный обзор Республики Таджикистан по осуществлению Пекинской декларации и Платформы действий (1995 года) и итоговых документов двадцать третьей специальной сессии Генеральной Ассамблеи (2000 года) в контексте двадцатой годовщины четвертой Всемирной конференции по положению женщин и принятия Пекинской Декларации и Платформы действий в 2015 году).
5. <https://tojikfilm.tj> 2019.02.20

МАФҲУМИ ФАЛСАФАИ НОСИРИ ХУСРАВ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ДОНИШҶУЁН

БОРАКОВА Ҷамила Рангалиевна – омӯзгори калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Н. Карабоев, 63/3, тел.: + (992) 985 12 89 63

Муаллифи мақола дар бораи робитаи ҷудонопазири фалсафа ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ бо илм маълумот медиҳад. Ба фикри муаллиф донишҳои илмию фалсафӣ мураттаб буда, ҳар як нуқтаи онҳо мантиқан аз моҳияти дигар нуқоташон сар мезананд. Ҳам донишҳои илмӣ ва ҳам донишҳои фалсафӣ дорои бурҳони қотей буда собитшавандаанд. Ба андешаи муаллиф фалсафа ва илм барои дарёфту ошкор сохтани ҳақиқат пайваста ҷаҳду талош мекунанд ва дар байни онҳо робитаи мустаҳкамӯ ҷудонашаванда мавҷуд аст.

Вожаҳои асосӣ: фалсафа, шуур, зеҳн, қавӣ, афкор, анъана, мутафаккир, қувва, олам, ҳастӣ, оламу ҳастӣ, инсоншиносӣ.

ПОНЯТИЯ ФИЛОСОФИИ НОСИРА ХУСРАВА В ФОРМИРОВАННИИ МИРОВОЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ

БОРАКОВА Ҷамила Рангалиевна – старший преподаватель кафедры гуманитарных Технологического университета Таджикистана, г. Душанбе ул. Н. Карабаева, 63/3, тел.: + (992) 985 12 89 63

Автор статьи приводит информацию о неразрывной связи философии как формы общественного сознания с наукой. По мнению автора, научно-философское знание организовано, и каждый их пункт логически исходит из сущности другого. И научное, и

философское знание имеют убедительные доказательства. По мнению автора, философия и наука постоянно стремятся найти истину, и между ними существует неразрывная связь.

Ключевые слова: философия, сознание, интеллект, сила, мысль, традиция, мыслитель, сила, вселенная, бытие, вселенная и бытие, антропология.

CONCEPTS OF THE PHILOSOPHY OF NOSIR KHUSRAV

BORAKOVA Jamila Rangalievna – Senior Lecturer, Department of Humanities, Technological University of Tajikistan, Dushanbe st. N. Karabaeva, 63/3, **Phone:** + (992) 985 12 89 63

The author of the article provides information about the inseparable connection between philosophy as a form of social consciousness and science. According to the author, scientific and philosophical knowledge is organized, and each of their points logically proceeds from the essence of the other. Both scientific and philosophical knowledge have convincing evidence. According to the author, philosophy and science are constantly striving to find the truth, and there is an inextricable link between them.

Key words: philosophy, consciousness, intellect, force, thought, tradition, thinker, force, universe, being, universe and being, anthropology.

Насир Хусрав как представитель исмаилитской школы таджикской философии, рассматривает нравственную проблематику в контексте своего философского учения. Такой методологический подход был характерным и общепринятым для всех исмаилитских мыслителей его эпохи, так как для них нравственная философия являлась и как часть этики, и как отрасль философии. Они считали философию и этику взаимодополняющими и поэтому, этика, по доступной нам литературе, как автономное произведение не значится в списке трудов Насира Хусрава и его нравственная философия в целом имеет имплицитный характер.

В современном мире неустанное усилия человечество направлено на улучшение благосостояние жизни, взаимопонимания друг друга и сохранение мира на земле. Цель человека, прежде всего, является доброжелательное отношение к существующему миру, живой природе и бережное и разумное их использование.

Научные знания, занимая ведущее место и постоянно находясь в поле зрения исследователей, обеспечивает искать ответы на трудных и спорных вопросов возникающих в ходе исследуемых проблем познание. Наука, техника и современная технология, внедренная почти во всех сферах жизни человека повышает его познавательной деятельность. Открывается возможность справляться с большим потоком работы, который человек выполнял в прошлом за несколько лет, а теперь он справляется с ней достаточно быстро, не затрачивая большие усилия.

Следует отметить, что если некоторые современные ученые и исследователи за достигнутые выдающиеся научные успехи удостоены Международной Нобелевской премии, другая группа ученых и исследователи стали авторами несколько ценных современных открытий в области литературы и некоторые другие добились успехов в создании множество видов техники и технологии. Вследствие этого возникает настоятельная необходимость найти ответ на вопрос о вероятности существование связи современной науки с философией.

Как известно о сущности и предмете философии в истории названной науки существуют достаточно много объективных ответов, согласно которым можно сделать следующий вывод: философия, являясь одним из видов нравственной деятельности и решения важнейших проблем мировоззрения и он является одним из форм общественной сознании. Философия имеет целью упорядочение глубоких знаний о мире и существовании жизни на земле и окружающем реальном мире.

Следует отметить, что слово философия, который открыл Архимед происходит от греческим словам и обозначает любовь к наставлениям и мудрости. Однако М. В. Ломоносов сокращенно назвал его “любви к мудрости или по мнению русского

исследователя О.Д. Волкогонова философия является одним из путей “самоуправление” человека в мире.

Более подобно о философии остановился известный представитель немецкий классический философ (мутафаккир) Иммануил Кант (1724-1804). Он развивает следующее высказывание, что философия охватывает тему сущности человека: “Кто я такой, человек?”

Чтобы ответить на этот вопрос, нужно ответить на 3 другие вопросы: “Что я могу знать?”, “Что я должен закончить?” и “На что я должен надеется?” [6, 554].

Известный мыслитель (мутафаккир) Востока Джалолуддин Руми (Балхи) тоже считается сторонником данной теории. Он отмечает: “Откуда я пришел?”, “Мой приход с чем связан?” [7, 39].

Согласно мнению Д.С. Гусмана “... если спросить, что такая жизнь? Мы отвечаем - энергия, а если спросить что такая любовь? Отвечаем – это тоже энергия”. Удивительно интересно то, что жизнь является и энергией и любовью. Вывод однозначно таков, философия это любовь к жизни [5, 23].

Следует подчеркнуть, что отдельные вопросы побуждают человека к поиску ответа на вопросы: Почему земной шар выбран местом обитания человека и почему вокруг него постоянно движущаяся природа, наподобие солнце, луны и звезды? Разве человек имеет связь с окружающим миром? Или только на определенный отрезок времени и ему суждено жить? Это часто возникающие вопросы и на каждом периоде истории имеют разные ответы. К примеру, древний мыслитель Фалес приходил к такому выводу: “Почему мы так удивляемся тому, как начал существовать земной шар. Еще тысячи лет до нас ставили эти вопросы и после нас будут ставить их снова и снова, однако истина остается еще не до конца раскрытой, по этим вопросам и современные исследователи ведут горячие споры и выдвигаются очередные мысли, хотя достоверных ответов не очень часто звучат [16, 6]. До сих пор философия признана не как наука, а как соответствующая структура, что вызывает сожаления среди ученых.

Философия, которая состояла из нескольких спорных идей до эпохи Платона и Аристотеля, использовалась в жизненных ситуациях и бытовом опыте. Эти знания, как художественные аспекты, тогда еще не совсем полноценными по содержанию и полным по значимости, однако со времени Платона и в последующие периоды в место них были развиты логические, философские знания и до сих пор они находятся в поле зрения исследователей. Но с эпохи Платона знания о философии больше направились на изучения точных наук (логические знания) и философии. Например, Гегель напоминает о переходе из художественного знания на конкретных (точных) знаний [14, 518]. То есть, как наука о физике, математика, история и другие, а также философия становится предметом изучения каждого конкретного предмета.

Восхваление философии, как одна из главной части науки, способная дать исчерпывающие ответы на важнейшие вопросы человечества, является очень значимым. Существа, живущие в реальном мире отличаются друг от друга, то есть человек разумом и наукой, другие существа высокими чувствами и в –третьих растительный мир постоянно находится в постоянном развитии, одним словом все они имеют свойства к жизни. Почему все существа неодинаковы? Даже люди не на одно лицо, почему один белолицый, другой черный, а третий желтый, почему они не имеют сходства?, почему один здоровый, другой рождается с физическим или умственными отклонениями?

Представленные вопросы имеют конкретные и полноценные ответы. Таким образом, философия, как наука, являясь отдельной наукой, она находится и в структуре каждой конкретной науки, и может решать некоторые трудновоспринимаемые научные проблемы, которые не могут решать другие науки.

По мнению Г. Лейбница мир на основе “ прежде утвержденным канон соответствия”, властвуя, дает возможность понять сущности всех процессов, состояния материального мира. Человек способен все усваивать, распознавать, однако на стадии использования нуждается в разуме [8, 69]. Во времена, когда споры идут вокруг формирования мышления, должны всегда помнить, что человек при появлении на свет, имел способность мыслить.

Свойства человека мыслить, наличия разума, знаний, умения обдумывать свое решение и т.д. отличает его от других существ. Отсюда следует подчеркнуть, что человек,

являясь разумным существом, внешнее мало отличается от других существ, его основное отличие это наличия разума, способность к мыслительной деятельности, умение говорить и тд., другие животные лишены этих ценностей.

Против этих взглядов выступает английский ученый Джон Локк, по мнению которого люди с сформировавшимися мнениями не рождаются. Мозг ребенка на подобие новой доски или лист чистой бумаги на каждом определенном периоде его развития он восполняется знаниями и они посредством осмысления запоминаются [15, 253].

По нашему мнению, идеи Г.Лийбнитс правильны, Всемогущий одарил человека разумом, чтобы он отличался от других существ, однако достовернее считается идея Д. Локка согласно которой человек на протяжении всей жизни обогащает свои знания.

Исследователи, которые предоставили достоверные информации об истории философии, являлись историками философии, т.е. они напоминают нам о появлении философии, существование жизни, человековедение, мировоззрения, разума и восприятие современного общества.

По мнению многих мыслителей наука, знание и величия разума в начале своем исходило от представителей Востока, однако они констатируют, что наука, знания, философия и человеколюбие появились и получили развитие в Древней Греции. Это мнение считается не обоснованными, так как история философии свидетельствует о том, что первые философские учения появились в Иране во времена Заронстрийского дуализма, которое насчитывает более тысячи лет до нашей эры.

По этой острой проблеме иранский мыслитель Ризои Довар высказал свое суждение. По его мнению в Иране примерно тысячи лет назад эта проблема существовала и во всех философских школах она доминировала [12, 93].

По мнению исследователей Ирана, Индии, Центральной Азии данный необоснованный спор считается решенными, потому что первые философские мысли в Греции стали известны только в 6 веке до нашей эры, к тому же общеизвестно, что греки имели корни на Востоке, в частности, в Иране и древней Индии. Этот важный вопрос достаточно освещался современными историками и не является важным для полемики.

В современное время философия в широком аспекте уделяет достаточное внимание решению и сбору доказательств по важным современным вопросам, в частности, формированию мировоззрения, гуманизму, человеческим проблемам, миропознанию, глобализацию, обществоведению, этике и эстетике. Человек может самоуправление науки, техники и даже формировании собственное мышление подвергать философскому изучению. То есть наука, техника и технология, являясь одно из направление современного развития общество, поставлены на службу с целью обеспечения безопасности и повышения каждодневной жизни человека. Становится ясным, что мышления и разум, развивая человека, готовят его к требованиям современного общества.

Следует отметить, что разум являлся одним из самых спорных вопросов философии. Человек в каждом периоде, подводя итоги собственного мнения, обобщал полученных результатов, то есть человек иногда мечтает о материальном мире, а иногда о моральной стороне жизни.

Человек важнейшие светские вопросы, в том числе, впечатление, эмоции и целенаправленные действия решает посредством использования науки и знаний. Поскольку значимые перемены в обществе людей точно показывают знак различия между человеком и других живых существ и посредством осознанных действий осуществляются открытые в миропознание.

К.Маркс и Ф.Энгельс имели следующие суждения: “Язык появился только из-за вынужденной необходимости общения с другими людьми. Разум тоже во-первых является плодом общества и таким останется до тех пор, пока существуют люди. Разум, конечно, является важнейшей ближайшей нравственной чувственной среды и понимания ограниченной связи личности только пришедшие к началу понимания значимости формировании самосознания с другими категориями людей и вещей” [9, 29].

Сегодня цивилизованном миром управляют высокообразованные, эрудированные, обладающие развитым мыслительными способностями, хорошо ориентированные в управление электронной и компьютерной технологии. Современная наука, благодаря ценным вкладам современных ученых, возшла на более высокой ступени развития, даже умственные возможности человека изучается посредством новой техники и технологии.

Сегодня человек через Интернет может общаться, завести знакомства с близкими и дальними людьми разных стран, несмотря на место нахождения и расстояния и это одно из достижений развития науки и техники.

Философия уделяет серьезное внимание нескольким важным вопросам, в частности, вопросам человековедения, виды связи с природой, этике и эстетике. В вопросах человековедения немецкие философы Макс Шеллер (1874-1928), Гельмут Плеснер (1892-1985), Арнольд Гелен (1904-1976) и Эрих Ротхакер (1888-1965) были едины во мнении, что человек является одной из частицы космоса.

М. Шеллер дает человеку оценки с религиозной позиции. А. Гелен считает человека продуктом природы, а Э. Ротхакер считал человека самоуправленцем [4, 139].

Несмотря на это, некоторые исследователи представляют человека через божественного учения и его роль признают религиозным.

Данный вопрос вызывает противоречие между философами, так как исследования данного вопроса считается не очень результативным. Основная причина заключается в том, что человек со времен его появления и до сих пор считался движущим объектом потому его распознавания не очень достоверны, и толкования исследователей каждого периода способствовали только появлению разночтений в определении этого вопроса.

По мнению М.В. Ломоносов (1711-1765) человек земное существо, подчиненный закону природы и свое человеческое сущность он показывает посредством своей деятельности, движение и противоречий, своим поведением и отношением в обществе [13, 27]. Ученый понятие движений признает как один из важных факторов качеств человека, подразумевая при этом множество его качеств.

Человек должен со всеми живыми существами вокруг быть вежливым и относиться к ним благосклонно.

Вывод: тысячи мыслителей и ученые в вопросах человековедения имеют разные взгляды, но в современном мире оно считается одной из глобальной проблемы, потому что во многих частях планеты часто наблюдается неравенства среды людей. Это способствует не распознаванию отдельных группы людей, поэтому ученые на современном этапе не достигают полного распознавания сущности человека. Потому что определенная часть людей с узкими способностями и неправильными восприятиями не способны удовлетворится существующими знаниями о человеке.

Философия часто становясь предметом споров, предлагает правильный путь познания о мире, жизни человека и таким образом, она цениться и признается как наука. Человек, дающий ответ на вопрос “в чем суть жизни?” или по высказывание французского ученого Алберта Камю (1913-1960) обладателя Нобелевской премии 1957 г.): “Разве жизнь имеет цены, чтобы мы жили?” [3, 123].

Философия, привлекая к себе внимание человечества, выдвигает мысли, аргументы и философские факты в решение данного вопроса. И данные проблемы, а именно, наставление, умахотключение, свободомыслие и стремление к знаниям разъясняет и поясняет.

Итак, анализ в основном этики Насира Хусрава показывает, что идеологические предпосылки его мировоззрения очень богаты и разнообразны. При формировании своего мировоззрения он использовал обширный интеллектуальный материал, смог отобрать из этого материала все ценное, осмыслить и связать с текущими проблемами своей эпохи, поставленными перед ним философскими и этическими вопросами, исходя из конкретных технических условий.

В работе для Насира Хусрава в области этики используются этические идеи как (Фараби, Ибни Сина, Ибни Мискавейх), так и древнегреческих философов, он переосмыслил эти идеи, внес новое содержание в этические условия, переосмыслив их идеи, вложил в них новое содержание в эти категории и понятия, идеи, конкретные исторические факты.

Таким образом, он открыл перспективу нового философского осмысления проблем человека и его морали. для Насира Хусрава

Если посмотреть на истории человековедения, то можно обнаружить, что о его сущность и создания ученые высказывали свои мысли. *Одна группа* ученых, соотнеся появления человека к Высевышнему, создания человека причисляли к его истокам, *другая группа* считала человека частицы Небес, обладающий таким свойством, как разум. *Третья*

группа, оценивая человека наивысшей оценкой, смотрит на окружающий мир с точки зрения человека. Четвертая группа, в осознание сущности человека считает важным его социальную среду, благодаря которой, человек стал обладать особыми свойствами и ценными качествами, получая возможности развиваться до совершенства. О предназначении человека мыслители во все времена выдвигали разные идеи, мысли и очень часто спорили. В исламских странах большинство исследователи происхождения человека относили к Аллаху, творцу земли и неба. Отдельные группы считают, что человек появился, благодаря природе.

Таким образом, философия и ее признание, как наука в нынешнее время для всех современных наук считается важной и необходимой, чтобы достичь вершины и ответить на спорных вопросов, возникающих в современном и быстро развивающемся мире.

Так как существования философии, способствуя появлению многочисленных дебатов, выдвигает множества аргументов и фактов в защиту выдвинутых идей. Философия для всех наук послужит методологических роль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арабзода, Н. Мир идей и размышлений Носира Хусрава. – Душанбе, 2003. С. 350.
2. Аристотель. Сочинения в четырёх томах Т.3. -М: Мысль, 1981. С. 550.
3. Великие философские течения: мыслители, концепции, даты. М.: Искусство 21в, 2005. С.123.
4. Гилье, Н, Скирбекк Г. История философии. М.: Владос, 2000, С.139.
5. Гусман, Д.С. Философия как образ жизни. -М.: Издательство «Новый Акрополь», 2011. С. 23.
6. Кант, И. Соч. в 8. Т.8: Статьи. Лекции. Избранные письма. Из рукописного наследия. М.: Чаро, 1994. С. 554.
7. Карамхудоев, Ш . Фалсафа. Душанбе . 2013. С.39.
8. Лейбниц, Г. Опыт теодицеи. Соч. в.4 т. 4. Т.М.: Мысль, 1989. С.69.
9. Маркс, К., Энгельс. Немецкая идеология // Маркс.К. , Энгельс. Ф. Соч. том. 3. с.29
10. Насир Хусрав Зад ал-мусафирин. Перевод с таджикского (персидского), вступит. статья и комент. М Диноршоеа. – Душанбе, 2005. С.550.
11. Насири Хусрав Чомеъ- ул-хикматайн (Свод двухмудростей). -Душанбе, 2012. - С. 345.
12. Ризои Доварӣ Фалсафа в 20 веке, Тегеран. 1993 . С. 93 (на тадж. яз.)
13. Русские философы. Антология. Книжная плата, 1994. С. 27
14. Саидов, Н.С Фалософия. Душанбе “Собириён”.-2011. С. 518. (на тадж. яз.)
15. Семенов, А. Философия. Краткая история. - 2013. С. 253.
16. Философия. - Москва: «Эксмо», 2015. С. 6.

МАВҶЕИ АСАРҲОИ ҚАҲРАМОНӢ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ КОРМАНДОНИ МАҚМОТИ КОРҲОИ ДОХИЛӢ

ДАВЛАТШОЗОДА Азиза – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сардори кафедраи забонҳои Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Восифӣ, 21, E-mail: azizadavlat@mail.ru, тел.: +(992)93 9225097

Муаллиф дар мақола қайд кардааст, ки фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ хизмати махсуси давлатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва ба ин васила қарзи хизмати худро дар назди халқ ва давлат иҷро мекунад. Хизмат дар мақомоти корҳои дохилӣ нишонаи эътимоди бузурги халқу давлат буда, нисбат ба кормандони ин соҳа талаботи махсуси маънавию ахлоқиро пеш мегузорад.

Дар мақола қайд гардидааст, ки харчанд тарбия вазифаи умумӣ ба ҳисоб меравад, аммо масъулияти Вазорати корҳои дохилӣ ва муассисаҳои таълимии он, ки ба тарбияи кормандони мақомоти корҳои дохилӣ машғуланд, бештар мебошад. Яке аз самтҳои

афзалиятноки ғаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ, таҳкими қонуният ва интизом дар байни ҳайати шахсии он, хушмуомилағӣ ва муносибати бодикқати онҳо дар муомила бо шаҳрвандон ба шумор меравад.

Ин гуфтаҳо аз дуруст ба роҳ мондани тарбияи миллӣ, ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, тарбияи ватанпарастӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва масъулиятшиносии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дарак медиҳад.

***Вожаҳои асосӣ:** мақомоти корҳои дохилӣ, шаҳрванд, тарбия, хушмуомилағӣ, тарбияи миллӣ, ҳештаншиносӣ, ҳудогоҳии миллӣ, ватанпарастӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, масъулиятшиносӣ.*

МЕСТО ГЕРОИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ СЛУЖАЩИЕ ОРГАНА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

***ДАВЛАТШОЗОДА Азиза** – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой языков Академии МВД Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Восифи, 21, **Email:** azizadavlat@mail.ru, **тел.:** +(992)93 9225097*

В статье автор высказывает о деятельности органов внутренних дел-специальная государственная служба граждан Республики Таджикистан, которые выполняют свой служебный долг перед народом и государством. Служба в органах внутренних дел является признаком огромного доверия народа и государства и предъявляет к сотрудникам этой области особые нравственные и моральные требования.

В статье отмечается, что, хотя обучение считается общей задачей, ответственность МВД и его учебных заведений, которые занимаются подготовкой сотрудников органов внутренних дел, выше. Одним из приоритетных направлений деятельности органов внутренних дел является укрепление законности и дисциплины среди ее личного состава, вежливости и внимательности в отношениях с гражданами.

Эти положения свидетельствуют о правильном осуществлении национального воспитания, самопознания и национального патриотизма, патриотизма, нравственно-духовной и ответственной подготовки сотрудников органов внутренних дел.

***Ключевые слова:** орган внутренних дел, гражданин, воспитание, вежливость, национальное воспитание, самопознание, национальный патриотизм, патриотизм, нравственность, духовность, ответственность.*

THE PLACE OF THE HEROIC WORK IN THE MORAL EDUCATION OF THE EMPLOYEES OF THE INTERNAL AFFAIRS

***DAVLATSHOZODA Aziza** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Languages of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Vosifi, 21, st. **E-mail:** azizadavlat@mail.ru, **mob.:** +(992)93 9225097*

In the article, the author speaks about activity in department of internal affairs is a special state special state service of the people of the Republic of Tadjikistan which are closely bound by routine duties and official debt before folk and state.

The service in department of internal affairs is a sign of the enormous confidence of folk and state and presents to employee of this area special and moral requirement.

The article notes that although training is considered a common task, the responsibility of the Ministry of Internal Affairs and its educational institutions that train employees of the internal affairs bodies is higher. One of the priority activities of the internal affairs bodies is to strengthen the rule of law and discipline among its personnel, courtesy and attentiveness in relations with citizens.

These provisions testify to the correct implementation of national education, selfknowledge and national patriotism, patriotism, moral, spiritual and responsible training of employees of internal affairs bodies.

Key words: internal affairs body, citizen, education, politeness, national education, selfknowledge, national patriotism, patriotism, morality, spirituality, responsibility.

Одоб чамъи калимаи адаб аст, ки як маънии он хулку атвор ва рафтору гуфтори нек мебошад. Ахлоқ-хулқ, қоидаҳои рафтору одоб, ҳислатҳои рӯхиву маънавӣ ва фарҳангии пазируфтаи миёни мардум ва риояи онҳо аз тарафи ҳар як фарди ҷомеа мебошад. Ҳақиқати одоб он аст, ки роҳи ростро пеша карда, адабро беҳтарин сармоя ва хуштарин пероя ҳисобид. Дар таърихи пурғановату мероси адабии ҷаҳоншумули аҳли адаби тоҷик мутафаккир ва суҳанвареро ёфтанд муҳол аст, ки ин ё он қисмати осори хешро ба тарбияи инсон набахшида бошад. Мутафаккири беназири асри XIII, талқингари ахлоқи накӯ Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ маҳз зарурияти ислоҳсозии ахлоқи инсонро мавриди назар гирифта, асарҳои ҷовидонаи хеш: «Бӯстон» ва «Гулистон»-ро ба масъалаи тарбияи ахлоқӣ бахшидааст. Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар радифи машҳуртарин номҳои илму адаби гузаштагонанон, тавонотарин тараннумгари ахлоқи ҳамидаи инсонӣ эътироф гашта, барҳақ мегӯяд, ки мол дар маърази фанову завол аст, вале адаб эмин аз тағйиру интиқол аст:

Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,
Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.
Бузургон накарданд парвои мол,
Ки амволро ҳаст рӯзе завол.
Имон сӯи илму адаб тофтанд,
Ки номи накӯ аз адаб ёфтанд. [1]

Масъалаи тарбия дар бисёр оятҳои қуръонӣ ва аҳодиси Пайғамбар (с) низ муҳим арзёбӣ шуда, ба ҷаҳони имрӯза тавассути тарҷумаҳои Қуръон ва шарҳу тавзеҳи он муаррифӣ гардидааст ва онро гарбиён ҳамчун илм ба номи «Педагогика» ном мебаранд. Рост гуфтанд, накӯӣ қардан, андешаи дуруст матраҳ намудан ва инсониятро аз ҷаҳолат раҳонидан мақсад ва рисолати Қуръон аст.

Дар робита бо мақсаду мароми аҳли ҷомеа дар ҳар давра замон вазоифу усул ва тарзи тарбия тағйир меҳурад, аммо ҷавҳари аслии он, вазифаи асосии он ба роҳи рост хидоят қардани аҳли ҷомеа, ҳамоно тағйирнопазир мемонад.

Ҳарчанд тарбия вазифаи умумӣ ба ҳисоб меравад, аммо масъулияти Вазорати корҳои дохилӣ ва муассисаҳои таълимӣ он, ки ба тарбияи кормандони мақомоти корҳои дохилӣ машғуланд, бештар мебошад. Аз рӯзҳои аввали ташкилҳои Комиссариати халқии корҳои дохилӣ, (КХКД, 7-уми декабри соли 1924) дар қатори дигар масоилҳо масъалаи тарбияи ахлоқии кормандон, ки таъмини ҳифзи тартибот, амният ва ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандони ҷумҳурӣ ба души онҳо буд, аз мадди назар дур наместанд. [2] Баъд аз Истиқлоли давлатии Тоҷикистон дар таърих ва фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ саҳифаи сифатан нав кушода шуд. Дар ин марҳилаи кӯтоҳи таърихӣ мақомоти корҳои дохилӣ аз чандин имтиҳонҳои сангину ҷиддии таърихӣ сарбаландона гузашт. Аксарияти ҳайати шахсӣ, фарзандони баору номус ва ғайру часури мақомоти корҳои дохилӣ сина сипар намуда, баҳри тинчиву амният, баҳри фардои осудаи кишвар, сулҳу субот ва гулгулшукуфии Тоҷикистони азиз ҷони худро дарег надоштанд. [3] Ин гуфтаҳо аз дуруст ба роҳ мондани тарбияи миллӣ, ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, тарбияи ватанпарастӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва масъулиятшиносии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дарак медиҳад. Фаъолият дар мақомоти корҳои дохилӣ - намуди махсуси хизмати давлатдорӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бо иҷрои уҳдадорӣҳои хизматӣ ва қарзи хизматӣ дар назди халқу давлат алоқаманд аст. Адои хизмат дар мақомоти корҳои дохилӣ ифодаи боварии махсус аз тарафи халқу ҳукумат буда, нисбат ба симои ахлоқӣ ва рӯҳии кормандони ин соҳа талаботи бештареро талаб менамояд. [4] Хизмат ба халқу Ватан барои мо тоҷикон, ки яке аз миллатҳои қадимтарини дунёем ва анъанаву суннатҳои таърихамон аз тамаддуни бузурги ориёӣ сарчашма гирифта, аҷдодони мо таҳти шиори башардӯстонаи «пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек» ҳаёт ба сар бурдаанд, шараф аст. Барои дуруст ба роҳ мондани одоби касбии кормандони ояндаи мақомоти корҳои дохилӣ дар Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон мероси таърихиву фарҳангии миллатамонро мавриди омӯзишу

таҳқиқ қарор дода, беш аз пеш ғояҳои инсондӯстии ниёгонамон ва арзишҳои пурқимати башари ба курсантону шунавандагон талқин менамоянд. Зеро имрӯзҳо, ки таҳдиди хатарҳои терроризм, экстремизм, паҳншавии маводи мухаддир, ҷиноятҳои трансмиллӣ вучуд дорад, пешгирӣ ва мубориза бар зидди онҳо ҳар фарди ватанпарварро водор месозад, ки таъриху фарҳанг, суннатҳои башардӯстонаи ниёгонамонро гаштаву баргашта омӯзад. Чунки чамъият аз кормандони мақомоти корҳои дохилӣ хизмати беғаразона ва софдилоноро ҳангоми амалисозии фаъолияти касбӣ умед дорад. Дар фаъолияти хизмати хеш кормандони мақомоти корҳои дохилӣ вазифадор мебошанд: бечунучаро интизоми давлатӣ, ҳарбӣ ва хизмати роия намоянд, талаботи Савганди ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро роия намоянд, қарзи шаҳрвандӣ ва хизмати худро софдилона иҷро намоянд, дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ устуворӣ ва қатъият зоҳир намоянд, ҳангоми адои хизмат оид ба ҳифзи тартиботи чамъиятӣ, пешгирӣ, кушодан ва тафтиши ҷиноятҳо босамар ва моҳирона амал кунанд. [5] Ин гуфта, ки дар Кодекси одоби касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ (аз 19.07.2011) дарҷ гардидаанд, таҳти назорати махсуси роҳбарият қарор доранд.

Бузургон одобрӯ чавҳари ақлу хирад ва мояи ахлоқи ҳамида гуфтаанд. Инсон аз махлуқоти дигар бо ақлу хиради худ фарқ мекунад ва касе, ки онро надорад, зоҳиран намуди инсонӣ дошта, ботинан аз ин сифот маҳрум аст. Мардумозориву дилзорӣ, душманиву сабуксарӣ, мунофиқиву дуруғӯӣ, паймоншиканиву носипосӣ, хиёнат, кинаву адоватпарварӣ, танбаливу бекорӣ, тамъакорию порахурӣ хоси чунин инсонҳоианд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ, таҳкими қонуният ва интизом дар байни ҳайати шахсии он хушмуомилагӣ ва муносибати бодикқати онҳо дар муомила бо шаҳрвандон ба шумор меравад. [6] Зеро, Вазорати корҳои дохилӣ пайваста масъалаҳои баланд бардоштани одобу ахлоқи касбии кормандон, самаранокии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, таъмини ҳимояи бозътимоди ҳуқуқ ва озодихоии шаҳрвандон, амнияти чома ва давлатро ҳаллу фасл менамояд. Баҳри баланд бардоштани одобу ахлоқи кормандони мақомоти корҳои дохилӣ пайваста кӯшиш намуда, Дастурамал, Фармоиш, Кодекс, Фармон ва дигар намуди санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва маводҳои таълимӣ-методиро дар ин самт омода намудааст, ки дар ҷузъи томҳои ВКД ҚТ мавриди омӯзиш қарор доранд. Масъалан, мувофиқи Фармон доир ба хушмуомилагии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ бо шаҳрвандон, ки соли 2006 ба таъб расидааст, поквичдонӣ, маданияти баланд, иҷрои бечунучарои талаботи қонун дар мувофиқат бо софдилона адо намудани қарзи хизмати худ, ҷасорат ва мардонагӣ дар муборизаи беамон бар зидди ҷинояткорӣ, роҳ надодан ба поймолсозии ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон бояд аз сифатҳои ҳатмии ҳар як корманди мақомоти корҳои дохилӣ қарор дода шаванд. Яъне, мувофиқи ин фармон, ки тарбияи мукамали кормандони мақомоти корҳои дохилӣро фарогир аст, одобу ахлоқ омилҳои муҳими танзимкунандаи рафтору кирдори фард дар ҳаёти чамъиятӣ ва шахсӣ аст. Хислатҳои беҳтарини инсон-софдилӣ, вафодорӣ, покчинатӣ, ҳақгӯӣ, некиродагӣ ва амсоли инҳо маҳз аз чашмаи ақлу хирад ва фаҳму фаросот об мекуранд.

Бояд тазаққур дод, ки хирад сарчашмаи ҳама хислатҳои зикргардида буда, ин нуқтаро Фирдавсии бузург чунин ба қалам овардааст:

Хирад афсари шаҳриёрон бувад,

Хирад зевари номдорон бувад. [7]

Ин нуқтаҳо дар Кодекси одоби касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ низ дарҷ гардидаанд. Шаҳсе, ки ақли солим дорад, вале тарбия надидааст, аз илму фарҳанг беҳабар мондааст, одобу фаросатро нахоҳад дошт. Ҳукумати Тоҷикистон ҷанбаи илмӣ, дунявӣ ва башардӯстии анъанаю расму оинҳои мусбати миллии кишварро дар тарбияи мардум дастгирӣ намуда, барои истифодаи осори пураарзиши илмӣ, адабӣ, таърихӣ ва асару дастурҳои Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба тарбияи шаҳрвандон тадбирҳои судманд меандешад. [8] Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-марти соли 2006 таҳти №94 тасдиқ шудааст, гувоҳи ин гуфтаҳост. Сифатҳои ҳатмии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, ки дар Фармони ВКД оиди хушмуомилагӣ (№1) зикр гардидаанд, писандидатарин мояи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошанд. Яке аз сифатҳои ҳамида ва ҳатмӣ барои кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, ки дар Фармони №1 ВКД омадааст - ҷасорат ва мардонагӣ мебошад. Ин сифатҳо барои корманди милитсия шарт ва

заруранд, зеро милитсия вазифаи ниҳоят вазнин ва пуршарафро ба зима дорад: чиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳоро пешгири намудан, сабабу шароитҳое, ки ба содир кардани чиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳоро мусоидат мекунад, ошкор намудан ва барои рафъи онҳо тадбирҳо андешида, бо ҳуқуқвайронкунандагон ба таври инфиродӣ корҳои пешгириро анҷом додан ва дар тарбияи ҳуқуқии шахрвандон иштирок намудан, инчунин бо мақсади пешгири, муайян ва ошкор намудани чиноят чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронда, тартиботро дар кӯчаю хиёбон, боғу майдонҳо, роҳҳои нақлиётгард, вокзалу фурудгоҳ ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ таъмин менамоянд. [9] Агар корманди мақомоти корҳои дохилӣ ин сифатҳоро доро набошад, ба муқобили чинояткорӣ ва қонуншиканӣ мубориза бурдан ва аз бо чинояткор даст ба гиребон шудан ҳарос дошта бошад, чӣ тавр ӯ дар мақомоти корҳои дохилӣ фаъолияти менамояд? Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронихояшон иброз доштанд: «Вақте ки корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз чинояткор метарсад, ба андешаи ман, ҳақ надорад, ки дар ин мақомот кор кунад». [10]

Оре, часорат, яъне часурӣ, далерӣ, шуҷоатмандӣ сифатҳое мебошанд, ки на ҳама онҳоро сазоворанд. Корманди милитсия бо назардошти вазъияти бамиёномада аз қувваи ҷисмонӣ, воситаҳои махсус ва ҳатто яроқи оташфишон дар ҳолатҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи милитсия истифода менамояд. Инчунин барои пешгири намудани чиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳоро, дастгир намудани шахсоне, ки онҳоро содир намудаанд, бартараф намудани муҳолифат нисбат ба талаботи қонунии корманди милитсия, барои муҳофизати худ ҳуқуқ дорад аз қувваи ҷисмонӣ, аз ҷумла аз усулҳои ҷангии гуштин, воситаҳои зердаст истифода барад. [11] Сифати дигари арзишманди корманди мақомоти корҳои дохилӣ, ки дар Фармони №1-и ВКД ҶТ зикр ёфтааст, ин муборизаи беамон бурдан бар зидди чинояткорӣ мебошад. Мубориза ба муқобили чинояткорӣ вазифаи ҳар як сокини кишвар аст. Зеро амниятро осудагии ҷомеа, сулҳу салоҳ дар кишвар, зиндагии осудаҳолона орзӯи ҳар фарди нексиришт аст, вале пешгири намудани чиноят ва мубориза ба муқобили он салоҳияти корманди милитсия ва яке аз вазифаҳои муқаддаси он ба ҳисоб меравад. Маданияти суханронӣ низ яке аз қисматҳои асосии одоби ҳамидаи корманди мақомоти корҳои дохилӣ мебошад. Корманди мақомоти корҳои дохилӣ бо мардум сару кор дорад ва одоби муоширатро бояд риоя намояд. Яке аз бандҳои Фармони №1 низ дар ин хусус баҳс менамояд: «Корманди мақомоти корҳои дохилӣ уҳдадор аст, ки ба маданияти суханронӣ аҳамият диҳад, дар пушидани либоси низомӣ ҷиддӣ ва хушсару либос бошад, бо шахрвандон танҳо «Шумо» гуфта муносибат намояд, дар вақтҳои берун аз хизмат ва дар оила рафтори арзанда намояд». [12] Ҳамин аст, ки бузургон одобро ҷавҳари ақлу хирад ва моеи ахлоқи ҳамида номидаанд. Одобу ахлоқ омили муҳими танзимкундаи рафтору кирдори фард дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ аст. Оинномаи интизомии мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз маводҳои муҳими тарбиявӣ ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он тарбия намудани сифатҳои баланди корию ахлоқӣ дар ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунанда, муносибати бошууронои онҳо нисбат ба иҷрои қарзи хизматӣ, нигоҳдории тартиботи оинномавӣ, таъмини риояи бечунучарои қонуният, ҳурмату эҳтироми шахсияти онҳо, берун аз фаъолияти хизматӣ шараф ва обрӯи худро нигоҳ доштан, дар нигоҳдории тартиботи ҷамъиятӣ намуна будан, эҳтиром ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд самтҳои муҳимтарини тарбия ба шумор мераванд. [13]

Фаъолияти кормандони милитсия ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон сару кор дорад, баъзан ба тақдир инсон алоқаманд мебошад. Аз ин ҷост, ки Раёсати кадрҳо ва кор бо ҳайати шахсӣ тамоми чораҳоро меандешад, то ин ки сафи милитсияи тоҷик аз ҳисоби шахсони ахлоқан бенуксонро иродаи қавидошта, дорои малакаи таҳассусию матонати шахсӣ ва инчунин ҳисси баланди адолатпарастӣ пурра карда шавад.

Раёсати кадрҳо ва кор бо ҳайати шахсӣ муҳимтарин сохтор дар ВКД мебошад, ки фаъолияти босамари он аз тарбия, сиёсати дурусту устувори ҷобачогузории кадрҳо вобаста аст. Дар самти пешбурди корҳои тарбиявӣ бо ҳайати шахсии ВКД, Раёсат кӯшишу талошҳои зиёдеро барои пойдору устувор намудани сифату хусусиятҳои волои ҳамидаи инсонӣ, баланд бардоштани дониши ҳуқуқиву фарҳангӣ, ба вучуд овардани ҳисси баланди меҳанпарастӣ дар онҳо, башардӯстӣ, садоқат ба касбу савганд, софдилони адо намудани вазифаҳои хизматӣ, баланд бардоштани тайёрии касбиву ҳифзи иҷтимоии кормандон ба ҳарч медихад, ки дар ин самт, яъне тарбияи ахлоқии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ

зиёда аз 30 фармону дастурамалҳои методӣ таҳия намуда, мавриди истифода қарор гирифтаанд. [14]

Тартиби пӯшидани либос низ яке аз рукнҳои тарбия мебошад, ки барои кормандони мақомоти корҳои дохилӣ Дастурамал оид ба тартиби пӯшидани либоси низомии кормандони сохтори Вазорати корҳои дохилӣ таҳия гардидааст (соли 2007), ки мувофиқи он либоси низомӣ бояд ҷавобгӯи талаботи намуна ва тавсифҳои муқарраршуда бошанд ва бенуксон нигоҳ дошта шуда, дар намуди тоза ва озода аз тарафи кормандон пӯшида шаванд. Шахсони ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ, либосҳои низомии барои онҳо муқарраргардидаро дар вақти адои хизмат, мувофиқи рутбаи махсуси ба онҳо додашуда дар бар мекунад. [15] Либоси низомӣ барои шахсони ҳайати роҳбарикунанда ва қаторӣ- либоси идона, ҳаррӯза ва махсус муқарар гардидааст, ки ба фаслҳои сол мувофиқ мебошад.

Хулоса, дар хусуси тарбияи ахлоқии корманди мақомоти корҳои дохилӣ дар мақомоти корҳои дохилӣ ва муассисаи таълимии он – Академияи ВҚД ҚТ корҳои тарбияи ахлоқӣ дар асоси таърихи пурғановату мероси адабии ҷаҳоншумули аҳли адаби тоҷик, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Оинномаи интизомии мақомоти корҳои дохилӣ, Кодекси одоби касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи милитсия, Фармони №1, Дастурамал оид ба тартиби пӯшидани либоси низомии кормандони сохтори вазорати корҳои дохилӣ ва дастурҳои таълимиву методии аҳамияти тарбиявидоштаи олимони ин соҳа ба роҳ монда шудааст.

Дар баробари фармону дастурҳо оид ба тарбияи ахлоқӣ, ба роҳ мондани омӯзиши ашъори пуразиши ниёгон, ки саршори тарбияанд, истифода аз маводҳои интернет оид ба табияи ахлоқӣ, ки ба хувияти миллии тоҷикон ҳамбастагӣ доранд, омӯзиши асарҳои қаҳрамонӣ, ки дар хусуси ҷасорат, мардонагӣ, ҳимматбаландӣ, ватанпарварӣ ба роҳ мондани тарбияи ахлоқии корманди мақомоти корҳои дохилӣ самараи беҳтарин ба бор хоҳад овард. Бояд қайд намуд, ки ҳар як миллату халқият расму таомул, хулқу аҷвол ва одоби ахлоқи худро дорад. Вай ба қонуни қоида ва суннатҳои навиштаю нанавиштаи ҳуди онҳо асос меёбад, дар ҳамин замина рафтору кирдори корманди мақомоти корҳои дохилӣ низ одоби худро дорост, ки риояи онҳо бояд ҳатмӣ бошад.

Маданияти ғарб чун мавҷи даҳшатангез бар сари халқи мо омад, ки бешубҳа аз одоби суннатҳои халқи мо фарсахҳо дуранд, аз ин рӯ така ба фарҳангу маданияти миллии, осори гаронбаҳои бузургтарин шоирону адибони адабиёти форсу тоҷик дар тарбияи ахлоқии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ иқдоми наҷибтарин хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Хусайн Воизи Кошифӣ. «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», – Душанбе, нашриёти «Адиб» 1991, сах.133.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи милитсия. – Душанбе «МАТН»-2012, сах.17.
3. Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармон №1 аз 01.01.2006, «Дар бораи хушмуомилагӣ ва муносибати бодикқати кормандони мақомоти корҳои дохилӣ ва хизматчиёни ҳарбии қушунҳои дохилӣ бо шаҳрвандон».
4. Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармон №666 аз 25.09.2006. «Дар бораи тасдиқ намудани Оинномаи мақомоти корҳои дохилӣ».
5. Милитсия ҳомии тартибот, – Душанбе. ЭР-ГРАФ, 2010.
6. Дастурамал оиди тартиби пӯшидани либоси низомии кормандони сохтори Вазорати корҳои дохилӣ, – Душанбе, 2007с.
7. Розикзода, А.Ш. «Вазирони корҳои дохилии Тоҷикистон», – Душанбе. «ЭР-граф», 2011с.
8. Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Кодекси одоби касбии кормандон ва хизматчиёни ҳарби мақомоти корҳои дохилии ҚТ», аз 19 июли соли 2011.
9. Сулаймон Анварӣ «Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома». – Душанбе. «Маориф», 1994.
10. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, №94 аз 3.03.2006с., ш. Душанбе.
11. Эмомалӣ Раҳмон: «Ҷинойтро бояд решақан кунем». – Душанбе «АВАСТО», 1999, сах.25.

ЗАБОНИ ИШОРАИ ТОЧИКӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ОН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ БАРОИ КӢДАКONI НОШУНОВО

ҚУВВАТОВ Саттор Дилдорович – омӯзгори калони факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** nazokat2001@mail.ru, **тел:** +(992) 93 515 62 65

РАҲМОНОВ Зикриё Пулотович – дотсенти кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1, **E-mail:** rahmonov.zp@mail.ru, **тел:** +(992) 92 701 15 55

Муаллифон дар ин мақола дар бораи мушкилоти забони имову ишора дар таълими ношунавоён маълумот дода, қайд намудаанд, ки забони имову ишора хеле мураккаб буда, аз рӯи хусусиятҳои гуногунаш аз дигар фанҳо фарқ мекунад. Муаллифон бар он назаранд, ки омӯзиши забони имову ишораи тоҷикӣ дар баланд бардоштани саводнокии ношунавоён нақши калон бозида мушкилотҳои муоширатро бартараф менамояд.

Вожаҳои асосӣ: имову ишора, дактилология, дузабонӣ, талаффуз.

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК ЖЕСТА И ЕГО ОСОБЕННОСТИ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ГЛУХИХ ДЕТЕЙ

ҚУВВАТОВ Саттор Дилдорович – старший преподаватель факультета психология и инклюзивная образования Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айна, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, **E-mail:** nazokat2001@mail.ru, **тел:** +(992) 93 515 62 65

РАҲМОНОВ Зикриё Пулотович – доцент кафедры профессиональной и социальной педагогики ХГУ им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1, **E-mail:** rahmonov.zp@mail.ru, **тел:** +(992) 92 701 15 55

В данной статье автор даёт информацию о проблемах языка жестов в обучении глухих и отметил, что язык жестов очень сложен и отличается от других предметов в силу своих различных характеристик. Автор считает, что изучение таджикского жестового языка играет большую роль в повышении грамотности глухих и устраняет проблемы общения.

Ключевые слова: жесты, дактилология, билингвистическое бочения, произнащение.

TAJIK SIGN LANGUAGE AND ITS FEATURES IN THE LESSONS OF THE NATIVE LANGUAGE FOR DEAF CHILDREN

KUVVATOV Sattor Dildorovich – senior lecturer of the Faculty of Psychology, preschool education and inclusive education Tajik state pedagogical University S. Aini, Ave. 121, Rudaki, **E-mail:** nazokat2001@mail.ru, **Phone:** +(992) 93 515 62 65

RAHMONOV Zikriyo Pulatovich – Associate Professor of the Department of Professional and social pedagogy Khujand State University named after Academician Bobodjon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov passage 1. **E-mail:** rahmonov.zp@mail.ru, **Phone:** +(992) 92 701 15 55

In this article, the author gave information about the problems of sign language in teaching the deaf and noted that sign language is very complex and different from other subjects due to its various characteristics. The author believes that the study of Tajik sign language plays a big role in improving the literacy of the deaf and eliminates communication problems.

Key words: gestures, dactylology, bilingual flailing, pronunciation

Сабабҳои вайроншавии шунавоӣ гуногунанд. Бо маълумотҳои тадқиқотҳои мухталиф, аз 10 то 30% воқеаҳои сустшавӣ ё тамоман гум кардани шунавоӣ ба омили ирсӣ вобастаги доранд.

Олга Ивановна Скороходова, ки ҳам нобино ва ҳам ношунаво буд ба саволҳо чунин ҷавоб дод. Барои одам аз ҳама зарур фикр накарда ҷавоб додан аст. Албатта, шунавоӣ лозим аст, барои он ки пеш аз ҳама бояд шунид, ки дигарон чӣ мегӯянд. Одам дар ҷамъият зиндагонӣ мекунад ва барои имконияти аз ҳама бузург, муомилаи ӯ бо дигарон мебошад. На ҳар дигар мавҷудоти дар рӯи замин буда, чунин имконияти муомилаи нутқиро дорад.

Олами ношунавоён барои онҳо муҳити хело хуб буда, худро хело озод ва хушбахт ҳис мекунанд. Онҳо инсонҳои ростқавл ва ҳақиқатҷӯӣ мебошанд. Ҳақиқатро мепарваранд, меҳнати ҳалолу покиза менамоянд. Инсон вақте ки намешунавад ва гап зада наметавонад, барояш як дунёи хомӯшӣ ҳуқумфармо аст. Зиёда аз 300 сол олимони нутқи шифоӣ кӯшиш карданд, ки онҳоро гӯё намоянд, шунавоии онҳоро барқарор кунанд, аммо ин кор ба онҳо муяссар нашуд. Як бераҳмӣ нисбат ба забони онҳо намуданд. Соли 1880 дар шаҳри Милани давлати Италия дар конференси байналмилалӣ забони ишораро аз таълим бардошта, 5000 нафар ношунавоён, ки дар мактабҳои махсус кор мекарданд ронда шуданд. Аммо ба ҳамаи ин бадбахтиҳо нигоҳ накарда, солҳои тулонӣ барои забони худ мубориза бурданд. Хушбахтона муборизаи ҳақиқии онҳо барои ҷимояи забони ишора натиҷа дода, солҳои 50 - уми асри 20 забони ишора боз ба таълими ношунавоён ворид карда шуд.

Аз сабаби он ки бачагони ношунаво нутқи шифоӣ надоранд, онҳо байни ҳам бо имову ишора мулоқот мекунанд. Бачае, ки дорои шунавоиаш суст аст, дар натиҷаи омӯзиши саҳт ва пайҳам дорои нутқи шифоӣ мегарданд. Кӯдаки ношунаво нутқи одамони ихотакардаашро на шунида онро такрор карда наметавонад ва агар калонсолон даҳлат накунанд, кӯдаки ношунаво, ки ба мулоқот бо дигарон муҳтоҷ аст, маҷбур мешавад, ки ба нутқи имову ишора бо дигарон мулоқот намояд.

Имову ишораҳои кӯдакони ношунаво ин бо даст (ду даст) ва панҷаҳо ба амал меояд. Дар ҷараёни имову ишора сар қариб, ки ночумбон меистад. Дастҳо дар ҷунбишанд ва тез-тез ба рӯй мерасанд. Маълум аст ки, имо дар мулоқоти ишоравӣ нақши муҳимро мебозад.

Ишора ҳамчун элементи нутқ ва забон хусусиятҳои ҳоси худро дорост:

1) Ишора дар фазои гуфтори панҷавӣ ба амал меояд, ки он боло, поён, наздик, дур, рост ё чап аз нуқтаи муқарраргардида ба амал меояд.

2) Дар вақти ба амал овардани ин ё он ишора бо як ё ду даст ҷунбишҳои даст дар фазои қалон ё хурд ба амал меояд.

3) Ишора дар худ ҳаракати даст ва инчунин панҷаҳоро дошта, дар вақти ба амал омадан самти ҳоси худро дорост.

4) Дар вақти муттаҳид гардонидани ишораҳо, онҳо пайҳам ва баробар ба амал оварда мешаванд.

5. Дар вақти нишон додани ишораҳо дастон бояд ҳаракатҳои гуногунро иҷро намоянд. Ин пеш аз ҳама ҳаракатҳои тез оҳиста доирашакл, нимдавра ва ғ

6. Дар вақти фаҳмонидани матнҳо бояд мазмуни матн ба ишораҳо мувофиқ бошад яъне дуруст ва беҳато нишон дода шавад.

7. Дар ишораҳои тоҷикӣ бисёртар шакли ҳамон ишора нишон дода мешавад

Кӯдаки ношунавои хурд ҳоло бо нутқи шифоӣ ношинос аз ишораи кам истифода мебарад. Аз ҳама пеш ҳаракати ишоравӣ ба вучуд меояд. Шаҳс ба ашӯ ишора намуда онро номбар мекунад. Барои номбар намудани узвҳои инсон ношунаво танҳо ҳаракатҳои ишоравиро ба кор мебарад. Барои шарҳ додани ҳаракатҳои содда, таҳлиди оддӣ онҳо ба кор бурда мешавад. Масалан ишораи «навиштан» ҷараёни навиштанро ба хотир меорад, ё ки ишораи «давидан» «дав» - ро. ҳамин тавр на танҳо худӣ ҳаракатҳо, балки амалҳои, ки ба онҳо вобаста аст, маънидод қарда мешаванд. Ҳамин тариқ парранда ҳаракати парвозро (ҳаракати ба парвоз ҳосро): корд – ҳаракати буриданро (ҳаракате, ки бо ин ашӯ ба амал меоянд) ба вучуд меоваранд. Дар вақти омӯзонидани ҳисаҳои нутқ бояд аз ашӯҳо ва ё саволҳо истифода намудан зарур аст. Чунон ки ҳисаҳои нутқ ишораи алоҳидаи худро надоранд. Масалан барои омӯзонидани исм мо бояд пеш аз ҳама ба хонанда ашӯҳоро нишон диҳем (курсӣ, тӯб, чой, нон, миз, қошук, падар , модар, бародар ва ғ) Кӯдаки ношунаво алақай то ба синфи болоӣ омадан ба калимаҳои зиёд ошно мебошад аммо

тарзи саволгузорӣ барои ӯ нофаҳмо мебошад. Барои ҳамин дар омӯзиши исм саволҳои кӣ ва чӣ хело муҳиманд. Асосан исм, сифат ва феъл дар омӯзиши кӯдакони ношунаво хело зарур мебошанд. Кӯдакони ношунаво дар муошират бисёртар ишораҳои гуфтугӯиро истифода мебаранд, ки ба пешоянду пасояндҳо кам аҳамият медиҳанд. Барои мисол онҳо дар вақти навиштан ба хатогиҳо роҳ медиҳанд. Ҷумлаҳо чунин менависанд: Ман рафтам мактаб, мактаб рафтам ман, Бемор шудам дирӯз, Дирӯз шудам бемор. Ва ё ин ки дар вақти навишани ягон паёмак бисёр низ ба хатогиҳо роҳ медиҳад. Шуморо интизор биё гап кор ҳаст. Ин гуна муошират барои онҳо хело осон мебошад. Барои ҳамин дар таълим мо бояд тарзи дуруст навиштани ҷумларо омӯзем. Профессор Засева Г.Л дар корҳои татқиқоти худ ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ дода иброз намудааст ки забони ишора хело забони мушкул буда ягон нафар дар ин забон корҳои илми то солҳо 50 асри 20 набурдааст.

Забони ишоравии тоҷикӣ асосан аз ишораҳои русӣ иборат буда соли 2008 аввалин луғати ишоравии тоҷикӣ таҳия карда шуда зиёда аз 150 ишораҳои тоҷикӣ ба навор гирифта шуд. Соли 2015 бо дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон китоби Имову ишора қисми якум таҳия шуда зиёда аз 1594 ишора ба ин китоб ворид карда шуд, кори садҳо ношунаво, волидайнро осон намуда мушкilotи муоширати онҳо ҳали худро ёфт. Соли 2019 бошад қисми дуюми ин китоб аз ҷоп баромада 270 ишораҳои тоҷикӣ ки дар ягон китоб набуд ворид карда шуд. Дар ин китоб ба калимаҳои зерин диққат дода шуд:

Зуд

Тасвир: Ангушти ишорати дасти ростро дар болои ангушти ишорати дасти чап аз боло ба поён ҳаракат диҳед.

Мисол: Корро зуд иҷро кун.

Зист

Тасвир: Паҳлуи ҳар ду дастро дар шикам гузored.

Мисол: Ҷои зист.

Иловагӣ

Тасвир: Дасти чапро ба паҳлуи дасти рост монда онро қад кунед

Кори иловагӣ

Истироҳат

Тасвир: Банди ҳарду дастро бо ҳам часпонда дар пеши қафаси сина пешу қафо ҳаракат диҳед.

Омӯзиши забони модарӣ дар нақшаи таълимии ҳар муассисаи таълимӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Дар зинаҳои ибтидоии таълимӣ ва дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ин мавзӯ то 50 %- и вақти таълимиро сарфа менамоянд. Ба масъалаҳои омӯзиши забон тақрибан миқдори зиёди тадқиқотҳои педагогӣ, психологӣ ва пешниҳодҳои методӣ бахшида шудаанд. Аҳамиятнокии ин мавзӯро К.Д. Ушинский бо як завқи баланд чунин изҳор намудааст: «...омӯзиши забони модарӣ дар марҳилаи ибтидоии таълим ин мавзӯи асосӣ, маркази буда, он ба кулли мавзӯҳои дигар ворид шуда, тамоми натиҷаҳои онҳо ба худ муккамал намудааст...» педагоги машҳури рус К.Д.Ушинский забонро барои таълими ибтидоӣ, мавзӯи «асосӣ, марказӣ» номидааст. Ӯ ба аҳамиятнокии мавқеи забон, дар фанҳои таълимии мухталиф диққати махсус додааст.

Ҳангоми омӯзиши кӯдакони ношунаво, ки ба мактаб қомилан гунг ё бо инкишофи нопурраи нутқ меоянд, албатта мавқеи забон ҳамчун мавзӯи таълимӣ чанд карат меафзояд.

Кӯдакони ношунаво бояд, аз рӯи мавзӯи таълими мазкур савияи дониш, малакаву маҳорати худро, яъне нутқрониро мисли кӯдакони шунаво муккамал намоянд. Бе таълими хоси забон кӯдакони ношунаво аз нутқронӣ- аз ганчи гаронбаҳо, ки онро одамизод офаридааст, маҳрум мегарданд.

Азбаски, дар байни забон ва тафаккур таъсири мутақобилаи диалектикӣ вучуд дорад, тасарруф кардаи он иншооти ҳатмии ташаккулёбии тафаккури мантикист. Ин забон барои одамони ношунаво ҳамчун фанни таълимии мактабӣ, фанни ниҳоят зарур мубадал гашт. Маълум аст, ки тафаккури кӯдаки безабон ғайри оддӣ ва мураккаб аст.

Аз иқтибосҳои мавҷудаи К.Д.Ушинский бояд қайд намуд, ки омӯзиши кӯдакони ношунаво бо фанни забон барои омӯзиши фанҳои таълимии мухталиф кӯмак мерасонад ва дар натиҷаҳои фаъолияти маърифатӣ муқаррар шудааст.

Дониши баланди кӯдакони ношунаво дар омодагӣ ба ҳаёту рузгори ҷамъиятӣ зоҳир мегардад.

Таълими забон дар ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ мактаб хеле воқеист, ба мисли: фаҳмиши ахлоқу одоб, қонун ва тарзи рафтору кирдор. Ҳамаи ин дар воситаҳои забонӣ ташаккул меёбад. Шарти зарури тасарруфи ин фаҳмишҳо-ин омӯзиши забон аст.

Забон ҳамчун фанни таълимӣ дар мактабҳои махсус барои ношунавоён дорои фаҳмиши баланду ҳамаҷониба аст. Бедарак нест, ки дар тамоми муддати таърихи омӯзиши одамони ношунаво, диққати асосиро маҳз ба ин фан равона мекарданд.

Суханҳои гуфта шуда, бо далелҳои халқӣ одамизод пурра мегардад: ҳар касе, ки бо кӯдаки ношунаво вохӯрад, дар он майли дастгирӣ ба он шахс пайдо мешавад ва он тамоми кушишу ғайрати худро барои муолиҷа равона мекунад. Махсусан, пеш аз ҳама волидайнӣ ин кӯдаки ношунаво чунин кӯмакро аз мактаб интизораст. Онҳо хуб дарк мекунанд, ки хосияти қару гунгӣ дар худ қатъ намудани шунавоӣ ва нутқрониро дар бар мегирад ва қатъшавии шунавоӣ ба ношунавоӣ меорад. Ва агар шунавоӣ имконияти барқароршавиро надорад, он гоҳ қатъшавии дубораро аз сар гузаронида, имконияти таълими нутқронии кӯдак ба миён меояд.

Аз баёноти пешниҳодшуда, маълум аст, ки тамоми чараҳои таҳсилӣ –тарбиявӣ пеш аз ҳама барои омӯзиши кӯдакон бо забони калимаҳо равона шудааст.

Махсусан ҳамин тавр мавқеи забон дар омӯзиши кӯдакони ношунаво дар усули шифоҳӣ пешниҳод шудааст. Намояндагони ин усул тамоми омӯзиши кӯдакони ношунаворо ба таври нутқронӣ дар ҷои аввал гузошта, омӯзиши фанҳои маълумоти умумиро дар мавқеи дуҷум ҷойгир намуданд ва ба онҳо ҳаҷми муайяни донишро, ки барои омӯзиши нутқронӣ зарур аст, пешниҳод менамоянд.

Назария ва амалияи сурдопедагогӣ забон дар омӯзиши кӯдакони ношунаво нисбати мухталиф дорад. Ин равияро тарафдорони усули қиёфабозӣ рушд медиҳанд ва онҳо тасдиқ мекунанд, ки забони калимаҳо, махсусан дар шакли шифоҳӣ (лафзӣ) ба кӯдакони аз шунавоӣ маҳрумшуда, иҷозат нест. Забони модарии онҳо ин имову ишора аст. Он метавонад, чунон вусъат ёфт, ки кӯдакон бо кӯмаки он донишҳои зиёд мухталифро ба даст оранд.

Дар зарфи даҳсолаҳои зиёд намояндагони ин ду усули номбаршуда (шифоҳӣ тоза ва қиёфабозӣ) байни худ мувоҳидаҳои шиддатнок бурда, бартарияти равияҳои худро исбот менамуданд. Махсусан, баҳси муассир дар мукотибаи ду муаккиқ, ду равияи ба ҳам муқобил С. Гейнике ва Ш. Делепе мушоҳида мешавад.

Яке аз онҳо исбот мекард, ки дар омӯзиши кӯдакони ношунаво, нутқ аз масъалаи асосии таълими махсус иборат аст ва танҳо ҳангоми омӯзиши нутқи шифоҳӣ тафаккури мантикии кӯдакони ношунаворо ташаккул медиҳад. Делепе тасдиқ мекард, ки нутқи шифоҳӣ ба кӯдакони ношунаво ғайритабиист. Барои рушди умумӣ мактаббачагон истифодабарии забони имову ишора зарур аст. Дар асоси ин забон барои кӯдакони ношунаво дар мактаб сохти таълимӣ-тарбиявӣ бояд ташаккул дод.

Иштирокчиёни анҷумани байналмиллалии Милан, ки дар соли 1880 ба вуқеъ омад, усули шифоҳӣ тозаро ҳамчун шакли мукамал ҳисобиданд ва дар натиҷа он дар мактабҳои махсуси давлатҳои мухталиф паҳн гардид.

Барои нутқи шифоҳӣ, муаллифони ин ду сохтор байни ҳамдигарро мубориза мубурданд, албатта ин як зухуроти муштаракии он замон ба ҳисоб мерафт. Аммо муносибат ба ҳалли масъалаҳои мазкур, беҳад хато буд. Ва ин дар зери танқид қарор гирифт. Ҳамин тариқ, ҳанӯз дар асри гузашта сурдопедагогӣ олмонӣ Гейнике бар зидди

сохти шифоҳӣ тоза эътироз баён кард, ё тасдиқ мекард, ки дар ин сохт, кӯдакони ношунаво не, балки санъати тарзи гуфтори калимаро меомехтанд.

Ба танқидҳои ҷиддии сурдопедагогҳои рус, ба мисли И.А.Васильев, П.Д.Еко ва ғайра зидди сохти шифоҳӣ тоза нигоҳ накарда, ин сохт дар мактабҳои мо низ паҳн гардиданд.

Омӯзиш дар асоси ин сохтор оид ба ташакулёбии нутқи шифоҳӣ маълумотҳои воқеии кули усулҳои педагогиро талаб менамуд. Худи омӯзиши нутқи шифоҳӣ пеш аз ҳама аз ҷиҳати талаффуз коркард шудааст: дар коркарди овозҳо, талаффузи калимаҳо, мактуб ва хониши ҳарфҳо, ибораҳо калимаҳои мувофиқро истифода мебаранд. Инак шакли хаттии нутқ дар қори омӯзиши нутқи шифоҳӣ даҳолат намуд, калимаҳои соддаро ба қайд мегирифтанд, то, ки кӯдакони ин калимаҳоро ба таври саҳеҳ талаффуз кунанд. Аз ин рӯ, шиносӣ бо нутқи хаттӣ ба тобеияти қонуни фонетикӣ дучор шуд. Аз рӯи зарурат, маълумотҳои нави нутқӣ аз фанҳои таълими умум, ба кӯдакони дастрас мешуданд. Аммо таркиби луғавӣ аз рӯи қонуни фонетикӣ ҷой гирифтаанд, бинобар ин маълумоти илӣ низ дар тобеияти қонуни фонетикӣ буданд.

Ҳар як калима ишораи худро дошта тарзи нишон додани он дар расмҳои дар боло гузашта шуда нишон дода шудааст. Калимаҳои ки ишора надоранд бо воситаи алифбои дактелӣ хонда шуда бо расмҳои нишон дода мешаванд. Барои ҳамин омӯзиши забони модарӣ дар мактаби ношунавоён бояд хуб ба роҳ монда шуда бо воситаи ишораҳои дуруст омӯзонида шавад. Дар мактаби ношунавоён дар нақшаи таълимӣ барои омӯзиши забони модарӣ аз синфи тайёри то синфи 10 96 соат ҷудо карда мешавад. Барои ҳамин пешниҳод менамоем, ки ихтисоси сурдопедагогика-инфарматика ба ихтисоси сурдопедагогика-забону адабиёт гардонда шавад. Ин имконият медиҳад ки мутахассисон дар ин самт омода шуда омӯзиши забон хуб ба роҳ монда мешавад. Мушкилоти дигар бисёри донишҷӯёни ихтисоси сурдопедагогика-инфарматика дар ҳаросанд ки баъди хатм онҳоро дар мактабҳои ҳамагонӣ ба қор қабул намекунанд. Ҳоло бошад бисёри онҳо дар мактабу боғчаҳои умумӣ қор мекунанд ва роҳбарони ин муассисаҳо онҳоро хушдор карданд ки бо чунин ихтисос шумо оянда дар ин муассисаҳо қор карда наметавнед, ҷой қори худро ёбед. Дар ин самт бояд вазорати маориф ва илм қорро ҷанок намуда дар байни ин роҳбарон қорҳои фаҳмондадиҳиро ба роҳ монда ҷанон ки ин донишҷӯён метавонанд низ дар мактабҳои ҳамагонӣ қор карда метавонанд. Дар ин самт бояд фикр карда ин мушкилотро аз байн бардорем.

Инак, забон ҳамчун фанни муҳим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба ҳисоб рафта, дар таълими кӯдакони ношунаво ҷойи асосиро ишғол мекунад. Фақат дар натиҷаи омӯзиши махсус кӯдакони забони ҳарфҳо шиносӣ пайдо мекунанд. Омӯзиши забони ҳарфҳо аз тарафи кӯдакони ношунаво – ин рӯшди нутқи таффақур аст. Омӯзиши нутқи шифоҳӣ – ин омодагии кӯдакони забони ҳайёту меҳнат бо шунавоён аст. Омӯзиши забон ин ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ дар мактаб аст. Вазифа ва мақсади забон дар дигар фанҳои таълимӣ дар шароити системаи гуногуни омӯзиши махсус дар шакли мухталиф муайян мегардад. Дар системаи қиёфабанди ин фан барои мактаббачагонӣ ношунаво ғайри табиист, аммо дар системаи шифоҳии тоза баръакс, ба ин фан мақоми васеъ ҷудо шудааст, қули усули таълими ба масъалаҳои омӯзиши нутқи шифоҳӣ тобеъ аст.

Сурдопедагогикаи шӯравӣ ҳалли нави масъаларо пайдо намуд, ки ба масъалаҳои мактабҳои мо ҷавобгӯй аст: ба забон диққати муҳим додан, омӯзиши он дар байни ҳамдигарӣ бунёд мешавад, вобастаги бо қулли фанҳои таълими мухталиф равона мешавад. Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имконият дод, ки дар раванди таълиму тарбияи кӯдакони ношунаво роҳи навро қушода дар системаи таълими ношунавоёни мамлакат дигаргуни нав ворид намоем. Сурдопедагогҳои даврони Истиқлолият Раҳмонов З.П. шодравон Аловатшоев Ҷ.А. Бердов Т.Б., шодравон Зилзила Очилдиева, Шодмонов Ш бо китобу дастурҳои методи худ дар таълиму тарбияи ношунавоён нақши беназир доранд. Устод Раҳмонов З.П. мактабшиносии асил буда бо ташкил ҷандин синфҳо барои ношунавоён дар вилояти Суғд тавонист 100 кӯдакони ношунаворо ба таълим фаро гирифта муаллифи ҷандин китобҳо барои ношунавоён мебошад, ки омӯзгорони ҷанон аз таҷрибаи устод истифода мебаранд.

Зимни ташифи Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мактаб-интернати ҷумҳуриявӣ кӯдакони ношунавои ноҳияи Рӯдакӣ (соли 2012) иброз доштанд, ки китоби имову ишора

ба забони тоҷикӣ таҳия карда шуда, пешкаши хонандагони ношунаво гардонида шавад. Ин китобро мо муаллифони мақолаи мазкур тавонистем, ки соли 2015 қисми якум ва соли 2019 қисми дуюм дар ҳаҷми 1650 калима таҳия намоем. Ин китоб аз тарафи вазорати маориф ва илм чоп гардида ба ҳамаи интернатҳо ва волидайн ройгон тақдим карда шуд. Ин китоб тавонист садҳо мушкилоти муоширати ношунавоёнро осон намуда дар дилу дидаи хонандагони ношунаво самимияту мухаббатро ҷо намуд. Дигар ин ки ин китоб дар омӯзиши забони тоҷикӣ низ мавқеи хоса дорад.

Барои ҳамин, моҳияти забон ҳамчун фанни таълими назар ба мактаби умумӣ, асосан дигар аст. Агар дар мактаби умумӣ кӯдакон забонро омӯзанд, барои кӯдакони ношунаво омӯзиши нутқ дар мадди аввал меистад.

Забон воситаи робита буда, ҳамчун восита таффакур аст. Ягонагии диалектикаи забон ва таффакур аз ҷониби класикони марксизм – ленинизм ба таври эътимоднок пешниҳод шудаанд. Оиди ошқори мавҷудоти ин ягонагӣ тадқиқотҳои зиёди психологи ва физиологӣ бахшида шудаанд. Инак Л. С. Выготский қайд менамояд: «*фаъолияти асосии нутқ – ин фаъолияти робитавист. Нутқ пеш аз ҳама ин воситаи робитаи иҷтимоӣ аст...*». Ин фикро рушт дода, ӯ менависад: «*робита бе имову ишора ва мазмун имконпазир аст... хулоса робита барои ҷамъбаст ва рушди мазмуни шифоҳӣ зарур аст*».

Агар забон фаъолияти асосии робитавии худро аз даст диҳад, онгоҳ забон (мемирад) ва барҳам меҳурад. Ин табиист ва он дар вақтҳои (фикр) маълум ба таври васеъ зоҳир гардидааст. Одам, бо кадом сабабе бо забони модариаш гуфту гузорро бас намояд, яъне робита аз байн рафт, забони фаромӯшшуда воситаи таффакур, шуда наметавонад, чунин ҳодиса бо кӯдаки ношунаво рӯй медиҳад. Лекин дар ҳолати дигар, ҳатто воситаи номукамал дар худ фаъолияти робитавӣ дорад, он забони «*зинда*» аст ва он воситаи таффакур буда, худ рушд меёбад. Ин ҳолат ба сурдопедагогҳо дар мисоли забони имову ишора хуб маълум аст. Чунин забон бар хилофи мамнуияти мактаб воситаи асосии робитавии ношунавоён гардид ва он «*зинда*» аст. Хулоса омӯзиши забон барои кӯдакони ношунаво бояд воситаи робитавии муҳити инсонро ба назар гирифта дар асоси он ташаққули таффакури шифоҳиро таъмин намояд. Чунин фаҳмиш – асосии системаи таълим аст, ки онро мактабҳои шӯравӣ қабул карда буданд. Аз рӯзҳои аввали хониш дар мактаб, кӯдакони ношунаво забонро ҳамчун воситаи робитавӣ меомӯзанд ва ин асосии ташаққули таффакури мантиқии мактаббачагон аст. Чунин муносибат (муомила) аз дигар системаҳо қабул шуда, мӯътақидан (эътимоднок) фарқ мекунад. Дар асоси ин фарқияти методологияи дигар вучуд дорад.

Бо вучуди далелҳои илмӣ оиди ақидаи моддии моҳияти забон ва таффакур, ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ, намоёндагони мактабҳои гуногуни идеалистӣ (хаёли) тасдиқ мекунад, ки омӯзиши забон ҳамчун воситаи робитавӣ, ғайри илмист. Мувофиқи ақидаи онҳо шуур аз забон вобаста нест ва берун аз он рушд ёфта, робитае бо он надорад. Аз рӯи ақидаи онҳо, забон – ин «*ифодаи руқии шахс*» аст. Фаъолияти асосии забон – фаъолияти ифода, баёнот, маълумот аст. Мувофиқи чунин ақидаҳои бардуруғ, забон танҳо воситаи ё васила аст, ки бо кумаки он таффакур гӯёхудро зоҳир менамояд.

Аз ин ҷо, моҳияти забон ҳамчун фанни омӯзиши кӯдакони ношунаво, дар коркарди малақаҳои тарзи талаффуз, дар ташаққули «*восита*» барои ифодаи афкор муқаррар мешавад. Алалхусус дар асоси чунин фаҳмиш системаи шифоҳӣ тоза таъсис меёбад, ки ба воситаи он таълими тарзи талаффуз бар кули усули таълимӣ афзалият пайдо мекунад.

АДАБИЁТ

1. Боскис, Р. М. Глухие и слабослышащие дети. М., 1963.
2. Власова, Т. А. Государственная забота о воспитании и обучении аномальных детей и пути развития советской дефектологии.- Дефектология, 1970, № 2.
3. Выготский, Л. С. К психологии и педагогике детской дефективности.- В сб.: Вопросы воспитания слепых, глухонемых и умственно отсталых детей. М., 1924.
4. Гилевич, И. М., Тигранова Л. Н. Педагогические чтения.- Дефектология, 1979, № 6.
5. Дьячков, А. И. Воспитание и обучение глухонемых детей. М., 1957.
6. Дьячков, А. И. Системы обучения глухих детей. М., 1961.

7. Еременко, И. Т. Отражение ленинской идеи гуманизма в советской специальной педагогике.-Дефектология, 1970, № 2.

8. Зыков, С. А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения. М., 1961.

УДК: 370 (09)

ББК: 433(2)–5

ЧАНБАҲОИ МУҲИМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

КАРИМЗОДА Мирзо Бадал – доктори илмҳои педагогӣ, саркотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни, 126. E-mail: takmil-bbk@mail.ru, тел.: + (992) 900 85 35 35

РИОЕВ Ақобир Мирзоевич – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни, 126. E-mail: akobirjon.rioev88@gmail.com, тел.: + (992) 918 27 42 43; 917 02 06 34

Дар мақола муаллифон чанбаҳои муҳими технологияи педагогӣ ва истифодаи он дар раванди таълими мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ҳамзамон зимни таҳқиқ муаллиф оид ба фарқияти технологияи педагогӣ аз фанни технология (таълими меҳнат) мисолҳо оварда, оид ба истифодаи маводи дидактикӣ, мубрамияти усули бозӣ дар дарсҳои технология (таълими меҳнат) далелҳо овардааст.

Муаллифони мақола аз таҷрибаи педагогӣ ва таҳқиқотҳо истифода бурда, оид ба роҳҳои самараноки фаъолияти омӯзгорон дар дарсҳои технология (таълими меҳнат) пешниҳодҳо манзур кардааст. Дар иртибот бо таҷрибаи пешкадам, муаллиф тавсияҳои методии мубрам ҷиҳати боз ҳам беҳтар гузаронидани дарси технология (таълими меҳнат) пешниҳодҳо овардааст. Тавсияҳои мазкур барои омӯзгорони навкор хеле бамаврид ва аз ҷиҳати илмиву назариявӣ барои истифодаи омӯзгорони ҷавону эҷодкор мубрам мебошад.

Вожаҳои асосӣ: технологияи педагогӣ, дидактика, омӯзгор, таҳқиқ, тавсияҳои методӣ, маводҳои дидактикӣ, дарс, омӯзиши самаранок.

ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

КАРИМЗОДА Мирзо Бадал – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126. E-mail: takmil-bbk@mail.ru, тел.: + (992) 900 85 35 35

РИОЕВ Ақобир Мирзоевич - соискатель Института развития образования имени А. Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126. E-mail: akobirjon.rioev88@gmail.com, тел.: + (992) 918 27 42 43; 917 02 06 34

В данной статье авторы исследовали важные аспекты педагогической технологии и ее использования в образовательном процессе. В то же время, в ходе исследования приведены примеры отличия педагогической технологии от технологии (трудового воспитания), а также доказательства использования дидактических материалов и значения игрового метода на уроках технологии (трудового воспитания).

Авторами статьи на основе педагогического опыта и исследований представлены рекомендации по эффективным способам деятельности учителей на уроках технологии (трудового воспитания). С учётом передового опыта авторами даны важные методические рекомендации для еще более качественного проведения урока технологии (трудового

воспитания). Эти рекомендации очень полезны для начинающих учителей и научно и теоретически важны для использования молодыми педагогами, работающими творчески.

Ключевые слова: педагогическая технология, дидактика, учитель, исследование, методические рекомендации, дидактические материалы, урок, эффективное обучение.

IMPORTANT ASPECTS OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS USE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

KARIMZODA Mirzo Badal - Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **Phone:** + (992) 900 85 35 35

RIOEV Akobir Mirzoevich - Applicant of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126. **E-mail:** akobirjon.rioev88@gmail.com, **Phone:** + (992) 918 27 42 43; 917 02 06 34

The article deals with the sufficient materials based on the important aspects of pedagogical technology. It also presents facts on distinguishing pedagogical technology from labor technology.

In the ongoing process of the presentation the author makes great efforts to give some essential information about didactics, and states that the principle of visualizations in didactics is considered to be up to date matter in the educational process of technology (labor) that is being demanded, and implemented in for ages without any rejection.

Moreover, the following article offers a number of methodological recommendations for teachers of technology (labor), which can improve not only the quality of the lesson, but the educational process of this subject as well. Additionally, the article is found to be helpful for specialists of the subject highlighted above, especially for young teachers of technology (labor) as it includes in itself scientific aspects in the field of teaching technology lessons.

Key words: pedagogical technology, didactics, teacher, research, methodical recommendations, didactic aids, lesson, effective teaching.

Мафхуми “Технологияи педагогии таълим” бо дар назардошти талаботи замони муосир дар таҳсилоти ватанию хоричӣ мавриди таваҷҷуҳи вижаи мутахассисони соҳа қарор гирифта, фикру ақидаҳои хеле зиёд роҷеъ ба ин таъбир дар адабиёти илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин росто миёни мафхумҳои “Технологияи педагогӣ”, “Технологияи таҳсилот”, “Технологияи таълим”, “Технологияи тарбия” ва амсоли ин “Технологияи рушди таълим” эътирофшуда маҳсуб меёбад. Андешаи болозикр дар адабиёти илмӣ соҳавӣ низ дарҷ гардидааст, ки дар сарғаҳи тавсифи “Технологияи рушди таълим” муҳаққиқони машҳур – Л. С. Виготский, Л. В. Занков, Д. Б. Элконин, В. В. Давидов ва дигарон қарор доранд.

Асосгузори назарияи фарҳангӣ таърихи инкишофи психологии инсон Л. С. Виготский тавассути заҳматҳои зиёдашон дар бунёди ғояи “Технологияи рушди таълим” сахми меҳварӣ доранд. Ин олими маъруф ба исбот расонд, ки ба тадқиқгарони илми педагогика лозим аст, ки на ба дирӯз, балки ба ояндаи инкишофи кӯдак мутаваҷҷеҳ шаванд. Он вақт имконияти дар раванди таълим пайдо шудани вазъе мегардад, ки равандҳои инкишоф дар “Минтақаи наздиктарини рушд” фароҳам бооянд. Мазмуни “Минтақаи наздиктарини рушд” ба ин маъност, ки дар марҳилаҳои муайяни инкишоф, кӯдак метавонад супоришҳои таълимиро бо кумаки калонсолон ва дар ҳамкорӣ бо кӯдакони дигар иҷро намояд.

Вобаста ба он зикр шуд, ки технологияи таълим ҳанӯз аз давраи томактабӣ рабт дорад ба “Минтақаи наздиктарини рушд” ва бо дар назардошти вазъиятҳои гуногуни педагогӣ дар ҳар як марҳилаи синнусолӣ бояд минтақаи мазкурро омӯзгор – мураббӣ дарёбад. Вазъиятҳои гуногунӣ бошад дар ҳар як муҳит вобаста ба ҳислати рафтор мухталиф ва таҳлилу таҳлили ҳолатҳои маҷбур ба маҳорату малакаи фаъолияти

педагогии омӯзгор вобастагии қавӣ дорад. Гузашта аз ин, чунон ки олимони соҳаи педагогика дарёфтаанд, ба ғояҳои дидактикии “Технологияи рушди таълим” ҳамчунон ғояи ҳавасмандгардонии рефлексияи таълимӣ низ дохил мешавад. Зери мафҳуми рефлексияи дарку фаҳмиши ҳаракатҳои шахсии хонандагон, усулҳо ва василаҳои фаъолияти таълимӣ фаҳмида мешавад. Фикрҳои фавқро тавзеҳ медиҳем. [1.43]

Татбиқи ғояҳои дидактикии “Технологияи рушди таълим” дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шарт ва зарур аст, ба он хотир, ки заминаи воқеии рушди таълим дар синфҳои ибтидоӣ гузашта мешавад ба ин фарзия ба ҳамагон маълум аст. Ба ин мазмун шарҳи асли мафҳуми дидактика чунин аст: дар аёниятҳо тасвир намудани мазмуни мавзӯи дарс. Аз ҳамин нуқтаи назар, “Технологияи рушди таълим” бо дарназардошти мазмуни аслии мавзӯи дарс аз татбиқи ғояҳои дидактикӣ, дар раванди фаъолияти таълимӣ вобаста аст.

Ба таъбири дигар, педагог бояд ғояҳои ҳавасмандии рефлексиявии хонандагонро дар вазъиятҳои муҳталифи фаъолияти таълимӣ дарёфт намуда, чихати аз бар намудани вазъиятҳои педагогӣ сайъ намояд, то ки усулҳои ангеизиши зеҳниро дар хонандагон бедор карда тавонад. Ва дар технологияи рушди таълим азбаски тартиби рефлексиявӣ бо тартиби худназоратӣ ва худбаҳодихӣ ба таври алоқаманд дар чараёни таълим ба ин ду ҷанба ҳам аҳамияти махсус дода мешавад.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти вазъиятҳои педагогӣ чанд ҷанбаи муҳими раванди фаъолияти омӯзгориро дар зинаҳои технологияи рушди таълим дар заминаи ақидаҳои муҳаққиқони муосир Л. П. Крившенко ва М. Е. Вайндорф – Сысова манзур менамоем.

1. Технологияи ташкили марҳила ба марҳилаи амалҳои зеҳнӣ

Муътақидаи ақидаи дар болозикршуда (П. Я. Гальперин, Д. Б. Эльконин ва дигарон) чунин мепиндоранд, ки дониш, маҳорат ва малакаҳо бе фаъолияти инсон ҳифз намешаванд. Ба ифодаи дигар марҳила ба марҳила аз бар намудани дониш дар раванди фаъолият, ки он аз, зинаҳои гуногун ва тавсири ин зинаҳо иборат аст, мавзӯи баҳси дигар аст [1.11-14]

2. Технологияи ҳамкориҳои коллективӣ

Ташкили мусоҳиба, мусоҳибаи тавъам усули таълими коллективӣ ва ғайра (А. Г. Ривин, В. В. Архинова, В. К. Дьяченко ва дигарон) мазмуни асосии технологияи ҳамкориҳои коллективӣ буда, компонентҳои он иборатанд аз:

- а) тамоюли хонандгон;
- б) тарҳрезии маводи таълимӣ;
- в) чараён (навин) – и дарси таълимӣ;

Ҳар як компоненти ироашуда дар марҳилаҳои муайян татбиқ мешаванд. {3.88-105}

4. Технологияи комили омӯзиши

Муаллифи технологияи мазкур олимони амрикоӣ Ч. Кэрроия ва Б. Блум эътироф шудаанд.

Технологияи комили омӯзиш барои хонандагон василаи ягонаи муқаррар намудани сатҳи азхудкунии дониш, малака маҳоратро муайян мекунад, аммо барои ҳар як ҳасанда тағйирёбии вақт, методҳо, усулҳо ва шароити меҳнатиро муайян менамояд.

Банақшагирии натиҷаҳои таълимие, ки хонандагон бояд муваффақ шаванд, ҷанбаи асосии муайянкунандаи технологияи комили омӯзиш мебошад ва ин аст меҳани комили азбарнамоии дониш.

5. Технологияи гуногунсатҳи таълим

Технологияи гуногунсатҳи таълими эҷодӣ шароитҳои педагогиро барои пайваст намудани ҳар як хонанда ба фаъолият, мутобиқи доираи наздиктарини инкишофашон дар назар дорад. Бавҷуд омадани технологияи гуногунсатҳи таълим заминаи воқеии пайдошавӣ дорад, ки он таълими анъанавии системаи синфӣ - дарсист, яъне нисбат ба барнома ва методикаи яқхела баргузоршавии дарс. Чунин система наметавонад инкишофи пуаризиши ҳар як хонандаро таъмин намояд, ин ҳулоса дар асоси таҷрибаҳо ба исбот расидааст. Тафсири амиқи ин технология вақту замони бештарро тақозо дорад, ки мақолаи мазкур мавриди назар имкони ғунҷондани онро надорад.

6. Технологияи мутобиқшавии таълим

Технология (аз калимаи юнони techno – ҳунар, маҳорат, тавоноӣ, санъат ва logos - илм) гирифта шуда – ин маҷмӯи қабул ва усул ё ин ки бо дигар тавр намудҳои коре, ки

инсон қабул мекунад ва барои сохтани чизҳои бо лозимӣ ва самаранок истифода мегардад.

Гарчанде самарани истифодаи технологияи педагогии таълимро аксарияти омӯзгорони ҷаҳон эҷодкор, шогирдон ва волидоён дарк намудаанд, тасдиқи зиёди омӯзгорон аз усулҳои таълими васеъ истифода мекунанд. Ҳамзамон дар гузаронидани машғулиятҳои зарурӣ ҳамаҷун омӯзгорон эҷодӣ, истифодаи воситаҳои аёнӣ, иттилоотӣ коммуникатсионӣ, интернет, аудио, диску воситаҳои гуногун зарур аст, ки дар истифодаи баъзе аз онҳо маҳорату малакаи омӯзгор сайқал дода мешавад.

Муддатест, ки истилоҳи технология берун аз доираи концептуалии педагогика бо истинод ба забони технократӣ боқӣ мондааст. Ҳарчанд маънии аслии он (таълимӣ маҳорат) ба монанди вазифаҳои педагогика муҳолиф нест: тавсиф, шарҳ, пешгӯӣ тарҳрезии раванди педагогӣ.

Дар адабиёти педагогӣ истилоҳи зиёде мавҷуданд, ки технологияҳои анъанавӣ, технологияи тарҳрезии раванди таълим, технологияи таълимӣ ба проблема асос ёфта, технологияи муаллифӣ ва ғайраро ифода мекунад.

Дар ибтидо педагогика байни мафҳумҳои “Технологияи педагогӣ” ва “Технологияи таълим”- фарқ намегузошт. Истилоҳи “Технологияи педагогӣ” танҳо дар робита ба таълим истифода мешуд ва худ технология ҳамчун таълим бо ёрии воситаи техникӣ фаҳмида мешуд. Дар айни замон, технологияи педагогӣ ҳамчун системаи пайдарҳамии амалҳои омӯзгорӣ, ки ба ҳалли вазифаҳои педагогӣ алоқаманд ё ҳамчун амалсозӣ ба нақша гирифта ва пайваста дар амалияи ҷараёни қаблан таҳияшуда фаҳмида мешавад. Андреев И. чунин мешуморад, ки технологияи педагогӣ системаи таҳия ва татбиқи қонунҳои педагогӣ мебошад, ки ба ин технологияи мақсадҳо, принципҳо, мундариҷа, усулҳо ва воситаҳои таълиму тарбия дар таълим мувофиқанд ва сатҳи кофӣ баланд ҳангоми таҳдиду такрори минбаъда самаранокии онро кафолат медиҳанд. [11.56]

Таърихи технологӣ як самти педагогӣ, ки соли 1979 аз ҷониби Ассотсиатсияи коммуникатсия ва технологияҳои педагогӣ дар ИМА расман қабул шудааст, мавриди таваҷҷуҳ аст. Технологияи педагогӣ як раванди мураккаб, ҳамгирӣ мебошад, ки инсонҳо идеяҳо, воситаҳо ва усулҳои ташкили мушкilot ва идоракунии ҳалли мушкilotи тамоми паҳлӯи омӯзишро фаро мегирад.

Ҳамин тариқ, технологияи педагогӣ тарҳрезии дақиқи илмӣ ва таҷдиди дақиқи амалҳои педагогӣ мебошад, ки мафҳуми “Технологияи педагогӣ” ба усулҳои коркард дар соҳаи таълиму тарбия нишон медиҳад. Аз ин рӯ мафҳуми “Технологияи омӯзишӣ ва технологияи таълим васеътар аст”. Барои тамоми технологияҳои гуногуни педагогӣ ду роҳи пайдоиши онҳо вучуд дорад. Дар баъзе ҳолатҳо, технологияҳо аз назария ба вучуд меоянд. дар дигар ҳолатҳо, технологияҳо аз амалия пайравӣ мекунанд, (Е.Н. Илин, С.Н. Лисаренно, В.Ф. Шатанов, В. Шеймен ва дигарон). [6.23-39]

Аз замони Я.А. Каменский дар педагогика кушиши тағйиротҳои зиёд ба вучуд омадааст, то омӯзишро ба як механизми мукамал монанд кунанд. Баъдтар гоҷҳои зиёде дар бораи рушди технологӣ таъмин такмил шудааст. Хусусан соҳаҳои гуногун фаъолияти назариявӣ ва амалӣ гардид.

Татбиқи оммавии технологияҳои таълимӣ аз ибтидои солҳои 60- ум оғоз меёбад. Дар асри 20 онҳо аввал бо ислоҳоти амрикоӣ ва баъд ба мактаби аврупоӣ робита доштанд. Муаллифи технологияҳои муосири педагогӣ дар хориҷа инҳоянд. Ч. Каррол, Б. Блум, Д. Брунер, Г. Гейс ва дигарон. Корҳои илмӣ П.Я. Галперин, П.М. Эрдиев, В.П. Беспанко назарияи илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва дигарон, амалияи истифодаи технологияи таълим инъикос ёфтааст. Аммо дар педагогика муҳолифони гоҷи технологиякунонӣ ҳастанд. Фикри онҳо, ки озодии номақбулро барои баррасии ҷараёни педагогӣ ҳамчун технология табдил додаанд. Технологияи педагогӣ ба як қатор хусусиятҳо хос аст. В.Н. Беспанко чунин иброз мекунанд:

“Технология – маҷмуи донишҳо оид ба тарз ва василаҳои ҷорӣ кардани ҷараёнҳои истеҳсол”.

Баъзан дар фаҳмиш маҳдуди вазифаҳои дидактикаи таҳассусӣ танҳо чун “Вазифаи илми мутобиқгардонӣ” нисбат ба илмҳои ихтисос муайян карда мешавад. Бо вучуди он, дидактикаи таҳассусӣ ба масъалаҳои коркарди донишҳои илмӣ ихтисос дараҷаи баназаргирии ҷаҳонӣ маҷмул аст.

Мутахассис оид ба дидактикаи тахассусӣ бо донишҳо дар маҷмӯъ машғул нест, балки ба масъалаи ҷӣ тавр ташаккул додани ин донишхоро саруқор дорад. Вай донишҳои ихтисосро дар алоқамандии махсуси иҷтимоӣ ташаккул медиҳад. Объектҳо бояд мувофиқан ба таври нав аз ҷониби мутахассиси дидактика таҳия карда шаванд.

Илми ихтисос бояд мавриди таҳлили дидактикӣ қарор гирифта, барои аз худ кардани хонандагон омада карда шаванд.

Объекти таҳқиқоти дидактикаи тахассусӣ-банақшагирӣ, ташкил ва гузронидани машғулиятҳои таълимӣ, таҳлили он аз рӯи фанни муайян мебошад, дидактикаи тахассусӣ чунин вазифахоро анҷом медиҳад:

- Муайян кардани мақсад, интихоби мазмун, шаклҳои ташкил ва амалигардонии равандҳои омӯзишу таълими маъмул ҳангоми машғулиятҳо оид ба фанни таълимӣ;
- Таҳлили равандҳои омӯзиш ва таълими мавҷуда ё имконпазир;
- Таҳлил ва инъикоси заминаҳои иҷтимоӣ ва таъсири фан/соҳаи таълим дар алоқамандии умумии мактаб ба шахсият;
- Таҳлил ва инъикоси шароитҳои таърихии фанни муассиса ё соҳаи омӯзиш;
- Муайян намудани муносибати фанни муассиса ё соҳаи омӯзиш ба илмҳо/донишҳои бунёдӣ.

Ҳамин тавр, дар замони муосир истифодаи маводи дидактикӣ, воситаҳои аудио – визуалӣ, истифодаи компютер, наворҳои видеоӣ, слайдҳо, тахтаи электронӣ, маводҳои таксимотӣ, маводҳо метавонанд барои баланд бардоштани қобилиятҳои эҷодӣ, истифодаи супоришҳои қордр гуруҳҳои хурд, қорҳои дунафара дар таълоими муосир ва дигар воситаи таълим, ки барои баланд бардоштани сифати таҳсилот, омӯзгоронро зарур аст, ки бештар ба ҳудумӯзӣ машғул бошанд.

Муассисаи таълимии имрӯза дар раванди гузариш қарор дорад. Омӯзгорро мебояд, ки роҳи усулҳои навро ҷустуҷӯ намояд, ки хонанда нисбат ба омӯзгор ғаъол буда, дар раванди омӯзиш дар онҳо чунин арзишҳои иҷтимоии қомилан арзишманд, ба монанди серғалабӣ ба донишандӯзӣ, мустақилона азхудқунии қонишҳо, интихоби роҳҳои нисбатан муносиб дар ҳали масъалаҳои таълимӣ, банақшагирӣ дар омӯзиш, худбақодии мусбӣ ва ғайра ташаккул ёбанд. [8.43-58]

Аз ҳамин сабаб, таълимро бояд тавре ба роҳ қонем, ки хонанда ба натиҷаҳо бештар ноил гардад, ба қонеа дучор нашавад. Дар он сурат нақши хонанда дар омӯзиш эҷодқорона буда, натиҷааш барои ӯ самарабахш аст.

Омӯзғори фанни технологияро зарур аст, ки ба технологияи инноватсионӣ шинос бошад, онро дар раванди таълим истифод барад. Чунки ин тавассути технологияи инноватсионӣ имқонияти хубест барои тамоми қодисаҳо ва амалиётҳои раванди гузариш.

Зарур аст, ки ҳангоми таълим, омӯзғорони фанни технология (таълими меҳнат) аз пешравиҳои технологияи иттилоотӣ боқабар бошанд ва онҳоро ба хонандагон фаҳмонда тавонанд, ин барои баланд бардоштани самарай қори омӯзғорон ва сифати таълим таъсири амиқ мерасонад ва таълим дар муассисаҳо хуб ба роҳ қонда мешавад. Имрӯзҳо омӯзғорони фанни технологияро зарур аст, ки барои бештар намудани сифати таълим ва самараноқии қори худ шароити хуб фароқам оранд.

Технологияи таълим қанне мебошад, ки ба қуввай дониш бевосита далолат карда, қаҳонбинии хонандагонро ба сатҳи баланд бардошта, шавқи онҳоро ба омӯзиши бештари қорҳои амалӣ бедор меқнада. Технология ин қаннест, ки дар роҳи омӯзиши худ хонандагонро водор месозад, ки қанҳои математика, химия ва физикаро омӯзанд, қамзамон барои ҷустуҷӯҳои мустақилона қидоят меқнада ва ба дунёи муосир бо диди дигар ниғоҳ қарданро талқин месозад. Вай ба хонандагон меомӯзад, ҷӣ гуна донишҳои назариявро дар амал истифода бурданро битавонанд.

Омӯзғор бояд мақсад, вазифа ва қусусиятҳои қоси фанни технологияро донда, ки қаме дар қорай соҳти табиат, таърихи инқишофи технология ва дастовардҳои оқирини он маълумоти умумӣ дошта бошад. Баъдан аз дарсҳои дигар ба омӯзонидани мавзӯҳои аниқ ва мушаққас гузарад. Қонанда дар ақоси далелҳо ва қонуниятҳо оид ба олами атроф, табиат ва соҳтори он маълумот меқирад.

Омӯзғор бояд роҳи усулҳои навро ҷустуҷӯ намояд, ки хонанда нисбат ба омӯзғор ғаъол шуда, дар раванди омӯзиш дар онҳо чунин арзишҳои иҷтимоии қомилан

арзишманд: дар хонанда серталабӣ ба донишандӯзӣ, мустақилона азхудкунии донишҳо, интихоби роҳҳои нисбатан муносиб дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ, банақшагирӣ дар омӯзиш, худбаҳодиҳии мусбӣ ва ғайра ташаккул ёбанд.

Дар муассисаи таълимӣ бояд меҳнати бесамар, хунукназарӣ нисбати дониш мушоҳида нагардида, ҳавасмандию дилгармӣ ба хониш афзун шавад.

Мутаассифона имрӯз омӯзгорон ба ин падида кам эътибор медиҳанд. Раванди таълим имрӯз мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир ба дониш ва салоҳиятнокии асос ёфтааст. Салоҳият, ки маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои бо ҳам алоқаманд, ки бо мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (ичтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд соҳиб аст.

Мақтаби муосир аз омӯзгор дониши васеъ, маҳорати баланди педагогӣ, салоҳияту маърифатнокиро тақозо мекунад. Хонандагонро омӯхтану омӯзонидан - вазифаи муқаддаси ҳар як омӯзгор аст.

Ҷанни технология дар хонандагон фаҳмишҳои политехникиро ташаккул дода, онҳоро бо техникаи нав, технологияҳои муосири коркарди масолеҳҳои шинос менамояд. Дар раванди омӯзиши ин фан, хонандагон касби ояндаи худро бошӯуруна интихоб намуда, ба меҳнати истехсолӣ шинос мешаванд. Меҳнати дар инкишофи худмустақилии хонандагон, ташаккули маданияти ахлоқӣ, зебоипарастӣ ва экологии онҳо нақши муҳимро мебозад. Дар айни ҳол зарурияти ташкил намудани раванди таълим дар асоси технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ, ки ба сифати сарчашмаҳои ахборотӣ бештар воситаҳои электронӣ, пеш аз ҳама, шабакаҳои глобалии технокоммуникатсионии Интернет истифода бурда мешавад. Қисми асосии таркибии иттилоотии раванди таълимро истифодаи технологияи телекоммуникатсионӣ дар дарсҳо ташкил медиҳад. Истифодаи технологияи инноватсионӣ дар дарсҳои технология (таълимӣ меҳнат) натавонанд азхудкунии маводи таълимӣ осон мегардонад, балки барои рушди маҳорати эҷодии хонандагон чунин имкониятҳо ба вуҷуд меорад; Масалан: омӯзгор дар раванди машғулият бо хонандагон метавонад, ки бо истифодаи компютер дарси назариявии худро нишон диҳад ба таври амалӣ кор кунад.

Сатҳи кофӣ, кафолатнокии таълим ва сифати босифат технологияи педагогӣ бояд аз усулҳои таълим фарқ карда шавад. Фарқият дар он аст, ки технологияҳои педагогӣ метавонанд дубора ба такмил дода шаванд ва ҳамзамон сифати баланди раванди таълим ё ҳалли он вазифаҳои педагогиро, ки ба технологияи педагогӣ дохил карда шудаанд, кафолат диҳанд. Дар айни замон методикаро ба сатҳи технологӣ овардан мумкин аст. Масалан, роҳи муайян барои арзёбии дониш мавҷуд аст. Агар он ба воқеият, эътимоднокии ва эътибор ҷавобгӯ бошад, онро технологияи педагогӣ номидан мумкин аст. Такмил додани технологияи педагогӣ маҳорати педагогӣ аст. Ҳамзамон як технологияро омӯзгорони гуногун метавонанд татбиқ кунанд, зеро дар хусусиятҳои татбиқи он маҳорати педагогии онҳо аниқ зоҳир мешавад.

Истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар ҷараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як хонандаро фароҳам меорад. Амалияи истифодаи технологияи коммуникатсионӣ мусоидат менамояд, ки хонандаи навоҷар новобаста аз синну сол, мавқеъ, вазъи иҷтимоӣ, макони таҳсилу зист мавриди эҳтиром қарор гирад ва барои дарки арзишу мақоми худ шароит ва имконият пайдо намояд. Муҳимтар аз ҳама, истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар зинаи аввали зиндагии шахс дар ҷомеа, молик будан ба фаъолияти фикрронӣ, ташаккули маҳорати зеҳнӣ тафаккур, маърифатнокии илмӣ-техникӣ мусоидат менамояд.

Самимият, донишазхудкунӣ, озодандешӣ, эҳтироми шахсият в ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, истифодаи имкониятҳои мавҷуда, ҳамкорию муносибати самимонаю инсондӯстона, сатҳи баланди камолоти маънавӣ, мустақилият, ошкор гардидани лаёқат, истеъдод ва адолатшиносӣ – ин аст номгуӣ нотамоми он сифатҳое, ки шахсият аз овони хурдӣ тавассути истифодаи усулҳои инноватсионии таълим ва омилҳои асосии он ба даст оварда метавонад. [7.60]

Истилоҳи “Технологияи педагогӣ” бошад танҳо дар робита ба таълим истифода ва худ технология ҳамчун таълим ба воситаи техникаи фаҳмида мешавад.

Технология донишест, ки тавоноии нерӯи инсонро дар як низомии иҷтимоӣ, ҷиҳати расидан ба ҳадафи он дар ҷомеа амалӣ мегардонад. Дар замони муосир яке аз ҷолибтарини мавзӯи ин мавзӯи ҷавқ махсуб меёбд. Аз ин нуқтаи назар, таърифу тавзеҳ

ва омӯзиши сайри технология аҳамияти муҳимро барои рушди соҳаҳои мухталиф касб мекунад. Корғирӣ аз технологияи омӯзишӣ тақозои замони муосир дар ҳамаи ҷанбаҳои зиндагист.

Технологияҳои муосири педагогӣ бо ҳам алоқамандии зич дошта, низоми мӯйҷи дидактиро ташкил медиҳанд, ки барои тарбия намудани чунин арзишҳо, ба монанди: покҷидонӣ, ростқавлӣ, ҳисси ҳамдardӣ ва расонидани ёрӣ ба ҳамдигар байни таълимгирандагон равона карда шудааст. Чунин муносибат талаботи таълимии ҳар як хонандаро вобаста ба хусусиятҳои фардии ӯ таъмин менамояд.

Дар айни ҳол, омилҳои асосии муайянкунанда дар таҳсилот ва инкишофи шахсият аз нуқтаи назари педагогика фаъолнокии дохилии шахсият, талабот ва қобилияти ӯ ба худинкишофдиҳӣ, худтакмилдиҳӣ мебошад. Мотиватсия яке аз масъалаҳои асосӣ ва ҷиддӣ дар таълим мебошад. Технология, ҳамчун яке аз фанҳои таълимӣ мураккаб буда на танҳо шавқу ҳавас, қобилият, сабру тоқат, бодикқатии хонандагонро, балки аз омӯзгорон, инчунин сатҳи баланди дарсдиҳӣ, маҳорати пешкаш намудани донишҳои мураккабро ба тарзи осон ва фаҳмову дастрас талаб менамояд. [10.70-92]

Тавре айён аст, бештари хонандагон аз мушкิลӣ меҳаросанд ва барои аз худ намудани донишҳо канора меҷӯянд. Аз ин сабаб, дар шароитҳои муосир, дар фаъолияти таълимӣ барои инкишоф додани фаъолнокии даркнамоӣ, худмуस्ताқилии хонандагон, ташаккул додани маҳорати ҳал намудани мушкilot ва фаъолияти тадқиқотӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Барои амалӣ намудани фаъолнокии даркнамоӣ ва эҷодии хонанда дар раванди таълим технологияҳои таъхлими муосири педагогӣ истифода бурда мешаванд, ки барои баланд бардоштани сифатаи таълиму тарбия ва самаранок истифода бурдани вақти дарс имконияти хуб фароҳам меорад.

Дар раванди омӯзиши замони муосир истифодаи маводи дидактикӣ воситаҳои аудио – визуалӣ, истифодаи компютер, наворҳои видеоӣ, слайдҳо, тахтаи электронӣ, нақши маводи тақсимотӣ, роҳҳои баланд бардоштани қобилиятҳои эҷодӣ, истифодаи супоришҳои қор дар гурӯҳҳои хурд, қорҳои дунафара дар таълими муосир ва дигар воситаҳои дидактикӣ, ба роҳ монда шудааст, ки барои баланд бардоштани донишу малака ва маҳорати шунавандагони курси тақмили ихтисос муфид ва самарабахш мебошад.

АДАБИЁТ

1. Афанасьева, И.В. Особенности педагогической технологии управления самостоятельной работой учащихся в техническом лицее: Автореф. дисс. канд. пед. наук. М., 1999. - 43 с.
2. Атутов, П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. 1996.-№ 2. С. 11-14.
3. Беспалько, В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж: Изд. Воронежского гос. ун-та, 1977. - 304 с.
4. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М., 1995.
5. Боголюбов, В.И. Введение в педагогические технологии. Л., 1998.
6. Борытко, Н.М. Педагогические технологии как предмет изучения в допрофессиональном педагогическом образовании // Инновационные технологии в учебно-педагогическом процессе школы и вуза. Волгоград, 1993. С. 163-168.
7. Бургин, М. Инновации и новизна в педагогике // Советская педагогика. 1989. № 12. С. 36-40.
8. Добряков, В.М. Дидактические условия подготовки учащихся средних учебных заведений к применению информационных технологий: Диссерт. канд. пед. наук. Волгоград, 1991. - 160 с.
9. Казакова, А.Г. Современные педагогические технологии. М.: ИПК СК, 1994.-42 с.
10. Назарова, Т.С. Педагогические технологии: новый этап эволюции? // Педагогика, 1997. № 3. С. 21-29.
11. Питюков, В.Ю. Основы педагогической технологии. М., 199
12. Беспалько, В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж: Изд. Воронежского гос. ун-та, 1977. - 304 с.

13. Краевский, В.В. Методология педагогики: новый этап: учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. М., 2006. 400 с.
14. Брушлинский, А.В. Психология мышления и проблемное обучение. -М.: «Знание», 1983.-96с.
15. Виненко, В.Г. Общие основы педагогики: учебное пособие. М., 2010. 300.
16. Беспалько, В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж: Изд. Воронежского гос. ун-та, 1977. - 304 с.
17. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М., 1995.

ББК 74. 202

УДК 74.212

ТАҚВИЯТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАКМИЛ БАХШИДАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ БО РОҶИ ТАБОДУЛИ ТАҶРИБА

САИДИБРОИМОВ Шозодаиброҳим – номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев, ш. Хоруг, к. Ленин, 28, **E-mail:** shozoda07.71@mail.ru, **тел.:** + (992) 935 27 71 71

ЧОРШАНБИЕВА Лайло – унвонҷӯи Паҷуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126.

Инноватсияи педагогӣ яке аз рукниҳои асосии равнақ бахшидани кори таълиму тарбия мебошад. Яке аз намудҳои инноватсияи педагогӣ тағйири маҳоратҳои касбии омӯзгорон бо роҳи чорӣ намудан ва тақвият бахшидани табодули таҷриба дар муассисаҳои таълимӣ, муассисаҳои ҳамрадиф ва роҳандозӣ намудани доираи густурдаи табодули таҷриба мебошад. Шаклҳои мухталиф ва аҳамияти ҷаҳонироштаи табодули таҷриба дар заминаи анъанаҳои пешин бунёд ёфта, бо технологияи педагогии инноватсионии муосир бояд ғани гардонда шаванд.

Муассисаи таълимӣ муосир бе омӯзгори соҳибтаҷриба, пайваста омӯзанда, ки фаъолияти кориашро рушду камол медиҳад, буда наметавонад. Тибқи тақозои замон ба роҳ мондани табодули таҷриба байни омӯзгорон ва ҳам хонандагон ба хоҳири бунёди ҷомеаи оянда, омӯзонидани насли наврас, ки тақдири ояндаи миллат дар дасти онҳост, ҳаётан муҳим ба шумор меравад.

Дар ин чода фаъолияти пурсамари муассисаҳои тақмили ихтисос ва ҳамкориҳои зичи онҳо бо муассисаҳои таълимӣ ва шарикони рушд бағоят муҳим мебошад.

Дар робита бо ин мақсад, баҳри тақвият бахшидани талабот нисбат ба баланд бардоштани сифати таълиму тарбия бо роҳи табодули таҷриба зарур аст, ки таҷдиди ҷиддӣ дар ин самт роҳандозӣ карда шавад. Бо дарназардошти тақвияти педагогӣ дар табодули таҷриба дар мақола лаҳзаҳо аз таҷрибаи омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ умумӣ дар ҳамкорӣ бо Филиали “Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” дар ВМКБ оварда шуданд. Мақоларо омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ метавонанд, ҳамчун раҳнамо дар фаъолияти педагогии хеш мавриди истифода қарор диҳанд.

Вожаҳои асосӣ: тақвият, педагогикаи иртиботӣ, табодули таҷриба, саёҳат, мутахассис, тадқиқот, чорабиниҳои беруназсинфӣ, филиал, омӯзгор, усулҳои фаъол.

УСИЛЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ПУТЕМ ОБМЕНА ОПЫТОМ

САИДИБРОИМОВ Шозодаиброҳим – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры педагогики и психологии Хоругский государственный университет им. М. Назаршоева, г. Хоруг, ул. Ленина, 28, **E-mail:** shozoda07.71@mail.ru, **тел.:** + (992) 935 27 71 71

ЧОРШАНБИЕВА Лайло – соискатель Института развития образования имени А. Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126.

Педагогические инновации являются одним из основных направлений развития воспитательной работы. Одним из видов педагогических инноваций является изменение профессионального навыка педагогов путем внедрения и усиления обмена опытом в образовательных учреждениях, коллегиальных институтах и налаживания широкого круга обмена опытом. Различные формы и глобальное значение обмена опытом должны основываться на древних традициях и обогащаться современными инновационными педагогическими технологиями.

Современное учебное заведение не может обойтись без опытного педагога которое развивает и совершенствует свою работу. В соответствии с требованиями времени необходимым является обмен опытом между учителями и учениками для построения общества и воспитания подрастающего поколения, в чьих руках находится будущее нашей нации.

В связи с этим очень важна эффективная работа институтов повышения квалификации и их тесное сотрудничество с учебными заведениями и партнерами по развитию. В связи с этим для повышения качества образования путем обмена опытом необходимо провести существенные реформы.

Для усиление педагогической направленности с учетом обмена опытом в статье приведены моменты из опыта образовательных учреждений в сотрудничестве с Филиалом Республиканского института повышения квалификации и переподготовки кадров в ГБАО. Статья может быть использована педагогами общеобразовательных учреждений в качестве руководства в своей педагогической деятельности.

Ключевые слова: *подкрепление/усиление, коммуникативная педагогика, обмен опытом, путешествие, специалист, исследование, внеучебная деятельность, филиал, учитель, активные методы.*

STRENGTHENING PEDAGOGICAL DIRECTION: IMPROVING THE QUALITY EDUCATION THROUGH EXPERIENCE EXCHANGE

SAIDIBROIMOV Shozodaibrohim – candidate of pedagogical science, teacher of the department of pedagogy and psychology Khorog State University named after M. Nazarshoev, Khorog, st. Lenina, 28, **E-mail:** shozoda07.71@mail.ru, **Phone:** + (992) 935 27 71 71

CHORSHANBIEVA Laylo – Applicant of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126.

Innovation in the area of education is considered to be one of the major elements in developing educational sector. In one way it can be done through introducing and strengthening experience exchange processes among educational institutions establishing a wide range of experience exchange processes.

All forms of the exchange processes should be based on the ancient traditional methods but enriched with modern innovative pedagogical technologies.

Educational institutions require experienced teachers who constantly develop their teaching competencies, exchange experience between themselves and their students, and educate the younger generation to be ready for the future in whose hands is the future of our nation.

In this regards, Institutes for Professional Development have to collaborate closely with schools and other development partners.

As such, to improve the quality of education through experience exchange, significant reforms are needed.

One practical example of the experience exchange is provided in the following article that has been implemented between the schools and IPD in GBAO that can be used by teachers of the primary and secondary schools as a guide for the target methodology application.

Key words: *reinforcement/reinforcement, relevance pedagogy, exchange of experience, travel, specialist, research, extracurricular activities, branch, teacher, active methods.*

“Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир”- ханӯз дар асри X таъкид карда буд малик-уш-шуаро Абуабдуллоҳ Ҷаъфари Рӯдакӣ [16-214]. Ва «Гар бигирад дили хушёрӣ ту аз гетӣ панд”-и мутафаккири машхури асри XI Носири Хусрав низ ба ин маъност. [15-206]. Тибқи ақидаи ин бузургон ва дигар мутафаккирони асрҳои X – XI, мутафаккиронӣ муҳаққиқони пешину асрҳои баъдӣ ва донишмандони муосир бузургтарин мактаб ва таълимгоҳ таҷрибаи рӯзгор аст. Ҳаёт чизе нест, ки дар даруни чаҳорҷубае шах шудаву сомит бошад, балки он бо суръат дар ҳоли тағйир аст. Рушди ҷомеа бо гузашти замон дигаргунтар, дақиқтар, амиқтар, моҳияти донишхоро пурратар инъикоскунанда, торафт васеътар шуда меистад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2020 дар суханрониашон дар Рӯзи дониш таъкид намуданд: “Тоҷикон ҳамчун миллати соҳибтамаддун дар ҳар даври замон омӯхтани илму донишро яке аз шартҳои асосии рушди маънавияти инсон медонистанд. Ин анъана то ба имрӯз идома ёфта, дар замони соҳибистиклолӣ мазмун ва арзиши нав касб кардааст.» [19]. Оре, «дар замони соҳибистиклолӣ мазмун ва арзиши нав касб кардааст»-и омӯзиш, таълим ва азхудкунии илму дониш, ба қавли Пешвои миллат, чизи муҳим ва аввалиндарача аст. Зеро худ Пешвои миллат дар соҳаи педагогика низ шахси маорифпарвар ва педагоги бузурги замони муосир мебошад ва ба пешрафти илму дониш, таълиму тарбия аз диди нав назар меандозад. Дар партави ин ҳидоятҳо ба тақозои замон мутобиқ кардани сифати таълиму тарбия, тақвият бахшидани истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар муассисаҳои таълимӣ муҳим ва аввалиндарача махсуб меёбад. Мақсад он аст, ки истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар ташаккули шахсияти хонандаи ба талаботи даврони мо ҷавобгӯ шахсияти эҷодкор, бунёдкор, интеллигент нақши асосӣ дорад. Асоси инро боз ҳамон протсессии ҳамкорӣ омӯзгору хонанда, хонанда-омӯзгор ва хонанда-хонанда, муносибат ва фаъолиятҳои ба мақсади ягона равоншуда ташкил мекунад.

Муҳаққиқон, педагогони замони муосири ватанӣ бурунмарзӣ исбот намудаанд, ки мавҷуд набудани ҳамкорӣ байни омӯзгору хонанда, хонанда бо хонанда садди роҳи фаъолияти эҷодкорӣ ва рушди тафаккури салоҳиятҳои хонандагон мегардад, ки ин усулро бо истилоҳи имрӯз усули анъанавӣ таълим меноманд, ки тақии он бештар ба муаллимхвар буд на кӯдакмарказ. Масалан К. Д. Ушинский моҳияти ин усулро борҳо таъкид карда, қайд намудааст: «...дониши номуназам анбори пурро менамояд, ки аз он соҳибаш ҳам чизи даркориро ёфта наметавонад» [11-77].

Ковишҳову тадқиқотҳо, мушоҳидаву таҳлилҳо дар ин самт муайян сохтанд, ки тафаккур, эҷодкорӣ, салоҳиятнокии дар хонанда замоне инкишоф меёбад, ки агар дарс бо усули замонавӣ гузаронида шавад.

Барои аз наздик шинос гардидан бо фаъолияти Филиали муассисаи давлатии “Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” дар ВМКБ (ФДҶТИБКСМ дар ВМКБ) ва бо ташаббуси он ҷорӣ ва равнақ ёфтани истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар соли таҳсили 2020-2021 дар муассисаҳои интихобии филиал дарсҳои омӯзгорон мавриди мушоҳидаи банди қарор дода шуданд. Қайд кардан муҳим аст, ки дар ФДҶТИБКСМ дар ВМКБ дар заминаи Барномаи «Робитаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ: сохторҳои молиявӣ барои рушди соҳаҳои гуногун дар Тоҷикистон» бо ташаббуси Фонди Тоҷикистони Оғохон ва Оҷонсии Амрико оид ба рушди байналмилалӣ, дар 96-адад муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ВМКБ ва ноҳияи Шамсиддин Шохини вилояти Хатлон байни солҳои 2014 - 2019 амалӣ карда шудааст: “Мақсади асосии ин барнома баланд бардоштани сифати таълим ва дараҷаи донишандӯзии хонандагон ба воситаи баргузори раванди тақмили ихтисоси омӯзгорон бо истифода аз технолужияҳои муосири таълим, усулҳои фаъол ва ҳамфаъол, аз ҷумла дурнамои алоқамандгардонии ҷараёни таълим бо ҳаёт, бо номи “Педагогикаи иртиботӣ” ва дигар унсурҳои инноватсионӣ иборат буд”. [3-222]. Дар ҳақиқат ҳам мушоҳида ва таҳлилҳо нишон доданд, ки роҳандозӣ намудани барномаи “Педагогикаи иртиботӣ”, ки усулҳо ё стратегияҳои фаъол ба монанди, гузаронидани дарсҳо бо истифода аз усулҳои “Саёҳат”, “Тадқиқот”, “Даъвати мутахассис ба дарс”, “Ҳамгироҳии фанҳо” ва “Ҷорабиниҳои беруназсинфӣ”-ро дар бар мегирад дар фаъолгардонии хонандагон, рушди салоҳият, эҷодкорӣ ва тафаккури онҳо нақши бориз дорад. Аммо қайд кардан муҳим аст, ки бо усулҳои зикргардида гузаронидани дарсҳо ба омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ вобаста аст. Маҳз барои аз наздик шинос шудан ба дарсҳои омӯзгорони муассисаҳои

таълимии интихобии филиал, ки муассисаҳои такаҷоғӣ ном гирифтаанд, иштирок ба дарс ба роҳ монда шуд, ки чанд лаҳза аз дарсҳои мушоҳидашуда дар мақола оварда мешаванд.

Масалан, истифодаи стратегияҳо ё усулҳои “Педагогикаи иртиботӣ” дар муассисаҳои таълимии № 8 ва 31-и ноҳияи Роштқалъа ва МТМУ-и № 11-и ноҳияи Шугнони ВМКБ, ки мавриди мушоҳида қарор дода шуданд, хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Бо мақсади пурра шинос гардидан ба истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар дарсҳои омӯзгори муассисаҳои номбурда 50 адад дарси ин омӯзгорон мавриди мушоҳида қарор дода шуд. Аз мушоҳидаи дарсҳо аён гардид, ки 41 омӯзгор бо марому шавқ ва шароити маҳал аз усулҳои фаъоли таълим, бахусус стратегияҳои “Педагогикаи иртиботӣ,” моҳирона ва эҷодкорона истифода мебаранд. Дар нақшаи дарсии омӯзгори ҳар 3 муассиса усулҳои фаъол инъикос ёфта, барои амалӣ намудани ин усулҳо фаъолиятҳо ба нақша гирифта шуда, асбобҳои аёни низ тайёр карда шудаанд. Дар дарсҳои ҳаррӯза омӯзгорон аз усулҳои фаъоли таълим, махсусан, тафаккури интиқодӣ, корҳои фардӣ, дукаса, гурӯҳӣ, викторина, бозиҳои шавқовар, тадқиқот, даъвати мутахассис ба дарс, саёҳат, баҳсу мунозира ва амсоли инҳо дар рӯзҳои мушоҳида истифода намуданд.

Ба унвони мисол метавон овард, ки омӯзгори фанни физикаи муассисаи таълимии № 8-и ноҳияи Роштқалъа Ақназарова Муҳаббат дарсҳои ҳаррӯзаи худро бо истифода аз стратегияҳои “Педагогикаи иртиботӣ” ва дигар усулҳои фаъоли таълим мегузаронад. Дар рӯзи мушоҳида номбурда дар синфи 7 дарсро бо усулҳои замонавии таълим, хонандамехвар гузаронид. Омӯзгор тадвиси мавзӯи «Тираекторияи ҳаракати ҷисм»-ро бо тафаккури интиқодӣ: ангезиши зехн ба роҳ монда, муқоисакунӣ ва кори амалӣ (чен кардани тираекторияи синф ва гирду атроф)-ро ба роҳ монд. Хонандагон даруни синфхона ва атрофи муассисаро бо метр чен карда, масъалаҳои шавқоварро тартиб дода, кор карданд ва фаълоне супоришҳоро иҷро намуданд. Дар охири дарс муаллима ба хонандагон варақаҳои инъикосиро тақсим намуд, ки дар онҳо саволҳои зайл навишта шудаанд:

1. Шумо аз ин дарс чиро омӯхтед?
2. Қадом қисматҳои дарс ба шумо писанд омаданд?
3. Чиро нафаҳмидед ё барои шумо мушқил боқӣ монд?
4. Барои беҳтар дарк намудани мавзӯҳои дарсҳои минбаъда чӣ тавсияҳо доред?

Хонандагон варақаҳои инъикосиро озодона пур карда, ақидаҳои ҷолибро оид ба боз ҳам беҳтар кардани дарс пешниҳод намуданд. Масалан, яке аз хонандагон инъикос кардааст: «Муаллима мавзӯро фаҳмо гузаронд. Ман бисёр чизҳоро омӯхтам. Пешниҳод дорам, ки дар дарсҳои ҳаррӯза усулҳои саёҳат ва бозиҳои шавқовар истифода карда шаванд».

Дар дарси дигари муаллима рӯзи баъдӣ ширкат варзидам ва шоҳиди он гардидам, ки дарси нав аз дарси дирӯза боз ҳам шавқовартару беҳтар гузаронида шуд. Омӯзгор Ақназарова Муҳаббат ба дарси навбатӣ ба ҳайси мутахассис нозири роҳро даъват намуда, дарсро бо усули «Даъвати мутахассис ба дарс» гузаронид. Баъд аз пурсиши вазифаи хонагӣ ва иҷрои бозии кӯтоҳмуддат (бо мақсади рафъи ҳастагии хонандагон) ба омӯзиши мавзӯи нав: «Кӯчиш ва суръат дар ҳаракати собитшито» пардохт. Баъд аз баёни мақсадҳои дарс Ақназарова М. мутахассисро муаррифӣ ва мақсади даъвати ӯро ба дарс баррасӣ намуда, навбати дарсгузарониро ба ӯ дод. Нозири роҳ бо расмҳое, ки дар натиҷаи вайрон кардани қоидаи ҳаракат дар роҳ аз тарафи нақлиёт ва пиёдагардон намоиш медиҳад, дарсро хеле пурмӯътаво ва аҷоиб гардонид. Мутахассис ба хонандагон нишон дод, ки чӣ тавр аз рӯи роҳи тормозхӯрӣ ҳангоми садама, айбдоршаванда ва ҷабрдидаро муайян менамоянд. Пас аз ин омӯзгор аз хонандагон дархост намуд, ки тарзи муайян намудани роҳи тормозхӯрии нақлиётро бо кӯчиш дар ҳаракати собитшито муқоиса намуда, хулоса бароранд. Хонандагон бо шавқ ин фаъолиятро иҷро намуда, аз тарафи мутахассис баҳои баланд гирифтанд. Дар ҷамъбасти дарс омӯзгор дар ҳамкорӣ бо мутахассис ба хонандагон навори кӯтоҳи видеоиро вобаста ба мавзӯи нишон дод. Ин тарзи тадрис ба хонандагон бисёр шавқовар буд ва ҳамзамон аз хонандагон истифодаи маҳоратҳои мухталифро талаб намуда, боиси рушди салоҳиятҳои гуногуни онҳо гардид. Чунин дарсҳои фаъол дар муассисаҳои номбурда аз тарафи ҳамаи омӯзгорон (бо истисно аз 3-4 нафар омӯзгори навкор) гузаронида мешаванд.

Дар рафти мушоҳидаи дарсҳо, суҳбатҳои фардиву гурӯҳӣ бо хонандагон маълум гардид, ки гузаронидани дарсҳо аз тарафи омӯзгорон бо усулҳои «Саёҳат», «Тадқиқот»,

«Даъвати мутахассис ба дарс», «Ҳамгироҳии фанҳо» ва «Чорабиниҳои беруназсинфӣ» баҳри баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ва ба талаботи замон мувофиқ намудани тадрис хуб ба роҳ монда шудааст.

Аз мушоҳидаи дарсҳо аён гардид, ки омӯзгорони муассисаҳои таълимии номбурда аз усули саёҳат мувофиқи имкон ва шароити маҳал истифода мебаранд, ки дар рӯзҳои сафар ба муассисаҳои таълимӣ низ саёҳат назаррас гардид. Дар 21 нақшаи дарсии омӯзгорони математика, биология, физика, забони тоҷикӣ ва таърихи халқи тоҷик, ки мавриди омӯзиш қарор дода шуданд, саёҳат қайд гардидааст. Масалан, Аслишоева Шакармо-омӯзгори МТМУ-и рақами 11-и ноҳияи Шугнон дар дарсҳои худ аз саёҳат истифода бурда, таассуроти хонандагонро оид ба саёҳат дар парвандаҳои худ ҷой додааст. Дар рӯзи мушоҳида муаллима хонандагонро ба Маркази рушди кӯдакии барвақт бурда, онҳо маводҳои марказро аз рӯи намуд ва сохт ҳисоб карда, нархи тахминии ин маводҳоро дар асоси нархҳои амалкунандаи бозор муайян намуданд. Теъдоди маводҳои лозими барои марказҳои дигар муайян ва пешбинӣ намуданд. Ҳатто хонандагон чанд роҳи алтернативии таъмини марказҳо бо маводҳои лозимӣ ба монанди: дастрас намудани ин маводҳо аз шаҳри Душанбе ба ноҳияи Шугнон, хариди маводҳо аз бозори шаҳри Хоруғ, тайёр кардани ин маводҳо аз тарафи соҳибкорони маҳалиро таҳлил намуда, фикрҳои ҷолибро пешниҳод намуданд. Дар ҷамъбасти дарс хонандагон масъаларо аз рӯи мушоҳидаи хеш тартиб дода, ҳал намуданд. Муаллима қорҳои онҳоро аз назар гузаронида, тавсияҳо дод ва дарсро ҷамъбаст намуд.

Инчунин, омӯзгорони муассисаҳои зикргардида дарсҳои худро дар асоси нақша ва мувофиқа бо маъмурияти муассисаҳои таълимӣ бо усули «Даъвати мутахассис ба дарс» гузаронида истодаанд. Масалан, омӯзгори фанни химияи МТМУ-и рақами 8 Қадамова Амригул дарси химияро дар синфи 9 бо даъвати мутахассиси соҳаи тиб-ҳамшираи шавқати маҳал гузаронид. Омӯзгори дарсдиҳанда иҷроиши вазифаи хонагии хонандагонро санҷида, ба баррасии мавзӯи нав гузашт. Баррасии мавзӯи нав дар ҳамкорӣ бо мутахассиси соҳаи тиб сурат гирифт. Мавзӯи нав «Аҳамияти намаки йоддор барои саломатии инсон»-ро ҳамшираи шавқат, ки ба дарс ба ҳайси мутахассис даъват шуда буд, ба тариқи баҳсу мунозира ба хонандагон ҳаллу фасл намуд. Муаллима бо истифода аз маводҳои лабораторӣ таҷрибаи истехсоли намаки йоддор ва истифодаи он дар вақти пухтани таом баррасӣ намуд. Пас хонандагон дар гурӯҳҳо мулоҳизаронӣ намуда, фикри худро ба истифодаи усули «Кластер» баён намуданд:

Дар нақшаҳои дарсии дигар омӯзгорон низ усули «Даъвати мутахассис» қайд гардидааст ва маъмурияти муассисаҳо низ тасдиқ намуданд, ки омӯзгорон аз ин усул истифода мебаранд. Дар муассисаҳои таълимӣ гӯшаи «Педагогикаи иртиботӣ» ташкил шуда, фаъолиятҳо дар амадигардонии истифодаи усулҳои фаъоли таълим идома доранд.

Стратегия ё усули дигари «Педагогикаи иртиботӣ» истифодаи усули «Тадқиқот» дар дарс мебошад. «Тадқиқот» яке аз усулҳои муҳим дар тадриси фанҳои таълимӣ маҳсуб мешавад. Ин усул дар худ хусусияти ба шахсият равонагардида дорад, ки педагогикаи муосир низ инро исбот кардааст. Моҳияти педагогии усули зикргардида дар рушди маҳорати маърифатҷӯӣ, интихоби касб, ташаккули шахсият, бартарият ва ғайра дида мешавад. Истифодаи ин усул дар тадриси фанҳои таълимӣ ба рушди ҳавасмандгардонии хонандагон, ҳамгирии фанҳои сикли табиӣ, риёзӣ ва гуманитарӣ, рушди сифати таълим, мувафакцият ва пешравии рафти омӯзиши хонандагон мусоидат мекунад. Тибқи талаботҳои педагогикаи Шӯравӣ, танҳо унвонҷӯён, аспирантон ё дар мактабҳои олии донишҷӯён метавонистанд «Тадқиқот»-ро амалӣ намоянд ва мутаассифона аксари онҳо дар ин самт ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ мегардиданд. Қайд бояд намуд, ки дар замонҳои муосир бо ҷорӣ гардидани усулҳои «Педагогикаи иртиботӣ» дар муассисаҳои таълимии интихобии ВМКБ ва ноҳияи Шамсиддини Шохин усули «Тадқиқот» низ мавриди амал қарор дода шуда, ба хонандагон имконияти ташаккули тафаккур, салоҳиятҳо ва фаъолияти мустақилонаи эҷодиро фароҳам овард.

Ин андешаҳо дар амал мушоҳидаи дарси бархе аз омӯзгорон собит намуд. Дар рафти мушоҳидаи дарсҳо ва шиносӣ бо нақшаи дарсии яксоатаи омӯзгорони МТМУ-и рақами 8, 31 ва 11 аён гардид, ки дар дарсҳои омӯзгорони ин муассисаҳо қорҳои тадқиқотӣ гузаронида шудаанд. Маводҳои тадқиқотӣ дар гӯшаи методӣ ҷой доранд. Дар рафти шиносӣ бо нақшаҳои дарсии омӯзгорон маълум гардид, ки 26 нафар омӯзгорони муассисаҳои номбурда то рӯзи сафари хизматӣ аз усули «Тадқиқот» истифода бурдаанд.

Махсусан дар нақшаҳои дарсии омӯзгороне, ки аз курсҳои такмили ихтисос дар Филилиаи «Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф» дар ВМКБ гузаштаанд, ин усул бештар дида мешавад.

Аз мушоҳида аён гардид, ки дар дарси адабиёти тоҷик дар синфи 10, омӯзгор Айдарова Зухро - муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 8-и ноҳияи Роштқалъа дар омӯзиши мавзӯи «Шарошуб» –и Сайидои Насафӣ усули «Тадқиқот» истифода карда шуд. Омӯзгор дар дарси пешт ба хонандагон супориш додааст, ки маводҳои лозимии дасрасро вобаста ба касбҳои гуногун бо худ ба синф оварда, дар рафти дарс доир ба онҳо маълумот диҳанд. Хонандагон ин супоришро иҷро намуда, маводҳои дастрасро бо худ ба дарс оварданд. Дар баррасии мавзӯи нав аввал муаллима бо истифода аз усули «Ангезиши зеҳн» фикру ақидаҳои хонандагонро ҷамъ намуда, пас мавзӯи навро дар алоқамандӣ бо андешаҳои онҳо мавриди баррасӣ қарор дод. Инчунин дар рафти дарс асари Сайидои Насафӣ «Шарошуб» ҳам қироат карда шуда, касбҳои гуногун, ки дар асар оварда шудаанд, шарҳ дода шуда, ба касбҳои ҳозиразамон муқоиса карда шуданд. Ин дарс бо роҳи гурӯҳбандӣ гузаронида шуд. Гурӯҳҳо хеле фаъолона супоришҳоро иҷро намуда, ҳар як гурӯҳ кӯшиш мекард, ки касбҳоро аниқ ва мақсаднок шарҳ диҳад ва бо замони шоир, ки касбҳоро дар асараш таҳлил намудааст, муқоиса намуда, ба саволҳои гурӯҳҳои дигар ҷавоб диҳанд. Аз рафти дарс мушоҳида гардид, ки шавқи хонандагон ба чунин дарс зиёд буда, ҳар кас саъю кӯшиш мекард, ки фикрашро пешниҳод намуда исбот кунад. Муаллима дар ин дарс ёрдамчи ва роҳнамои хонандагон буд. Дар охири дарс омӯзгор ба шогирдон супориши фардӣ дод, ки ҳар як хонанда оид ба яктогӣ лавозимот ё асбобҳои касбҳои гуногун (таърихи пайдоиш, истифода, шакл нав гирифтани, истифодаи он дар замони муосир) тадқиқот гузаронида бо «Шарошуб»-и С. Насафӣ муқоиса намоянд. Барои иҷрои ин фаъолият 8 рӯз муҳлат ба хонандагон дода шуд.

«Ҳамгироии фанҳо» стратегияи дигари «Педагогикаи иртиботӣ» мебошад, ки аз он омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ дар дарсҳои худ васеъ истифода мебаранд. Дар чунин дарс одатан ду ё се омӯзгор иштирок карда, муаллими асосӣ дарс мегузаронад ва барои мустақкам шудани мавзӯ аз омӯзгорони дигар фан истифода мебарад. Масалан, омӯзгори забон ва адабиёти тоҷики муассисаи таълимии рақами 31 Саидиброимов Далер дар рӯзи мушоҳида дар синфи 8 дарси забони тоҷикиро бо забони русӣ ва англисӣ дар мавзӯи «Исмҳои шахс ва ғайри шахс» (дар муқоиса бо забонҳои русиву англисӣ) ҳамгиро намуд. Дар дарси Саидиброимов Д. омӯзгори забони русӣ ва англисии ин муассиса иштирок доштанд. Омӯзори дарсдиҳанда мавзӯи «Исмҳои шахс ва ғайри шахс»-ро дар забони тоҷикӣ шарҳ дод ва омӯзгорони ҳамкор фарқ ва монандии ин исмҳоро аз исмҳои шахс ва ғайришахси забони русӣ ва англисӣ ба хонандагон фаҳмонда доданд. Дарс бисёр шавқовар гузашт. Омӯзгор Саидиброимов Д. дар 3 филипчарт Диаграммаи Венн кашид. Дар диаграммаи аввал хонандагон фарқи исмҳои забони тоҷикӣ, дар дуҷум фарқияти ин исмҳо аз забони русӣ ва дар диаграммаи 3-юм умумияти исмҳои ҳар 3 забонро навиштанд. Ин усул барои хуб дониستاني забони тоҷикӣ ва ҳамзамон такрори забонҳои русӣ ва англисӣ хеле мақсаднок буд. Инчунин аз тарафи хонандагон асбобҳои зиёди аёни тайёр шуданд, ки барои истифода дар дарсҳои дигар мақсаднок буданд.

Ё дар муассисаи таълимии рақами 8 Қосумшоева Заррина дарси таърихро бо фанни адабиёт дар синфи 9 ҳамгиро намуд. Ин омӯзгор мавзӯи «Вазъияти маориф дар охири Х»-ро мавриди баррасӣ қарор дода, омӯзгори забони тоҷикӣ вазъи адабиётро дар ин давра шарҳу тафсир дод. Хонандагон ба ҳар ду омӯзгор саволҳои мувофиқро пешниҳод намуда, ба саволҳо ҷавобҳои мушаххас доданд.

Дар муассисаҳои таълимии зикргардида инчунин мувофиқи нақша чорабиниҳои беруназсинфӣ гузаронида шуда, ҳуччатҳои лозимӣ (сенария, барнома, маводҳои аёни, фармоиши директори муассиса ва амсоли инҳо) дар парвандаҳои муовини директор оид ба корҳои тарбиявӣ мавҷуданд. То рӯзи мушоҳида дар муассисаҳои таълимӣ чорабиниҳо таҳти унвони «Тирамоҳи заррин», «Ватан ганҷинаи бахт аст», «Даспарварони муассисаи мо», «Чашни Меҳргон», «Ба пирӣ хизмати модар падар кун», «Мо донандагони забонҳои хориҷӣ мебошем», «Мо насли озод», «Рӯдакиҳои», «Шоҳномаҳои», «Носирҳои», «Ҳаттотони мохир» ва амсоли инҳо гузаронида шуда, ҳамаи ҳуччатҳои лозимӣ дар дасти роҳбарони синфҳо мавҷуданд.

Хулоса метавон кард, ки мушоҳида ва таҳлили дарсҳои омӯзгорони муассисаҳои таълимии рақами 8, 31-и ноҳияи Роштқалъа ва 11-и ноҳияи Шугнони ВМКБ исбот намуд,

ки дар фаъолияти кории ин омӯзгорон бо истифода аз «Педагогикаи иртиботӣ» натиҷаҳои зерин ба даст омадаанд:

- Дониши хонандагон аз ҳамаи фанҳои таълимӣ ба талабот ҷавобгӯ мебошад.
- Усулҳои зикргардида дар рушди тафаккури хонандагон пурра мусоидат мекунад.
- Муस्ताқиломӯзӣ ва эҷодкории хонандагон раванқ ёфтааст.
- Пешрафт ва сифати таълими фанҳо зина ба зина боло рафта истодааст.
- Маҳорати касбии омӯзгорон раванқ ёфтааст.
- Шавку ҳаваси хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ нисбат ба таълим афзудааст.
- Касбинтиҳобкунии хонандагон дар асоси шавку рағбати онҳо ба роҳ монда шудааст.
- Муассисаҳои таълимӣ ҳамрадиф аз таҷрибаи муассисаҳои таълимӣ истифода мебаранд.

Мақола бо тавсифи аҳамияти табодули таҷриба дар пешрафти таълиму тарбият оғоз ёфт ва дар ҷамъбасти қайд кардан зарур аст, ки ҳақиқатан истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар муассисаҳои таълимӣ филиали донишқада дар ВМКБ дар мисоли «Педагогикаи иртиботӣ» мақсаднок ба роҳ монда шудааст ва он пурра дар баланд бардоштани сифати таълиму тарбия мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз пешниҳод менамоем:

- муассисаҳои ҳамрадифро лозим аст, ки таҷрибаи ин муассисаҳо дар фаъолияти кории ҳеш мавриди истифода қарор диҳанд;
- ҷамъомадҳои иттиҳодияи методӣ раванқ дода шуда, мавзӯи ҷавқ-уз-зикр марҳила ба марҳила раванқ дода шавад;
- ташкили табодули таҷриба байни омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ шаҳру ноҳияҳо мақсаднок аст. Табодули таҷрибаро аз доираи муассиса, маҳал, ноҳия, шаҳр ва вилоят берун баровардан лозим аст;
- ташкили табодули таҷрибаи фосилавӣ байни омӯзгорон аз тариқи шабакаҳои интернетӣ ва видеодискҳо.
- ташкили табодули таҷриба байни хонандагони муассисаҳои таълимӣ филиал ва муассисаҳои таълимӣ ҳамрадиф.

АДАБИЁТ

1. Абӯали ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷилди 1. - Душанбе, Ирфон, 1980. - 477 с.
2. Абӯали ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷилди 2. – Душанбе, Ирфон, 1980. - 560 с.
3. Алоқаманд намудани таълим бо ҳаёт омили рушди маорифи миллӣ- (монография). Мухаррири масъул Саидиброимов Ш.О. Филиали “Донишқадаи ҷумҳуриявӣ тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” дар ВМКБ. - Душанбе, 2020. - 240 с.
4. Амир, Ҷ., Холов, М. Нақши ориёӣҳо дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ (хулосаи мақола ва гузоришҳои конференсия). – Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2006. - 134 с.
5. Артүхова, И. С. Ценности и воспитание// Педагогика, 1999, №4.
6. Атахонов, Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим). - Душанбе, 2005. - 224 с.
7. Афзалов, Х., Раҳимов, Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. - Душанбе, Маърифат, 1994. - 192 с.
8. Виноградова, Н. Д. Привычка – основа нравственного воспитания// Педагогика, 1997, №5.
9. Григорович, Л.А. Педагогика и психология. - М., 2004г. - 237 с.
10. Дар пайроҳаи таълим (мақолаҳои илмӣ-методӣ). ФДҚТИБКСМ дар ВМКБ. Мухаррири масъул Саидиброимов Ш. О. - Хоруғ, 2020. - 238 с.
11. Йулдошбой Юнусов. Педагогика. – Душанбе, 2005. - 320 с.
12. Лутфуллоев, М. Дарс Душанбе, Маориф, 1995. - 191 с.
13. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир. – Душанбе, 2001. - 331 с.
14. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. - Душанбе, 1997. 300 с.

15. Ниёзов, С., Назариев, Р. Носири Хусрав: Дирӯз, имрӯз ва фардо. - Хучанд: Ношир, 2005. - 682 с.
16. Осори Рӯдакӣ. Дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. - Сатлинобод, 1958. - 541 с.
17. Педагогика школы/ Под ред. Г.И.Шукиной. - М.: Просвещение, 1998.
18. Рожков, М.И. Байбородова, Л.В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 400 с.
19. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, ш. Душанбе, 17-уми августи соли 2020.
20. Формирование личности: проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника/ Под ред. Г. Н. Филонова. - М.: 2004. - 267 с.
21. Ҷ. Булбулов: Такмили ихтисос, воқеият, махсусият ва андешаҳо. - Душанбе, 2013. - 270 с.

ПОТРЕБНОСТЬ В ПРАКТИЧЕСКОМ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА

МУХТОРОВА Истода – соискателъ Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126; **E.mail:** m.istoda@gmail.com, **тел.:** + (992) 92 881 90 30

КАРИМЗОДА Мирзо Бадал – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **тел.:** + (992) 900 85 35 35

В статье рассматриваются вопросы повышения мотивации таджикских студентов-медиков к изучению русского языка, в частности медико-биологических дисциплин, поиск методов, приемов и технологий, повышающих эффективность учебного процесса, поддержка активного речевого общения в ходе аудиторных занятий.

Автор утверждает, что решение этой проблемы требует использования новых технологий обучения и использование интерактивных технологий в обучении таджикских студентов-медиков русскому языку представляет собой новый методологический подход к организации учебного процесса, также констатирует, что данный подход, направленный на формирование у студентов и преподавателей личностного отношения к образовательному процессу, исходит из механизмов диалога, рефлексивности и сотрудничества, обеспечивающих вовлеченность субъектов образования в процесс обучения и их личную ответственность за его результаты.

По мнению автора статьи, анализ отличительных особенностей интерактивных технологий обучения русскому языку как иностранному демонстрирует их соответствие современным требованиям обучения, подтверждает эффективность их использования в современных условиях обучения.

Ключевые слова: студенты, колледж, русский язык, медико-биологические дисциплины, профессия, технология, интерактив, преподаватели, образование.

ТАЛАБОТ БА ДОНИШЧЌЌНИ КОЛЛЕҶҶОИ ТИББЌИ ЧИҶАТИ ОМУЌИШИ АМАЛИИ ЗАБОНИ РУСИ

МУХТОРОВА Истода – унвончӯйи Паҷсуҳишигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, **E.mail:** m.istoda@gmail.com, **тел.:** + (992) 92 881 90 30

КАРИМЗОДА Мирзо Бадал – доктори илмҳои педагогӣ, сарқотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **тел.:** + (992) 900 85 35 35

Дар мақола масъалаҳои баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯёни коллеҷҳои тиббии ҷумҳурӣ ба омӯзиши забони русӣ, баҳусус фанҳои биотиббӣ, ҷустуҷӯи роҳи усулҳо ва технологияҳо, ки самаранокии раванди таълимро афзун мекунад, дастгирии муоширати фаъоли шифохӣ дар раванди машғулиятҳо баррасӣ шудаанд.

Муаллиф бар ин назар аст, ки ҳалли ин масъала истифодаи технологияҳои нави таълим ва технологияҳои интерактивиро дар таълими забони русӣ ба донишҷӯёни коллеҷҳои тиббиро тақозо намуда, як равиши нави методологӣ дар ташкили раванди таълим маҳсуб меёбад, инчунин изҳор медорад, ки ин равиш дар ташаккули муносибати шахсии донишҷӯён ва омӯзгорон ба раванди таълим, механизмҳои муколама, рефлексивӣ ва ҳамкорӣ, масъулияти шахсии онҳоро барои натиҷаҳои он таъмин мекунад.

Ба андеша муаллифи мақола, таҳлили хусусиятҳои фарқкунандаи технологияҳои интерактивии таълими забони русӣ ҳамчун забони хоричӣ мутобикати онҳоро ба талаботи муосири таълим нишон дода, самаранокии истифодаи онҳоро дар шароити муосири таълим тасдиқ мекунад.

Вожаҳои асосӣ: донишҷӯён, коллеҷ, забони русӣ, фанҳои биотиббӣ, машғулият, технология, интерактивӣ, омӯзгорон, таълим.

THE NEED FOR THE PRACTICAL STUDY OF THE RUSSIAN LANGUAGE BY MEDICAL COLLEGE STUDENTS

MUKHTOROVA Istoda – applicant for the Institute for the Development of Education. A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 126. **E.mail:** m.istoda@gmail.com, **Phone:** + (992) 92 881 90 30

KARIMZODA Mirzo Badal - Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **Phone:** + (992) 900 85 35 35

The article discusses the issues of increasing the motivation of Tajik medical students to study the Russian language, in particular biomedical disciplines, the search for methods, techniques and technologies that increase the effectiveness of the educational process, support for active verbal communication during classroom classes.

The author argues that the solution to this problem requires the use of new teaching technologies and the use of interactive technologies in teaching Tajik medical students the Russian language is a new methodological approach to the organization of the educational process, also states that this approach, aimed at forming a personal attitude among students and teachers to the educational process, proceeds from the mechanisms of dialogue, reflexivity and cooperation, which ensure the involvement of the subjects of education in the learning process and their personal responsibility for its results.

According to the author of the article, the analysis of the distinctive features of interactive technologies for teaching Russian as a foreign language demonstrates their compliance with modern learning requirements, confirms the effectiveness of their use in modern learning conditions.

Key words: students, college, Russian language, biomedical disciplines, profession, technology, interactive, teachers, education.

Развитие качественной медицины является одним из приоритетных направлений в политике Республики Таджикистан. Для этого необходимо наладить качественное обучение студентов-медиков. Развитие медицины в Таджикистане, происходит в тесном партнерстве с Российской Федерацией, которая оказывает помощь в обучении студентов-медиков и позволяет им повышать уровень своей квалификации, пользуясь Российскими инновациями в области медицины. Очевидно, что значительное место в системе образования укрепляет позиции любого языка в современном мире. Перспектива

партнерского сотрудничества с Россией, где русский язык является государственным, создает потребность в практическом изучении русского языка студентами медицинского колледжа. Этим же объясняется необходимость существования современного экспорта и импорта образовательных услуг в рамках подготовки отечественных специалистов в области медицины.

В настоящее время преподавание русского языка как иностранного активно развивается как актуальное и перспективное направление. Интерес к изучению русского языка постоянно растет во всем мире. С каждым годом все больше иностранцев, проживающих в России и за рубежом, интересуются русским языком, желают его выучить и стать компетентными русскоязычными профессионалами.

Постижение основ русского языка – обязательное условие учебно-профессиональной деятельности. Актуальной задачей является повышение мотивации таджикских студентов-медиков к изучению русского языка, в частности медико-биологических дисциплин, поиск методов, приемов и технологий, повышающих эффективность учебного процесса, поддержка активного речевого общения в ходе аудиторных занятий. Решение этой проблемы требует использования новых технологий обучения.

Использование интерактивных технологий в обучении таджикских студентов-медиков русскому языку представляет собой новый методологический подход к организации учебного процесса. Сообщается, что данный подход, направленный на формирование у студентов и преподавателей личностного отношения к образовательному процессу, исходит из механизмов диалога, рефлексивности и сотрудничества, обеспечивающих вовлеченность субъектов образования в процесс обучения и их личную ответственность за его результаты.

Анализ отличительных особенностей интерактивных технологий обучения русскому языку как иностранному демонстрирует их соответствие современным требованиям обучения, подтверждает эффективность их использования в современных условиях обучения. Проще говоря, студенты могут легче понять и запомнить пройденный ими материал благодаря активному участию в учебном процессе. Исходя из этого, сегодня основные методические инновации связаны с интерактивными технологиями обучения.

Вопросы обучения общению в учебно-профессиональной сфере, т.е. подготовка к медицинской практике, изучаются в работах отечественных и зарубежных учёных и исследователей, в том числе русских учёных В.В. Белого, С.Г. Борзенко, Л.И. Васецкой, А.В. Коробковой, О.Л. Королевой, С.В. Маталовой. Исследованы проблемы обучения студентов актуальным жанрам профессионального медицинского дискурса: тематической беседе - Колесова, профессиональному полилогу - Бутенко. В диссертациях Л.А. Гаспарян и Д.А. Журкина разрабатывается проблематика формирования умений устного профессионального (медицинского) общения. Кандидатское исследование Е.Н. Озеровой посвящено мониторингу качества профессионально-коммуникативной подготовки студентов-медиков.

В этом контексте цель и задача медицинских образовательных учреждений должны быть ориентированы на разработку педагогических условий формирования компетентности профессионального самосовершенствования студентов медицинского колледжа на занятиях по русскому языку, как основы их профессиональной успешности. Эти цели обуславливают необходимость решения следующих задач:

- определение непрерывности профессионально-коммуникативного обучения таджикских медиков русскому языку как новый социальный заказ;
- исследование профессионально-коммуникативной подготовки таджикских медиков в контексте глобализации и интеграции мировой академической среды;
- определение содержания педагогических условий профессионально-коммуникативной подготовки таджикских медиков в контексте развития методики преподавания русского языка как иностранного;
- разработка технологий, стратегия и средства профессионально ориентированного обучения русскому языку;

- разработка контрольно-оценочного компонента педагогической диагностики профессионально-коммуникативного развития таджикских медиков при обучении русскому языку.

В нынешних условиях образование становится более кооперативным, то есть командным. Это происходит потому, что в этом процессе стали больше использовать такие современные технологии, как кейсы, решение проектных задач, работа в малых группах и др. Кроме того, кооперативность стала присуща и деятельности самих образовательных организаций [5, С. 26-29].

Всё выше изложенное подводит нас к выводу о том, что компетенции современных специалистов-медиков, должны формироваться не только в высших учебных заведениях, но и в колледжах, образовательных центрах повышения квалификации.

Абитуриент, выбравший для обучения таджикский медицинский колледж, ориентируется, прежде всего, на высокий рейтинг и доступность учебного заведения. Обучение в данном учреждении образования требует качественного владения национальным языком, как важным средством академической, профессиональной коммуникации. Дополнительно, для успешного освоения профессии и профессионального роста, студентам необходимо знать русский язык на достаточно высоком уровне.

Процессы интеграции, происходящие в мировой образовательной среде, позволяют получать доступ к национальным системам подготовки специалистов практически любой специальности и уровня, в том числе есть возможность воспользоваться педагогическими, лингвометодическими источниками информации. К положительным моментам можно отнести использование для повышения образования и подготовки таджикских специалистов современных технологии, практики, экспортируемых и пропагандируемых российской методической школой [3, С. 88-91].

Стоит отметить, что таджикские преподаватели, методисты стали более широко, и главное, свободно, использовать в своей работе зарубежные методические разработки, в первую очередь, российские. Такой подход серьёзно обогащает национальную систему образования. Вместе с этим он требует принятия продуманных решений, когда в национальную систему образования внедряются иностранные новации. Не во всех случаях новые педагогические идеи, имеющие большой потенциал, согласуются с местными академическими традициями, национальным языком.

В колледжах Таджикистана медицинского направления сформировалась уникальная школа, способствующая языковой подготовки будущих специалистов. Российская методическая школа сегодня продвигает инновационные концептуальные идеи и решения, отличающиеся своей эффективностью от зарубежных аналогов. Поэтому одной из главных задач педагогического сообщества Республики Таджикистан является сохранение, развитие профессионально-коммуникативной подготовки специалистов-медиков в рамках национальной системы.

Мы проанализировали работы многих авторов, рассматривающих изучаемую проблему, и сделали вывод о том, что их методические решения необходимо использовать, как основу лингвообразовательных систем. Подобные методики особенно важны при подготовке специалистов-медиков Таджикистана для совершенствования их профессионально-коммуникативных навыков [2, С. 253-256].

Сегодня педагогическая наука смогла определить главные признаки и принципы непрерывного образования. В настоящее время основной задачей научно-теоретической подготовки студентов является создание эффективных профильных систем, реализуемых в области непрерывного образования, разработка их системной организации в зависимости от направления специализации, а так же поиск новых форм, средств реализации целей и задач непрерывного образования [1, С. 33-36.].

Как известно, под термином «непрерывное медицинское образование (НМО) подразумевается образование, которое специалист получает в течение всей своей практической деятельности. В настоящее время Всемирная федерация медицинского образования (ВФМО) предложила заменить формулировку «непрерывное профессиональное образование» медицинских работников, на «непрерывное профессиональное развитие». Это сделано для того, чтобы указать на то, что целью системы медицинского образования является повышение профессионального уровня медиков и их личностного развития.

На протяжении всей профессиональной жизни медицинские работники должны совершенствовать своё профессиональное мастерство. Это утверждение основано на следующих причинах [4, С. 48]:

- необходимость переработки огромного объёма специальной информации, увеличения скорости её обновления;

- регулярное внедрение в практику новых медицинских технологий. Например, дистанционного лечения, консультирования и т.п. Для этого в целях обеспечения безопасности пациента, успешного проведения различных медицинских манипуляций, медик должен иметь достаточный уровень знаний и умений;

- повышение качества оказания медицинской помощи населению, которое для здравоохранения Республики Таджикистан выражается в «количественном значении».

В современном мире профессиональные границы взаимодействия специалистов значительно расширяются. Формируются и развиваются межнациональные связи между медиками разных стран, становится нормой комплектование международных медицинских коллективов.

Таким образом, необходимо отметить, что современный момент требует от профессионального медицинского образования новые подходы к изучению и обучению русскому языку всех категорий будущих специалистов, от абитуриентов, до выпускников таджикских медицинских колледжей. Вопрос сейчас стоит в другом. Готова ли медицинские колледжи Таджикистана обеспечить качественное выполнение этого социального заказа? Так как, культурная и образовательная среда современной профессиональной образовательного учреждения представляет собой сложное, поэтапное образование, влияющее на формирование специалиста-медика, как личности. Она состоит из духовных, материальных ценностей и условий, которые взаимосвязаны между собой и постоянно развиваются.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джамирова, Л. И. Употребление выражения категории возраста на уроках русского языка с таджикским языком обучения / Л. И. Джамирова // *Человекознание: Сборник статей XVI Международной научной конференции*, Кемерово, 20 ноября 2017 года. – Кемерово: Издательский дом "Плутон", 2017. – С. 33-36.

2. Захидова, Л. С. Лингвистические особенности формирования профессионального тезауруса при обучении русскому языку студентов-медиков подготовительного факультета / Л. С. Захидова // *Человек и язык в коммуникативном пространстве: сборник научных статей*. – 2018. – Т. 9. – № 9. – С. 253-256.

3. Мирзоева, В. М. Методические формы и приемы обучения иностранных студентов-медиков русскому языку / В. М. Мирзоева, Е. Д. Аксенова, Е. З. Мирзоева // *Наука России: цели и задачи: Сборник научных трудов по материалам XXIV международной научной конференции*, Екатеринбург, 10 декабря 2020 года. – Екатеринбург: НИЦ «Л-Журнал», 2020. – С. 88-91.

4. Рекаева, К. В. Отражение лингвокультурологического подхода в пособиях по обучению студентов-медиков русскому языку как иностранному / К. В. Рекаева // *Мир науки*. – 2018. – Т. 6. – № 3. – С. 48.

5. Саидов, З. З. Аутентичные тексты современных русских писателей как стимул речевой деятельности при изучении русского языка в таджикской школе / З. З. Саидов, С. А. Дерябина // *Международный аспирантский вестник. Русский язык за рубежом*. – 2021. – № 3. – С. 26-29.

ТДУ 809.155.0

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ТАБИӢ ВА ФАРҲАНГӢ БА РАВАНДИ ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛОТИ ТОПОНИМҲОИ НОҲИЯИ ДЕВАШТИЧ

НОСИРОВ Миршароб Сангинович – сардори шуъбаи таҳсилоти хизматчиёни давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33, E-mail: mirsharob@inbox.ru, тел.: + (992) 935 99 60 92

Дар мақола муаллиф қайд менамояд, ки инсоният дар чодаи муайян намудани муносибати худ ба муҳити табиӣ атроф, ҳаводису воқеаҳои табииву ҷвмъиятӣ, дарки ҳолатҳои дар тӯли сол, ё моҳу рӯз ба вучудоянда, раванди дуру дарозу басо мураккаби маърифатомӯзиро сипарӣ намудааст ва ин чараён, беш аз ҳама тавассути забон имконпазир гаштааст. Бо баёни дигар, ханӯз дар давраҳои аввали тараққиёти инсоният зарурати номгузори ашё, ҳаводиси табииву ҷамъиятӣ, аз ҷумла, объектҳои ҷуғрофӣ, аз қабилӣ кӯҳу рӯдхона, кӯлу сахро ва водиву маҳал ба вучуд омадааст. Бинбар ин, номвожаҳоро метавон ҳамчун қабати қадимтарини таркиби луғавии забон, саҳифаи тахрирнашудаи таърих, далели бевоситаву раднопазири пурасрори гузаштаи басо дури миллат шуморид.

Инчунин, муаллифи мақола зикр кардааст, ки номвожаҳо дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ пайдо шуда, вобаста ба пешрафти ҷомеа, тағйир ёфтани муҳити таърихиву фарҳангӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ, муносибати аъзоёни ҷомеа, муҳоҷирати гурӯҳии сокинон аз як маҳал ба маҳали дигар, муносибати гурӯҳҳои мухталифи этникӣ, тадричан ташаккул ёфтаанд ва бо мурури замон, шаклан ва мазмунан, тағйир меёбанд ва гоҳҳо таҳти таъсири муҳит ва ҳаводиси таърихӣ ба таври муқоисанашаванда дигаргун гардида, ҳатто бо вожаҳои бегона иваз шудаанд.

Вожаҳои асосӣ: атроф, забон, ашё, объектҳои ҷуғрофӣ, рӯдхона, кӯлу сахро, маҳал, номвожаҳо, таркиби луғавии забон, таърих, ҷомеа, фарҳанг, этникӣ, вожа.

ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ФАКТОРОВ НА ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ И ЭВОЛЮЦИИ ТОПОНИМОВ ДЕВАШТИЧСКОГО РАЙОНА

НОСИРОВ Миршароб Сангинович – начальник отдела образования государственных служащих Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, E-mail: mirsharob@inbox.ru, тел.: + (992) 935 99 60 92

В статье автор отметил, что человечество прошло долгий и сложный процесс обучения, чтобы определить свое отношение к природной среде, природным и социальным явлениям, понять ситуации, возникающие в течение года, месяцев и дней, и этот процесс более чем возможен благодаря языку. Иными словами, уже на ранних этапах развития человечества возникла потребность в наименовании предметов, природных и общественных явлений, в том числе географических объектов, таких как горы и реки, озера и поля, долины и местности. Поэтому имена существительные можно считать древнейшим пластом лексики языка, неотредактированной страницей истории, прямым и неопровержимым доказательством загадочного прошлого народа.

Также автор статьи упомянул, что имена существительные появлялись на разных исторических этапах в зависимости от прогресса общества, изменений исторической, культурной, экономической и социальной среды, взаимоотношений членов общества, группового переселения жителей из одного места в другое. Другое, отношения разных этносов, постепенно формировались и изменялись во времени, по форме и содержанию, а иногда под влиянием среды и исторических событий, менялись несравнимым образом и даже заменялись иностранными словами.

Ключевые слова: среда, язык, объект, географические объекты, река, озеро и поле, местность, имена существительные, лексический состав языка, история, общество, культура, этнос, лексика.

INFLUENCE OF NATURAL AND CULTURAL FACTORS ON THE PROCESS OF FORMATION AND EVOLUTION OF TOPONYMS OF THE DEVASHTICH DISTRICT

NOSIROV Mirsharob Sanginovich – head of the department of education of civil servants Academy under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sayid Nosir, str. 33, **E-mail:** mirsharob@inbox.ru, **Phone:** + (992) 935 99 60 92

In the article, the author noted that humanity has gone through a long and complex learning process in order to determine its attitude to the natural environment, natural and social phenomena, to understand the situations that arise during the year, months and days, and this process is more than possible thanks to the language. In other words, already in the early stages of human development, there was a need to name objects, natural and social phenomena, including geographical objects such as mountains and rivers, lakes and fields, valleys and areas. Therefore, nouns can be considered the oldest layer of the vocabulary of the language, an unedited page of history, direct and irrefutable proof of the mysterious past of the people.

The author of the article also mentioned that nouns appeared at different historical stages depending on the progress of society, changes in the historical, cultural, economic and social environment, relationships between members of society, group migration of residents from one place to another. The other, the relations of different ethnic groups, gradually formed and changed over time, in form and content, and sometimes under the influence of the environment and historical events, changed in an incomparable way and were even replaced by foreign words.

Key words: environment, language, object, geographical objects, river, lake and field, locality, nouns, lexical composition of the language, history, society, culture, ethnicity, vocabulary.

Дар сарзамини Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Суғди бостон аз давраҳои хеле қадим қавму қабилҳои ориёитабор ба таври дастаҷамъона сукунат ихтиёр карда буданд. Дар ин бобат ҳафриёти бостоншиносии дар ҳудуди минтақа гузаронидашуда, ки бошишгоҳҳои одамони қадимро кашф кардаанд, гувоҳӣ медиҳанд. Оид ба таърихи Суғд, аз ҷумла, Истаравшан (Уструшан)-и бостон олимони варзидаи хориҷиву ватанӣ таҳқиқоти зиёде бурдаанд, ки қаблан зикр намудем.

Мусаллам аст, ки инсоният дар ҷодаи муайян намудани муносибати худ ба муҳити табиӣ атрофи хеш, ҳаводису воқеаҳои табиӣ вуҷудмӯйӣ, дарки ҳолатҳои дар тӯли сол, ё моҳу рӯз ба вуҷудоянда, раванди дуру дарозу басо мураккаби маърифатомӯзиро сипарӣ намудааст ва ин ҷараён, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама тавассути забон имконпазир гаштааст. Бо баёни дигар, ҳанӯз дар давраҳои аввали тараққиёти инсоният зарурати номгузориҳои ашӯ, ҳаводиси табиӣ вуҷудмӯйӣ, аз ҷумла, объектҳои ҷуғрофӣ, аз қабилҳои кӯҳу рӯдхона, кӯлу саҳро ва водиву маҳал ба вуҷуд омадааст. Бинбар ин, номвожаҳоро метавон ҳамчун қабати қадимтарин таркиби луғавии забон, саҳифаи таҳрирнашудаи таърих, далели бевоситаву раднопазири пурасрори гузаштаи басо дури миллат шуморид. Зиёда аз ин, номвожаҳо далели раднопазири пайдоиш, инкишофу таҳаввулоти забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд.

Суғдиён ба қавмҳои гурӯҳи шарқиронӣ мансуб буда, яке аз қадимтарин халқиятҳои маскунӣ Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мераванд ва мувофиқи маълумоти маъхазҳои таърихӣ ва илмӣ дар миёнаи ҳазорсолаи I то солшумории мо дар ин сарзамин сукунат ихтиёр кардаанд.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои ҳагтӣ ва ҳулосаи муҳаққиқон Суғд дар қабилҳои шоҳаншоҳи ҳахоманишӣ Дориюши бузург ҳамчун музофоти осиймиёнагӣ зикр шудааст, ки ба ин нукта Ҳеродот ҳам ишора намудааст [8].

Инчунин, дар сарчашмаҳои ҳагтӣ бостон, аз ҷумла, Авасто ва маълумоти таърихнигорони Юнони қадим, ки лашкаркашиҳои Искандари Мақдунро тасвир намудаанд, дар бораи Суғду суғдиён маълумоти фаровон мавҷуданд.

Мувофиқи маълумоти таърихнигорони юнонӣ дар замони истилои Искандар тамоми сарзамини байни Амударё ва Сирдарё, яъне Варорудро Суғд меномиданд [3]. Аммо пас аз истилои араб танҳо қисми шарқии водии Зарафшонро Суғд номида мешуд [2].

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ суғдиён, ки дар воҳаҳои Бухоро, Самарқанд, як қисми водии Фарғона, аз ҷумла Уструшани бостон зиндагӣ мекарданд, аз қадимулайём ба боғдориву зироаткорӣ, хунармандӣ, махсусан тоҷирӣ шуғл варзида, бо мамолики дуру наздик муносибатҳои тичоратиро барқарор намуда, дар ташаккул ва ривочу равнақи фарҳанги дигар халқу миллатҳо таъсири назаррас расонидаанд.

Мувофиқи маълумоти муътамади сарчашмаҳои таърихӣ бошандагони шаҳрҳои калони Суғди бостон, аз ҷумла, Самарқанд, Бухоро, Кеш, Панҷикент, Чоч, Уструшан, Ғазза, Марсманда ва тамоми маҳалҳои аҳолинишини болооби Зарафшон ва доманақӯҳи қаторкӯҳҳои Туркистон (Куромос) суғдиҳо буда, забони суғдӣ на танҳо дар қаламрави Суғд роиҷ будааст, балки ҳамчун забони муоширот байни қавмҳои гуногуи ҳамсоҷишварҳои Суғд васеъ истифода мешудааст. Ҳатто забони суғдӣ ҳамчун забони муошират на танҳо байни тоҷирону дипломатҳо, балки миёни мардуми бумии Туркистони Шарқӣ мустаъмал будааст [7].

Дар сарчашмаҳои боэътимоди хаттӣ номи бисёр мавзёҳои ҷуғрофӣ, аз ҷумла, дараву кӯҳу номи шаҳру деҳоти атрофи Самарқанд, водии Зарафшон, худуди Уструшани бостон зикр шудаанд, ки баромадашон суғдист. Номвожаҳои Суғд, Самарқанд, Нимик ё Нимич (номи қадимаи дарёи Зарафшон), Афшина ё Афшана, Хушувағн, Арбинчан, Бағдиза, Фарундиза, Аспандиза, Сибискат, Бунчикат, Сабат, Зомин, Бурнамад, Харакана, Марсманда, (Басманда,) Минк (Метк), Ғазантарак, Суйдак (Угук), Хишеват (дар ноҳияи Деваштич) далели гуфтаҳои боло шуда метавонанд.

Мувофиқи маълумотҳои сарчашмаҳои таърихиву хулосаҳои муҳаққиқон бисёр номвожаҳои тоҷикӣ дар тамоми худуди Осиёи Миёна, Ҳинду Қафқоз, Эрону Халиҷи Форс ва берун аз он мушоҳида шуда, аз шаҳрсозиву бунёдкорӣ ва тамаддуни қадимаи миллати тоҷик ва забони он гувоҳӣ медиҳанд [8].

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои боэътимоди таърихӣ ва хулосаҳои пажӯҳишгарони хоричиву ватанӣ суғдиён ба кишоварзӣ, чорводорӣ ва махсусан тичорат шуғл варзида, дар инкишофи таъриху тамаддуни минтақа саҳми муносиб гузошта, боиси густариши забону фарҳанги мо гардида будаанд.

Аллома Бобочон Ғафуров оид ба ҳамин масъала мегӯяд: «Дар замонҳои қадим маҳалли паҳншавии забонҳо ва тоифаҳои эронӣ назар ба асрҳои миёна ва давраи нав хеле васеътар буд. Вай сарзамини паҳновареро аз Аврупои Ҷануби Шарқӣ то Туркистони Шарқӣ ва аз назди Урал то ҷануби Эрон фаро мегирифт» [8, с.50].

Ин андешаи аллома Б.Ғ. Ғафуров дар таҳқиқоти дигар олимони варзида, монанди Давыдов А.С., [9], Қариб Бадруззамон [10], Хромов А.Л.[13], Хромов А.Л.[12], Негматов Н.Н.[11], ки ба пажӯҳиши таърих, ташаккул ва густариши забони тоҷикӣ, вижагиҳои таъсири тамаддуни тоҷик ба дигар гурӯҳҳои этникӣ машғул гардидаву осори арзишманде таълиф намудаанд, низ бо далелҳои раднопазир исбот карда шудааст.

Мувофиқи андешаҳои олимони зикршуда Туркистони Шарқӣ, ки онро Бухорои Хурд ҳам меномиданд, марказ-гахвораи тамаддуни мардуми ориёинаҷод буда, худуди этникии халқи тоҷик мебошад.

Роҳи бузурги абрешим, ки дар давраи қадим ва асрҳои миёна Чинро бо кишварҳои Осиёи Миёна ва Осиёи Наздик мепайваст, дар ривочу равнақи савдо, таъсири мутақобилаи тамаддуни халқу миллатҳо нақши басо муҳим бозидааст. Суғдиён дар тичорат аз тариқи шохроҳи мазкур нақши асосиро дар дасти худ гирифта буданд [8].

Мувофиқи маълумоти боэътимоди сарчашмаҳо ва хулосаи муҳаққиқон тоҷирони суғдӣ ҳанӯз дар қарни III пеш аз мелод Роҳи бузурги абрешимро соҳибӣ карда, то Чин расида буданд. Суғдиён дар хошияи шохроҳи мазкур корвонсарой, рабату деҳаҳо ва шаҳракҳои зиёде бунёд карда буданд, шумораи онҳо ҳазорон нафарро ташкил медод. Чунончи, аввали асри IV мелодӣ танҳо дар шаҳри Дунхуан беш аз 1000 нафар суғдиён зиндагӣ мекарданд. Ҳатто забони суғдӣ ҳамчун забони муошират на танҳо дар миёни тоҷирону дипломатҳо, балки дигар халқҳо низ истифода мешудааст [14].

Чунин бунёдкорихо ва нуфузи суғдиён дар ин сарзаминҳо, бешубҳа, боиси ба миён омадани силсилаи номвожаҳо ба забони суғдӣ гардид. Баъди истилои муғул ва ваҳшиёнат, фарҳангсӯзӣ ва қатлу ғорат, ба харобазор табдил ёфтани шаҳру деҳоти ободон дар Осиёи Миёна халқи тамаддунсози тоҷикро ба гӯшаву канорҳои дурдасти Осиёи Марказӣ парешон намуд. Мувофиқи маълумотҳо ҳатто соли 1248 на чандон дуртар

аз Урумчӣ шаҳре бо номи Самарқанд ва деҳқадае ба ҳамин ном дар вилояти Кошғар аз ҳисоби ҳамватанони муҳочиршудаи тоҷик бунёд гардида буданд [14,81].

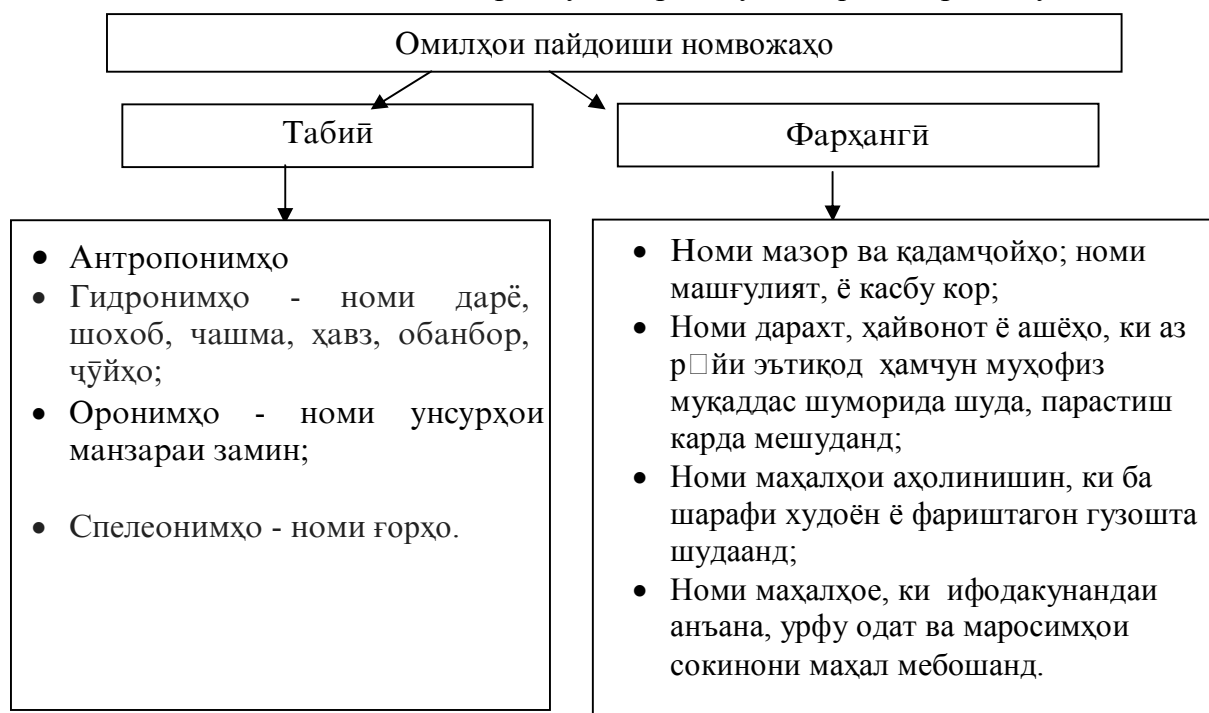
Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои фаровони таърихӣ ва мадракҳои бостоншиносӣ ҳанӯз дар аҳди биринҷӣ дар худуди Туркистони Шарқӣ қабилаҳои ориёӣ сақоию хутанӣ мезистанд. Оид ба вусъати худуди паҳншавии қабилаҳои эронизабон муаррих Ҳ.Шарифов қайд мекунад: «То аввали қарни II пеш аз мелод мардуми эронизабон аҳолии асосии Муғулистони Ғарбӣ ва Марказиро низ ташкил медоданд. Аҷдоди худи туркону муғулони ҳозира он дам дар атрофи кӯли Байкал, Муғулистони Дохилӣ ва Манҷурияи Шимолӣ мезистанд» [14,11].

Дар номвожаҳои чуғрофии ҳавзаи Шинҷони Ҷумҳурии Мардумии Чин як силсила номвожаҳои чуғрофии ватани аҷдодии суғдиён – водии Зарафшон, аз қабили Самарқанд, Ёрканд, Харашкат, Чинанкат, Зарафшон (номи дарё), Кошғар (Кӯҳи Яшм), Артуҷ, Артуҷи Кошғар, Кичик Артуҷ ва ғ. ба мушоҳида расид, ки ҳар яке аз таърихи хеле дури ниёғони мо дарак медиҳад [14].

Номвожаҳо дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ пайдо шуда, вобаста ба пешрафти ҷомеа, тағйир ёфтани муҳити таърихиву фарҳангӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ, муносибати аъзоёни ҷомеа, муҳочирати гурӯҳии сокинон аз як маҳал ба маҳали дигар, муносибати гурӯҳҳои мухталифи этникӣ, тадричан ташаккул ёфтаанд ва бо мурури замон, шаклан ва мазмунан, тағйир меёбанд ва гоҳо таҳти таъсири муҳит ва ҳаводиси таърихӣ ба таври муқоисанашаванда дигаргун гардида, ҳатто бо вожаҳои бегона иваз шудаанд.

Дар зинаҳои аввали тараққиёти инсоният зарурати номгузории объектҳои муҳити атроф ба вучуд омад, ки ин ҳол аз дараҷаи раванди маърифати инсонӣ қадим вобастгии қавӣ дошт. Бинобар он, номвожаҳоро метавон ёдгории таърихӣ, табиӣ ва фарҳангии ҳамон давра замон номид. Аз ин рӯ, гуфтан метавон: ҳар як номвожа омили пайдоиши худро дорад, ки он метавонад чанбаи табиӣ ё фарҳангӣ дошта бошад.

Омилҳои пайдоиши номвожаҳоро, мухтасаран, чунин ифода кардан мумкин аст:

Номвожаҳое, ки таҳти таъсири омилҳои зикршуда дар замонҳои қадим пайдо шудаанд ва имрӯз ҳам побарҷоанд, дар сар то сари мавзӯҳои суғдшиносӣ, аз ҷумла, Самарқанд ва деҳоти атрофи он, деҳоти атрофи Бухоро, Шаҳрисабз (дар гузашта Кеш, баъдтар Насаф), Хучанд ва деҳоти атрофи он, водии Зарафшон, (номи деҳоти ноҳияҳои Мастҷоҳ ва Айнӣ, Панҷакент ва деҳоти ин ноҳия) Истаравшан ва деҳоти атрофи он, ноҳияи Деваштич ба назар мерасанд.

➤ Номвожаҳои зерини ноҳияи Деваштичро, ки баъзе қадимӣ ва қисми дигардар давраҳои минбаъда, яъне тавассути забони тоҷикӣ пайдо шудаанд, ба гурӯҳи аввал, яъне таҳти таъсири омилҳои табиӣ дохил намудан мумкин аст:

➤ Оронимҳо (номи унсурҳои манзараи замин): Санги сафед (кӯҳ), Куромос (кӯҳ), Пирях (кӯҳ), Сафедорсанг (кӯҳ), Хокрӯд (ағба) Камодон (ағба), Тӯдаи Қози Ҳасан, Тӯдаи Хумак, Тӯдаи Миёна, Теппаи Ойим, Адири Чақабой, Адири Бӯғирӣ, Дашти Хишекат, Барози Дахкат, Ширмаст, Даҳанаи Тангӣ, Шахи Зард, Ёва (мавзеи ҳамвор дар деҳаи Чӯянгарон), Тулаи Орзу, Охтепа (номи мавзеъ дар Қалъаи Мирзобой), Марстаппа (номи мавзеъ дар Мӯрияк), Оқтош (санги сафед - номи кӯҳ): Ҷари Зард, Ҷари Калонхӯча, Ҷари Говкуш, Ҷари Алла.

➤ Гидронимҳо (номи дарё, шохоб, чашма, ҳавз, обанбор, чӯйҳо):

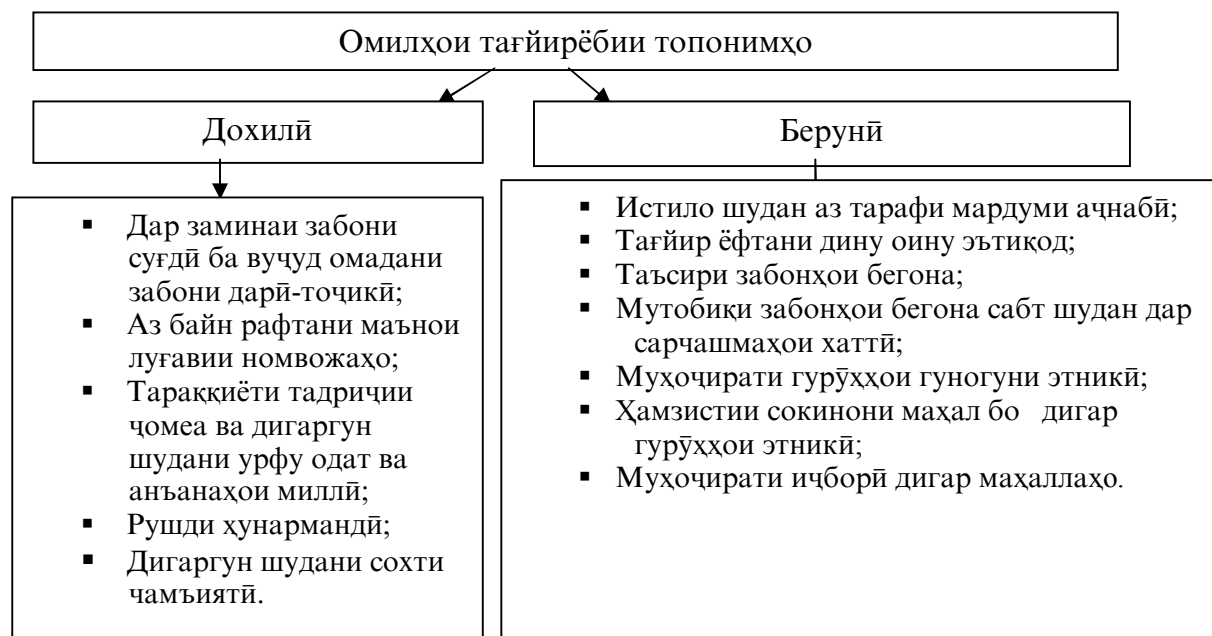
Обанбори Даҳанасой, Ровутон (шохоби дарё дар деҳаи Метк), Оқсу (номи дарё), Чашмаи Ганда (дар деҳаи Угук), Кутурбулоқ (номи чашма дар деҳаи Дархон), Бошбулоқ (номи чашма дар деҳаи Мучун), Сарчашма (номи чашма дар деҳаи Сурхобча), Сойи Калон, Дахкатсой, Сойи Мучун, Сойи Демнора, Ҳавзи Мундак, Дуҳавза, Ҳавзи Охтеппа.

➤ Сплатномимҳо - Ҷори Дахкат, Камари Сиёх

Топонимҳои ноҳияи Деваштич, ки таҳти таъсири омили фарҳангӣ ба вучуд омадаанд, миқдоран хеле зиёд буда, ин ҷо аз такрори он худдорӣ намуда, дар боби “Таҳлили семантикии номвожаҳо” муфассал таваккуф хоҳем кард.

Номвожаҳо дар бораи бисёр ҳодисаҳои таърихӣ дар давраҳои гуногун шаҳодат медиҳанд. Мусаллам аст, ки дар раванди инкишофи ҷомеа дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ тағйироту таҳаввулоту зиёде ба амал омадааст. Тағйир ёфтани номи гурӯҳҳои этникӣ, шахру маҳалҳои аҳолинишин, объектҳои ҷуғрофӣ аз ҷумлаи ин тағйиротҳо мебошанд. Номвожаҳои Суғди бостон, аз ҷумла ноҳияи Деваштич низ ба тағйироти ҷиддӣ дучор шудаанд. Ба тағйирот дучор гардидани номвожаҳо ва ё аз байн рафтани онҳо низ сабаҳои худро дорад.

Маълум аст, ки баробари тараққиёти ҷомеа дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла, дар муносибати аъзоёни ҷомеа, ҷаҳонбинӣ, расму таомул, ҳатто дину оин дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вучуд меоянд ва ин дигаргуниҳо дар забон, ҳамчунин дар номвожаҳо инъикос меёбанд. Сабабҳои тағйироти номвожаҳоро шартан ва мухтасаран, чунин ифода кардан мумкин аст:

Дар давраҳои гуногуни таърихӣ пайдо шудани номвожаҳо, ки вобаста ба тараққиёти ҷамъият, тағйир ёфтани муҳити таърихиву фарҳангӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ, муносибати гурӯҳҳои мухталиф ва бо мурури замон шаклан ва мазмунан тағйир меёбанд ва гоҳо таҳти таъсири муҳит ва ҳаводиси таърихӣ ба таври муқоисанашаванда тағйир ҳам ёфтаанд, ҳатто бо вожаҳои бегона иваз шудаанд.

Зарурати номгузорӣ ба маҳал ва ҳодисаҳои табиӣ дар зинаҳои аввали тараққиёти инсоният ба вучуд омада, маҳз тавассути забон инсон муносибати худро ба муҳити табиӣ атраф, ҳаводису воқеаҳои ҷамъиятӣ муайян намудааст. Бо ибораи дигар, ҳанӯз дар давраҳои аввали тараққиёти инсоният зарурати номгузорию ашё, ҳаводиси табиӣю

чамъиятӣ, аз чумла, объектҳои ҷуғрофӣ, аз қабилӣ кӯҳу кӯлу саҳрову водиву маҳал ба вучуд омадааст. Бинобар ин, бисёр муҳаққиқон номвожаҳоро ҳамчун қабати қадимтарини таркиби луғавии забон, саҳифаи таҳрирнашудаи таърих, далели бевоситаву раднопазири пурасори гузаштаи басо дури миллат шумориданд, зиёда аз ин, номвожаҳо далели раднопазири пайдоиш, инкишофу таҳаввулот забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд.

Номвожаҳо дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ таҳти таъсири омилҳои табиӣю фарҳангӣ ва иҷтимоӣ пайдо шудаанд. Таҳти таъсири омилҳои табиӣ асосан номвожаҳои ифодакунандаи ландшафти ҷуғрофӣ мисли Пирях, Сафедорсанг, Куромос, Хоакрӯд, Басмандасой, Даҳкатсой, Чари Говкуш, Ҳавзи Мундак, Духавза пайдо шудаанд. Таҳти таъсири омилҳои фарҳангӣю иҷтимоӣ бошад, номвожаҳои Басманда, Метк, Хӯчаҳо, Шоҳон, Чӯянҷӣ, Қалъаи Мирзобой, Қалъаи Ҳочӣ, Қалъачаи Бакавул барин ойқонимҳо ба вучуд омадаанд.

Вобаста ба тараққиёти чамъият, тағйир ёфтани муҳити таърихӣю фарҳангӣ ва иқтисодӣю иҷтимоӣ, муносибати аъзоёни ҷомеа, муҳочирати гурӯҳии соқинон аз як маҳал ба маҳалли дигар, муносибати гурӯҳҳои мухталифи этникӣ, тадричан, ташаккул ёфтаанд ва бо мурури замон шаклан ва мазмунан тағйир меёбанд ва гоҳо таҳти таъсири муҳит ва ҳаводиси таърихӣ ба таври муқоисанашаванда тағйир ҳам ёфтаанд, ҳатто бо вожаҳои бегона низ иваз шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Аюбов, А.Р Освещение проблем исторической географии городов Уструшаны в трудах академика В.В.Бартольда// Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_05/978-5-88431-298-2/ © МАЭ РАН с.12-15
2. Аюбов, А.Р Топонимы как ценное наследие культуры //Номаи донишгоҳ 2018.№ 4(57)
3. Аюбов, А.Р. Древние и средневековые географические названия в памятниках культуры. Спб., 2011
4. Аюбов, А.Р. Отражение обрядов, ритуалов и тотемизма в топонимах народов Уструшаны // Музей антропологии и этнографии Российской Академии Наук. Лавровский (среднеазиатско-кавказский) сборник 2010-2011 гг. Спб., 2011.-с. 34-38
5. Аюбов, А.Р. Топонимы, связанные с духовной жизнью населения // Вестник Таджикского национального университета. 2010. - №5 (61). - С. 134-139
6. Аюбов, А.Р. Основные этапы трансформации топонимов Согда и Ферганы. Вестник ТГУПБП-2018№3 С.24-31
7. Гафуров, Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. Т. I. М., 1949
8. Гафуров, Б.Г “Тоҷикон” таърихи қадимтарин, қадим ва асримиёнагӣ Душанбе-Дониш 2008
9. Давыдов, А.С. О восточных пределах этнической территории таджикского народа// Этнография в Таджикистане.– Душанбе: Дониш,1989. –С.186-201.
10. Қариб Бадруззамон. Таваллуди забонҳои эронии миёнаи шарқӣ ва таҳаввули пажӯҳиш дар забонҳои эронии миёнаи ғарбӣ // Маҷмӯаи мақолати нахустин ҳамоиши миллии эроншиносӣ. Забон ва забоншиносӣ– Техрон: Интишороти бунёди эроншиносӣ, чилди дувум,1383 ҳ.–С. 25-54.
11. Негматов, Н.Н. Древняя и раннесредневековая Уструшана // Археологи рассказывают. Сталинабад, 1959
12. Хромов, А.Л. История изучения географических названий Таджикистана. Душанбе, 1976. 163с .
13. Хромов, А.Л. Некоторые особенности формирования топонимии Средней Азии в IX XIII вв. // Топонимика Востока. - М., 1980
14. Ҳомидов, Д. Р. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзеи таърихӣю тоҷикнишин//Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология, Душанбе - 2018

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИ-МЕТОДОЛОГИИ ТАРБИЯИ МАВҶЕИ ШАҲРВАНДИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН ТАВАССУТИ ОСОРХОНАҲОИ МАКТАБӢ

КАРИМОВА Ирина Холовна – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ноиби президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, E-mail: gumanizm@mail.ru. тел.: +(992) 90 772 55 94.

АБДУЛОВ Ҷамолиддин Мухрудинович – ходими калони илмии Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни – 126, E-mail: Jan-0988@mail.ru. тел.: +(992) 91 825 29 60.

Дар мақола таъкид карда мешавад, ки ташаккули мавҷеи шаҳрвандии наврасону ҷавонон ҳамчун рӯкни таркибии тарбияи худшиносии миллӣ тавассути осорхонаҳо омӯхта мешавад. Тарғибу ташвиқи осори таърихӣ фарҳангӣ аз муҳимтарин вазифаҳои осорхона мебошад. Мероси фарҳангӣ ҳамчун баёнгари руҳи миллӣ, расму оин ва ҳофизаи таърихӣ дар тарбия ва ташаккули шуур, ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ аҳамияти муҳим дорад.

Мақола ба осорхонашиносон, роҳбарони осорхонаҳои мактабӣ, устодону донишҷӯёни соҳаи мазкур, ки ба фаъолияти асосҳои назарияви-методологии тарбияи мавҷеи шаҳрвандии наврасону ҷавонон тавассути осорхонаҳои мактабӣ бахшида мешавад.

Вояҳои асосӣ: фарҳанг, ҳештаниносии, тарғиб, экспозитсия, осорхона, мактаб, инноватсия, таҳқиқот, омӯзгор, таълим, тарбия.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ ШКОЛЬНЫЕ МУЗЕИ

КАРИМОВА Ирина Холовна – член-корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор, вице-президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, E-mail: gumanizm@mail.ru. тел.: +(992) 90 772 55 94.

АБДУЛОВ Джамолиддин Мухрудинович – старший научный сотрудник Музея образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни – 126, E-mail: Jan-0988@mail.ru. тел.: +(992) 91 825 29 60.

В статье подчеркивается, что формирование гражданской позиции подростков и молодежи как составляющая воспитания национального самосознания исследуется через музеи. Пропаганда исторических и культурных артефактов является одной из важнейших задач музея. Культурное наследие как выражение национального духа, обычаев и исторической памяти имеет важное значение в воспитании и формировании сознания, чувства патриотизма и национального самосознания.

Адресат статьи музейеведы, руководители школьных музеев, учителя и студенты данной области, которая посвящена деятельности теоретико-методических основ воспитания гражданской позиции подростков и молодежи через школьные музеи.

Ключевые слова: культура, самосознание, пропаганда, экспозиция, музей, школа, инновация, исследование, учитель, образование, воспитание.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION OF CITIZENSHIP OF TEENAGERS AND YOUNG PEOPLE THROUGH SCHOOL MUSEUMS

KARIMOVA Irina Kholovna – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126 Ayni st., E-mail: gumanizm@mail.ru. mob.: +(992) 90 772 55 94.

ABDULOV Jamoliddin Mukhrudinovich. - Senior Researcher, Museum of Education, Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126 Ayni Str., E-mail: Jan-0988@mail.ru. mob.: + (992) 91 825 29 60.

The formation of the civic position of adolescents and youth as a component of the education of national identity is explored through museums. Promotion of historical and cultural artifacts is one of the most important tasks of the museum. Cultural heritage as an expression of the national spirit, customs and historical memory is of great importance in the education and formation of consciousness, a sense of patriotism and national identity.

The addressee of the article are museologists, heads of school museums, teachers and students of this field, which is devoted to the activities of the theoretical and methodological foundations of educating the civic position of adolescents and youth through school museums.

Keywords: *culture, self-awareness, propaganda, exposition, museum, school, innovation, research, teacher, education, upbringing.*

«Халқе, ки таърихи худро ноҳидида мегирад, оянда надорад ва қарзи мо, имрӯзиён, идома бахшидани роҳи аҷдодони номдори худ ва равшан нигоҳ доштани чароғи афрӯхтаи онҳост».

Эмомалӣ Раҳмон

Тарғибу ташвиқи осори таърихию фарҳангӣ аз муҳимтарин вазифаҳои осорхона мебошад. Мероси фарҳангӣ ҳамчун баёнгари руҳи миллӣ, расму оин ва ҳофизаи таърихӣ дар тарбия ва ташаккули шуур, ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ аҳамияти муҳим дорад. Ба миқдори миллионҳо адад нашр ва дастрас гардонидани китоби Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» ба ҳар як хонадони тоҷик ва ташкил намудани озмуни ҷумҳуриявии «Тоҷикон» аз иқдомҳои наҷибест, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гашта, омили асосии тарбияи мавқеи шаҳрвандии наврасон ва ҷавонон гашта метавонад.

Муассисаҳои фарҳангӣ низ ҳамчун институтҳои иҷтимоӣ саҳм гирифта, барои аз як насл ба насли дигар интиқол додани арзишҳои миллӣ мусоидат менамоянд. Дар ин радиё осорхонаҳо низ дар тарбияи насли наврас ва ҷавон мавқеи хоса доранд.

Барои ба низоми нави рушд ворид шудани осорхонаҳо, қабл аз ҳама, қабул шудани асноди ҳуқуқию меъёрӣ шароитҳои заруриро фароҳам овард. Ҳалли бештари масоили марбут ба рушду такмили осорхонаҳо инъикоси воқеии худро дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (с.1997) пайдо кард. Қонуни мазкур барои сифатан беҳтар намудани ҳифзу нигоҳдории сарватҳои фарҳангӣ ва маданӣ мавриди омӯзишу тарғиб қарор доранд.

Дар руҳияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, бунёдкорӣ, сулҳхоҳӣ, илмомӯзӣ, некахлоқӣ, худшиносӣ, ҳифзи осори фарҳангӣ, моддию маънавии ниёгон ва дигар ахлоқи ҳамидаи инсонии муосир тарбия намудани намоёндагони кишрҳои гуногуни ҷомеа яке аз нақшаҳои умдаи фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва вобаста ба ин, мақоми осорхонаҳо дар амалӣ шудани ин нақшаҳои тақдирсоз аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хубӣ дарк шуда, такмилу таҳкими минбаъдаи фаъолияти осорхонаҳо дастгирӣ меёбад. Аз ин ҷост, ки солҳои охир ба фаъолияти осорхонаҳо дар сатҳи давлатӣ аҳамияти ҷиддӣ дода мешаванд. Дар навбати худ осорхонаҳо вазифадоранд, ки дар пешбурд ва амалӣ намудани сиёсати фарҳангии давлатӣ бештар саҳмгузор бошанд. Истиқлолият барои рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа заминаи воқеӣ гузошт. Маҳз истиқлолият буд, ки мо ба мероси таърихиву фарҳангии миллати хеш боз наздиктар шавем ва онро дақиқ назарона мавриди омӯзишу истифода қарордихем.

Рисолати асосии осорхона гирдоварӣ, омӯзиш, ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихӣ, таҳқиқи осори фарҳангии моддию маънавӣ ва иҷтимоии инсонҳо дар давраҳои гуногун мебошад. Дар ҳақиқат, осорхона ҳамчун муассисаи махсуси фарҳангӣ дар ҷомеа ва тарбияи мавқеи шаҳрвандии наврасону ҷавонон нақши бузурге мебозад ва ҳамчунин дар пешрафти таълиму тарбия ва инкишофи ҷаҳонбинии ҷавонон кумаки амалӣ мерасонад. Ба омӯзгори фанни таърих ва омӯзгорони дигар фанҳо имконият медиҳад, ки аз бозёфтҳо (нигораҳо) ва гӯшаи осорхона дар дарси худ ҳамчун ағният истифода намоёнд.

Мақсади асосии тарбияи маънавий- ахлоқӣ зиёд намудани таваччуҳи насли наврас ба арзишҳои фарҳангии миллӣ, ташаккули эҳтиром ба Ватан, мероси ғании таърихиву фарҳангии миллӣ мебошад. Зеро ватандӯстӣ аз муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба гузаштаи таърихи пурғановати миллӣ сарчашма мегиррад ва дар ин замина, бе иштибоҳ нақши осорхонаҳо хелело назарас аст. Осорхона воситаи хотираи инсоният буда, ҳамчун муассисаи фарҳангӣ мероси таърихӣ- фарҳангиро чамъоварӣ, ҳифз, муаррифӣ ва тарғиб намуда, таваччуҳи насли ҷавонро ба олами фарҳангӣ зиёд менамояд. Барои осорхонаи муосир фаъолияти фарҳангӣ-таълимӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад.

Осорхонаи мактабӣ яке аз шаклҳои пешбурди фаъолияти эҷодӣ ва ҷамъиятӣ ба шумор рафта, дорои арзишҳои баланди таҷрибавӣ ва илмӣ мебошад. Пайванди осорхона ва тамошобин ба воситаи экспозитсия ба амал меояд. Агар экспозитсия дар сатҳи баланди илмию бадеӣ орошта шуда бошад, бешубҳа, тамошобин, баҳусус, наврасону ҷавонон зери таъсири он қарор мегиранд. Ба ибораи дигар, маҳз экспозитсияи осорхонаҳои мактабӣ ифодакунандаи фарҳанги миллӣ буда, аз сатҳи ороиши он масъалаи ватандӯстию ҳештаншиносӣ ва тарбияи тамошобин дар руҳияи гиромидошти арзишҳои фарҳанги миллӣ оғоз мегардад.

Яке аз шаклҳои истифодабарии маводи осорхона дар қори таълиму тарбия, ташкил кардани ҳар гуна намоиши нигораҳ. Бехуда нагуфтаанд, ки хазинаи ин бойгарию осорхона, намоиши нигораҳо, ки симои он аст ба шумор меравад. На ҳамаи маводи ба намоиш гузошта намоишгоҳро ташкил мекунад. Намоиши (экспозитсияи) осорхона, ҷо ба ҷогузорию мавод дар асоси аз нуқтаи назари илмӣ коркарди нақшаи он мебошад. Намоишро аз назар гузаронида, хонанда на танҳо бояд маводро бинад, балки аз ҳама муҳим, аз хусуси ҳодисаҳои таърихӣ, ки ин нигораҳо ҳикоя мекунанд, маълумот гирад.

Вазифаи намоишгоҳи осорхонаи мактабӣ дар он аст, ки воситаҳои аёнӣ, дастрас будан, эътимодноқӣ ва эҳсосоти ба маводи ба намоишгузошта хос бударо истифода бурда, ба хонандагон имконияти пурра нишон додани ҷараёни инқишофи ҷомеаи инсониро ба таърихи кишвари худ дар бар мегирад.

Новобаста ба фарқияти намуд ва мазмуни намоишгоҳ, талаботе мавҷуданд, ки ба ҳамаи осорхонаҳои мактабӣ тааллуқ доранд. Азбаски осорхонаи кишваршиносии мактабӣ, пеш аз ҳама, моҳияти таълимӣ-тарбиявиро дорост, мазмуни намоишгоҳ ва тамоми қори он дар асоси талаботи барномаи мактабӣ оид ба таърихи кишвари худ сохта шуда, ба аз ҳудкуни амиқу мустаҳкамӣ асосҳои илми таърих нигаронида шудааст.

Осорхонаи мактабӣ яке аз шаклҳои пешбурди фаъолияти эҷодӣ ва ҷамъиятӣ ба шумор рафта, дорои арзишҳои баланди тарбиявӣ ва илмӣ мебошад. Тавасути осорхона хонанда имконият пайдо менамояд, ки муносибати худро ба фарҳанг ва таърих муайян намояд. Осорхонаи мактабӣ имконият медиҳад, ки хонанда дар ҳамаи намудҳои фаъолияти илмӣ- техникӣ ва ҷамъиятӣ қувваозмоя намояд, соҳиби дониши таҷрибавӣ гардад, сарчашмаҳои таърихиро тавсиф, шаклбандӣ ва ҳуҷҷатҳои таърихиро таҳия намояд. Вазифаи осорхонаи мактабӣ-кишваршиносӣ на танҳо ҷамъоварӣ, балки қори мақсадноки тарбиявӣ ва таълимӣ мебошад. Тарбияи маънавий-ахлоқии хонандагон бояд дар асоси дониши фарҳангӣ ташаккул ёбад, ки он метавонад дар бораи Ватан, анъанаҳои таърихӣ ва дастовардҳои он ба хонанда тасаввуроти амиқ диҳад. Осорхонаи мактабӣ соҳиби иқтидори ғании таълимӣ- тарбиявӣ мебошад, зеро ҳуҷҷатҳои таърихи асло ҳифз ва ба намоиш мегузорад.

Аз ҳар як шакли ёдгориҳои таърихӣ осори гаронбаҳои фарҳангии кишварамон, нишонаҳои давлату давлатдорӣ тоҷикон барало ҳувайдост. Аз ин сабаб, бояд пайваста аз ин дастовардҳои бузургу нотакрори таъриху фарҳанги кишвар оғоҳӣ доштани насли наврас ва ҷавонон зарур аст. Имрӯз, ки ёдгориҳои таърихӣ барои насли имрӯза чун мерос боқӣ мондаанд, вазифаи мо аз он иборат аст, ки онҳоро бе ҳеҷ як шикасту реҳт дар ҳолати ҳубу муътадил ба наслҳои гузашта боқӣ гузорем.

Дар тарбия намудани насли наврас истифодаи ёдгориҳои таъриху фарҳанги гузаштагон хеле зарур аст. Чӣ тавре мегуянд: «Шунидан кай бувад монанди дидан». Албатта, агар хонанда доир ба таърихи кишвару зодгоҳи худ ҳангоми мушоҳида намудани мероси моддӣ, тарбия дода шавад, он гоҳ дар ӯ ҳисси ватандӯстӣ, ҳештаншиносии миллӣ ва ҳудогоҳӣ нисбат ба таърихи ниёгон бедор ва дар замири ӯ заррае бошад ҳам, меҳри беандоза нисбат ба ҳифзу посдории мероси боқимондаи таърихӣ пайдо мешавад.

Воқеияти замони муосир зарурати роҳандозии низом ва гароиши муайяни гуногунчанбаи ин гуна муносибатҳоро тақозо мекунад, ки дар амал татбиқ намудани он хеле душвор мебошад; зеро пиёдаасозии барномаҳом омӯзишӣ ба сабаби тангу фишурда будани ҷадвалҳои дарсии донишомӯзон ва донишҷӯён, ки осорхонаро танҳо пас аз итмоми дарс ва дар рӯзҳои истироҳат тамошо мекунанд, мушкилоти зиёд ба бор меорад.

Ба ҳайси намуна бояд аз барномаву чорабиниҳои осорхонавӣ барои бачагон, ки ҳам дар толорҳои осорхона ва ҳам ҳангоми баргузории намоишҳои сайёр дар муассисаҳои таълимии шаҳру деҳот дар ҳамкорӣ бо шӯъбаи маорифи шаҳр, омӯзгорон ва кормандони осорхона амалӣ мешаванд, ёдовар шуд. Бояд тазаққур дод, ки Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Боздиди хонандагон аз мавзеи баргузории ковишҳои бостоншиносӣ

Рӯзи 06.10.2022 хонандагони як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Шаҳринав аз макони баргузории ковишҳои бостоншиносӣ дар ёдгории “Чимқурғон” дидан намуданд.

Дар ёдгории “Чимқурғон” як моҳ мешавад, ки аз ҷониби кормандони соҳавии Осорхонаи миллии ковишҳои бостоншиносӣ баргузор шуда истодааст. Дар ин муддат, осори зиёде бозёфт гардиданд, ки аҳамияти муҳими илмӣ ва таърихӣ доранд.

Директори Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллии” - Иброҳимзода Зафаршо зимни суҳбат бо хонандагон аз сабъю талошҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чихати омӯзиши амиқи ёдгориҳои худуди кишвар ёдовар шуда, ташкилу боздид намудани хонандагони мактабҳои ноҳияро аз раванди ковишҳои бостоншиносӣ дар ин ёдгори манфиатбахш баён намуд.

Зимни боздид аз ҷониби роҳбари гурӯҳи бостоншиносони Осорхонаи миллии доктори илмҳои таърих. Хоҷаев Шералӣ миёни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии рақамҳои 1, 4, 10, 11, 14 ва 18 –и ноҳияи Шаҳринав оид ба ёдгориҳои худуди ноҳия, махсусан “Чимқурғон” саволу ҷавоб сурат гирифт.

Дар интиҳо, ғолибон миёни мактабҳо муайян гардида, аз ҷониби роҳбарияти Осорхонаи миллии ба онҳо китобҳо тақдим карда шуд.

Дар воқеъ, боздиди хонандагони мактабҳо аз раванди баргузории ковишҳои бостоншиносӣ чихати баланд бардоштани руҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ ва ҳудогоҳиву ҳештаншиносии наврасону ҷавонон, эҳёи арзишҳои миллии ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ таъсири мусбат дорад.

Осорхона амсоли дигар муассисаҳои фарҳангӣ дар тарбияи мардум, хоса дар тарбияи насли наврас ва ҷавони кишвар, дар шиноختи таъриху фарҳанги гузашта, дар бедор намудани ҳисси баланди ватандӯстиву ҳештаншиносӣ, гиромидошти арзишҳои миллию умумбашарӣ нақши калидӣ дошта, месазад, дар он тамоми нигораҳое, ки аз хунару хунармандӣ, аз дастовардҳои ин миллати соҳибтамаддун аз замони пеш то имрӯз қисса менамояд, мавҷуд бошанд. Хушбахтона, имрӯз ворида бархе аз осорхонаҳо шуда, аз тамошои он ба вачд меоему ба кормандони ин даргоҳи бисёр муқаддас, хазинаи бозёфтҳои гаронарзиши халқ аҳсан мегуем, чунки он лаҳза эҳсос менамоем, ки дар ин даргоҳ мутахассис фаъолият дораду он нафар ба моҳияти касби хеш хуб сарфаҳм меравад.

Ҳеч кас аз пеши худ чизе нашуд,

Ҳеч оҳан ханчари тезе нашуд.

Ҳеч Мавлоно нашуд мавлои Рум

То муриди Шамси Табрзӣ нашуд.

Хонандагонро беҳтарин шунаванда меҳисобанд, чунки онҳо иштиёқи тозаи дарк кардан доранд. Албатта, барои ин калонсолон, падару модарон мураббияҳо ва муаллимонро зарур аст, ки шогирдону фарзандони боилму адаб боодобу донишмандро тарбия намоянд. Тарбия кори бузургест, ки тақдир ҳаёти инсонро ҳал мекунад. Мо бояд дар ҷомеаи худ насли худогоҳу бедордил ва созандаеро ба камол расонем, ки барои ободиву шукуфоии Ватани азизамон Тоҷикистон софдилона ва содиқона хизмат карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. \ Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Зафар Шералӣ Саидзода. Душанбе: Контраст, 2017. – 464с.

2. Юренева Т.Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы- М.:Академический проект, 2004, с.427.
3. Лугати русӣ-тоҷикии/ зери таҳрири А.П. Дехотӣ, Н.Н. Ершов ва Е.Э. Бертелс- Москва-Сталинобод, 1949,880 с.
4. Шарипов А. Мафҳумҳо, усулҳои асосӣ ва марому мақсади экспозитсияи осорхонавӣ/ Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №8, 2009- с.4
5. Юренева Т.Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы- М.:Академический проект, 2004- с.429
6. Муҳаммад С. Ганҷинаи Бостон дар мактаби деҳаи Сарбанд – Мероси Ниёгон – Душанбе: – матбааи «Кайҳон» №21, 2019 с 115,117
7. Бахтовар Т. Сангниграҳи дашти Ашт кучо шуданд - Мероси Ниёгон – Душанбе: – матбааи «Кайҳон» №24, 2022 с 123,124.

МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ НИЁГОН ДАР ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШЧӢЁНИ ДОНИШГОҶИ ОМУӢЗГОРӢ

ҚУРБОНОВ Сайқал Садилаевич – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хийбони Рӯдакӣ, 121, тел.: + (998) 91 513 01 78

Дар мақола муаллиф қайд менамояд, ки таърихи тарбия, мактаб ва ақидаҳои педагогии халқи тоҷик хеле қадима буда, ба қарнҳои пеш аз мелод мерасад. Таърихи таълиму тарбия дар мардуми эронинажод /тоҷикон/ роҳи тӯлонии тараққиётро аз сар гузаронидааст. Ақидаҳои педагогӣ дар ин сарзамин аз давраҳои қадим сар шуда, дар замони пайдоиши дини зардуштӣ ва китоби муқаддаси эронинажодҳо «Авесто» тақвият ёфтааст. Аз асри VIII сар карда то замони мо ба авҷи камолоти худ расидааст. Фикрҳои баланди таълиму тарбия ва панду ахлоқие, ки А.Рӯдакӣ, А.Фирдавсӣ, А. Сино, С. Шерозӣ, А.Ҷомӣ ва дигар бузургони форсу тоҷик дар тули асрҳо гуфтаанд, ҳоло ҳам қиммати тарбиявии худро гум накардааст, аз ин лиҳоз саҳми мутафаккирони тоҷик дар пешравии илми таърихи педагогикаи ҷаҳон, назарияи таълиму тарбия хеле қадим аст.

Ҷар қас, ки таърихи инкишофи халқи худ, маорифу фарҳанг ва маданияти миллаташро наомӯзад, донанд, ки барои ояндаи халқи худ хизмат карда наметавонанд. Бинобар он бо орзуи ба халқи худ хизмат расонидан зарур шуморидем, ки мухтасаран бо гузаштаи тарбияи аз сар гузаронидаи инсоният маълумот пайдо кунем.

Мувофиқи қоидаи ахлоқ ҳар як шахс дар ҷомеа бояд софдилона муносибат кунад, одамони меҳнатиро эҳтиром намояд, ба моликияти хусусӣ ва умумихалқӣ ва табиат сарфакорона рафтор кунад, ба давлату халқи худ содиқ бошад, коллективи меҳнатиро дӯст дорад, бовиҷдон, ростқавл, хоксор бошад, шарафу шӯҳрати дигаронро дасгирӣ намояд, бо адлу инсоф бошад.

Вожаҳои асосӣ: мактаб, тарбия, педагогӣ, мардуми эронинажод, Авесто, панду ахлоқ, форсу тоҷик, маорифу фарҳанг, ҷомеа, бовиҷдон, ростқавл, хоксор, адлу инсоф.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПРЕДКОВ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ

ҚУРБОНОВ Сайқал Садилаевич – соискатель Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: + (998) 91 513 01 78

В статье автор отмечает, что история образования, школ, педагогических идей таджикского народа очень древняя, уходящая корнями в века до нашей эры. История воспитания и обучения у людей иранской расы /таджиков/ прошла долгий путь развития. Педагогические идеи на этой земле берут начало с древних времен и укрепляются в период

возникновения зороастрийской религии и священной книги иранской расы «Авеста». Своего пика она достигла с VIII века до нашего времени. Высокие мысли о воспитании и нравственности, которые А. Рудаки, А. Фирдавси, А. Сино, С. Ширози, А. Джами и другие персидско-таджикские великие на протяжении веков говорили, что она до сих пор не утратила своего воспитательного значения, с этой точки зрения вклад таджикских мыслителей в развитие мировой педагогической науки, теории образования очень велик. большой.

Тот, кто не занимается изучением истории развития своего народа, образования, культуры и культуры своего народа, должен знать, что он не может служить будущему своего народа. Поэтому, с желанием служить нашему народу, мы посчитали необходимым кратко найти сведения о прошлом образования, пережитом человечеством.

Согласно правилам этики, каждый человек в обществе должен вести себя честно, уважать трудящихся, бережно относиться к частной и общественной собственности и природе, быть лояльным к государству и людям, любить трудовой коллектив, быть добросовестным, честным, скромным, честь и слава. поддерживай других, будь справедливым.

Ключевые слова: школа, образование, педагогика, иранский народ, Авеста, нравы, персидский и таджикский, образование и культура, общество, совестливый, честный, скромный, справедливость.

PEDAGOGICAL HERITAGE OF ANCESTORS IN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PEDAGOGICAL UNIVERSITY STUDENTS

KURBONOV Saikal Sadillaevich – applicant of the Tajik state pedagogical University S. Aini, Ave. 121, Rudaki, **Phone:** + (998) 91 513 01 78

In the article, the author noted that the history of education, schools, pedagogical ideas of the Tajik people is very ancient, dating back to centuries BC. The history of upbringing and education of people of the Iranian race / Tajiks / has come a long way. Pedagogical ideas on this earth originate from ancient times and are strengthened during the emergence of the Zoroastrian religion and the sacred book of the Iranian race "Avesta". It reached its peak from the 8th century to our time. High thoughts about education and morality, which A. Rudaki, A. Firdavsi, A. Sino, S. Shirozi, A. Jami and other Persian-Tajik greats have said over the centuries, that it still has not lost its educational value, with From this point of view, the contribution of Tajik thinkers to the development of world pedagogical science and the theory of education is very great. big.

Anyone who does not study the history of the development of his people, the education, culture and culture of his people, should know that he cannot serve the future of his people. Therefore, with the desire to serve our people, we considered it necessary to briefly find information about the past of education experienced by mankind.

According to the rules of ethics, every person in society must behave honestly, respect workers, take care of private and public property and nature, be loyal to the state and people, love the work team, be conscientious, honest, modest, honor and glory. Support others , be fair.

Keywords: school, education, pedagogy, Iranian people, Avesta, manners, Persian and Tajik, education and culture, society, conscientious, honest, modest, justice.

Дар шароити ҳозира барои Тоҷикистон ва тоҷикистониён нисбати маълумоти олии талабот торафт меафзояд. Одамон дарк карда истодаанд, ки маълумоти олии маҳаки асосии пешрафти иқтисодӣ-иҷтимоӣ аст. Сабаби ба он аҳамият додан дар он аст, ки инсон боигарии асосии пурқиммат ҳисобида мешавад ва маҳз ӯ қувваи худро барои ҷустуҷӯи дониши нав ва қабули қарорҳои ғайримуқаррарӣ равона мекунад.

Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20-уми январи соли 2016 омадааст: «Хулоса, имрӯз терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти ҷаҳон ва ҳар як сокини сайёра таҳдид карда, барои башарият хатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст». Ин ташвиш ва андешаҳои Пешвои миллат моро водор месозад, ки сифати

корҳои тарбиявиро боз ҳам баландтар бардорем, то ки ҷавонон ба он шомил нагарданд. Инкишофи инсонро бошад фақат аз назари иқтисодӣ ва техникӣ ба худ тасаввур кардан хато мебуд, чунки инкишофи оянда бештар ба дараҷаи маданият, дарк ва донишмандии инсон вобастагӣ дорад.

Таърихи тарбия, мактаб ва ақидаҳои педагогии халқи тоҷик хеле қадима буда, ба қарнҳои пеш аз мелод мерасад. Таърихи таълиму тарбия дар мардуми эронинаҷод /тоҷикон/ роҳи тӯлонии тараққиётро аз сар гузаронидааст. Ақидаҳои педагогӣ дар ин сарзамин аз давраҳои қадим сар шуда, дар замони пайдоиши дини зардуштӣ ва китоби муқаддаси эронинаҷодҳо «Авесто» тақвият ёфтааст. Аз асри VIII сар карда то замони мо ба авҷи камолоти худ расидааст. Фикрҳои баланди таълиму тарбия ва панду ахлоқи, ки А.Рӯдакӣ, А.Фирдавсӣ, А. Сино, С. Шерозӣ, А.Ҷомӣ ва дигар бузургони форсу тоҷик дар гули асрҳо гуфтаанд, ҳоло ҳам қиммати тарбиявии худро гум накардааст, аз ин лиҳоз саҳми мутафаккирони тоҷик дар пешравии илми таърихи педагогикаи ҷаҳон, назарияи таълиму тарбия хеле қалон аст.

Рӯдакӣ таҳсили илми худро дар мадрасаҳои шаҳри Самарқанд гирифтааст. Маҳз меҳнатдӯстӣ, илмталабӣ ва донишомӯзи ба ӯ имконият доданд, ки илму адаби замони худро азбар намояд ва бо эҷодиёти хеш машҳури ҷаҳон гардад. Маҳз бо сурудҳои дилпазиру оламгирӣ худ ӯ ҳамчун шоири бузург, устоди илму адаб, ҳакими донишманд, асосгузори шеър адаби форсу тоҷик ба таърихи фарҳанги форсизабонҳои дунё дохил шудааст. Ӯ дар ташаккули шахсият тарбия ва муҳитро омили асоси мешуморид. Тарбияи инсон ба ақидаҳои ӯ бояд ҳаматарафа бошад. Инсон пеш аз он, ки ба камол расад бояд тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва фикрӣ гирад:

Чаҳор чиз мар — озодаро зи ғам бихрад,

Тани дурусту, ҳӯи неку, номи неку хирад.

Ҳар кас, ки таърихи инкишофи халқи худ, маорифу фарҳанг ва маданияти миллаташро наомӯзад, донанд, ки барои ояндаи халқи худ хизмат карда наметавонад. Бинобар он бо орзуи ба халқи худ хизмат расонидан зарур шуморидем, ки муҳтасаран бо гузаштаи тарбияи аз сар гузаронидаи инсоният маълумот пайдо кунем.

Мақсад ва мазмуни тарбия дар ин давра аз инкишоф додани малакаи меҳнатӣ, содиқ будан ба авлоду аҷдод, дар итлоати бечунучаро ҷириҳои анъанаҳо ва иҷрои нормаҳои рафтори қаблаҳоро ба ҷо овардан иборат буд. Ҷои намоёнро дар тарбияи обшонаи ибтидоӣ бози ишғол менамуд, ки ба намудҳои меҳнати аъзоёни қалонсоли қаблаҳо монандӣ дошт-шикор, моҳидорӣ ва дигарҳо.

Бояд қайд кард, ки ҷазои меҳнатӣ ҳамчун воситаи тарбия мавҷуд набуд ё ниҳоят кам буда, дар ҳолати зарурӣ истифода мешуд.

Аввалин нишонаҳои маълумотдиҳӣ дар мамолики Шарқи Қадим, Ҳиндустон, Чин, Ассирия, Вавилон пайдо шудаанд. Се типҳои мактабҳо васеъ паҳн шудаанд: динӣ, дарборӣ, ҳарбӣ. Мактабҳои динӣ дар қалисоҳо рӯҳониёнро тайёр мекардаанд. Мактабҳои дарборӣ амалдоронро барои қори идораи хоҷагимаъмури тайёр мекарданд.

Маълумоти умумӣ дар бораи тарбияи ахлоқӣ ва вазифаҳои он

Тарбияи ахлоқӣ яке аз майлҳои муҳими технологияи муносибати комплекси тарбияи мактабии мебошад. Истилоҳи «ахлоқ» аз арабӣ гирифта шуда, маънои ҷамъи хулқ, ҳӯ, рафтору кирдор, сиратро ифода мекунад. Ахлоқ – яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ, маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати байни ҳамдигарӣ, оилавӣ ва ҷамъиятии одамон аст.

Ахлоқ ва қонунҳои инкишофи онро этика (юн. ethica, аз etos — хулқшиносӣ), фанни фалсафиро гӯянд, ки масъалаҳои ахлоқиро меомӯзад. Ахлоқ аз давраи ҷамъияти ибтидоӣ сарчашма гирифтааст, ки он замонҳо баҳри муборизаи алайҳи офатҳои табиӣ ҳамчун зарурат ба миён меояд, зеро бидуни ҳамкорӣ ва ёрии ҳамдигарӣ одамон зиндагӣ карда наметавонистанд. Бинобар ин ахлоқ барои ба тартиб овардани муносибатҳои байни одамон ҳамчун омили муҳим хизмат кардааст.

Ахлоқ таърихан баробари тараққиёти ҷамъият тағйир меёбад. Дар ҳар давра замон, махсусан дар соҳти ғуломдорӣ, феодалистӣ ва капиталистӣ, ахлоқи ягонаи халқҳо вучуд надошт: табақаи болонишин ахлоқи ҳукмравой ва табақаи поён ахлоқи фармонбардорӣ доштанд, бахусус ахлоқ хусусияти синфӣ гирифта буд. Аз ин лиҳоз ахлоқ категорияи доимии тағйирёбанда буда, он бо мурури замон таҷдид ва бо эътибори афкори ҷомеа дастгирӣ меёбад. Дар ҳамин қатор талабот ба ахлоқ, нормаҳо, феълӣ одат, ғояҳои муайян

афзоиш ёфта, ба тарзи пешниҳод нисбати одам чӣ гуна бояд зиндагӣ кунад, дар ҷомеа чӣ тавр рафтор намояд низ қабул карда мешавад.

Танҳо сохти демократӣ доштани ҷомеа тафовути байни ахлоқи нобаробарии синфиро аз байн бардошта, ҳуқуқи баробарию бардорарии одамонро таъмин карда метавонад, чунки он комилан гуманистӣ аст.

Ҳамаи сокинони давлати демократӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва ҷинсашон, дар соҳаи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ҳуқуқҳои якхела дошта, дар кори роҳбарии давлатӣ баробар иштирок мекунанд. Дар қорҳои идоракунии ҷамъият, инкишофи минбаъдаи қобилияту истеъдоди шахс имкониятҳои зарурӣ фароҳам оварда мешавад.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омадааст: «Давлат нисбат ба қавонони боистеъдод пайваста ғамхорӣ карда, онҳоро аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ менамояд ва имкон медиҳад, ки дар беҳтарин муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо таҳсил кунанд ва таҷриба омӯзанд»^[1]. Демократияро бидуни гуманизм тасаввур кардан мумкин нест.

Дар гуманизми шахсият, пеш аз ҳама, гап дар бораи эҳтироми одам ҳамчун шахсияти ҳассос, мушфиқ, хайрхоҳ, орзуқунандаи зиндагӣ натанҳо барои худ, инчунин барои дигарон ҳам, пайвастании орзуҳои худ бо орзуву умедҳои умум меравад.

Гуманизм ҳислати ҳоси тамоми башарият, аз ҷумла халқи тоҷик ҳам мебошад. Гуманизми мардуми мо ҳанӯз пеш аз ислом ибтидо гирифта буд, сипас он дар асарҳои Рӯдакию Фирдавсӣ, Ибни Синою Хайём, Низомию Саъдӣ, Носири Хисраву Камоли Хучандӣ, Ҳофизу Ҷомӣ ва дигарон пайваста ба ахлоқ баҳри нест кардани зулм, барҳам додани муносибатҳои муҳолифи иҷтимоӣ ва низои одамон равона карда мешуд. Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар «Футувватномаи султони» овардааст: «Футувват он аст, ки ҳеч коре нақунӣ дар ниҳонӣ ки он ошкор нагардад ва бо ҳама кас ба хулқи некӯ ҳосил тавонӣ кард ва ҷунон ки гуфтаанд:

**Ба ҳама халқи ҷаҳон хулқи писандида намой,
Ки сӯи хулқи барин роҳ бар он аст, эй дил!»^[2].**

Ё ки сардафтари адабиёти тоҷик Абӯабдуллои Рӯдакӣ фармудаанд:

**Гар бар сари нафси худ амири – мардӣ,
Бар кӯру қар – ар нукта нагирӣ – мардӣ,
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фидоае бигирӣ – мардӣ^[3].**

Ташаккули ахлоқ ӯ тарбияи маънавии шахсият нафақат ба донишҷӯи меъёр, қоида ва принципҳои ахлоқ, инчунин ба ҳатман риоя кардани онҳо вобаста аст. Амалӣ гардидани ин **вазифаҳо**, пеш аз ҳама, бар дӯши мактабу муаллимон аст. Мактаб метавонад ба дастпарварони худ меъёри ахлоқ, қоида ва талабот ба рафтори шахсиятро дуруст баррасӣ намояд. **Меъёр ҳамчун ифодаи муносибатҳои муайян, амри ахлоқии ҷамъият ба рафтору ҳислатҳои шахсият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ ва шахсӣ, инчунин дар алоқа ва ҳамкорӣ бо одамон мебошад.**

Мувофиқи қоидаи ахлоқ ҳар як шахс дар ҷомеа бояд софдилона муносибат кунад, одамони меҳнатиро эҳтиром намояд, ба моликияти хусусӣ ва умумихалқӣ ва табиат сарфакорона рафтор кунад, ба давлату халқи худ содиқ бошад, коллективи меҳнатиро дӯст дорад, бовиҷдон, ростқавл, хоксор бошад, шарафу шӯҳрати дигаронро дастгирӣ намояд, бо адлу инсоф бошад ва ғайра.

Ахлоқи ҷомеаи демократӣ муносибатҳои зиёдро дар бар мегирад. Агар онҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунем, онгоҳ дар бораи мазмуни қорҳои тарбиявӣ нисбати ташаккули тарбияи ахлоқи хонандагон тасаввуроти возеҳ пайдо карда метавонем. Тарбияи ахлоқ асосан ҷунин муносибатҳои ташаккули маънавиётро фаро мегирад: муносибат нисбати ғояҳои давлати худ: садоқат ба идеалҳои демократӣ; фаҳмидани дурнамои инкишофи ҷаҳонӣ; дуруст изҳор намудани воқеаҳои дохили кишвар ва арсаи байналхалқӣ; расидан ба қадри инсон; оштинопазирӣ нисбати душманони сулҳу озолии халқҳо;

- муносибат ба Ватан, ба мамлакат ва халқҳои дигар: муҳаббат ба кишварии худ, эҳтироми рамзҳои давлатӣ: суруди миллӣ, нишон ва парчами давлатӣ, дӯстӣ ва бародарӣ ба ҳамаи сокинони он, оштинопазирӣ нисбати кинаву адоватҳои миллӣ ва наҷодӣ; ҳамфикрии бародарона бо меҳнатқашони ҳамаи давлатҳо, бо ҳамаи халқҳо;

- муносибат ба меҳнат: меҳнати софдилона баҳри худ ва ҷомеа; манфиати зиёд овардан ба давлат; мубориза бо вайронкунандагони интизоми меҳнат;

- муносибат нисбати комёбиҳои чамъиятӣ: кӯшиши ҳар фард барои муҳофизаткунӣ ва афзунгардони комёбиҳои иҷтимоӣ; ҳифзи табиат;
- муносибат бо одамон: ёрии дӯстонаи байниҳамдигарӣ ва коллектив; муносибати башардӯстона ва эҳтироми ҳамдигарӣ; одам ба одам дӯст, рафиқ ва бародар; эҳтироми аҳли хонавода, ғамхорӣ ба кӯдакон;
- муносибати худӣ: баланд бардоштани шуурнокӣ, тоқатнопазирӣ нисбати вайронкунандагони тартиботи чамъиятӣ; шарафмандӣ ва ҳақгӯӣ, ахлоқи ҳамида, фурӯтанӣ ва камтарӣ дар ҳаёти шахсӣ ва чамъиятӣ ва ғайра.

Ахлоқ дар қома асосан на ба чорабиниҳои юридикӣ ё маъмурӣ, балки тибқи афкори чамъиятӣ, тибқи изҳории он ё маҳкумкунии рафтори шахсият муайян карда мешавад. Рафторҳои манфии солҳои бачагӣ, ки бештар аз нофаҳмӣ ва камтаҷрибагӣ ба миён меоянд, ба одат табдил ёфта, ба фаъолияти минбаъдаи онҳо таъсири бад мерасонанд. Аз ин сабаб вазифаҳои ислоҳкори тарбияи ахлоқ айёми кӯдакӣ басо муҳим ва масъулиятнок аст.

Бояд тазакур дод, ки барои бо нормаҳои ахлоқи чамъият муносибат кардан раванди басо мураккаб аст. Чунки нормаҳои ахлоқи нав, одатан, дар замони вучуддоштаи нормаҳои ахлоқи кӯҳан пайдо шуда, алайҳи он боқимондаҳои ҷонсаҳт, аз қабилӣ рӯҳияи ношоями миллатчиғӣ – рӯҳияи солими дӯстии халқҳо, зидди беадолатӣ – раҳму шавқат ва хайрхоҳӣ, бархилофи ришвахӯрӣ – ҳалолкорӣ ва поксирештӣ мубориза барда, мавқеи худро устувор мегардонад. Албатта ислоҳи онҳо, ки устухонашон бо ахлоқи ғайримақбул саҳт шудааст, хеле душвор аст. Ин вазифаро бо роҳи азнавтәрбиякунӣ анҷом медиҳанд. Дар ин ҷо нафақат ба як системаи муайян даровардани барномаи васеи симои ахлоқи одами сабзидаистода, балки муҳайё намудани шароити қулай, ташкили фаъолият ва муносибат, ташкили тамоми ҳаёти дастпарварон барои дар онҳо ташаккул додани муносибатҳои ҳақиқии ахлоқӣ низ талаб карда мешавад.

Чунин вазъиятро ҳам бояд дар назар дошт, ки ба бедорӣ ахлоқӣ ва рафтори кӯдак натавонанд системаи муташаккилонаи тарбияи ахлоқӣ дар мактаб таъсир мерасонанд, балки бисёр омилҳои стихиявӣ, аз қабилӣ таъсири муҳити кӯча, муносибати озодона бо ҳамсолон дар муҳити беруна, муносибат бо калонсолони ба ҳаёти кӯдакон сарукордошта низ таъсир мерасонанд. Бояд иқрор шуд, ки нисбат ба таъсиротҳои тарбиявии мактаб ин таъсиротҳо пурқувватанд.

Аз ин гуфтаҳо чунин хулоса бармеояд, ки системаи таъсиррасонии мактабиро шояду бояд пурқувват кард, то ки кӯдакон ба худтарбиякунӣ майл ёбанд ва солиму беғаш калон шаванд. Зеро хушахлоқ касест, ки нормаҳою қоида ва талаботҳои ахлоқи қомаи демократӣ барояш ҳаҷун эътиқоди шахсӣ, ҳамчун шакли одати ахлоқии вай пиндошта шавад. Бахусус шахси ахлоқан тарбияёфта тибқи талаботи эҳсосоти ботинии худ, бидуни назорату таҳқиқи махсус дуруст рафтор мекунад.

АДАБИЁТ

1. Арабов, И. Дар остонаи ҳаёти оилавӣ, - Д., 1990
2. Винеградовой, Н.Ф. Воспитателю с работе с семей. - М., 1989
3. Загик, Л.Б., Иванова, В.М. Воспитатели и родители. - М., 1985
4. Қодиров, С. Меҳнат – асоси тарбияи граждании ҷавонон. - Д., 1995
5. Крупская, Н.К. Асарҳо, ҷ. 28. С. 203-205
6. Крупская, Н.К. Асарҳои мунтахаби педагогӣ, нашриёти академияи педагогӣ РСФСР. - 1955
7. Кулматов, Ақидаҳои ахлоқии Саъдӣ. – Д. 1989
8. Меликсетян, А.С. Имрӯзу фардои оила. - Д., 1986
9. Мустафоқулов, Т., Назруллоева, М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. - Кӯлоб
10. Нуров, А. Кори яқояи оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол. - Д., 1969
11. Островская, Л.Ф. Беседы с родителями в нравственном воспитании дошкольника. - М., 1987
12. Сухомлинский, В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ. – Д. 1985
13. Сухомлинский, В.А. Ватан дар дил. - Д. 1986

АҚИДАИ ОЛИМОН ДАР БОРАИ «МАФҲУМҲОИ ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ ВА ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ-ФАРДӢ»

САИДЗОДА Аҳмадшо Раҳматшо – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева 17/6. **E-mail:** ahmadsho1984@list.ru, **тел.:** (+992) 918 25 02 03

Дар мақола муаллиф қайд кардааст, ки бо назардошти он, ки аксари мутафаккирони муосир тараққиёти минбаъдаи инсониятро бо сатҳи рушди эстетикӣ шаҳсони алоҳида ва қулли ҷомеаи ҷаҳонӣ дар умум алоқаманд медонанд, эътиқодмандани муосир низ бояд мақсаднок ва хирадмандона ин захираи бузургтарини маънавию истифода намоянд ва онро бетамоюл афзоиш диҳанд, зеро дар ҳазорсолаи навин танҳо одамони дорои сатҳи баланди маданияти гуманистӣ, завқи эстетикӣ беғаразона, қобилиятнок ба меҳнати эҷодии ғаъл, ҳаёти начиб ва пурғановати рӯҳонидошта, яъне одамоне ба муваффақияти баланд ноил мегарданд, ки бо шарофати онҳо ҷомеа хушбахт ва тавоно мегардад.

Ба ин нуқтаи назар эстетикаи марксистӣ-ленинӣ муқобил гузошта мешуд, ки ҳаёт ва таҷрибаи ҷамъиятиро бо тамоми гуногуниаш сарчашмаи зебоӣ эътироф менамуд. Зебоӣ – ин камолот ва идеалест, ки одамро аз сатҳи оммӣ ва муқаррарӣ боло мебарорад, идеалҳои инсонӣ бошанд, аз рӯи таҷрибаи иҷтимоӣ, шуури синфӣ одамон муайян карда мешаванд. Таълимоти марксистӣ-ленинӣ дар бораи зебоӣ, дар бораи қонуниятҳои эстетикӣ азхудкунӣ ва тағйирдиҳии воқеият асоси методологии назария ва амалияи тарбияи эстетикӣро дар педагогика ташкил дод.

Вожаҳои асосӣ: таълим, тарбия, зебоинарастӣ, методҳо, эстетика, эҷодкорӣ, пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек.

МНЕНИЕ УЧЕНЫХ О «КОНЦЕПЦИЯХ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ»

САИДЗОДА Аҳмадшо Раҳматшо – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. **E-mail:** ahmadsho1984@list.ru, **тел.:** (+992) 918 25 02 03

В статье автор отметил, что учитывая тот факт, что большинство современных мыслителей связывают дальнейшее развитие человечества с уровнем эстетического развития отдельных людей и мирового сообщества в целом, современные верующие должны целенаправленно и разумно использовать этот величайший духовный ресурс и постоянно его приумножать, ибо в В новом тысячелетии только люди с высоким уровнем гуманистической культуры, непредвзятым эстетическим вкусом, способные к активной творческой деятельности, благородной и богатой духовной жизни, т. е. люди достигают высоких успехов, благодаря которым общество становится счастливым и могущественным.

Этой точке зрения противостояла марксистско-ленинская эстетика, признававшая жизнь и общественный опыт во всем его многообразии источником красоты. Красота есть совершенство и идеал, возвышающий человека над обыденным и нормальным уровнем, а человеческие идеалы определяются общественным опытом, классовым сознанием людей. Марксистско-ленинское учение о красоте, об эстетических законах овладения и изменения действительности составило методологическую основу теории и практики эстетического воспитания в педагогике.

Ключевые слова: обучение, воспитание, красота, методы, эстетика, творчество, хорошее мышление, хорошая речь, хорошее поведение.

OPINION OF SCIENTISTS ON «CONCEPTS OF AESTHETIC EDUCATION AND PERSONAL AESTHETIC EDUCATION»

SAIDZODA Akhmadsho Rakhmatsho – PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy and Psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. E-mail: ahmadsho1984@list.ru, Phone: (+992) 918 25 02 03

Considering the fact that most modern thinkers consider the further development of humanity to be connected with the level of aesthetic development of individuals and the world community as a whole, modern believers should purposefully and wisely use this greatest spiritual resource and continuously increase it, because in the new millennium only people with a high level of humanistic culture, unbiased aesthetic taste, capable of active creative work, a noble and rich spiritual life, i.e. people achieve high success, thanks to which the society becomes happy and powerful.

This point of view was opposed by Marxist-Leninist aesthetics, which recognized life and social experience with all its diversity as the source of beauty. Beauty is perfection and an ideal that elevates a person above the common and normal level, while human ideals are determined by social experience, class consciousness of people. The Marxist-Leninist teaching about beauty, about the aesthetic laws of mastering and changing reality formed the methodological basis of the theory and practice of aesthetic education in pedagogy.

Keywords: education, training, beauty, methods, aesthetics, creativity, good thinking, good speech, good behavior.

Бо шарофати фазилати ғайриоддии ҳеш ва дарки нозуки зебӣ онҳо оғози марҳилаи нави бадеиро дар санъати ҷаҳонӣ муқаррар намуданд, ки ба он фароғии васеъу фаҳмиши амиқи ҳаёт ва дарки бадеии ҳама тазодҳои он ҳос аст. Ин равияи олии дар санъат бо кушиш, ба ифодаи ниҳоятан муқаммали ақидаи асосӣ, дарёфти забони ягонаи (универсалии) бадеӣ тавсиф дода шуд, аз ин рӯ он нисбати дигар равияҳо ба маротиб бою ганӣ ва диққатҷалбкунанда буда, ҳамчун яке аз муҳимтарин равияҳои афкори эстетикӣ ҷаҳонӣ эътироф гардидааст.

Мафҳуми тарбияи эстетикӣ бо мафҳуми эстетика (аз юнонии aesthesis-эҳсос, ҳиссиёт), ки ифодакунандаи яке аз соҳаи илмҳои фалсафӣ доир ба зебоишиносӣ мебошад, робитаи зич дорад [6].

Моҳияти тарбияи эстетикӣ аз ташкили фаъолияти гуногунранги бадеӣ-эстетикӣ барои хонандагон иборат аст, ки барои ташаккул додани қобилияти ба таври муқаммал идрок намудан ва дуруст фаҳмидани зебоиву таносуб дар санъат ва ҳаёт, ба ҳосил намудани тасаввурот, фаҳмиш, завқ ва эътиқодҳои эстетикӣ, ҳамчунин ба инкишофи ҳақиқати заминаҳои модарзодии эҷодкорӣ ва қобилиятҳои эҷодӣ равона гардидааст [5, с. 214].

Ҳатто ҳуди раванди маърифат эстетизатсия шуда буд, китобҳои зебои асри миёнагии мусулмонӣ, он ганҷинаҳои ноёби хирад, ки бо муҳаббат бо нақшу нигори ҷозиб наққошӣ карда шудаанд, намунаи он мебошанд. Маҷмӯи масъалаҳои дар чунин рисолаҳо баррасишаванда аз бисёр ҷиҳат доираи масоили эстетикӣро тавсиф медиҳанд, ки мутафаккирони гузаштаи Исломи ба он машғул шудаанд, вале нуктаи муайянкунандаи эстетикаи мусулмонӣ ин албатта сохтани консепсияи муқаммали санъат буд [1,75]. Пеш аз ин, ҳеч гоҳ тамоми намудҳои санъат ба чунин пуррагӣ, муқаммалӣ ва аз рӯи қонуниятҳои устувори зебоии моддию маънавӣ мутаносиб муттаҳид нагашта буданд. Эстетикаи Исломи тадриҷан ба яке аз асосҳои ҷаҳонбинии мусулмонӣ мубаддал гашт ва заминаи бавучудоии типи нави шуури эстетикӣ – шуури эстетикӣ мусулмонӣ гардид, он ба муносиби ақидаҳои ҷиддӣ ва минбари ифодаи идеалҳои мутараққӣ, намунаи зухуроти муносибати баланди эстетикӣ бо олами ихотакарда аз мавқеи идроки яклухти он, табдил ёфт. Албатта, дар натиҷаи раванди тӯлонии омехташавии фарҳангҳои эстетикаи мусулмонӣ наметавонист, ки ҳам тамоюл ва идеалҳои умумии инсонӣ ва ҳам мароми миллии тамоми халқиятҳои пайрави Исломо фаро гирифта, таъсири ҷараёнҳои дигарро дар худ эҳсос накунад. Аммо ба таври умумӣ олами маданияти мусулмонӣ доимо худро ҳамчун ҳастии мустақил нишон додаст ва ба ганҷинаи маданияти ҷаҳонӣ саҳми махсусу ивазнашаванда гузоштааст, зимнан ақидаҳо,

методҳои асосноккунӣ ва таҳқиқномаи масъалаҳои эстетикӣ он ба афкори эстетикӣ сайёра таъсири бузург расонидааст. Бо шарофати мавҷудияти ин мероси бебаҳои маданияи Исломи ҷаҳонбинии пайравонаш ба дарки гуманистонаи олам мусоидат намуда истода, воқеан ҳам боло рафт.

Бо назардошти он, ки аксари мутафаккирони муосир тараққиёти минбаъдаи инсониятро бо сатҳи рушди эстетикӣ шахсони алоҳида ва кулли ҷомеаи ҷаҳонӣ дар умум алоқаманд медонанд, эътиқодмандани муосир низ бояд мақсаднок ва хирадмандона ин захираи бузургтарини маънавию истифода намоянд ва онро бетамоюл афзоиш диҳанд, зеро дар ҳазорсолаи навин танҳо одамони дорой сатҳи баланди маданияти гуманистӣ, завқи эстетикӣ беғаразона, қобилиятнок ба меҳнати эҷодии ғаёл, ҳаёти начиб ва пурғановати рӯхонидошта, яъне одамоне ба муваффақияти баланд ноил мегарданд, ки бо шарофати онҳо ҷомеаи хушбахт ва тавоно мегардад.

Педагоги машҳури рус, асосгузори педагогикаи илмӣ дар Русия Константин Димитриевич Ушинский нақши тарбияи эстетикӣ, маънавӣ ва эмотсионалиро ба чунин шакл ифода намудааст: «...таъсиррасонии ахлоқӣ вазифаи асосии тарбияро ташкил менамояд, ки он назар ба ташаккули умумии зеҳн, пур қардани мағз бо донишҳо ва ба ҳар кас манфиатҳои шахсиятро шарҳ додан, борҳо муҳимтар ва афзалтар аст» [18]. Қонуни психикиро, ки мувофиқи он ҳаловат бояд бо меҳнат мутавозин бошад, ба роҳбарӣ гирифта истода, Ушинский қайд намуд, ки назм, мусиқӣ, санъати тасвирӣ ва мучассамасозӣ метавонанд ё роҳати пас аз меҳнат ва ё бояд дар робитаи зинда бо меҳнати инсон қарор дошта бошад; вақте, ки онҳо ба предмети ҳаваси беҳуда мубаддал мегарданд, пас натавонанд тамоман қувваи ташаккулдиҳандаи худро гум мекунанд, балки инчунин ба рушди ахлоқию ақлонии инсон низ таъсири манфӣ мерасонанд.

Тарбияи эстетикӣ аз ҷониби педагогикаи шуравӣ ҳамчун қисми муҳими таркибии раванди ташаккулдиҳии ҷамаҷониба ва мутавозини хонандагон баррасӣ карда мешуд. Ҷамзамон, таъкид карда мешуд, ки шиносӣ бо зебоӣ бояд аз дигар тарафҳои рушди шахсияти хонандагон ҷудо карда нашуда, балки бо тарбияи ахлоқӣ, зеҳнӣ ва ҷисмонӣ робитаи зич дошта бошад.

Дар шароити шиддатгирии муборизаи фикрӣ масъалаи тарбияи эстетикӣ насли ҷавон аҳамияти махсус дорад. Характери истехсолот ва ҳаёти ҷамъиятӣ, талаботи моддию маънавии ҷомеаи шуравӣ дар назди мактаб вазифаҳои навро гузошт, аз ҷумла дар кӯдакон инкишоф додани нерӯи эҷодӣ, кушиши пешбурди ҳаёт бо назардошти қонунҳои зебоӣ.

Мафҳуми зебоӣ дар эстетикаи бо ном буржуазӣ мавриди танқид қарор гирифтааст. Фалсафаи идеализми субъективӣ зебоиро ё ҳамчун шакли махсуси эҳсоси фард, тарҳрезии бозии ҳаёлот, ё ҳамчун идеяи ба воқеият алоқа надошта, ҳамчун офаридаи худовандӣ шарҳ медиҳад. Тамоман ин тафсирҳо алоқаи зебоиро бо воқеияти объективӣ рад менамоянд [19].

Ба ин нуқтаи назар эстетикаи марксистӣ-ленинӣ муқобил гузошта мешуд, ки ҳаёт ва таҷрибаи ҷамъиятиро бо тамоман гуногунӣ сарчашмаи зебоӣ эътироф менамуд. Зебоӣ – ин камолот ва идеалест, ки одамро аз сатҳи омӣ ва муқаррарӣ боло мебарорад, идеалҳои инсонӣ бошанд, аз рӯи таҷрибаи иҷтимоӣ, шуури синфӣ одамон муайян карда мешаванд. Таълимоти марксистӣ-ленинӣ дар бораи зебоӣ, дар бораи қонуниятҳои эстетикӣ азҳудкунӣ ва тағйирдиҳии воқеият асоси методологии назария ва амалияи тарбияи эстетикиро дар педагогика ташкил дод.

Вазифаҳои асосии тарбияи эстетикӣ дар мактаби шуравӣ – ин пеш аз ҳама расонидани ёрӣ ба кӯдак дар идрок азҳудкунии зебоии санъат, табиат ва муносибатҳои иҷтимоӣ, бедор намудани шавқу ҳавас дар хонандагон нисбати ҷанбаи эстетикӣ воқеият, омӯзонидани ҳиснамоӣ ва фаҳмидани зебоӣ сарфи назар аз дар ҷи зоҳир шудани он; ташаккул додани сифатҳои зебоӣ дар симои равонию ҷисмонии хонандагон; дар кӯдакон инкишоф додани қобилиятҳои бадеию эҷодӣ, кушиши ворид намудани зебоӣ ба ҳаёти ҳеш, ба ғаёлияти таълимӣ, ба меҳнат, рафтор; ва ахиран, дар хонандагон ҳосил намудани муносибати оштинопазир бо ҷамағунаи зиштӣ, антиэстетикӣ дар рафтор, симои зоҳирӣ, вазъияти маишӣ ва ҳамчунин ба беақидагӣ, бебунёдӣ, асарҳои зиддибадеии санъат мебошанд.

Василий Александрович Сухомлинский, педагоги машҳури шуравӣ, чунин мешуморид, ки тарбияи эстетикӣ бо тарбияи эмотсионалӣ робитаи зич дорад. Сухомлинский пешниҳод намуд, ки тарбияи эмотсионалӣ ва эстетикӣ аз инкишофдиҳии маданияти эҳсос ва идрок оғоз меёбад. Нозук будани ҳис, таассурот, муносибати

эмотсионалию эстетикӣ ба олами ихотакарда ва нисбати худ аз маданияти эҳсос ва идрок вобастагӣ дорад. Ҳамон қадаре, ки эҳсос ва идрок нозук бошад, ҳамон қадаре, ки одам дар олами ихотакарда тобиш ва оҳангхоро бинаду шунавад, ҳамон қадаре, ки баҳои эмотсионалии шахс ба далелҳо, ашё, зухурот, ҳодисаҳо амиқтар ифода ёбад, ҳамон андоза соҳаи эмотсионалии тавсифдиҳандаи маданияти равонии инсон фаррохтар аст. В.А. Сухомлинский таъкид намудааст, ки маданияти ҳиссиёти эстетикӣ сатҳи баланди маданияти умумии ҳаёти мактабӣ, махсусан маданияти ахлоқӣ – муносибат ба одам ҳамчун ба арзиши олиро тақозо мекунад. Арзишҳои эстетикӣ дар вазъияти ҳукмронии дағалӣ, бепарвоӣ, бетартибӣ дар муносибатҳои хурди рӯзмарра очиз шуда мемонанд. Тарбияи эстетикӣ аз моҳияти ҳиссиётан ғании муносибатҳои байни аъзоёни коллектив: шафқат, самимият, садоқат оғоз меёбад. Дар пайвасти мутаваззини зебоии муҳити ихотакардаи одам ва зебоии ҳуди ӯ нақши барандаро зебоии муносибатҳои байниҳамии одамон иҷро мекунад ва ин зебоӣ ба ақидаи В.А. Сухомлинский пеш аз ҳама дар адолат ва ҳақгӯӣ ифода меёбад. В.А. Сухомлинский ҳамчунин ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии тарбияи ахлоқию эстетикиро ба воситаи табиат инкишоф додаст [17].

Аҳамияти бузург доштани тарбияи эстетикӣ хонандагонро ҳамчунин Антон Семёнович Макаренко низ ёдовар шудааст, ки чигуна муҳим будани бедорсозии кушиши дарёфти зебоиро дар мактаб, хона, тамоми ҷойҳое, ки онҳо вақти худро мегузаронанд, ба коре машғул мешаванд ё фароғат мекунанд, қайд намудааст; кӯдаконро ба он ҷалб намудан зарур аст, ки онҳо дар мактаб, дар синфхона ва хона вазъияти эстетикиро ба вучуд оваранд. Шахсоне, ки муассисаҳои таълимӣ – тарбиявӣ зери роҳбарии А.С. Макаренко қарордоштаро шахсан дидаанд, доир ба ғановати рангҳо, фарш ва оинаи ҷилодиҳанда, дастурхонҳои сапсафеди ошхона ва тозагии олии биноҳо нақл мекунанд [8].

Омӯзгорон хориҷӣ дар масъалаи тарбияи эстетикӣ хонандагон бетарафӣ зоҳир накардаанд. Масалан, Мария Монтессори яке аз вазифаҳои асосии таълим ва тарбияро дар густариши маҳорати азхуднамоии ҷиҳати эстетикӣ муҳит, фаҳмиши шоирона, мусиқидони, ҳисси ранг, танин, шакл, эҳсоси мусиқидонии кӯдакон ва танини ҳаракати онҳо замина фароҳам меорад. [10]

Дар айни замон дар зери мафҳуми тарбияи эстетикӣ густариш ва ташаккули тафаккури эстетикӣ ва арзишҳои шахсият марбут ба фаъолияти ӯ доништа мешавад. Ҳангоми худфаъолияти ва худташаккули тадбиқ ва дорои арзишҳо мегардад. Дар тарбияи эстетикӣ чунин самтҳо ба назар гирифта мешавад: самт, мавзӯ, шакли тарбия ва методи корӣ, ки барои мавриди тавачҷӯҳ қарор гирифтани сарчашмаҳои воқеии тарбия ва корҳои методӣ ва моҳияти он, ки ҳиссиёти эстетикӣ ва баҳодихиро ба амал морад. Дар давраи мазкур тарбияи эстетикӣ ва таҳсилот чунин самтҳоро ба инобат мегирад: ташаккули омодагии шахсият баҳри идрок аз худнамои барои эстетикӣ саъят ва воқеият ташаккули тафаккури эстетикӣ, густариши қобилияти эҷодӣ, фарҳанги маънавӣ ва ҷисмонӣ.

Тарбияи эстетикӣ барои ошкор намудани тафаккури эстетикӣ шахсият (ҳиссиёт, баҳодихӣ, шавқ, муҳокима, муоширати эстетикӣ ва эҷодиёти мустақилона, ҳиссиёт, мушоҳида) кумак мерасонад.

Дар шароити муосир чунин самтҳои тарбияи эстетикиро ба роҳ мемонанд, ки барои ташаккули таҳсилоти эҷодӣ, фарҳанги мусиқидонӣ табиаттирандагон, қобилияти эҷодкорӣ нигаронида шудааст.

Ҳуди «мафҳуми тарбияи эстетикӣ» (мафҳуми тарбияи эстетикӣ фардӣ) ба пуррагӣ маънои хуро наёфтааст.

У.Ф.Суна ва А.В.Пирадов ба таври асоснок фарҳанги эстетикӣ шахсиятро бо фарҳанги эстетикӣ ҷамъият баробар гузошта, дар он фарҳанги иҷтимоии фардии шахсро асос мекунанд. Бо вучуди ин, таҳлили ин вожаҳо яқинан нестанд. Мутобиқи андешаи У.Ф.Суна фарҳанги эстетикӣ шахсият ин андозаи аз худнамоии инсон арзишҳои эстетикӣ ва ҳадди иштироки ӯ дар ташаккули он ба шумор меравад. [16, 107]

Андешаи А.В.Пирадов доир ба ташаккули боло аз он иборат мебошад, ки дар сохтори фарҳанги фардии тарбияи эстетикӣ як қатор махсусияти шахсият дида мешавад, ки бе он иштироки фаъоли инсон баҳри дарёфти шуурнокии эстетикӣ ва эҷодкорӣ ғайриимкон аст [16].

С.М. Каргаполов тасдиқ менамояд, ки соҳаи пур аз мӯхтавои густариши фарҳангӣ эстетикӣ шахсият аз дараҷаи ба амалории эстетикӣ ҳамчун ифоданоки иборат мебошад. [5]

Л.П.Чурина мавқеи фардии тарбияи эстетикиро дар маънавиёти инсон таҳлил намуда, тазаккур медахад, ки фарҳанги эстетикиро на бояд як фарҳанги одии умумичомеагии шахс донист. Ин ҳамчунин яке аз ҷамбаҳои баландтарини фарҳанги шахсӣ маҳсуб мегардад. [21].

Фарҳанги эстетикӣ шахсият, ба қавли М.А.Верб, махсусияти асосноки шахсият мебошад, ки имкони кофии иштироки ӯро бо зебоӣ ва бунёди он ба амал меорад. Моҳияти фарҳанги эстетикӣ инсон аз маҷмуаи дарёфтҳои зебоишиносии ӯ иборат набуда, аз омодагии ӯ ба қобилияти дарки истиқболи ҷанбаҳои эҷодии комилгардӣ, заҳмат намудан баҳри эҷодкорӣ иборат мебошад. [3].

Фарҳанги эстетикӣ инсон аз ҷаҳонбинӣ ва асосҳои маънавӣ иборат буда, инъикоси худро дар зоҳир, рафтор, шаклҳои гуногуни ахлоқ, ашӯ, ки тавассути он худро тақдир менамояд. Дар адабиёти илмӣ асосҳои назариявии густариши тарбияи эстетикӣ баён гардидааст, ки аз ҷумла метавон онро мавриди баён қарор дод:

- Н.Н. Румянсева тарбияи эстетикиро ҳамчун фарҳанги маишӣ меҳисобад, ки аз ҷумлаи зебоӣ, либос, истиқоматгоҳ ба шумор меравад [11];
- А.С. Егоров чунин арз менамояд, ки ба даст овардани тарбияи эстетикӣ тавассути фарҳанги меҳнатӣ, истеҳсолот ва речаи корӣ ба амал меояд [4];
- Н.В. Савин фарҳанги эстетикиро ҳамчун густариши ҳиссиёти фарҳангӣ, таманои инсон ба зебоӣ ва санъат, табиат ва ҷамъият, меҳнат ва ахлоқи инсонӣ [12];
- А.В. Пирадов ба фарҳанги эстетикӣ махсусияти шахсӣ медахад, ки аз иштироки ҷаҳли инсон, тафаккури эстетикӣ ва эҷодкорӣ дониста мешавад. [9];
- В.Н. Липский чунин мешуморад, ки фарҳанги эстетикӣ, яке аз ҷузъҳои фарҳанги маънавӣ, ки ягонагии ҳиссиёт, завқ ва ормонҳо, ки дар раванди густариши ҷаҳон дар заминаи қонуниятҳои зебоӣ, ин фарҳанги ҳиссиётӣ аз худнамоӣ ва ормонҳо мутобиқ ба вазъи ҷамъият ба назар гирифта мешавад, ки махсусияти ҷузъӣ-таърихӣ дорад. [7];
- В.С. Безруковий дар мавриди фарҳанги эстетикӣ чунин андеша пешниҳод менамояд, ки он дараҷаи густариши таъби қорғари ҷавон, ташаккули дониш ва ҷаҳлияти бомақсад мувофиқи шавқ ва талаботро дар бар мегирад. [2];
- М.А.Верб чунин меҳисобад, ки фарҳанги эстетикӣ маҷмуи сифатҳо, таҳсилоти шахсӣ, махсусият, истиқболи зебоӣ ва иштирок дар бунёди зебоӣ буда, моҳияти он бошад, дар аз худнамоии маҷмуаи қобилият истиқболи бадеӣ ва эҷодӣ мебошад; [3]
- Л.Л. Литвиненко тасдиқ менамояд, ки фарҳанги эстетикӣ – ин дар маҷмуъ мафҳум дар мавриди идрок (ҳиссиёт, таъб, ормон, талабот, манфиат), фарҳанги ҷисмонӣ (муътадили бадан), ҳусни баён ҳаракат имо ва ишора ва ғайра дониста мешавад. [16];
- В.А.Сластенин густариши фарҳанги эстетикиро ба густариши қобилияти мақсаднокӣ ва дарки нотақрори зебоӣ дар санъат ва воқеият, нигоҳ ва ҳулоса, ки боиси ҳаловат бурдан аз арзишҳои эстетикӣ мегардад [14];
- Ба андешаи И.П. Подласий тарбияи эстетикӣ яке аз воситаҳои ташаккулёбии тарбияи эстетикӣ шахсият ва барои барқароргардии он бо қорҳои эҷодӣ, ки мақсади он аз муносибати эстетикӣ ба зиндагӣ: меҳнат, ҷаҳлияти ҷамъиятӣ, табиат, рафтор иборат буда, яке аз вазифаҳои асосии он аз густариши идроки эстетикӣ, баҳодихӣ, муҳокима, талабот, қобилият ба шумор меравад. [10];
- И.Ф. Харламов моҳияти фарҳанги эстетикиро бо густариши қобилияти худқабулнамоӣ ва идроки дурусти зебоӣ ба санъат ва зиндагӣ, ки дар натиҷаи фаҳмиши эстетикӣ, завқ, ормонҳо, ҳамчунин ташаккули истеъдоди эҷодӣ дар соҳаи санъат ба вучуд меовард. [20];
- А.М. Столяренко чунин мепиндорад, ки фарҳанги эстетикӣ – фарҳанги аз худнамоӣ, худбаҳодихӣ, ки фарҳанги эстетикӣ, фарҳанги истиқболнамоӣ, муҳаббат ба инсонҳо, эҳсоси зебоии мусиқӣ, мусаввараҳо, табиат ва дар рафтори инсонҳо ва зоҳири онҳо иникос меёбад. [15].

Фарҳанги муосири эстетикӣ ин фарҳанги муколама, на каломӣ як нафар буда, ки ба имрӯз ва оянда нигаронида шудааст, балки худбаҳодихӣ инсонро ҳамчун шахсияти нотақрор пазируфта мешавад.

Шахсият ин инсонест, ки бофарҳанг омезиш ёфта, бо он ҳамеша дар муошират мебошад. Дар замони муосир яке аз моҳияти волеи фарҳанги инсонӣ озод, маънавиёт ва инсонгароӣ ба шумор меравад, ки аз ҳамин хотир дар тасавуроти муосир-инсонӣ озодпеша, маънаван комил, инсонгаро, эҷодкор, ва масъули ахлоқи худ шахсияти комил

дониста мешавад. Худи шахсият худро дар ҷаҳон бо «Ман» қабул карда метавонад. Роҳи эҷодкории донишҷӯён аз бошурӯгардӣ интиҳо гардида, он бо бунёди «Ман» дар натиҷаи густариши эҷодкорӣ ба анҷом мерасад.

Ҳамин тариқ, фаҳмиши илмӣ тарбияи эстетикӣ дар шароити мураккаби таърихӣ густариш ёфтааст. Аксари педагогҳо чунин мешуморанд, ки тарбияи эстетикӣ як ҷузъи раванди ҷамъабастҳои педагогӣ ба шумор рафта, имкони ба мактаббачаҳо кӯшиш ва тавоноии бунёди ҳаёти худро бо зебоӣ фароҳам меоранд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, Ш. Современный ислам в политике и идеологии (на таджикском языке). Душанбе: Ирфон, 1999. – 152 с.
2. Безрукова, В.С. Педагогика профессионально-технического образования. Актуальные проблемы: тексты лекций / Свердлов. инж.-пед. ин-т. – Свердловск, 1991. – 212 с.
3. Верб, М.А. Взаимосвязь эстетической и педагогической культуры будущего учителя // Проблемы эстетического образования и воспитания студ. пед. ин-в. – Свердловск, 1981. – С.3-10.
4. Егоров, А.С. Проблемы эстетики. – М.: Сов. писатель, 1977. – 464 с.
5. Каргапольцев, С.М. Человек и личность как эстетические феномены // Вестник ОГУ. – 1999. – № 3. – С.29-37.
6. Леонтьев, А.Н. Проблема психологии восприятия. Заключительное выступление. // Психологические исследования восприятия: Сборник статей. / Под редакцией А.Н. Леонтьева. М.: МГУ, 1976. – С. 145 - 146.
7. Лихачев, Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников. – М.: Просвещение, 1985. – С. 51. - 280 с.
8. Лутфуллоев, М. Национальное достоинство (на тадж. яз). Душанбе.: Сарпараст». 2003. -287 с.
9. Пирадов, А.В. Эстетическая культура личности. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1979.-176с.
10. Подласый, И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. Кн.2.: Процесс воспитания. - М.: ВЛАДОС, 1999.-256с.
11. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002.–720 с.
12. Савин, Н.В. Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. училищ. – М.: Просвещение, 1978.–312с.
13. Саидов, А. Р. Асосҳои ташаккули маданияти эстетикӣ омӯзгори оянда. Душанбе-2010-70 с.
14. Саидов, А.Р. Формирование эстетической культуры будущих учителей в процессе педагогической практики // Душанбе - 2014- 124 с.
15. Слостенин, В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки: Автореф. канд. дис.-М.,1977.28 с.
16. Столяренко, А.М. Психология и педагогика: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДИАНА, 2001.-423с.
17. Суна, У.Ф. Эстетическая культура студента: опыт социологического анализа. - М.: Педагогика, 1977. - 124с.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲОДИХӢ БА ДОНИШ, МАҲОРАТ ВА МАЛАКАИ ХОНАНДАГОН

НАБИЕВА Муқаддас Авғоновна – омӯзгори кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16, E-mail: mukaddas_nabieva@mail.ru, тел.: (+992) 987 22 25 07

Дар мақола масъалаҳои назариявии баҳодихӣ ба дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки имрӯз аз нав дида баромадани ҳадафҳои таҳсилоти миллӣ, муайян кардани самтҳои нав, ҷустуҷӯи мазмун, шакл ва методҳои нави таълим, муносибатҳои нав ба баҳодихӣ дастовардҳои таълимии хонандагон ҷараён дорад, ки дар пайи он на танҳо андӯхтани

донишҳои назариявӣ, балки сифати донишҳо ва маҳорати татбиқи онҳо дар вазъиятҳои воқеии ҳаёти низ ҷой дорад. Ҳамзамон, мушкилоти мавҷудбуда ҳангоми баҳодихӣ ба дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон таъкид карда шудааст.

Моҳияти проблемаи мавриди таҳқиқ дар он аст, ки шаклҳо ва методҳои муосири баҳодихии дастовардҳои хонандагон ба талаботҳои муосири муносибати босалоҳият ҷавобгӯ набуда, дастовардҳои таълимии хонандагонро ба таври кофӣ инъикос накарда, ба самарабахш идора кардани сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон намедихад. Имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон низоми анъанавии баҳодихӣ бартарӣ дорад, ки ба вазифаҳои таҳсилоти муосири Тоҷикистон ҷавобгӯ намебошад, қайд менамояд муаллиф.

Вожаҳои асосӣ: маҳорат, малака, дониш, таълим, хонандагон, низоми баҳогузори, технологияҳои муосири баҳодихӣ, сифати дониш, дарс, таҳсилот.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ, НАВЫКОВ И КВАЛИФИКАЦИИ СТУДЕНТОВ

НАБИЕВА Муқаддас Авғоновна – преподаватель кафедры психологии Кулябского государственного университета имени А.Рудаки, г.Куляб, ул. С. Сафарова, 16, **E-mail:** mukaddas_nabieva@mail.ru, **тел.:** +(992) 987 22 25 07

В статье с научной точки зрения обосновываются теоретические вопросы оценивания знаний, умений и навыков учащихся. В статье подчеркивается, что сегодня происходит пересмотр целей отечественного образования, определение новых направлений, поиск нового содержания, форм и методов воспитания, новых подходов к оценке учебных достижений учащихся, что направлена не только на получение теоретических знаний, важно также качество знаний и умение применять их в реальных жизненных ситуациях. При этом подчеркиваются существующие проблемы при оценке знаний, умений и навыков студентов.

Суть исследуемой проблемы заключается в том, что современные формы и методы оценивания достижений обучающихся не отвечают современным требованиям компетентного отношения, неадекватно отражают учебные достижения обучающихся, не позволяют эффективно управлять качеством образования. в общеобразовательных учреждениях. Сегодня в общеобразовательных учреждениях Таджикистана преобладает традиционная система оценивания, которая не отвечает задачам современного образования Таджикистана, отмечает автор.

Ключевые слова: умение, умение, знания, образование, учащиеся, система оценивания, современные технологии оценивания, качество знаний, урок, образование.

THEORETICAL ISSUES OF ASSESSING KNOWLEDGE, SKILLS AND QUALIFICATIONS OF STUDENTS

NABIEVA Muqaddas Avgonovna – Lecturer of the Department of psychology of the Kulyb State University named after A. Rudaki, Kulyb, S. Safarov, st.16, **E-mail:** mukaddas_nabieva@mail.ru, **Phone:** +(992) 987 22 25 07

The article substantiates the theoretical issues of assessing the knowledge, skills and abilities of students from a scientific point of view. The article emphasizes that today there is a revision of the goals of domestic education, the definition of new directions, the search for new content, forms and methods of education, new approaches to assessing the educational achievements of students, which is aimed not only at obtaining theoretical knowledge, it is also important the quality of knowledge and the ability to apply it in real life situations. At the same time, the existing problems in assessing the knowledge, skills and abilities of students are emphasized.

The essence of the problem under study lies in the fact that modern forms and methods of assessing the achievements of students do not meet the modern requirements of a competent attitude, inadequately reflect the educational achievements of students, and do not allow effective management of the quality of education in educational institutions. Today, the traditional assessment system prevails in general educational institutions in Tajikistan, which does not meet the challenges of modern education in Tajikistan, the author notes.

Key words: *skill, ability, knowledge, education, students, assessment system, modern assessment technologies, knowledge quality, lesson, education.*

Рушди пешравандаи тамаддуни башарӣ аз бисёр ҷиҳат аз таҳсилот вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз, дар солҳои охир амалан дар ҳамаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ислоҳоти ҷиддии калонмиқёси низомҳои миллии маориф гузаронида мешаванд. Тағйироти босуръат дар ҷаҳон тағйироти мувофиқро дар ҳама соҳаҳои ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекунанд. Кишвари мо як қисми ҷаҳони глобалӣ аст, аз ин рӯ, тағйиротҳои, ки дар ҷаҳон рух медиҳанд, ҳатман ба ҳама сохторҳои давлат таъсир мерасонанд. Илова бар ин, инро талаботҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии Тоҷикистон талаб мекунанд, ки аз насли ҷавон донишҳои босифат ва маҳоратҳои мутобиқ шудан ба шароити навро интизор аст. Аз ин лиҳоз, аз нав дида баромадани ҳадафҳои таҳсилоти миллии, муайян кардани самтҳои нав, ҷустуҷӯи мазмун, шакл ва методҳои нави таълим, муносибатҳои нав ба баҳодиҳии дастовардҳои таълимии хонандагон чараён дорад, ки дар пайи он на танҳо андӯштани донишҳои назариявӣ, балки сифати донишҳо ва маҳорати татбиқи онҳо дар вазъиятҳои воқеии ҳаёти низ ҷой дорад.

Лозим ба ёдоварист, ки таваҷҷуҳи зиёд ба масъалаҳои баҳодиҳӣ дар давраи солҳои 50 – 70-уми асри гузашта дода мешуд. Ба нақши муҳими баҳодиҳӣ хонандагон педагоги шӯравӣ В.А. Сухомлинский ишора карда, ҳамзамон истифодаи эҳтиёткоронаи баҳоро ҳамчун ҳавасмандсозанда ба қор тавсия меод: «Баҳо бояд меҳнатдӯстиро подош диҳад, на танбалӣ ва хунуқназариро ҷазо диҳад. Агар омӯзгор дар баҳоҳои ду ва як қамчинро бинад, ки метавонад аспӣ танбалро шитоб диҳад, ва дар баҳоҳои чор ва панҷ кулчақандро бинад, пас ба зудӣ кӯдакон ҳам аз қамчин, ҳам аз кулчақанд нафрат хоҳанд дошт» [11, с. 65]. «Агар муваффақият вучуд дошта бошад, пас хоҳиши таҳсил қардан низ вучуд дорад» – чунин буд формулаи ӯ, маҳз муваффақиятро ӯ асоси фаъолияти баҳодиҳии омӯзгор медонист. Ӯ боварӣ дошт, ки таълимиро дар асоси оптимизм бунёд карда, кӯдаконро аз ғаму нобоварӣ ба худ эҳтиёт қардан дарқор аст. В.А. Сухомлинский принсипҳои асосиеро муайян кардааст, ки онҳоро дар фаъолияти баҳодиҳӣ ба роҳбарӣ гирифта лозим аст:

1. Набастанӣ роҳи хонанда ба муваффақият. «Ҳикмати воқеии педагогӣ аз он иборат аст, ки кӯдакро ҳамеша бо хоҳиши хуб будан илҳом бахшида, ҳеҷ гоҳ ба ӯ баҳои «ду» намонда... агар хонанда ҳанӯз аз ӯҳдаи қор баромада натавониста бошад, ба ӯ ягон баҳо монда нашавад ...» [12, с. 47].

2. Аз тариқи баҳо омӯзгор муносибати худро нисбати шогирд изҳор мекунад: «Оне, ки ман таълим медиҳам, пеш аз ҳама шахси зинда, кӯдак ва баъд хонанда аст. Баҳое, ки ман ба ӯ мегузорам, на танҳо ченаки донишҳои ӯ, балки, пеш аз ҳама, муносибати ман ба ӯ ҳамчун инсон аст» [11, 72]. Амалияи педагогӣ нишон медиҳад, ки қорӣ намудани баҳисобгирии мунтазами донишҳои ҳар як хонанда самаравӣ хуб дода, омодагӣ ба машғулиятҳо, интизومي хонандагон, новобаста аз он ки қадом низомии баҳодиҳӣ истифода мешавад, ба таври назаррас баланд мешаванд. Масалан, педагоги машҳур В.Ф. Шаталов барои назорати донишҳои хонандагон ба ном «варақаҳои баҳисобгирии кушоди донишҳо»-ро қорӣ намуда буд [14].

Ҳар баҳое, ки хонанда дар дарс ё берун аз дарс мегирифт, ба ҷадвал гузаронида шуда, дар девор овезон карда мешуд. Албатта, баҳое, ки ҳама дар борааш медонанд, таъсири тарбиявӣ дорад. Хонанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт баҳои пастро ба баҳои баландтар ислоҳ кунад, ва ин дубора мавриди дастрасии синф ва ҳатто мактаб мегардад. Методикаи Шаталов муваффақияти бузург ба даст овард: методикаи ӯ ба омӯзгор имкон дод, ки воқеъбинона бошад, донишҳои хонандагонро дуруст баҳогузори намуда, хонандаро бо дурнамои барои ӯ мусбат барангезад. Дар педагогика дар тӯли якҷанд даҳсолаҳо таҷрибаи муваффақе мавҷуд аст, ки аз ҷониби гурӯҳи педагогҳо ва психологҳо зеро роҳбарии Ш.А. Амонашвили амалӣ карда шуда, дар натиҷаи он низомии таълими бидуни баҳо дар мактабӣ

ибтидоӣ таҳия карда шуд [1]. Дар илми педагогика чунин муносибат номи баҳодихии мазмунӣ (сифатӣ)-и донишхоро гирифт. Ш.А. Амонашвилӣ аз ҷиҳати назариявӣ заминаи мазмунӣ – баҳогузори таълимиро таҳия ва дар амал татбиқ намуд. Моҳияти баҳодихии мазмунӣ аз қиёси натиҷаи фаъолияти хонанда бо қолиби пешбинишуда иборат мебошад. Вай чунин мешуморад: «Баҳоҳо, аз як тараф, ангезаҳои бевоситаи таълимиро иваз мекунад, ва аз тарафи дигар бошад, дар раванди таълим асабоният, тарсу ҳарос, нафрат ба омӯзгорро бедор мекунад. Ба таҳсил, ёдгирӣ маҷбур кардан мумкин аст, аммо маҷбур кардан ба фаъолнокии маърифатӣ, маҷбур кардани шавқманд будан дар раванди маърифатӣ номумкин аст. Хурсандие, ки дар ҳуди раванди фаъолияти маърифатӣ ё пас аз ба охир расидани он эҳсос мешавад, муҳимтарин манбаи ҳавасмандшавии фаъолнокии маърифатӣ мебошад. Ин ҳамон шодиест, ки хонандаро тарк мекунад, вақте ки фаъолияти таълимии ӯ бо кумаки баҳоҳо идора карда мешавад [1, 36–41]. Муносибатҳои Ш.А. Амонашвилӣ ба баҳодихии мактабӣ ба талаботҳои педагогикаи гуманистӣ ҷавобгӯ буда, аз ин рӯ, дар амал бо ҳалли масъалаи баҳодихӣ дар мактаби оммавӣ дар доираи низоми анъанавии авторитарии синфӣ – дарсӣ душвор мувофиқ мебошанд. Ҷонибдори низоми таълимии бидуни баҳо муаллифи китоби «Таълим ба тарзи нав» В.Ф. Костилев [8, с. 84] мебошад: «Баҳодихии педагогӣ ифодаи сатҳи бадастомадаи донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо ба онҳо мебошад, ки хонанда бояд онро азхуд кунад. Ин натиҷаи таҳлили пешрафти кори мустақилонаи хонандагон аз ҷониби омӯзгор бо мақсади расонидани кумак ба онҳо, ҳавасмандгардонии кӯшишҳои минбаъдаи онҳо мебошад». Методикаи маҷкур кори мустақилонаи хонандаро зери роҳбарии омӯзгор пешбинӣ мекунад. Барои хонандагон бонки махсуси вазифаҳо омода карда мешавад, ки ба азхудкунии донишҳои назариявӣ ва маҳорату малакаҳои амалӣ нигаронида шудааст. Муаллиф ба мураккабии тайёр кардани чунин супоришҳо ишора мекунад. Бо вучуди ин, ба маҷаллаи синф бо рақам шумораи супоришҳое, ки аз ҷониби хонанда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дар хона иҷро шудаанд, дохил карда мешаванд. Ва баҳо ба хонанда то он даме гузошта намешавад, ки хонанда супоришҳои муқарраршудаи супоришхоро иҷро накунад. Маҳз ҳамин таълим ба тарзи нав, тибқи В.Ф. Костилев мебошад. Он гоҳ, ба ақидаи ӯ, хонандагон низ тағйир хоҳанд ёфт, ки акнун ҳадафи онҳо на ба ҳар роҳ гирифтани баҳо, балки равона кардани саъю кӯшиши худ ба азхудкунии ҳадди аксари маводи таълимӣ барои ҳалли вазифаҳои пешбинишудаи барнома хоҳад гардид. Аммо, ҳамаи ин шартҳо барои хонандагони намунавӣ ва омӯзгорони дорои маҳорати баланди касбӣ тавсиф ёфта, онҳоро дар ҳаёти воқеии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ намудан имконнопазир мебошад.

Падидаҳои мусбат дар таълими бидуни баҳо муносибати тафриқавӣ ба хонандагон дар амалисозии амалҳои баҳодихӣ ва назоратӣ, меъёрӣ будани баҳодихӣ, ки яқоя бо хонандагон сайқал дода мешавад, худназораткунӣ ва худбаҳодихии хонанда ва худбаҳодихии хонанда маҳсуб меёбанд. Инчунин, дар низоми бидуни баҳои назорат ва баҳодихии донишҳои хонандагон ошкор кардани тағйироти инфиродии сифати азхудкунии фанҳо аз ҷониби хонанда муайян карда амалӣ карда шуда, маънои муқоисаи онро бо кӯдакони дигар надорад.

Ю.К. Бабанский «нақши мусбати баҳои панҷолиро ба сифати як навъ стандарти давлатӣ, қайд мекунад, ки имкон медиҳад ба шартӣ дуруст истифода бурдани он натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон воқебинона инъикос карда шаванд» [3, 457]. Аммо ҳамзамон ӯ дар бораи камбудии низоми баҳодихӣ ҳарф мезаванд: «Аксар вақт баҳоҳои гузошташаванда сатҳи истисноан сермаҳсулии донишҳои хонандагонро қайд мекунад, ки дар кори хотираи онҳо асос ёфта, рушди ҳамаҷониба, мавҷудият ва амиқии мафҳумҳо ва эътиқодҳои ҷаҳонбинона, тамоюлҳои арзишӣ, мустақилият ва фаъолият, қобилиятҳои эҷодӣ, сифатҳои дастаҷамъӣ ва дигари мусбат, ки дар раванди таълими шахсият ташаккул мейбанд, малакаҳои зеҳнӣ, амалӣ ва худтаҳсилкуниро инъикос намекунад» [3, 458].

Олимон бо сарвари В.В. Давидов, Д.Б. Элконин ва дигарон чунин бовар доранд, ки бекор кардани ҳолҳо ва санҷишҳо мумкин нест. Ва онҳо дар бораи таълими бидуни баҳо сӯҳбат карданро беҳуда ва бемаънӣ меҳисобанд. Дигар олимон – муҳаққиқони баҳодихӣ (Ш.А. Амонашвили, И.С. Якиманская) «таълими бидуни баҳо»-ро ҷонибдорӣ карда, зеро ин «баҳодихии мазмунии шифоҳишуда»-ро мефаҳманд. Баҳоҳо бошад, ҳамчун ангезаҳои бардурӯғи таҳсили хонандагон медонанд. Д.Б. Элконин дар бораи

зарурати баҳодихии мактабӣ менависад: «Дар ҳудуди марҳилаи ибтидоии таълим ташаккул додани назорат ва баҳодихӣ вазифаи асосӣ мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки агар дар ин давра кӯдакон амалҳои назорат ва баҳодихиро пурра азхуд кунанд, пас ташаккули минбаъдаи фаъолияти таълимӣ бидуни мушкилии зиёд ба амал хоҳад омад» [15, с. 250 – 251].

В.В. Давидов қайд мекунад: «Иҷрои амалҳои назорат ва баҳодихӣ ба он мусоидат мекунад, ки хонандагон ба мазмуни амалҳои шахсии худ аз нуқтаи назари мувофиқати онҳо ба вазифаи ҳалшаванда тавачҷуҳ зоҳир мекунанд. Чунин муносибати хонандагон ба амалҳои шахсии худ ҳамчун шартҳои муҳими дурустӣ ва тағйирёбии онҳо хизмат мекунад» [4, 163].

Г.А. Сукерман боварӣ дорад, ки нақши баҳодихӣ баланд аст, зеро кӯдак метавонад «ҷаҳиши сифатӣ дар рушди қобилияти барои баҳодихии ҳудуди имкониятҳои худ»-ро амалӣ намояд. Агар омӯзгор ҳадафмандона амали баҳодихиро ташаккул диҳад, он гоҳ хонандаи хурдсол на танҳо ислоҳ кардани мушкилӣ, балки таҳлили сабаби онро низ меомӯзад; аз сабти ҳуди далели нодонӣ ё натавонистан ӯ метавонад ба донишҷӯи он, ки ҷӣ тавр ин нодониро бартараф кунад, ҳаракат кунад. Танҳо шахсе, ки худбаҳодихии солими умумӣ дорад, метавонад ба хатоҳо ва ноқомии худ ба таври созанда муносибат карда, онҳоро ба вазифаҳои таҳсил, на ба қасд ба мунаққид ё ба сабаби ноумедӣ ва рад кардани ҳама гуна кӯшишҳо интиқол диҳад» [16].

Баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон қисми таркибии раванди таҳсилотӣ мебошад. Он аз тариқи назорати низомнок аз болои фаъолияти таълимии хонандагон дар дарсҳо, дар хона бо кумаки супоришҳои шифохӣ, хатгӣ, амалӣ, инчунин бо кумаки мушоҳидаи омӯзгор дар дарс гузаронида мешавад [7]. Дар асарҳои як қатор олимони педагогҳо (И.И. Кулибаба, И.Я. Лернер, Э. И. Перовский, М.Н. Скаткин, В.П. Стрезикозин ва дигарон) вазифаҳои санҷиш ва баҳодихии донишҷӯ дар раванди таълимӣ, талаботҳо ба донишҷӯ, маҳоратҳо ва малакаҳои ташаккулёбанда, методҳои назорати хонандагон, намудҳои баҳисобгирии донишҷӯ дар низоми анъанавии таълим мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар асарҳои мазкур вазифаҳои назоратӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ санҷиш ва баҳодихии донишҷӯ нишон дода шуда, методикаи гузаронидани назорати хатгӣ, шифохӣ, графикӣ ва амалӣ донишҷӯ, пурсиши инфиродӣ, ҷабҳавӣ, мавзӯӣ ва ҷамъбасти кушода дода шуда, талаботҳо ба сифати донишҷӯи хонандагон, ба баҳодихии ҷавобҳои шифохӣ ва хатгӣ онҳо аз фанҳои гуногуни таълимӣ ташаккул дода шуданд.

Масъалаҳои сифати таҳсилот дар таҳқиқоти илмӣ олимони тоҷик М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, У. Зубайдов, М. Нуъмонов, Х. Буйдоқов, ва олимони рус – В.А. Калней, А.М. Моисеев, М.М. Поташник, С.Е. Шишов ва дигарон баррасӣ шудаанд, ки дар онҳо зарурати тақвину додани низоми баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон қайд карда шудааст.

Олими тоҷик М. Лутфуллозода [9] масъалаҳои дидактикии таълим, Ф. Шарифзода [13], таълими ҳамгиро ва У. Зубайдов [6], масъалаи таълими тафриқаро таҳқиқ намуда, ҳамзамон яке аз омилҳои азхудкунии донишро аз ҷониби хонандагон баҳодихӣ ба дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон ҳисобидаанд. Х. Буйдоқов [4] асосҳои дидактикии таълим ва М. Нуъмонов [10] фаъолгардонии қобилиятҳои эҷодии хонандагонро дар мавриди баҳогузори ба дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон таҳқиқ намудаанд.

Ҳамзамон, масъалаҳои баҳогузори муносиби дастовардҳои таълимии хонандагон, ки ҳамаи ҷузъҳои таҳсилотро инъикос карда метавонистанд, ҷанбаҳои кам омӯхташуда боқӣ мондаанд. Ин масъала дар Тоҷикистон тайи 10 соли ахир махсусан мубрам шудааст, ки аз ин натиҷаҳои коршиносони байналмилалӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Бояд зикр намуд, ки сарфи назар аз ҳама дигаргуниҳои мусбат дар илми педагогика, дар низоми баҳодихии фаъолияти хонандагон як қатор мушкилот мавҷуданд, ки ҳамчун ихтилофот зоҳир мешаванд:

– байни зарурати ба даст овардани маълумоти боэътимод дар бораи сатҳи дастовардҳои таълимии хонандагон ва методҳои кӯхнашудаи таҳлили дастовардҳои хонандагон;

– байни зарурати баҳодихии объективонаи дастовардҳои хонандагон ва мавҷуд набудани меъёрҳои муносиби баҳодихӣ ва самарабахш набудани воситаҳои баҳодихӣ;

– байни муттасилии раванди таълим ва хусусияти қисман парокандагии назоти дастовардҳои хонандагон;

– байни зарурати амалӣ ба методҳо ва шаклҳои нави баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон ва коркарди нокифояи асосҳои илмӣ – методии онҳо;

– байни мавҷудияти методҳо ва шаклҳои нави баҳодихӣ ва инерти будани омӯзгорон дар азхудкунӣ ва истифодаи онҳо дар раванди таҳсилотӣ.

Моҳияти проблемаи мавриди таҳқиқ дар он аст, ки шаклҳо ва методҳои муосири баҳодихии дастовардҳои хонандагон ба талаботҳои муосири муносибати босалоҳият ҷавобгӯ набуда, дастовардҳои таълимии хонандагонро ба таври кофӣ инъикос накарда, ба самарабахш идора кардани сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон намедихад. Имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон низоми анъанавии баҳодихӣ бартарӣ дорад, ки ба вазифаҳои таҳсилоти муосири Тоҷикистон ҷавобгӯ намебошад.

Аз ин лиҳоз, низоми баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон такмилро талаб мекунад, ки он зимни риояи шароити педагогии зерин ба даст оварда мешавад:

– бояд муносибатҳои муосири илмӣ-назариявӣ ба баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон муайян карда шавад;

– технологияҳои муосири баҳодихӣ ва коркарди дастовардҳои таълимии хонандагон бо истифода аз методҳои муқоисавӣ – омӯри коркард шавад;

– шаклҳо ва методҳои муосири мониторинги дастовардҳои таълимии хонандагон муайян карда шавад;

– омӯзгорон бо технологияҳои нави амалӣ гардонидани мониторинги педагогии дастовардҳои таълимии хонандагон мусаллаҳ гардонидани шаванд;

– дар раванди баҳодихӣ маҷмӯи методҳо барои таъмини ҳавасмандии хонандагон татбиқ карда шавад.

Ба вазифаҳои ҳалталаби баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон зеринҳоро дохил намудан мумкин аст:

1. Бояд заминаҳои таърихӣ, илмӣ-назариявӣ низоми баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон ошкор карда шуда, муносибатҳои нави илмӣ ба назорат ва баҳодихии натиҷаҳои таълими хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шавад.

2. Ҳолати низоми муосири баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон тавсиф карда шавад.

3. Амсилаи нави баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон аз таҳия карда шуда, принципҳо ва меъёрҳои асосии баҳодихии дастовардҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуда, тавсияҳо оид ба истифодаи амсилаи таҳияшудаи баҳодихӣ дар раванди омӯзиш пешниҳод карда шавад.

4. Ҳангоми тасвиб самарабахши амсилаи таҳияшудаи баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон дар раванди таҳқиқи фанҳои таълимӣ муайян карда шавад.

5. Муҳимтарин шартҳои илмӣ-амалии ислоҳот дар низоми баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон тағйир додани намунаи «донишбунёд»-и таҳсилот бо муносибати босалоҳият мебошад, ки ба натиҷаи ниҳони таҳқиқ тамаркуз мекунад, яъне ҷӣ гуна хонанда донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои андӯхташонро истифода мебарад.

6. Самтгирӣ ба ҷустуҷӯи роҳҳои инсондӯстонаи арзёбии донишҳои хонандагон тағйиротро дар стратегияи низоми муосири баҳодихӣ ва муайян кардани амсилаи нави баҳодихии дастовардҳои хонандагонро талаб мекунад, ки муқоисаи натиҷаи нави хонандаро бо ҳуди натиҷаҳои қаблӣ ӯ, на бо қолиб ё натиҷаҳои хонандагони дигар муқоиса мекунад.

7. Низоми муосири баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон шаффофият, воқеияти баландтарро дар баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон таъмин менамояд.

8. Баҳодихии меъёрӣ-сатҳии дастовардҳои таълимии хонандагон ба афзоиши мӯътадили ҳавасмандии таълимии хонандагон мусоидат карда, имкон медиҳад самарабахши азхудкунии маводи таълимӣ, кори мустақилона, худбаҳодихии хонандагон муайян карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Амонашвили, Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников [Текст] / Ш.А.Амонашвили. – М., 1984.
2. Амонашвили, Ш.А. Развитие познавательной активности учащихся в начальной школе [Текст] / Ш.А.Амонашвили // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 36-41.
3. Бабанский, Ю.К., Слостенин, В.А., Сорокин, Н.А. и др. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических институтов [Текст] / Ю.К. Бабанский, В.А.Слостенин, Н.А. Сорокин и др. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
4. Буйдоков Х. Асосҳои дидактика / Х. Буйдоков [Текст]. – Душанбе: "Маъориф", 1995. – 180 с.
5. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / В.В.Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. – С.163.
6. Зубайдов У.З. Асосҳои назариявӣ ва амалии таълими тафриқавӣ дар муассисаҳои таҳсилотиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография / У.З. Зубайдов [Текст]. – Душанбе: Маориф, 1999. – 203
7. Контроль, оценка / Под ред. Л.А.Регуш, А.В.Орловой. Педагогическая психология: учебное пособие [Текст]. – СПб.: Питер, 2011. – 416с.
8. Костылев, В.Ф. Учить по-новому: Нужны ли оценки-баллы: Кн. для учителя [Текст] / В.Ф.Костылев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 104 с.
9. Лутфуллоев М. Дарс / М. Лутфуллоев [Текст]. – Душанбе: Маориф, 1995.
10. Нугмонов М., Раджабов Т.Б., Хамрокулов А. Активизация творческой деятельности учащихся при решении геометрических задач в 7–9 классах средней школы / М. Нугмонов, Т.Б. Раджабов, А. Хамрокулов [Текст]. – Душанбе: «Сифат», 2013. – 178 с.
11. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям [Текст] /В.А.Сухомлинский. – Киев, 1969. – С. 65.
12. Сухомлинский, В.А. Разговор с молодым директором школы [Текст] /В.А. Сухомлинский. – Киев, 1971. – С.47, с.
13. Шарифзода Ф. Таълими ҳамгиро, проблема, таҳқиқ ва андешаҳо, қисми 2 / Ф. Шарифзода [Текст]. –Душанбе: "Маориф", 2000. – 187 с.

ТАРБИЯИ МАЪНАВИЮ АХЛОҚИИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР ДАРСҶҶОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

ТАЛБАКОВА Навбахор Курбоновна – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни, 126, тел.: +(992) 918 49 57 77

Дар мақола масъалаи нақши дарсҳои забони англисӣ дар тарбияи маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд мегардад, омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир дорои имконоти беназари педагогии тарбияи маънавий, ахлоқӣ, идеявӣ, сиёсӣ, эстетикӣ ва меҳнатии насли ҷавон мебошад. Дар раванди омӯзиш донишҷӯён бо намунаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ шинос гардида, онҳо ба муколамаи фарҳангҳо шомил мешаванд. Бояд гуфт, ки зимни таълими забонҳои хориҷӣ тамоили фарҳангшиносӣ дар он бараъло мушоҳида мегардад ва барои таҳкими ҳисси ватандӯстию такмили фарҳанги муоширати байни миллатҳо мусоидат менамояд.

Важҳои асосӣ: тарбияи ахлоқӣ, нуруи зеҳнӣ, донишҷӯён, имконоти педагогӣ, донишҳои назариявӣ, муколамаи фарҳангҳо, муассисаи таълимӣ.

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ТАЛБАКОВА Навбахор Курбоновна – соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Дҷами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, тел.: +(992) 918 49 57 77

В статье исследуется вопрос о роли занятий английским языком в духовно-нравственном воспитании учащихся учреждений среднего профессионального образования. Отмечается, что изучение иностранных языков в современных условиях имеет уникальные педагогические возможности для духовно-нравственного, мировоззренческого, политического, эстетического и трудового воспитания подрастающего поколения. В процессе обучения студенты знакомятся с образцами мировой и отечественной культуры, включаются в диалог культур. Следует сказать, что при обучении иностранным языкам отчетливо прослеживается тенденция культурологии, что способствует укреплению чувства патриотизма и повышению культуры общения между народами.

Ключевые слова: нравственное воспитание, интеллектуальная сила, учащиеся, педагогические возможности, теоретические знания, культурный диалог, образовательное учреждение.

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS IN ENGLISH LESSONS

TALBAKOVA Navbakhor Kurbonovna – applicant of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Ayni, 126, **Phone:** +(992) 918 49 57 77

The article examines the role of English classes in the spiritual and moral education of students in institutions of secondary vocational education. It is noted that the study of foreign languages in modern conditions has unique pedagogical opportunities for the spiritual, moral, worldview, political, aesthetic and labor education of the younger generation. In the process of learning, students get acquainted with samples of world and domestic culture, are included in the dialogue of cultures. It should be said that when teaching foreign languages, the trend of cultural studies is clearly traced, which helps to strengthen the feeling of patriotism and increase the culture of communication between peoples.

Key words: moral education, intellectual strength, students, pedagogical opportunities, theoretical knowledge, cultural dialogue, educational institution.

Масъалаи тарбияи маънавию ахлокии насли наврас дар шароити муосир аҳамияти муҳим пайдо намуда, беш аз пеш мавриди омӯзиш ва баррасии аҳли ҷомеа қарор мегирад. Тавре ки муҳаққиқи руссиягӣ Г.В.Аверкиева менависад: - "...маънавиёт ҳамчун ягонагии рӯҳ ва нафс, ақл ва ирода муайян карда мешавад. Ин ҳастиест, ки аз рӯҳ, зебоихои рафтори инсон ва арзишҳое, ки ба он нигаронида шудаанд, пур мешавад. Агар ақл ҷузъи зехнии маънави бошад, пас ахлоқ маънавиётро ифода мекунад. Бинобар ин, ташаккули маънавию ахлокии мактаббача дар шароити рушди босуръати ҷомеа муҳимтарин ҷанбаи иҷтимоисозии шахсият маҳсуб шуда, омилҳои тадриҷан ва бошуурона ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ ва ҳаёти ҷамъиятӣ шомил шудан он мебошад. [1]

Бояд зикр намуд, ки бунёди давлати қудратманд аз нуруи насли имрӯза, саъю талош, дониш ва қобилияти зехнии он вобастагии ҷиддӣ дорад. Танҳо ҷавонони ҷисман қавӣ, ҳамаҷониба ташаккулёфта ва дорои маънавиёти баланд кодиранд, ки масъулияти тақдирӣ кишвар ва ояндаи миллатамонро ба дӯш гиранд. Дар тарбияи шахсияти ҳамаҷониба ташаккулёфта масъулияти асосӣ бар дӯши маориф мебошад. Омӯзгоронро зарур аст, ки эътиқоди донишҷӯёнро ба фардо, муҳаббат ба Ватан, санъат, забон, хайрхоҳӣ, вичдон, мардонагӣ ва таҳаммулпазирӣ, ҳисси адолатпарварӣ, майлу хоҳиши онҳоро ба донишу маърифат ташаккул диҳанд. Ҳамаи ин худшиносии миллий, муҳаббат ва эҳтиром ба миллати худ, ғамхорӣ бахри нашествунамои онро ташаккул медиҳад.

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир дорои имконоти беназири педагогии тарбияи маънавиӣ, ахлоқӣ, идеявӣ, сиёсӣ, эстетикӣ ва меҳнатии насли ҷавон мебошад. Донишҷӯёнро бо намунаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ шинос намуда, онҳоро ба муқоламаи фарҳангҳо шомил месозад. Бояд гуфт, ки зимни таълими забонҳои хориҷӣ

тамоили фарҳангшиносӣ дар он бараъло мушоҳида мегардад ва барои таҳкими ҳисси ватандӯстию такмили фарҳанги муоширати байни миллатҳо мусоидат менамояд.

Одатан, ҳар шахс ҳаёту фаъолияти худро дар алоқамандӣ бо соҳаи шуғл ва касбу кори худаш тасаввур мекунад: нависанда дар асархояш, рассом дар расмхояш, пайкарасоз дар пайкарахояш ва ғ. Вале, муаллим бошад, бо фикру зикр, кирдор ва рафтори шогирдонаш, бо равандҳои ҳаёти педагогӣ зиндагию фаъолият ба сар мебарад. Тарбияи маънавию ахлоқии донишҷӯён тамоми тарзи ҳаёти донишҷӯӣ, пеш аз ҳама, коллективи педагогӣ мебошад, ки ба ташаккули шахсияти донишҷӯ тавассути ҳамкорӣ ва алоқамандӣ бо ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим – ҳамкорон, донишҷӯён, падару модарони онҳо, шарикони иҷтимоӣ, донишҷӯёни дигар муассисаҳои таълимӣ ва муассисаҳои давлатӣ равона карда мешавад.

Пӯшида нест, ки ҳоло ҷомеаи ҷаҳонӣ бӯҳрони маънавию ахлоқиро аз сар мегузаронад. Вазъияти имрӯза таҷассуми дигаргуниҳое мебошад, ки дар шуури ҷамъиятӣ ба вучуд омаданд ва дар ин раванд идеалҳои маънавию ахлоқии ҷомеа тағйир ёфтанд. Функсияҳои таълимӣ-маънавӣ ва тарбиявӣ низоми маорифи муосир то ҳадди имкон коҳиш ёфтанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки маҷмуи муносибатҳои арзишӣ, ки ба шуури омма (аз ҷумла ба кӯдакон ва ҷавонон) хос аст, аз нигоҳи рушди шахсият, оила ва давлат хусусиятҳои созидаю башардӯстонаи худро то андозае аз даст додаанд.

Ба вучуд омадани тағйирот дар самти идеология, рад шудани ҳама гуна асосҳои ҷаҳонбинӣ дар ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ ба ҳолигии маънавӣ оварда расонд, ки он зуд бо фарҳанги оммавӣ пур мешавад [2]. Сифатҳои ахлоқие, ки муаллим тибқи онҳо меҳодад тарбияро ба роҳ монанд, ҳанӯз рушди иҷтимоии шахсро таъмин карда наметавонад. Мутаассифона, вазоити ахбори омма бештар модели рафтор аз қабилӣ ҷаззобият, шахватпарастӣ, маъруфият ва сарватманд буданро таҳмил мекунад ва омилҳои хушбахтӣ меҳисобанд, ки аслан ба ғояҳои тарбияи маънавию ахлоқӣ бегона мебошанд. Характери оммавии шаклҳои рафтори хашине, ки саҳифаҳои журналҳо ва экранҳои телевизионро пур мекунад, аксар вақт садои муаллим ва рӯҳияи тарбиявӣ онро пахш менамоянд. Дар шароити муосир аз ҳама ташвишовар ин муносибат ба Ватан ва арзишҳои ватандӯстӣ мебошад. Сарфи назар аз он, ки аксарияти донишҷӯён «аз гузаштаи бузурги халқи худ ифтихор мекунад», бисёрҳои таъёранд, ки барои бештар намудани шароити иқтисодии зиндагиаш ба мамлакати дигар раванд. Маълум аст, ки дар ин маврид ҳама гуна ватандӯстӣ ва эътимоднокии он зери суол қарор мегирад. Бо вучуди ин, дар ҳама гуна шароити беруна афзалиятҳои арзишӣ боқӣ монда, онҳо метавонанд ба фазои субъективӣ, ки дар он ҷо фаъолияти амиқи ботинии шахс – ҳам донишҷӯ ва ҳам муаллим аз болои худ сурат мегирад, интиқол дода шаванд. Бинобар ин, вазифаи тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас аҳамияти ниҳоят калон касб намуда, имрӯз бидуни муболиға, бояд чун яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти миллии кишвар арзёбӣ шавад.

Кумаки педагогии худмуайянкунии шахсият, инкишофи қобилият ва истеъдод, ба ӯ додани дониши мукаммалӣ илмӣ, малака ва салоҳият, ки барои иҷтимоишавӣ бомуваффақият зарур аст, худ аз худ барои инкишофи озод ва камолоти иҷтимоии шахс шароити кофиро фароҳам оварда наметавонад. Одам агар некро аз бад фарқ накунад, ба қадри зиндагӣ, қор, оила, ашхоси дигар, ҷомеа, Ватан, яъне ҳар чизе ки инсон тавассути он худро аз ҷиҳати ахлоқӣ мешиносад ва шахсияти худро ташаккул медиҳад нарасад, наметавонад озод бошад. Аз бар намудани илм ва надонистани некӣ, доштани ақли тез ва дили ношунаво дарки воқеиятро барои инсон мушкул намуда, ташаккули шахсиятро маҳдуд ва коста мегардонад.

Ҳувияти милли, шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ ба таври мураккаб ва ботадриҷ ташаккул меёбад. Зимни фаъолияти таълимӣ ҷузъи маърифатии шахсияти милли ташаккул меёбад. Барои муаллимони забонҳои хориҷӣ ин ҳамкориҳои мутақобила бо намояндагони фарҳангҳои гуногун дар фазои таълими байнифарҳангӣ маҳсуб мешавад. Вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгори забони англисӣ аз ошно кардани донишҷӯён бо арзишҳои универсалии глобалӣ, ташаккули малакаи муошират бо намояндагони фарҳангҳои дигар иборат мебошад. Фарҳанги забони хориҷӣ як ҷузъи фарҳанги умумӣ башарият ба шумор меравад, ки донишҷӯ метавонад онро дар раванди таълими коммуникативии забони хориҷӣ дар ҷанбаҳои маърифатӣ (иҷтимоӣ-фарҳангӣ), инкишофёбанда (психологӣ), тарбиявӣ (педагогӣ) ва тарбиявӣ (иҷтимоӣ) аз худ намояд [7].

Бояд зикр намуд, ки имрӯз забони англисӣ на танҳо як фанни шавқовару ҷолиб, балки василаи муҳими муколамаи фарҳангҳо маҳсуб мешавад. Густариши забони англисӣ дар байни миллатҳои дигар нишон медиҳад, ки он оҳиста-оҳиста воситаи муоширати байналмилалӣ ва ягонагии тамоми инсонҳо мегардад. Бинобар ин, омӯзиши забони англисӣ чун воситаи асосии муоширати байни миллатҳо дар шароити муосир аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Дар назди муаллими забони англисӣ вазифаҳои пеш меоянд, ки роҳро барои ташаббус, эҷодкорӣ мекушояд ва ба ҷустуҷӯи роҳи василаҳои нави фаъолияти педагогӣ водор мекунад. Зимни таълими муошират ва ҳамкориҳои байнифарҳангӣ дар шуури донишҷӯён қадом арзишҳо ташаккул меёбанд ва онҳо ба рушди рӯҳию ахлоқии шахсияти шахрванди Тоҷикистон то чи андоза мусоидат мекунад, бештар аз мавқеи шахрвандии омӯзгори забонҳои хориҷӣ вобаста аст. Зеро ки фарҳанги мардум, афзалиятҳои арзишҳо маҳз тавассути забон интиқол меёбад. Арзишҳои ғарбӣ, ки аз бисёр ҷиҳат ҳамчун роҳнамо хидмат мекарданд, маънои хоси мусбати худро гум кардаанд. Ба омӯзгор зарур аст, ки ба дигаргуниҳои дар ҷаҳон ва кишвар баамаломата, инчунин, масъулият ва мустақилият дар фаъолияти педагогии худ бо назари танқидӣ муносибат намояд.

Дар дарси забони хориҷӣ донишҷӯён бо таърих ва анъанаҳои кишварҳои забони омӯхташуда шинос мешаванд, фарҳанги дигарро аз худ намуда, тавассути шиносӣ бо рӯзгори халқҳои дигар онҳо метавонанд зиндагии ояндаи худро тарҳрезӣ кунанд. Ҳамзамон, ҷанбаи муҳими чунин дарсҳо афзудани ҳаҷми дониш доир ба вижаҳои фарҳанги ватани аҷдодӣ ва, инчунин, таърихи шахру минтақаҳои гуногуни кишвари мо ба шумор меравад.

Сухбат дар атрофи табиати аҷибу гуногунранги минтақаҳои гуногуни кишвар боиси ифтихори донишҷӯён аз табиати зебо ва сарватҳои миллии ватани мо мегардад. Қобили тазаккур аст, ки дарк намудани мафҳуми Ватан, «Ватани хурд» – ҷанбаи тарбиявии дарки амиқтар ва пайдо намудани тасаввурот дар бораи фарҳанги худ мебошад.

Дар коллеҷҳои ҷумҳурӣ, ки самтҳои гуногуни ихтисосро дар бар мегиранд, зимни таълими дарсҳои забони англисӣ масъалаҳои марбут ба соҳаи таърих, фарҳанг, диншиносӣ, инчунин, ҳаёту фаъолияти шахсиятҳои маъруфи мамлакат, ки дар рушди соҳаҳои дахлдор (вобаста ба соҳаи таҳассусии коллеҷ) нақши муҳим гузоштаанд ва рамзи ватандӯстию ифтихори миллии маҳсуб мешаванд, мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд. Шиносӣ бо ҳаёту фаъолияти шахсиятҳои бузург, ки онҳо дар соҳаи касбу кори худ намунаанд, барои ташаккули ахлоқ ва устувории касбии донишҷӯён мусоидат менамоянд. Дар ин маврид вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгор аз он иборат аст, ки ба шуури донишҷӯён дарки ин ҳақиқатро расонад. Тарзу усули таъсиррасонӣ ба шуури донишҷӯён дар раванди таълим аз аҳамият холӣ набуда, дарки эҷодкоронаи масъалаи мазкур имкон дорад ба навгониҳои ҷомеа мусоидат намояд.

Дар ҷараёни омӯзиши забонҳои хориҷӣ, ҳамчунин, масъалаҳои мавриди баррасӣ қарор дода мешавад, ки барои ташаккули тафаккури интиқодии донишҷӯён замина мегузоранд ва афкори онҳоро бо меъёрҳои ахлоқии ҷомеа алоқаманд месозанд. Дар дарси забони хориҷӣ омӯзгор имкон дорад, ки ба ҷаҳонбинии донишҷӯӣ таъсир расонад, ҳислатҳои ахлоқии ўро ташаккул диҳад, зеро ки фанни «Забони хориҷӣ» ба ҷуз аз доираи салоҳиятҳои хоси забонӣ ва иловагии забонӣ, инчунин, масъалаҳои муносибат ва рафтори инсон дар вазъияти мушаххаси зиндагиро низ метавонад арзёбӣ кунад.

Ҳамчунин, дар рафти омӯзиши забонҳои хориҷӣ мавзӯҳои мавриди муҳокима қарор мегиранд, ки дорои аҳамияти муҳими тарбиявӣ ахлоқӣ мебошанд. Аз ҷумла, баррасии масоили вобаста ба таҳаммулпазирӣ, оилаи муосир, хайрия ва саховатмандӣ, мушкилоти ҷаҳони муосир, масъалаи инсон ва ғайраҳо бешубҳа, барои ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ғайи гардидани маънавиёти донишҷӯён мусоидат менамояд.

Бояд зикр намуд, ки дар ин маврид нақши муаллим хеле бузург аст. Ба омӯзгор на танҳо дониши усулҳои таълим, балки маҳорати дар ҷараёни таълими забони англисӣ равона кардани фаъолияти худ ба тарбияи маънавию ахлоқӣ низ лозим аст. Маҳз ӯ, ки бо донишҷӯён робита ва муошират дорад, метавонад ба онҳо аз ҷиҳати ахлоқӣ таъсир расонад. Бинобар ин, барои муаллим дорои ҳислатҳои фарҳанги баланд, ахлоқи одоб, масъулиятшиносӣ, ватандӯстӣ, хирадмандӣ будан хеле муҳим аст. Ҷалби таваҷҷуҳи донишҷӯӣ ба омӯзиши маводи пешниҳодшуда, қабл аз ҳама, аз он вобаста аст, ки дарс то чӣ андоза равшан, эҷодкорона ва пурмазмун ташкил карда мешавад. [2]

Бо назардошти он, ки донишҷӯёни коллечҳои мо дар оянда кормандони соҳаҳои гуногун – тиб, омӯзгорӣ, сохтмон, энергетика ва ғ. хоҳанд шуд, қайд намудан зарур аст, ки сатҳи баланди маънавиёт ба онҳо имкон медиҳад, ки дар кори соҳаи худ ба комёбиҳо ноил гарданд ва доштани чунин фазилатҳо ба онҳо дар пайдо кардани муносибати дуруст ҳам ба мардум ва ҳам ба ҳамкорон мусоидат менамояд. Аз ин бармеояд, ки таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд ҳатман марҳилаҳои расидан ба ин сатҳро дар бар гирад, ба ошкор намудани нерӯи эҷодии донишҷӯӣ мусоидат намояд, то ки дар фаъолияти минбаъдааш василаи раҳӣ аз мушкилҳоро дарёбад.

Бояд зикр намуд, ки чанбаи гуманитарии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ парадигмаи проблемаҳои башардӯстонаи фаъолияти касбии донишҷӯён маҳсуб мешавад. Ин маънои онро дорад, ки гуманитарикунони таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ташаккули шахси аз ҷиҳати ахлоқӣ ва маънавӣ инкишофёфта, мутахассиси оянда нигаронида шудааст, ки сатҳи омодагии он бояд ба таври мутавозеъ дар самти дараҷаи таҳсилот, касбият, маънавиёти баланд, тарбияи ахлоқӣ ба ҳам мувофиқ бошад. Яъне ин равандест, ки ба азхудкунии дониши башардӯстона, фарҳанги башардӯстона, иқтидори башардӯстона ва касбии мутахассиси оянда, ба таҳкими сатҳи фарҳанги ахлоқӣ, ки омили муҳимтарини муайянкунандаи сатҳи касбии ӯ ба шумор меравад, нигаронида шудааст. [5].

Роҳу василаҳое, ки ба тарбияи ахлоқии донишҷӯён дар дарсҳои забони англисӣ мусоидат мекунанд, метавонанд шаклҳои боҳамалоқамандии коллективиро дар бар гиранд. Дар байни онҳо кори гурӯҳӣ ва ҷуфтиро зикр намудан мумкин аст. Маҳз дар гурӯҳҳо ва ҷуфтҳо муҳокимаи як масъалаи муайян сурат мегирад ва маҳз дар робита бо кӯдакони атроф нуқтаи назари муайян ташаккул меёбад. Бояд гуфт, ки дар чунин маврид муҳокимаи ҳуди масъала яке аз усул ва шаклҳои кор мебошад. Вале кор бо як муҳокима тамом нашуда, қароре, ки зимни муҳокимаи ягон масъала қабул мегардад, ба тамоми гурӯҳ пешниҳод карда мешавад ва баъд аз он гурӯҳ ҳалли беҳтаринро интихоб намуда, интихоби худро асоснок мекунад.

Донишҷӯён инчунин, метавонанд дар моделсозӣ ва ҳалли вазъиятҳои мушкӣ, викторинаҳо, тартиб додани кроссвордҳо, навиштани хабару гузоришҳо, экскурсияҳо ба ҷойҳои таърихӣ, кор бо маводи ҷопӣ, гузаронидани мизҳои мудаввар, бозид аз осорхонаҳои маҳаллӣ, ки хулосаҳои онҳо ба забони омӯхташаванда пешкаш карда мешаванд, иштирок намоянд. Бо дарназардошти он, ки хонандагони имрӯза ба компютер шавқдоранд, чунин василаи тавоно метавонад баҳри истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар раванди таълим қарор дода шавад. Муҳаққиқони технологияҳои муосири иттилоотӣ дар соҳаи маориф (Б. Ю. Шербаков, М. И. Станкин ва дигарон) истифодаи технологияҳои иттилоотиро «самти нисбатан ояндадор, ҷузъҳои ҳамгирои таълим медонанд, зеро он дар ибтидо ба тарзи худ, ҳам аз ҷиҳати технологӣ ва ҳам моҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ба омӯзиши ба қадри кофӣ мустақил ва масъулиятнок нигаронида шудааст» [8]. Воситаҳои таълими бисёрфарҳангии донишҷӯён метавонад муошират бо ҳамсолони дигар кишварҳо ва мукотибаи онлайн бо забони омӯхташаванда бошад.

Ҳамин тавр, омӯзиши забони хориҷӣ фарҳанги маънавию ахлоқиро баланд бардошта, тафаккури мантиқиро инкишоф медиҳад, ба қавӣ гардидани хотира таъсири қалон расонда, ҷаҳонбинии шахсро васеъ ва фарҳанги умумиро такмил медиҳад. Дар рафти азхудкунии забон донишҳои назариявии касбӣ, малакаҳои тарбиявию ташкилотчигӣ, тарбиявию зеҳнӣ, тарбиявию иттилоотӣ, тарбиявию коммуникатсионӣ такмил меёбанд. Омӯзиши забони хориҷӣ ба рушди ахлоқӣ ва эстетикӣ мусоидат намуда, ба рушди маънавии шахсият таъсир мерасонад. Дар ҷомеаи муосир донишҷӯёни забони хориҷӣ рейтингҳои мутахассисро дар ҳар як соҳа боло бурда, ӯро рақобатпазир мегардонад, барои иҷрои муваффақонаи вазифаҳои касбияш шароит фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Аверкиева, Г. В. Проблема формирования ценностных ориентаций современных школьников. Ребенок и современный мир. - Архангельск, 2001. - С. 55-60.
2. Арапова, Е. М. Нравственное воспитание на уроках иностранного языка / фестиваль педагогических идей «Открытый урок». - Москва, 2009
3. Власова, Т.И. Духовно ориентированная парадигма воспитания в отечественной педагогике// Педагогика, 2006. № 10. - С. 36-42.

4. Зеньковский, В. В. Принцип индивидуальности в психологии и педагогике / В. В. Зеньковский. Педагогические сочинения. - Саранск: Красный октябрь, 2002. - С. 33–83.
5. Набродов, Г. М. Духовно-нравственная компетентность врача / Г. М. Набродов, А. А. Филозоф. // В сборнике: Современные тенденции в образовании и науке сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции: в 26 частях, 2013. - С. 105–106.
6. Никитина, Н. Н. Духовно-нравственное воспитание сущность и проблемы: Методическое пособие / Н. Н. Никитина, В. Г. Балашова, Н. М. Новичкова. — Ульяновск: УлГПУ, 2006. - 273 с.
7. Пассов, Е. И. Урок иностранного языка/ Настольная книга преподавателя иностранного языка/ -М., Глосса-пресс Феникс, 2010. - 640 с.
8. Щербаков, Б. Ю. Парадигмы современного образования: человек и культура. -М.: Логос, 2001.

ИСТЕЪДОДИ КӮДАКОН ҲАМЧУН ПАДИДАИ РАВОНӢ – ПЕДАГОГӢ

НУРМАТОВА Нигора Латифовна – директори Муассисаи давлатии “Маркази дарёфт ва руидаи истеъдодҳои ноҳияи Шохмансур”, унвонҷӯи Паҷӯшиҳои руидаи маориф ба номи Абдурахмони Чомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Дониш, 2. **E-mail:** nurmatova_nigora@mail.ru, **тел.:** +(992) 98 861 11 55

Дар мақола муаллиф масъалаҳои актуалии шинохти кӯдакони боистеъдод, мушкилоти равонию педагогии истеъдоди кӯдакони мавриди таҳлил қарор додааст. Ҳамзамон, назарияҳои гуногуни олимони вобаста ба паҳлуҳои гуногуни масъалаи истеъдоди кӯдакони мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки масъалаи истеъдоди кӯдакони ҳоло рӯзмарра ва саривақтӣ шудааст. Ин пеш аз ҳама аз он вобаста аст, ки чомеа ба шахсони эҷодӣ ва боистеъдод эҳтиёҷи зиёд дорад. Вазъи кунунии муҳити муосир аз инсон на ғайрифаҳмоӣ, балки маҳорату қобилияти рафтори ғайримӯқаррариро талаб мекунад.

Дар илми муосир назарияҳои зиёде дар бораи истеъдод вучуд доранд, ки ҳеҷ яке аз онҳо ба таври умум қабул нашудаанд. Дар ин назарияҳо дарки гуногуни сарчашмаҳои истеъдод, қувваҳои пешбарандаи инкишофи он, шароити фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоии зухуроти он ва ғайра инъикос ёфтаанд. Масъалаҳои марбут ба шинохти ибтидоии истеъдод махсусан баҳсалабанд. Дар байни онҳо саволҳои муҳимтарини инҳоянд: истеъдоди кӯдакони чист, кадом аломатҳо онро тавсиф мекунад ва ин аломатҳоро чӣ гуна (бо кадом усулҳо) муайян кардан (чен кардан) мумкин аст?

Шинохти бармаҳал, таълим ва тарбияи кӯдакони боистеъдод ва лаёқатманд яке аз мушкилоти асосии тақмили низомии маориф ба шумор меравад ва аз ин рӯ кӯдакони лаёқатманд ба дастгирии калонсолон, тавачҷуҳи хоса ва таълиму тарбияи махсус эҳтиёҷ доранд.

Вожаҳои асосӣ: истеъдод, истеъдоди табиӣ лаёқатмандӣ, кӯдакони лаёқатманд, қобилият, зеҳн, лаёқатмандии умумӣ, ғайрифаҳмоӣ зеҳнӣ, маҳорат, Консепсияи қорӣ лаёқатмандӣ.

ДЕТСКАЯ ОДАРЕННОСТЬ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

НУРМАТОВА Нигора Латифовна – директор государственного учреждения “Центр выявления и развития одаренности района Шохмансур”, соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Дониш, 2. **E-mail:** nurmatova_nigora@mail.ru, **тел.:** +(992) 98 861 11 55

В статье анализируются актуальные вопросы выявления одаренных детей, психолого-педагогические проблемы одаренных детей. При этом изучались различные теории ученых, относящиеся к различным аспектам проблемы детской одаренности.

Необходимо отметить, что проблема одаренности детей в настоящее время становится все более актуальной. Это, прежде всего, связано с потребностью общества в неординарной творческой личности. Неопределенность современной окружающей среды требует не только высокую активность человека, но и его умения, способности нестандартного поведения.

В современной науке существует множество теорий одаренности, ни одна из которых не является общепринятой. Эти теории отражают разное понимание источников одаренности, движущих сил ее развития, культурно-исторических и социальных условий ее проявлений и т. д. Особенно дискуссионными являются вопросы, связанные с ранними проявлениями одаренности. Важнейшими среди них являются вопросы: что такое детская одаренность, какие признаки ее характеризуют и как (какими методами) эти признаки можно выявить (измерить)?

Раннее выявление, обучение и воспитание одаренных и талантливых детей составляет одну из главных проблем совершенствования системы образования, поэтому одаренные дети нуждаются в помощи взрослых, в особом внимании и обучении.

Ключевые слова: одаренность, природная одаренность, талант, одаренные дети, способность, интеллект, общая способность, интеллектуальная деятельность, умение, рабочая концепция одаренности.

CHILDREN'S TALENTED AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PHENOMENON

NURMATOVA Nigora Latifovna – Director of the State Institution “Center for the Identification and Development of Giftedness in the Shohmansur District”, applicant of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Donish, 2. E-mail: nurmatova_nigora@mail.ru, Phone: +(992) 98 861 11 55

The article analyzes topical issues of identifying gifted children, psychological and pedagogical problems of gifted children. At the same time, various theories of scientists related to various aspects of the problem of children's giftedness were studied.

It should be noted that the problem of gifted children is now becoming more and more relevant. This is primarily due to the need of society for an extraordinary creative personality. The uncertainty of the modern environment requires not only a high activity of a person, but also his skills, the ability of non-standard behavior.

In modern science, there are many theories of giftedness, none of which is generally accepted. These theories reflect a different understanding of the sources of giftedness, the driving forces of its development, the cultural, historical and social conditions for its manifestations, etc. Issues related to the early manifestations of giftedness are especially debatable. The most important among them are the questions: what is children's giftedness, what signs characterize it, and how (by what methods) can these signs be identified (measured)?

Early identification, training and education of gifted and talented children is one of the main problems of improving the education system, so gifted children need the help of adults, special attention and training.

Key words: giftedness, natural giftedness, talent, gifted children, ability, intellect, general ability, intellectual activity, ability, working concept of giftedness.

Падидаи боистеъдод будан кайҳо боз диққати муҳаққиқонро ҷалб кардааст. Аз лаҳзаи наشري китоби Ф.Галтон «Доҳӣ ва мерос» мушкилоти таҳқиқи табиати лаёқат на танҳо актуалӣ боқӣ мондааст, балки инчунин мақоми хоссаеро дар доираи самтҳои нави илмӣ марбут ба ҳалли вазифаи ташаққули нерӯи эҷодии ҷомеа карда истодааст. Мутаассифона, таҳсилоти муосир то ҳол ба талабаи “миёна” нигаронида шудааст. Нисбат ба таваҷҷуҳи зиёд ба муайянсозӣ, рушд ва таълими фарзандони лаёқатманд ва боистеъдод, ки дорой қобилиятҳои эҷодии баланд мебошанд, то ҳол диққати хеле кам дода мешавад.

Ҳанӯз дар соли 1916 В. Штерн навишта буд: “Мо макони ҳамаҷониба имконпазири маъданҳоро мушаххасан дуруст медонем..., мо намуди онҳо, миқдор ва тақсими онҳоро медонем ва дар ҳар як қадам ин донишҳоро барои таҳкими мавҷудияти моддии худ истифода мебарем. Аммо мо дар бораи ҳаҷм ва сифати захираҳои зеҳнии худ - истеъдодҳои худ – мо хеле кам медонем, ки чунин дониш нисбат ба дониши захираҳои моддӣ хеле муҳимтар аст. Дигаргунсозии таърихӣ ҷаҳонӣ имрӯза моро маҷбур намуданд, то ин талаботро дарк созем, зеро ҳоло мо медонем, ки мо бояд бо иқтисодиёти инсон машғул шавем.

Дурустараш, яъне, таксимоти дахлдори одамон аз рӯи касб, чойгиркунии ҳар як истеъдод дар ҳамон чойи раванди эҷодиёти миллӣ, ки он дар он чо метавонад пурра ошкор карда шавад, ва имконпазир аст, ки фавти дардноки маҳоратҳо низ бартараф гардида, интихоби нодурусти касб аз миён бардошта шавад – вазифаҳои мазкур вазифаи педагогии тарбияи лаёқатхоро дар қатори мушкилотҳои муҳимтарини иҷтимоӣ-этниқӣ ва хоҷагии халқ мебардоранд” [13, 51].

Дарки истилоҳи “истеъдод” дар тӯли садсолаи асри 20 ба тағйиротҳои назаррас дучор омад. Дар аввал, ин мафҳум танҳо нисбати калонсолон истифода мешуд, ки дастовардҳои онҳо хеле назаррас буданд. Баъдан онро дар кӯдакон татбиқ намуданд, бо ба инобат гирифтани комёбиҳои беназири онҳо дар раванди омӯзиш. Аллакай дар солҳои 20-ум, равшаносон истеъдодҳои ба ном махсусро ҷудо карданд: «техники, тичоратӣ, илмӣ-академикӣ, бадеӣ, иҷтимоӣ ...».

Бо мурури замон, таърифи истеъдод хеле васеътар гардида истодааст. Ҳамин тавр, дар соли 1972, дар гузориши расмии Департаменти давлатии маорифи ИМА ба Конгресс, таърифи зерин пешкаш карда шуд, ки онро мутахассисони амриқоӣ то ба имрӯз истифода мебаранд: таълимгирандагони лаёқатманд ва боистеъдод онҳое мебошанд, ки аз ҷониби одамони касбии омодагардида ҳамчун дорои нерӯи баланд барои ноилгардии комёбиҳои баланд бо назардошти қобилиятҳои барҷаста ошкор карда шудааст.

Бо вучуди ин, чи тавре, ки таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳад, мафҳуми “истеъдод” то ҳол дар маъноҳои мухталиф истифода мешавад:

- “ҷузъи генетикии муайяншудаи қобилиятҳое, ки дар фаъолияти дахлдор инкишоф меёбанд ё дар ҳолати набудани он талафот меёбад”;

- “қобилиятҳои барҷаста, имкониятҳои потенциалӣ барои ноил гардидан ба натиҷаҳои баланд ва дастовардҳои аллакай намоиш дода шуда дар як ё якчанд соҳаҳо...”;

- ин сифати низомноки рӯҳ мебошад, ки дар тӯли ҳаёти инкишоф, имкони ба даст овардани натиҷаҳои баландро (ғайриоддӣ, беҳамто) -ро дар як ё якчанд намудҳои фаъолият нисбат ба дигар одамон муайян мекунад.

Ба андешаи К.К.Платонов, “ҳама гуна лаёқат бе шакку шубҳа маҳорати хос нисбат ба ягон чизи дигар мебошад ...” умуман ягон “истеъдод” вучуд надошта, аммо майлҳои махсус нисбат ба ин ё он дигар фаъолият вучуд доранд [6, 81]. Дар изҳороти овардашуда, ба мисли изҳоротҳои пешин, истеъдод бо хусусиятҳои инфиродии рӯҳияи инсон, ки қобилиятҳо номида мешаванд, алоқаманд мебошад.

Ибораи “қобилият” ҳадди аққал ду маъно дорад. Тибқи луғати тафсирии Д.Н. Ушаков [12, 42]: 1) истеъдоди табиӣ, 2) қобилият, қобилият ягон кор кардан. Сифати “қобилиятнок” одатан дар маънои луғатии аввал фаҳмида мешавад (масалан, “толибилми боистеъдод”, “олими ҷавон қобилиятнок”). Дар ин ҳолат, ин истилоҳ ва “истеъдод” ба ҳам чунон наздиканд, ки онҳоро ҳамеша фарқ кардан имконнопазир аст. Аммо инчунин боз як маънои дигари ибораи дар боло оварда шудаи “қобилият” вучуд дорад, вақте ки он метавонад натиҷаи таҷрибаи андӯхташударо ифода намуда пурра ба он шабоҳат дода шавад.

Мушкилоти қобилият ҳамеша таваҷҷӯҳи олимонро ба худ ҷалб менамуд. Дар ин самт асарҳои Б.Г. Ананиев, М.С.Лейтс, А.Н.Мящев, К.К.Платонов, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов ва дигарон хеле хуб маълуманд.

Ин муаллифон қобилиятҳоро ба таври муфассал шарҳ доданд. Аз ҷумла, С.Л.Рубинштейн таҳти мафҳуми онҳо чунин гуфтааст: «... ташаккули мураккаби синтетикӣ, ки як қатор маълумотҳоро дар бар гирифта, бе он шахс наметавонад ба ягон фаъолият қодир бошад, ва хосиятҳои хос, ки онҳо танҳо дар раванд ба тариқи муайяни фаъолияти муташаккилона таҳия мешаванд” [8, 149]. Олим таъкид кардааст, ки қобилияти инсон ҳамеша дар ягон ягонагии хусусиятҳои умумӣ ва махсус (махсус ва ягона) дода шудаанд. Ба онҳоро дар зоҳир муқобилият намудан нашоёд. Миёни онҳо фарқиат ва ягонашӣ мавҷуд аст. Мувофиқи концепсияи С.Л.Рубинштейн, истеъдоди умумии фард бо шароитҳои умумии шаклҳои пешсафи фаъолияти инсон мувофиқ омада дар дохили қобилиятҳои махсус ошкор мегардад.

Дар миёни пажӯҳишгарони “захираҳои инсонӣ” ҷои махсусро Б. М. Теплов ишғол мекунад. Аз ҷониби ӯ таҳлили нисбатан амиқи истеъдод ва қобилиятҳо анҷом дода шудааст. Истеъдодро ҳамчун мувофиқии сифатан гуногуни маҳоратҳо муайян намудааст, ки аз он татбиқи бомуваффақи фаъолият вобастагӣ дорад, ӯ чунин меандешид, ки “дар бораи истеъдоди умумӣ ба маънои васеъ, метавон ба доираи васеи фаъолият сухан гуфт” [11, 14-15].

Ҳамзамон, Теплов Б.М. қобилиятҳоро ба таври васеъ мефаҳмид ва се аломати эмпирикӣ пешниҳод намуд, ки заминаи мафҳумро ташкил медиҳад ва аксар вақт мутахассисон онро мавриди истифода қарор медиҳанд: 1) қобилиятҳо - хусусиятҳои инфиродӣ-равоние мебошанд, ки як шахсро аз дигараш фарқ мекунад; 2) танҳо он хусусиятҳое, ки ба муваффақияти иҷроӣ фаъолият ё якҷанд фаъолият марбутанд; 3) қобилиятҳое, ки ба дониш, малака ва маҳоратҳое, ки аллакай дар шахс таҳия гардидаанд марбут набоянд, гарчанде, ки онҳо осонӣ ва босуръатии гирифтани ин дониш ва малакаҳоро муайян мекунад.

Ҳамин тавр, муваффақияти фаъолият хусусиятҳои шахсиро тақозо мекунад, ки К.К. Платоновро водор намуд, ки ба қобилиятҳо дилхоҳ хосиятҳои психикаро марбут намояд, ки дар ин ё он сатҳ муваффақиятро дар фаъолияти мушаххас таъмин мекунад. Аммо, В. М. Теплов инчунин ба он ишора менамояд, ки қобилият ба ғайр аз муваффақият дар фаъолият, суръат ва осонии фаъолиятро ҷоннок мегардонад.

Масъалаҳои қобилият дар асарҳои В. Д. Шадриков ба таври муфассал омӯхта шудаанд [14, 157]. Ҳамин тавр, ин олим чунин мешуморад, ки мафҳуми "қобилият" категорияи психологӣ - мантиқии мушаххасёфтаи таркиб мебошад. Ғайр аз он, ба андешаи В.Д.Шадриков, мафҳуми нисбатан умумие, ки воқеияти равониро тавсиф мекунад, мафҳуми низоми психо-функционалӣ мебошад, ки раванди фаъолиятҳо (раванди равонӣ) ноилгардии баъзе натиҷаҳои ғайриҷорӣ барои шахс таъмин мекунад. Азбаски раванди равонӣ (аз ҷумла раванди маърифатӣ) хусусияти муваққатии фаъолияти низоми дахлдор мебошад, В.Д.Шадриков қобилиятҳоро ба тафаккурӣ, даркӣ, хотиравӣ ва ғайраҳо тафриқабандӣ менамояд. Дар рисолаи олим инчунин мафҳуми "лаёқатмандии умумӣ" низ истифода карда мешавад, ки вай ҳамчун мувофиқат барои доираи васеи фаъолият ё маҷмӯи қобилиятҳо муайян карда мешавад, ки аз онҳо муваффақияти намудҳои гуногуни фаъолият вобаста мебошанд.

Пас аз Б.М. Теплов, қобилиятҳои умумӣ ва махсусро Д. Н. Завалишина мавриди баррасӣ қарор дод [1, 65]. Он қобилиятҳои умумиро бо шароити шаклҳои пешсафи фаъолияти инсон, ва қобилиятҳои махсусро бошад - бо намудҳои алоҳидаи фаъолият пайваст мекунад.

Концепсияи дигар дар он асос ёфтааст, ки қобилиятҳо пурра бо муҳит ва тарбия муайян карда мешаванд. Ханӯз дар асри XVIII К. Гельветсий ақидаеро изҳор намуд, ки тавассути таҳсилот метавон нобигонро ташаккул дод. Намояндагони он, аз ҷумла, У. Эшбии амрикоӣ эътироф менамояд, ки қобилиятҳо ва ҳатто нобиғаҳо бо хусусиятҳои ба даст овардашуда муайян карда мешаванд.

Намояндагони концепсияи дигар чунин мешуморанд, ки қобилиятҳо дар фаъолият ҳангоми шароитҳои мусоиди иҷтимоии ҳаёт ташаккул меёбанд. Ғайр аз ин, мавҷудияти нишонаҳои истеъдодҳои инфиродии табиӣ метавонад ба ташкил ва рушди қобилиятҳои муайян мусоидат намоянд.

Дар луғати равоншиносӣ чунин шарҳ дода шудааст, ки: "Қобилиятҳо - хусусиятҳои фардӣ-равонии шахсият мебошанд, ки шартҳои иҷроӣ ин ё он фаъолияти маҳсулноқ мебошад. Қобилият дар раванди азхудкунии фаъолият дар он ошкор карда мешавад, ки то кадом андоза фард ҳангоми шароитҳои баробари дигар ба таври зуд ва бодикқат, осон ва мустақкам усулҳои ташкил ва татбиқи онро азхуд менамояд". Дар ҳошияи масъалае, ки аз ҷониби мо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, масъала оид ба таносуби қобилият ва нишонаҳои қобилият хеле муҳим мебошанд. Чи тавре, ки дар боло аллакай қайд карда шуд, нишонаҳои қобилият – ин заминаҳои табиӣ мебошанд. Аксар вақт, аксарияти онҳо дар психика "дафн карда мешаванд" ва ҳеҷ кас гумон намекунад, ин ё он шахс кадом дорой кадом қобилият буд, агар маҳоратҳои он рушд дода мешуданд.

Нишонаҳои истеъдод- ин чунин имкониятҳои табиӣ мебошанд, ки метавонанд ба қобилиятҳо табдилшаванда ё табдилнашаванда бошанд. Нишонаҳои истеъдод ва қобилият – моҳиятан категорияҳои гуногун мебошанд. Маҳз ба ҳамин ҳолат Б.М.Теплов диққати худро равона сохта, ду ҳолатро ҷонибдорӣ намуд: 1) танҳо хусусиятҳои анатомӣ ва физиологӣ метавонанд ирсӣ бошанд, яъне нишонаҳои истеъдод, ки асоси рушди қобилиятҳо буда, ҳуди қобилиятҳо бошанд ҳамеша натиҷаи рушд ба ҳисоб мераванд; 2) қобилиятҳо дар фаъолият "эҷод карда мешаванд".

Дигар таҳқиқотгарон (Г.С.Костюк, А.Г.Ковалев, В.Н.Мясищев) чунин мешуморанд, ки таҳти мафҳуми нишонаҳои истеъдод бояд асосҳои табиӣ ибтидоии қобилият, ки то ҳол рушд наёфта, вале аз худ ҳангоми кӯшишҳои нахустини фаъолият дарак медиҳанд бифаҳмед.

Дар хошияи мушкилоти лаёқатмандӣ, мулоҳизаи А. Г. Ковалев хеле шавқовар мебошад: “Майлу шавқҳо - ин аломати аввалин ё пеш аз мӯҳлат, ё падидае мебошанд, ки қобилиятҳоро тавлид месозанд. Майлу рағбат дар кӯшиш, майли кӯдак ба ягон фаъолияти муайян (расмкашӣ, машғулияти мусиқӣ) зоҳир мешавад. Аксар вақт ин кӯшишҳо хеле барвақт мушоҳида гардида, шавқ ба фаъолият ҳатто дар шароитҳои номусоиди зиндагӣ низ ба вуқӯъ меояд. Ошкорост, ки майлу рағбат ба мавҷудияти заминаҳои муайяни табиӣ барои рушди қобилият дарак медиҳанд ...” [3, 340]. Аз суҳанҳои гуфташуда чунин бармеояд, ки майлу хоҳиш аз қобилият пеш буда, яке аз омилҳои қиддии рушди охириин мебошад. Дар навбати худ, қобилиятҳо метавонанд майлҳоро ҳидоят ё маҳдуд созанд.

Мафҳумҳои “қобилият” ва “истеъдод”, “кӯдакони қобилиятнок” ва “кӯдакони лаёқатманд” Чӣ тавр тавр бо ҳамдигар алоқамандӣ доранд?

Чӣ тавре, ки Н.С.Лейтес менависад «Таҳти мафҳуми кӯдаки лаёқатманд,- дарки нисбат баланди омӯзиш ва истеъдодҳои нисбатан ифшогардида, нисбат ба ҳам синну солони он ҳангоми шароитҳои баробар фаҳмида мешавад» [4, 214].

Т. Хромова ва В. Юркевич кӯдакони лаёқатмандро ба таври зайл муайян мекунад: “Мо чунин кӯдакон ва наврасонро боистеъдод мешуморем, ки сатҳи зеҳнӣ ва ҳавасмандӣ ба онҳо имкон медиҳад, то дар оянда дастовардҳои баланди касбӣ ва эҷодиро ба даст оранд” [10, 38].

А. Савенков муносибати худро ба мушкилоти соҳибистеъдодии кӯдакон баён намуда, чунин менависад: “Лаёқатманд онро метавон гуфт, ки истеъдоди он аз баъзе қобилиятҳои миёна ва қобилияти аксарият бартар мебошад” [9, 87-94]. Таърифҳои гуногунро ҷамъбаст намуда, метавон чунин гуфт, ки дар шакли умумӣ, истеъдодҳои кӯдакон ҳамчун сатҳи рушдҷӯтаи як ё якчанд қобилиятҳои муайян карда мешаванд, ки дар асоси онҳо кӯдак қобилияти ба даст овардани дастовардҳои назаррасро дар намудҳои муҳими иҷтимоии фаъолият доро буда, онҳо ӯро бо ин роҳ аз дигар намоёндагонии ин синну сол ҷудо месозанд.

Ба ақидаи мо, “лаёқатмандӣ” - ин сатҳи баланди рушди ҳама гуна қобилиятҳо буда, кӯдакони лаёқатманд бошанд - кӯдаконе мебошанд, ки дорои қобилиятҳои баланди рушд мебошанд.

Бояд қайд кард, ки суръати рушди ҳар як кӯдак инфиродӣ аст, дар ин раванд ҷаҳишҳо ва коҳишҷӯиҳо мушоҳида шуда, аммо дар ҳар як давраи синну соли афзалиятҳо ва асолатҳои худӣ вучуд доранд.

Дар шароити мактаби таҳсилоти умумӣ фарқият миёни хонандагон маҳз аз ҷиҳати ақлӣ ба нақшаи аввал мебарояд.

Дар солҳои охир, дар натиҷаи таҷрибаҳои махсуси муқарраршуда ва муҳокимаҳои илмӣ пас аз он, маълум шуд, ки ҳамаи қобилиятҳои ягон асосе доранд, ки барои зуҳур ва рушди ҳар гуна қобилиятҳои амалӣ хеле муҳим мебошанд. Ин қобилиятҳои умумӣ сатҳ ва асолати дилхоҳ фаъолияти ақиро муайян мекунад, ки аз ин рӯ онҳоро одатан қобилиятҳои ақлонӣ меноманд. Дар шароити таҳсилоти умумимактабӣ тафовутҳои миёни хонандагон маҳз аз ҷиҳати ақлӣ ба нақшаи аввал мебароянд.

Рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, пеш аз ҳама, бо рушди равандҳои маърифатӣ - хотира, дарк, тафаккур, ҳаёлот алоқаманд мебошад. Масъалаҳои рушди равандҳои фикрӣ аз синну соли кӯдакӣ то калонсолӣ ба бисёр концепсияҳо бахшида шудаанд. Мавқеи махсусро дар ин омӯзиши қобилияти зеҳнии умумӣ, андозагирӣ ва рушди онҳо ишғол менамояд.

Ба маънои васеъ, зеҳн, ақл – ин ҳама фаъолиятҳои маърифатӣ мебошанд, ба маънои нисбатан маҳдуд бошад - ин мафҳуми нисбатан пуррае мебошад, ки маҷмӯаи доираи қобилиятҳои ақлонии шахсро тавсиф мекунад.

Ибораи “зеҳн, ақл” одатан ҳамчун синоними калимаҳои “лаёқатмандӣ”, “лаёқатмандии ақлӣ” истифода мешавад. Дар робита ба ин, санҷишҳо оид ба ақро “санҷишҳои лаёқатмандӣ” номида, коэффисиенти зеҳнии IQ-ро нишондиҳандаи қобилияти фикрӣ меноманд. Мувофиқи гуфтаҳои Н. С. Лейтес “ин табиӣ аст: чунки зеҳн, ақл дар ниҳоят- тавсифи соҳаи дарк, ҳуди марказ, ядрои қобилияти ақлии инсон мебошад” [4, 170].

Тибқи нуқтаи назари бисёр муҳаққиқон қобилияти ақлӣ, нисбат ба қобилиятҳои махсус маъмул мебошанд. Онҳо ба заминаи рушди босуръати кӯдаконе, ки онҳоро аксар вақт соҳибистеъдод меноманд, таъя мекунад. Баъзе кӯдакон аз синну соли барвақт қиддан ба омӯзиш майл пайдо намуда, ба ҷустуҷӯ пардохта, баъзан фишори равониро талаб мекунад.

Аксаран кӯдакони 3-4-сола метавонанд хонанд ва ҳисоб кунанд, ба машғулиятҳои равонӣ машғул шаванд. Кӯдакони синни томактабӣе ҳастанд, ки бо решаҳои озодона кор карда, дар ҳарфҳои ҷопӣ ибораҳои дарозро навишта, кодиранд таҳлил намуда ва ҳулосабарорӣ намоёнд. Муваффақиятҳои ғайриоддӣ ақлонии чунин кӯдакон ҳангоми

қабул шудан ба мактаб намоён мешавад. Имконияти муқоисаи онҳо бо кӯдакони дигар, қанда шудани ин гуна донишҷӯёнро аз ҷиҳати ақлонӣ аз ҳам синну солони худ нишон медиҳад.

В. Штерн таърифи зерини истеъдодии ақлониро пешниҳод месозад: “Истеъдоди ақлонӣ қобилияти умумии бошууроно равона сохтани тафаккури худ ба талаботҳои нав мебошад, қобилияти умумии ақлонӣ барои мутобиқ шудан ба вазифа ва шароитҳои нави зиндагӣ вучуд доранд” [13, 17]. Чунин мафҳум маҳоратнокии ақлиро аз дигар қобилиятҳои ақлӣ ба таври равшан ҷудо мекунад.

Фаъолнокии ақлонӣ кӯдакони лаёқатмандро аз кӯдакони оддӣ фавран тафовут мебахшад.

Лейтес Н.С. яке аз аввалинҳоест, ки талаботҳои бебаҳои кӯдакони лаёқатмандро барои фаъолияти зеҳнӣ тавсиф намуд. Вай ин талаботро “шавқ ба дониш” номид. Маҳз хоҳиш ба дониш - хусусияти аҷибтарини дилхоҳ фарзанди боистеъдод (новобаста аз синну сол, ҳосият, ҳислат, манфиатҳо, ҷинс, саломатӣ ва ғайра) мебошад.

Фаъолнокии зеҳнӣ, ки ҳар як кӯдаки лаёқатмандро ба таври возеҳ тавсиф мекунад, муносибатҳои мустақимро ба рушди қобилиятҳо доро мебошад. Дар боло алоқамандии қобилият миёни нишонаҳои истеъдодҳо нишон дода шудааст. Бо вучуди ин, қобилиятҳо аз нишонаҳои истеъдодҳо ҳангоми як шароити ҳатмӣ инкишоф меёбанд: фаъолиятҳои, ки кӯдак бо онҳо машғул аст, бояд бо эҳсосоти мусбӣ ҳамроҳ бошанд, яъне шодмонӣ ва лаззат орад. Ба ин дар замони худ С.Л.Рубинштейн низ саривақт тавачҷуҳ карда буд: “Қобилиятҳои умумиро одатан бо истилоҳи “истеъдод” ишора менамоем; дар адабиёти хориҷӣ онро одатан бо ақл шабоҳат медиҳанд. Аммо бояд гуфт, ки агар таҳти лаёқатмандии умумӣ маҷмӯи ҳамаи сифатҳои шахсро, ки аз он маҳсулнокии фаъолиятҳо вобаста аст, бифаҳмам, пас ба он на танҳо ақл, балки инчунин дигар ҳосиятҳо ва хусусиятҳои шахс дохил мешаванд, алахусус соҳаи ҳиссиёт, ҳарорати ҳиссиёти таъсирпазирӣ, оҳанг, суръати фаъолият ва ғайра” [8, 128].

Ч. Рензулли қайд месозад, ки истеъдод, маҷмӯи компонентҳои ба ҳам алоқаманд ба ҳисоб мераванд, ки онҳо набояд аз рӯи як тавсиф ошкор сохт. Дар ин асно, аз ҷониби ӯ қачхатҳои арзёбии хусусиятҳои рафтории таълимгирандагонӣ болаёқат дар соҳаҳои маърифатӣ, ҳавасмандкунӣ, эҷодӣ ва роҳбарӣ ибраз гардида, инчунин “моделҳои се ҳалқаи истеъдодҳо” пешниҳод карда шудааст [7, 42].

Зухуроти лаёқатмандии ақлии кӯдакони ва наврасонро бидуни назардошти нақши соҳаи талаботӣ-ҳавасмандгардонӣ, ки дар сатҳи баланди ғайриоддӣ ва дар беҳамто будани фаъолияти ақлии онҳо зоҳир мегардад, фаҳмидан ғайриимкон мебошад. Мувофиқи андешаҳои Н.С.Лейтес “лаҳзаҳои талаботии ҳавасмандкунанда на танҳо ба фаъолияти зеҳнӣ таъсир мерасонанд, балки онҳо бевосита ҳавасмандкунанда буда, ангеҳои ибтидоии раванди маърифатӣ мебошанд” [4, 82].

Дар солҳои охир, дар рисолаҳои таҳқиқотчиён ба таври возеҳ ишора карда шуд, ки тамоюлҳои истеъдодҳои умумӣ ҳамчун истеъдодҳои эҷодӣ баррасӣ карда шаванд. Ҳамин тавр, тибқи консепсияи таҳиягардидаи А.М.Матюшкин, сохтори равонии истеъдод бо унсурҳои сохторӣ, ки эҷодиёт ва рушди эҷодии шахсро тавсиф мекунад, мувофиқат мекунад. Истеъдод аз ҷониби ӯ ҳамчун заминаи умумии эҷод дар дилхоҳ касб, илм ва санъат баррасӣ карда мешавад [5; 21].

Дар адабиёти илмӣ талабот оид ба фаъолияти зеҳнӣ бо истилоҳҳои гуногун ишора карда мешавад - фаъолнокии зеҳнӣ, талаботҳои зеҳнӣ, талаботҳои таҳқиқотӣ. Онҳо аз ҷиҳати маъно наздик буда, вале то андозае ба ҳам шабоҳат надоранд.

Мо дар муҳокимаҳои худ истифода намудани истилоҳи «талаботҳои маърифатӣ»-ро афзалтар шуморида таҳти мафҳуми он майли баландро ба меҳнати ақлӣ, талаботи воқеъиро ба талошҳои зеҳнӣ хоҳем фаҳмид. Талаботҳои маърифатӣ, пеш аз ҳама, бо фаъолнокии тавсиф карда мешаванд: шахс шахсан тағйиротҳоро оид ба таассуротҳо, маълумоти навро ҷуста, эҳтиётро дар ҳуди раванди маърифат эҳсос мекунад. Ин талабот инчунин бо он фарқ мекунад, ки ба даст овардани донишҳои нав онро қаноат накарда, балки, баръакс, онро қавӣ мегардонад.

Талаботҳои маърифатӣ метавонанд аз рӯи фаъолнокии зухурот ва сатҳи рушд фарқ кунанд. Ҳамин тавр, сатҳи аввалро метавон сатҳи талабот оид ба таассуротҳо номид. Сатҳи дууми рушди талаботҳои маърифатӣ ба кунҷовӣ алоқаманд мебошад. Ва дар ниҳоят, сатҳи саввуми талаботҳои маърифатӣ – ин сатҳи мақсаднокӣ фаъолнокии маърифатӣ мебошад. Дар заминаи талаботҳои шахс, манфиатҳо пайдо мешаванд, яъне - муносибатҳои интихобӣ ба объект, бо назардошти аҳамияти ҳаёти ва ҷолибияти эҳсосии он.

Аҳамияти муҳимро барои муайян кардани шахсияти боистеъдоди кӯдак манфиатҳои маънавӣ (рӯҳонӣ) доро мебошанд, ки сатҳи баланди инкишофи онро тавсиф мекунад. Манфиатҳои маънавӣ (рӯҳонӣ) - ин пеш аз ҳама манфиатҳои маърифатӣ (нисбат ба математика, биология, химия, санъат ва ғайра) мебошанд. Онҳо метавонанд мустақим (таваҷҷӯҳ ба раванди шиноختан, азхудкунии дониш, раванди эҷодкорӣ) ва ғайримустақим (таваҷҷӯҳ ба натиҷаҳои фаъолият) бошанд.

Ба таълимотҳои равониншиносон ва олимони соҳаи педагогика дар як қатор асарҳои худ асосҳои илмҳои табииро мавриди таваҷҷӯҳ қарор дода, алоқаи онро бо дигар ҳислатҳои шахсият баррасӣ мекунад инчунин нақши шавқро ҳамчун ангеа ва воситаҳои таълими таълимгирандагон муайян мекунад.

Албатта, истифодаи санҷишҳои зехнӣ ва эҷодӣ танҳо шумораи нисбатан ками ҷанбаҳои лаёқатмандии ақлонии хонандагонро фаро мегирад. Манбаи муҳими маълумот инчунин мушоҳидаҳои омӯзгорон ва волидон, таҳлили табиат ва муваффақиятҳои мактабҳо ва таълими берун аз синфӣ кӯдакон хизмат мерасонанд. Ба муқоисаи нишондиҳандаҳои қобилияти маърифатии хонандагон бо муваффақияти онҳо дар мактаб диққати махсус дода мешавад. Гарчанде, ки муваффақиятҳо дар таълими кӯдакони лаёқатманд, чун қоида, аз муваффақиятҳои ҳамсинфони онҳо баландтар аст, дар байни кӯдакони лаёқатманд ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки аз муваффақияти пасти онҳо дарак медиҳад, ки муваффақияти ноқофӣ ном дорад, зеро сатҳи пасти муваффақият (аксар вақт он, қариб, ки қаноатбахш аст) он чандон муҳим набуда, вале номувофиқатӣ бо сатҳи баланди қобилиятҳо, метавонанд бо сабабҳои хусусиятҳои маърифатӣ ва ғайримаърифатии шахс алоқаманд бошанд [2, 25-30].

Аз ин рӯ, таҳияи мушкилоти лаёқатмандӣ дар таҳқиқотҳои равонӣ ва педагогӣ ба назари мо набояд ҳамчун як вазифаи хусусӣ баррасӣ карда шавад. Ин масъала ба кулли низоми амалкунандаи таълим тааллуқ дорад.

АДАБИЁТ

1. Завалишина, Д.Б. Практическое мышление: специфика и проблемное развитие [Текст] / Д.Б.Завалишина. - М., 2005. - 376 с.
2. Каримова, И. Норматов, Ш. Ҷанбаҳои равонӣ-педагогии омӯзиши мафҳуми лаёқатмандӣ. //Ш. Норматов // [Матн] - Паёми Пажӯишгоҳи рушди маориф.Бахши педагогика, №2 (30) , 2020.-с. 25-30;
3. Ковалев, А.Г. Психология личности. М., 1965.
4. Лейтес, Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. Избранные труды. – М.: Изд-во Московского психолого–социального института, 2003. – 464 с.
5. Матюшкин, А.М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. 1989, №6,-С. 29-33.
6. Платонов, К.К. Проблема способностей. – М.: Наука, 1972. – 310 с.
7. Рензулли, Дж. Модель обогащающего школьного обучения: практическая программа стимулирования одаренности детей // Основные современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Богоявленской Д.Б. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 372 с.
8. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2000 – 712 с.
9. Савенков, А.И. Диагностика детской одаренности как педагогическая проблема // Педагогика. - 2000. – №10. – С. 87–94.
10. Теплов, Б.М. Избранные труды: В 2 т. М.: Педагогика, 1985. Т. I. 328 с; Т. II. с.357
11. Ушаков, Д.В. Психология одаренности: от теории к практике / Под ред. Ушакова Д.В.- М.: ПЕРСЭ, 2000.- 80 с.
12. Хромова,Т., Юркевич, В. – Одаренный ребенок нуждается в дискомфорте. / Психологопедагогическая мастерская. – 19 – 69с.
13. Штерн, В. Психология раннего детства. - Петроград,1922
14. Щадриков, В.Д. Психология деятельности и способности человека: Учебное пособие для вузов. - М.: Логос, 1996. – 315 с.

МАДАТЗОДА Манзура – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ, 121, тел: + (992) 98 792 22 00.

Дар мақола чанбаи методологии татбиқи муносибати босалоҳиятнок дар раванди таълим таҳлилу натиҷагирӣ карда шудааст. Зикр карда мешавад, ки зимни татбиқи муносибати босалоҳиятнок ба таълим муносибати низомнок-сохторӣ ба мазмуни таҳсилот зарур мебошад. Бо сабаби нокифоя будани донишҳо ва синну соли хонандагон муносибати мазкурро дар мактаб ба таври пурарзиш татбиқ кардан номумкин аст. Аммо, шаклҳои гуногуни татбиқи мутобиқ гардонидашуда оид ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим мавҷуданд.

Вақте, ки сухан дар бораи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим меравад, дар навбати аввал масъалаи бозсозии мазмуни таълим дар назар дошта мешавад. Ба ибораи дигар, бозсозии донишҳо дар сатҳи робитаҳои байнифаннӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ сохторбандии мазмуни фанҳои мактабӣ ва муайян кардани сохтори салоҳиятнокиҳо бояд бо назардошти он мақсадҳои амалӣ карда шаванд, ки пешакӣ аз ҷиҳати педагогӣ-психологӣ тарҳрезӣ ва татбиқ карда шаванд. Фаҳмост, ки барои татбиқи муносибати босалоҳиятнок ба таълим мутамарказ намудани диққати хонандагон ба равандҳои ҳамгирии байни фанҳои таълимӣ ва муайян кардани тарҳҳои муҳими ташаккули дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон муҳим аст, ки маънои ташаккули донишҳои методологиро дар хонандагон дорад. Хонандагон бояд дар бораи маҷмӯи методҳои фанҳои таълимӣ тасаввурот дошта бошанд. Масалан, дарки робитаҳои байнифанние, ки дар фаъолияти гуногуни ҷомеаи инсонӣ татбиқ мешаванд; донишҳои мазмуни дастраси воқеии ин илмҳо; аз рӯйи имконият доштани тасаввурот дар бораи хусусиятҳои рушди ин ё он донишҳо оид ба фанҳои таълимӣ.

***Вожаҳои асосӣ:** асосҳои методологӣ, муносибати босалоҳият ба таълим, хонанда, мазмуни таҳсилот, салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилотӣ, дониш, маҳорат ва малакаҳо.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ

МАДАТЗОДА МАНЗУРА – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел: + (992) 98 792 22 00.

В статье проанализирован и сделан вывод методологический аспект применения компетентностного подхода в образовательном процессе. Отмечается, что при реализации компетентностного подхода к образованию необходим системно-структурный подход к содержанию образования. Ввиду недостаточности знаний и возраста учащихся невозможно содержательно реализовать этот подход в школе. Однако существуют различные формы адаптированной реализации компетентностного подхода к образованию.

Когда речь идет о реализации компетентностного подхода к образованию, в первую очередь рассматривается вопрос о пересмотре содержания образования. Другими словами, укрепление знаний происходит на уровне межпредметных связей. Поэтому структурирование содержания школьных предметов и определение структуры компетенций должны осуществляться с учетом тех целей, которые заблаговременно проектируются и реализуются с педагогико-психологической точки зрения. Понятно, что для реализации компетентностного подхода к обучению важно акцентировать внимание учащихся на процессах интеграции между учебными предметами и определить важные конструкции формирования знаний, умений и навыков учащихся, которые означает формирование методических знаний у учащихся.

Учащиеся должны иметь представление о методическом комплексе учебных предметов. Например, понимание междисциплинарных отношений, применяемых в различных видах деятельности человеческого общества; знать доступное реальное содержание этих наук; на возможность иметь представление об особенностях освоения тех или иных знаний по учебным предметам.

Ключевые слова: методические основы, компетентностный подход к обучению, студент, содержание образования, общеобразовательные компетенции, знания, умения и навыки.

METHODOLOGICAL BASES FOR APPLYING THE COMPETENCE-BASED APPROACH TO EDUCATION

MADATZODA MANZURA - Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, mob: + (992) 98 792 22 00.

The article analyzes and concludes the methodological aspect of the application of the competency-based approach in the educational process. It is noted that the implementation of the competence-based approach to education requires a system-structural approach to the content of education. Due to the lack of knowledge and the age of students, it is impossible to meaningfully implement this approach at school. However, there are various forms of adapted implementation of the competency-based approach to education.

When it comes to the implementation of a competency-based approach to education, the issue of restructuring the content of education is considered first of all. In other words, the reconstruction of knowledge occurs at the level of interdisciplinary connections. Therefore, the structuring of the content of school subjects and the determination of the structure of competencies should be carried out taking into account those goals that are designed and implemented in advance from a pedagogical and psychological point of view. It is clear that in order to implement a competency-based approach to learning, it is important to focus students' attention on the processes of integration between academic subjects and to identify important structures for the formation of knowledge, skills and abilities of students, which means the formation of methodological knowledge among students.

Students should have an idea about the methodological complex of subjects. For example, understanding the interdisciplinary relationships applied in various activities of human society; to know the accessible real content of these sciences; the opportunity to have an idea about the features of the development of certain knowledge in academic subjects.

Key words: methodological foundations, competence-based approach to learning, student, content of education, general educational competencies, knowledge, skills and abilities.

Ба сифати заминаи методологии тархрезии татбики муносибати босалоҳият ба таълим ба хонандагон баҳамии муносибатҳои шахсӣ-фаъолиятнокӣ, низомнокӣ-сохторӣ баррасӣ карда мешавад. Дар аввал ҷанбаи педагогии татбики муносибатҳои мазкурро дар раванди таълим дида мебароем, сипас моҳияти баҳамии онҳоро бо мақсади татбики муносибати босалоҳият ба таълим кушода медиҳем.

Бояд зикр намуд, ки салоҳиятнокиҳо танҳо дар фаъолият ташаккул меёбанд (А.В. Хуторской). Ғояи муносибати фаъолиятноку амиқ на танҳо дар педагогикаи ҷаҳонӣ, балки дар педагогикаи рус ва педагогикаи ватанӣ низ решаҳои аниқ дорад. Ян Амос Коменский дар «Дидактикаи бузург» навиштааст: «Дуруст таълим додани навҷавонон маънои онро надорад, ки дар майнаи сар омехтаи калимаҳо, ибораҳо, изҳорот, ақидаҳои аз муаллифон ҷамъоваришуда ворид карда шавад, балки ин маънои кушода додани қобилияти фаҳмидани ашро дорад, то ки маҳз аз қобилият, дақиқан аз ҷашмаи зинда, ҷӯйҷаҳо ҷорӣ шаванд» [4, с. 21]. Профессор В.В. Зенковский, ғояи муносибати фаъолиятнокиро дастгирӣ карда, тасавури худро дар бораи якпорчагӣ дар таълими фанҳои гуногун ифода карда, чунин таъкид кардааст: «Ҳаёт дар воқеият якпорча буда, ба ҷудошавӣ роҳ намедиҳад» [2, с. 18]. Ҷамҷун раванди асосӣ дар ҳаёти инсон ӯ фикри зеринро эътироф мекунад: «рушди маънавият, ки гавари якпорчагии инсон мебошад, рушди зеҳн бо роҳи ғанӣ гардонидани он бо маводи муайян бояд ҷойи дуҷумро ишғол намояд. Ба шогирд мумкин ва лозим нест, ки ҳамаи ҷизро донанд. Зарур аст, ки нерӯҳои зеҳнии худ ва маҳорати гузоштани саволҳои, ки ҳаёт меғузорад, рушд дода шаванд. Мактаб инро риоя накарда, бештар кӯдаконро кундзеҳн мекунад, тавачҷухро вусъат набахшида, онро маҳдуд мекунад. Кӯдак дар мактаб, воқеан, аксар вақт аз ҷиҳати маънавий ба воя нарасида, заиф мешавад» [2, с. 25].

Ба ақидаи муҳаққиқ В.В. Зенковский «маълумоте, ки на бо мақсади маълум кардан ва ҳалли масъала андӯхта шудаанд, метавонанд минбаъд аз рӯйи хоҳиш аз ҷониби фикр озодона истифода шаванд, комилан дурӯғ аст. Маълумоти ягонае, ки ғайритасодуфӣ метавонад барои мақсадҳои мантиқӣ истеъмол шавад, ин маълумотест, ки бо роҳи тафаккур ба даст оварда шудааст» [2, с. 83].

Муҳимияти махсуси муносибати фаъолнокиро дар таълим педагогҳо ва психологҳои руси асри XX, ки бо ислоҳоти «мактаби кӯҳна»-и Россия машғул буданд, таъкид мекарданд. Мақсади он таъсиси мактаби яқпорча буд, ки ғояи ҳамгирозии байнифанниро татбиқ мекунад. Ба сифати механизми ҳамгирозӣ методи таҳқиқот баррасӣ мешуд.

Ҷонибдори фаъолтарини методи таҳқиқ (кашфиёт) дар Россия В.П. Вахтёров маҳсуб меёфт. Ӯ чунин мешуморид, ки «бомаърифат на онест, ки бисёр медонад, балки онест, ки меҳодад бисёр донанд, ва касе метавонад ин донишхоро ба даст орад». Мавқеи педагогии В.П. Вахтёров аз ҷустуҷӯи методи таълиме иборат буд, ки мақсади он «дар зеҳни шогирд ба вучуд овардани ҳуди он раванди фикрие мебошад, ки эҷодкор ва ихтироъкори кашфиёт ё ихтирооти додашуда аз сар мегузаронад». Ӯ чунин мешуморид, ки инро ноил шудан мумкин аст, агар педагогика ва психологияи синнусолӣ доништа шавад, аз болои кӯдакон мушоҳида карда шуда – «кӯдакон, нерӯ ва қобилиятҳои онҳо доништа шаванд, ва аз ҳама асосӣ – маҳорати роҳбарӣ кардани корҳои мустақилонаҳои кӯдакон лозим аст». Дар асоси афкори педагогии худ, ҳадафҳои таълимиро ӯ ба тариқи зайл ифода кардааст: «бисёре аз он чизе, ки хонанда азхуд мекунад, фаромӯш мешавад, аммо ба ҷои ин одати ба тариқи муайян кор кардан аз болои мавод боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, на танҳо донишҳо, балки, пеш аз ҳама, усулҳое, ки бо онҳо ин донишҳо таҳия карда мешаванд, арзишманд мебошанд» [10, с. 157].

Дар тақя бо асарҳои В.В. Зеленский, В.П. Вахтёров ва педагогҳои дигари рус, педагоги бузурги шӯравӣ В.А. Сухомлинский навиштааст: «Таҳсил ба қисми хурди ҳаёти маънавии кӯдакон он гоҳ табдил меёбад, ки донишҳо аз фаъолияти фаъол ҷудонопазир бошанд. Даст ёфта ба он, то ки кӯдакро худ ба худ ҷадвали зарб ё қоидаи ҳисоби майдони росткунҷа ҷалб намоянд, душвор аст. Донишҳо ба дастоварди матлуби хонанда ба шарте табдил меёбанд, вақте ки онҳо ҳамчун воситаи дастёбӣ ба ҳадафҳои эҷодӣ, меҳнатӣ бошанд. Вазифаи муҳими мактаб тарбия кардани инсонии кӯшишкунанда, эҷодкор, ҷустуҷӯкунандаи фикр мебошад» [13].

Имрӯз ғояи дигари бузурги Я.А. Коменский: «кушода додани қобилияти фаҳмиши ашё» фаро расидааст. Маҳз аз ин рӯ, имрӯз дар адабиёти педагогӣ масъалаҳои лоиҳакашии раванди таълими фанҳои мактабӣ дар асоси методҳои маърифати илмӣ мавриди муҳокима қарор доранд. Азбаски азхуд кардани методологияи маърифат инсонро ба шахсияти эҷодкор табдил медиҳад, пас раванди мазкурро ҳамчун инсоншиносикунонии таҳсилоти мактабӣ баррасӣ кардан мумкин аст [4, с. 7 – 8]. Ю.А. Сауров қайд мекунад, ки «дар таълим ҳатто сохторбандии оддии мавод мувофиқи методи маърифат қодир аст таъсири муҳими педагогӣ расонад» [9, с. 7].

Вобаста ба ин иловатан баррасӣ кардани муносибати низомнок- сохторӣ ба мазмуни таҳсилот зарур мебошад. Бо сабаби нокифоя будани донишҳо ва синну соли хонандагон муносибати мазкурро дар мактаб ба таври пурарзиш татбиқ кардан номумкин аст. Аммо, шаклҳои гуногуни татбиқи мутобиқ гардонидашуда мавҷуданд. Асоснокии онҳо дар натиҷаҳои таҳқиқотҳо дар соҳаи психологияи маърифатӣ зоҳир меёбанд, хонандагони синфҳои 5 – 11 иттилооти сохторбандишударо назар ба иттилооти берабт беҳтар азхуд карда, бозтавлид мекунанд [14]. Аз ин рӯ мазмуни фанни таълимӣ ва ҳар гуна порчаи он бояд аз ҷиҳати зинанизоми сохторбандӣ карда шаванд, ки ин ҳифзкунӣ ва бозтавлиди иттилоотро ба таври назаррас беҳтар мекунад. Азбаски яке аз талаботҳои асосӣ ба натиҷаи таълим зимни муносибати босалоҳият қобили қабул будани истифодаи донишҳо мебошад, пас робитаҳо байни унсурҳои мазмун бояд ба таври ҳаммаъно ҳамчун заминаи муваффақиятнокии ноилшавӣ ба ин натиҷа баррасӣ шавад.

Л.Я. Зорина ба таври озмоишӣ исбот кардааст, ки «танзим ба дарку андарёфти донишҳо дар сохтори муайян таълимгирандаро ба ифодаи масъалаҳое, ки барои онҳо ӯ бояд ҷавобро дар сарчашмаҳои гуногун ҷустуҷӯ кунад, ба баррасии мунаққидонаи иттилооти нав оварда мерасонад. Ҳамаи ин унсурҳои зарурии тафаккури эҷодӣ буда, ба шавқу ҳаваси хонандагон ба илм таъсири мусбат мерасонанд» [3, с. 46]. Ҳамин тариқ, низомнокии донишҳо сифатҳои тафаккур ва тамюлҳои арзиширо, ки муносибати босалоҳият ба ташаккули онҳо нигаронида шудааст, таъмин менамояд.

А.В. Хуторской чунин мешуморад, ки зимни муносибати мазкур сохторбандии иттилооти таълимӣ бояд бо назардошти сохтори муайянкардашудаи салоҳиятҳои умумитаҳсилотӣ амалӣ карда шавад [15]. Дар ин ҳолат зарур аст механизми муқоисаи зинанизоми салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилотӣ бо низоми анъанавии донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо таҳия карда шавад. Аз ибтидо маълум аст: бозсозии сохтори кӯҳна боиси гузариш ба сатҳи дигари ташкили он мегардад, ки ин имкон медиҳад сифати нав дар азхудкунии дониш, маҳорат ва малака ҳосил гардад.

Тағйирдиҳии хусусияти сохтори натиҷаи таълим қадами масъулиятнок буда, аз ин рӯ аввал ба асоснокии методологии он боварӣ ҳосил кардан лозим аст. Бо ин мақсад зарур аст масъалаҳои рушди тасаввурот дар бораи натиҷаи таълим ва сохтори мазмуни таҳсилоти мактабӣ бо назардошти муносибатҳо ва принципҳои муносири дидактикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Азбаски фанҳои таълимӣ аз инъиксоҳои аз ҷиҳати педагогӣ бавоситаи мазмуни асосӣ ва методҳои илмҳои дахлдор иборат мебошанд, ҳалли масъала аз ошкор намудани тағйирёбии рушди тасаввурот дар бораи натиҷаи таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи фанҳои таълимӣ ва механизми бозсозии ҷузъҳои асосҳои илмӣ онҳо иборат аст. Таҳлили мазкур аз ҷониби В.С. Степин ва Л.Д. Кудрявтсев ба иҷро расидааст. А.С. Степин қайд мекунад, ки «илми классикӣ ба дониш дар бораи объект нигаронида шуда, илми ғайриклассикӣ робитаро байни донишҳо дар бораи объект ва хусусияти воситаҳо ва амалиётҳои фаъолияте, ки дар объект кашф шуда, дарк мешавад» [11. с. 45], ба назар гирифта, илми педагогика ин маҷмӯи ҷузъҳоро бо сохторҳои арзишӣ- мақсаднок пурра месозад.

Ҳамин тариқ, зарурати татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба хонандагон бо раванди рушди илм ва ҷомеа ба миён омадаст. Аз ин рӯ, масъала дар бораи зарурати тағйирдиҳии пешниҳоди натиҷаи таҳсилоти дуруст гузошта шудааст. Ҷавоб ба саволи «чӣ тавр инро бояд татбиқ кард» бояд бо назардошти синну соли хонандагон ва мақсаднокии педагогӣ, бидуни вайрон кардан, балки бо ёд додани чизи нав дарёфт карда шавад.

Вақте, ки сухан дар бораи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим меравад, дар навбати аввал масъалаи бозсозии мазмуни таълимро дида мебароем. Ба ибораи дигар, бозсозии донишҳо дар сатҳи робитаҳои байнифанӣ сураат мегирад. Аз ин рӯ сохторбандии мазмуни фанҳои мактабӣ ва муайян кардани сохтори салоҳиятнокиҳо бояд бо назардошти он мақсадҳои амалӣ карда шаванд, ки пешакӣ аз ҷиҳати педагогӣ-психологӣ тарҳрезӣ ва татбиқ карда шаванд.

Фаҳмост, ки барои татбиқи муносибати салоҳиятнок ба таълим мутамарказ намудани диққати хонандагон ба равандҳои ҳамгироии байни фанҳои таълимӣ ва муайян кардани тарҳҳои муҳими ташаккули дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон муҳим аст, ки маънои ташаккули донишҳои методологиро дар хонандагон дорад. Барои фаҳмидани методологияи илм омодагии фанӣ, таърихӣ-илмӣ, умумитаърихӣ ва фалсафӣ зарур аст, ки онро дар тамоми ҳаҷм ва гуногунӣ дар мактаб ташаккул додан имконнопазир аст. Ташаккулдиҳии тасаввурот дар бораи донишҳои методологӣ дар мактаб зимни татбиқи маҷмӯи муносибатҳо ба мазмуннизоми сохторӣ имконпазир аст. Хонандагон бояд дар бораи маҷмӯи методҳои фанҳои таълимӣ тасаввурот дошта бошанд. Масалан:

– дарки робитаҳои байнифанӣ, ки дар фаъолияти гуногуни ҷомеаи инсонӣ татбиқ мешаванд;

– донишҳои мазмуни дастраси воқеии ин илмҳо;

– аз рӯйи имконият доштани тасаввурот дар бораи хусусиятҳои рушди ин ё он донишҳо оид ба фанҳои таълимӣ дошта бошанд. Сатҳи баландтарини донишҳои назариявии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ принципҳои ҷаҳобинона ва тасаввуроти онҳо дар бораи аз худ намудани асосҳои илм маҳсуб меёбанд.

Ба ҳама маълум аст, ки муносибати низомнок-сохторӣ дар асли худ механизми ҳамгирозӣ мебошад, ки дар ҳолати умумӣ ҳамчун робитаи унсурҳо» муайян карда мешавад, ки ба низомҳои гуногун тааллуқ доранд. Дар шароити бисёрфанӣ ҳамгирошавии илмҳо ҳамчун робитаи байни фанҳо муайян карда мешавад (Я. Марочкина, Э.С. Маркарян ва дигарон).

Ба ақидаи муҳаққиқ В.П. Каратеев «ҳамгирошавии донишҳо ҳамчун яке аз унсурҳои муҳимтарини илм аз муттаҳидсозии воҳидҳои гуногуни мафҳумҳо, назарияҳо, соҳаҳои илм, тасвирҳои олам иборат мебошад» [5, с. 99]. Дар ҳар як илм намудҳо ва шаклҳои ҳамгирошавиро ҷудо кардан мумкин аст. Яке аз нишондиҳандаҳо ва ҳамзамон шартҳои муҳими «равандҳои рушдёфтаи ҳамгироии илми муосир таҳқиқотҳои маҷмӯӣ ҳисобида мешаванд». Маҷмӯиат ҳамчун меъёри равандҳои ҳамгирошавии маҳсуб ёфта ҳамчун омӯзиши фан «дар тамомият ва мушаххасияти ибтидоии он» таъриф карда мешавад [5, с. 99]. Ба назари мо, татбиқи муносибати босалоҳият, ки ба ташаккули ягонагии донишҳо нигаронида шудааст, бояд дар шароити зерин амалӣ карда шавад:

1. Тарҳрезии гузориши маҷмӯи масъалаҳои бо ҳам алоқаманд, ки ҷанбаҳои махталифи як навъ падида, раванд ё хосияти объектро инъикос мекунанд.

2. Ошкор кардани маҷмӯи мафҳумҳои, ки дар асоси тавсифи ҳар яке аз масъалаҳо қарор гирифтаанд.

3. Баррасии бисёрчанбаи низомноки мафҳумҳои муайян кардашуда бо мақсади муқаррарсозии робитаҳои байни онҳо.

4. Ҳалли низоми вазифаҳо дар шумораи калони мафҳумҳо ва робитаҳои муайян кардашуда.

Муҳимияти дидактикии гузориши маҷмӯии масъалаҳо барои ташаққули салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилоти калидӣ ва байнифани аз имконияти вусъатёбандаи низомбандии робитаҳои гуногун байни мафҳумҳои алоҳида ва маҷмӯҳои гуногуни онҳо иборат аст, то дарки робитаҳои байни мафҳумҳо ба хонандагон имкон диҳад ба дарки илмии ҳодисаҳои баамаломата сарфаҳм раванд.

П.Я. Галперин, табиати психологии ангезаи таълимиро мавриди омӯзиш қарор дода, ба хулоса омадааст, ки ангеза танҳо вақте ба вучуд меояд, ки шахс масъулиятнокиро ба зиммаи худ мегирад [1, с. 383].

Ба назари мо, ҳалли дурусти масъалаи ташаққули ангезаи таълимӣ дар сатҳи тарбияи ахлоқӣ қарор дорад, ки бо ҷаҳонбинӣ ва муҳити атрофи кӯдак – оила, шахсияти омӯзгор, муошират бо ҳамсолон, муҳити иттилоӣ робитаи маҳдуд дорад. Шахсияти дурахшони омӯзгор, ки ба шогирд бо ибрати худ таъсир мерасонад, аксар вақт қодир аст ўро аз пайи худ бурда, баъзан, яке аз омилҳои ҳалқунанда дар раванди тарбияи ахлоқӣ ва чун натиҷа, ташаққули ангезаи таълимӣ ба шумор меравад. Ҳамин тавр, мо бо кумаки меъёри мазкур на раванди ташаққули ангезаи таълимӣ, ки бо занҷираи «ҷаҳонбинӣ – арзишҳо – ангеза» тавсиф меёбад, балки натиҷаи таълим – мавҷудияти ангезаи таълимиро аз тариқи зухуроти сифатии он – матонат дар баргараф кардани душвориҳо зимни азхудкунии мазмуни таълимӣ, хоҳиши васеъ кардани доираи назари худ дар соҳаи додашудаи таҳсилотӣ, марок ба фаъолияти таҳқиқотӣ баррасӣ кардем.

АДАБИЁТ

Гальперин, П.Я. Лекции по психологии: Учебное пособие для студентов вузов [Текст] / П.Я. Гальперин. – М.: Книжный дом "Университет": Высшая школа, 2002. – 400 с.

Зеньковский, В. В. Педагогика [Текст] / В.В. Зеньковский. – Клин: Фонд "Христианская жизнь", 2002.

Зорина, Л.Я. Системность – качество знаний [Текст] / М., «Знание», 1976. – 64 с.

Коменский, А.Я. Педагогические сочинения [Текст] / А.Я. Коменский. – М., 1955.

Каратеев, В.П. Единство, интеграция, синтез научного знания [Текст] / В.П. Каратеев. – Саратов. – 1987. – 175 с.

Леонтович, А.В. О реализации концепции профильного обучения в старшей школе на основе интеграции учреждений общего и дополнительного образования [Текст] / . – http://researcher.ru/methodics/teor/a_lxjtjz.html.

Мукушев, Б.А. Интеграция естественнонаучного образования на основе синергетического подхода [Текст] // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2007. – №4. – С. 59-65.

Муносибати босалоҳият ба таълим (Дастури методӣ). Мураттибон: Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев, – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 72 с.

Сауров, Ю.А. Вступление к статье Соколовой Н.В. Проблема освоения школьниками метода научного познания [Текст] / Ю.А. Сауров Вступление // Физика в школе. - 2007. - №6. - с. 7-17.

Смирнов, С.А. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений [Текст] / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов, Т.И. Бабаева и др.; Под ред. С.А. Смирнова. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 512 с.

Степин, В.С. Становление научной теории (Содержательные аспекты строения и генезиса теоретических знаний физики.) [Текст] / В.С. Степин. – Мн., Изд-во БГУ, 1976. – 320 с.

Ставская, Н.Р. Философские вопросы развития современной науки [Текст] / Н.Р. Ставская. М., 1974.

Сухомлинский В.А. О воспитании: Золотой фонд педагогики [Текст] / Сост. Д.И. Латышина: – М.: Школьная Пресса, 2003. – 192 с. («Воспитание школьников. Библиотека журнала». Вып. 37)

Тестов, В.А. Стратегия обучения математике [Текст] / В.А. Тестов. – М.: Технологическая Школа Бизнеса, 1999. – 304 с.

Хуторской, А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Текст] / А.В. Хуторской // Интернет-журнал "Эйдос". – 2002. – 23 апреля. <http://www.eidos.iu/journal/2002/0423.htm>.

**ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY****ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ-
ИРТИБОТӢ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ**

АЛАМОВА Хатичамо Туйбошиевна – ассисенти кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16, E-mail: aziz69@mail.ru, тел.: + (992) 915 69 88 88

Дар маҳола шароитҳои педагогии истифодаи ТИИ дар низоми таҳсилоти олии баррасӣ гардидааст. Зери мафҳуми шароитҳои педагогӣ одатан вазъиятҳои муайяни берунии раванди таълимро мефаҳманд, ки ба чараёни раванди педагогӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ таъсири назарас мерасонанд ва натиҷаи бевоситаи интиҳоб, таҳия ва татбиқи мундариҷа, методҳо ва як қатор воситаҳо чихати дастбӣ ба ҳадафҳои муайяни раванди педагогӣ мебошад. Мавқеи мазкурро ба асос гирифта, қайд намудан мумкин аст, ки шароитҳои ташкилӣ-педагогӣ – ин шароитҳои муайяни педагогӣ мебошанд, ки ба намудҳои муайяни фаъолият чихати татбиқи онҳо асос ёфтаанд, дар мақола баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои асосӣ: таҳсилоти олии Тоҷикистон, ТИИ, физикаи умумӣ, принцип, илмӣ-педагогӣ, таълим.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-
КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

АЛАМОВА Хатичамо Туйбошиевна – ассистент кафедра общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени А.Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, E-mail: aziz69@mail.ru, тел.: + (992) 915 69 88 88

В статье анализируются педагогические условия использования ИКТ в системе высшего профессионального образования. Под понятием педагогических условий обычно понимают определенные внешние ситуации учебного процесса, оказывающие существенное влияние на педагогический процесс при изучении общей физики и являющиеся прямым результатом выбора, разработки и реализации содержания, методов и ряда средств достижения определенных целей педагогического процесса. Автор утверждает, что взяв за основу это положение, можно отметить, что организационно-педагогические условия – это определенные педагогические условия, в основе которых лежат определенные виды деятельности в плане их реализации, рассмотренные в статье.

Ключевые слова: высшее образование, Таджикистан, ИКТ, общая физика, принцип, научно-педагогический, образование.

**PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE USE OF INFORMATION AND
COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM
HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION**

ALAMOVA Khatichamo Tuiboshievna – assistant Department of General and Theoretical Physics Kulyab State University named after A.Rudaki, Kulyb, S.Safarov, st.16, E-mail: aziz69@mail.ru, Phone: + (992) 915698888

Pedagogical conditions for the use of ICT in the system of higher professional education are being studied and discussed in the district. The concept of pedagogical conditions is usually understood as certain external situations of the educational process that have a significant impact

on the pedagogical process in the study of general physics and are a direct result of the choice, development and implementation of the content, methods and a number of means to achieve certain goals of the pedagogical process. Taking this provision as a basis, it can be noted that organizational and pedagogical conditions are certain pedagogical conditions, which are based on certain types of activities in terms of their implementation, discussed in the article.

Key words: Higher education, Tajikistan, ICT, general physics, principle, scientific and pedagogical, education.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «таҳсилот» - ин раванди таълим ва тарбия ба манфиати шахс, ҷамъият ва давлат аст, ки ноил гардидани таълимгирандагонро ба сатҳи муайяни маълумот таъмин месозад [3]. Мафҳуми мазкурро ба объекти таҳқиқоти додасуда – таҳсилоти олии касбӣ нисбат дода, гуфта метавонем, ки таҳсилот – ин раванди муттасили таълиму тарбия буда, ҳадафи он ноил гаштан ба дараҷаи баланди рушди маънавӣ, зеҳнӣ, маданӣ, ахлоқӣ ва салоҳиятҳои касбии аъзои ҷомеа мебошад [6].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки мафҳуми «маълумотнокӣ» бо таҳсилот алоқаманд аст ва онро нишондиҳандаи муайян ва натиҷаи раванди таълим шумурдан мумкин аст. «Маълумотнокӣ» ҳамчун раванде тавсиф дода мешавад, ки сатҳи дониш, малака, маҳоратҳо, қобилиятҳо, фарҳанг ва рафтори инсонро муайян месозад.

Ба андешаи А.М. Новикова, барои фарди муайян таҳсилоти касбӣ дар ду вазифа баромад мекунад:

- ҳамчун восита ифодагардӣ, собитсозӣ ва татбиқгардии фардии ҳуди шахс, зеро фард қобилиятҳои худро афзалиятан дар меҳнат ошкор месозад;

- ҳамчун воситаи ҳифозат, устувории иҷтимоӣ ва мутобиқгардии фард ба шароитҳои иқтисоди бозаргонӣ, ҳамчун сарват, моликияти шахсӣ. А.А. Вербитский ба самтҳои асосии рушди таҳсилоти олии зеринҳоро шомил медонад:

- технологикунонӣ ва компютеркунонии таълим;

- дарки амиқи ҳар як зинаи таҳсилот ҳамчун роҳи ҳалли масъалаи пайдарҳамии дараҷаҳои гуногуни низоми таҳсилоти муттасил;

- гузариш аз бунёди азнавҳосилнамоӣ ба бунёди тафаккур, фаҳмидан;

- гузариш ба усулҳои бозӣ, фаъолкунанда, шиддатбахшанда, рушдиҳандаи ташкили раванди таълим;

- гузариш ба ташкили ҳамкориҳои таълимгиранда ва педагог, ки ба фаъолияти маърифатнамоии таълимгиранда равона гардидааст.

«Сифати таълим» - ин маҷмуи нишондиҳандаҳои стандартҳои давлатии таълимӣ ва талаботи давлатист [3]. Ин ҷо равшан намудан зарур аст, ки дар таҳқиқоти додасуда мафҳуми «сифати таълим» бо мафҳуми «сифати таҳсилот» баробар дониста мешавад. Махсусан қайд бояд кард, ки стандарти таҳсилот – ин на танҳо маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва талабот аст, ки давлат ба низоми таҳсилоти касбӣ пешниҳод менамояд, балки маҷмуи меъёрҳоеро фаро мегирад, ки мундариҷаи таҳсилоти олии касбӣ, моҳият, муҳлати таҳсил ва методҳои ташхиси сифати таҳсилоти олиро бо дарназардошти дастовардҳои умумиинсонӣ муайян месозанд [2].

Масъалаи салоҳиятнокӣ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ, ҳамчун натиҷаи муайяни таҳсилот дар илми педагогӣ кайҳост, ки вучуд дорад. Натиҷаи рушди ғояи салоҳиятнокӣ ташаккули муносибати босалоҳият ба таълим ҳамчун маҷмуи принципҳои умумии муайянномии ҳадафҳои таҳсилот, интиҳобии мазмуни таҳсилот, ташкили раванди таълим ва арзёбии натиҷаҳои таълим гардид [9].

Муносибати босалоҳият ба таълим дар мавриди омӯзиши физикаи умумӣ якҷанд марҳиларо аз сар гузаронид, ки дар доираи онҳо он ташаккул ва таҳаввули худро аз сар гузаронид (ҷадвали 1.). Ба рушди раҳёфти мазкур олимони муҳаққиқон аз қабилҳои Н. Хомский (N. Chomsky), Р. Уайт (R. White), Д. Хаймс (D. Hymes), Ҷ. Равен (J. Raven), А. Макарова, Д. Махотин ва диг. саҳми калон гузоштаанд.

Марҳилаҳои ташаккули муносибати босалоҳият ба таълим

Ҷадвали 1.

Марҳила	Солҳо	Олимоне, ки ба марҳила таъсир расонидаанд	Мавқеъҳои асосии марҳила
Якум	Солҳои 1960-1970	Н. Хомский Д. Хаймс Р. Уайт	<ul style="list-style-type: none"> • Мафҳуми салоҳият ворид гардид. • Шароитҳои тафрикаи мафҳумҳои салоҳия ва салоҳиятнокӣ муайян гардиданд. • Мафҳуми «салоҳияти иртиботӣ» муайян гардид. • Салоҳият ҳамчун маҷмӯи тамоми намудҳои рафтор баррасӣ мегардад.
Дуюм	Солҳои 1970-1990	Ҷ. Равен	<ul style="list-style-type: none"> • Истилоҳҳои «салоҳият» ва «салоҳиятмандӣ» дар нисбати назария ва амалияи омӯзиши забон, касбияти идоранамой, роҳбарӣ ва идоранамой истифода мегардад. • Ба вучуд омадани мафҳуми «салоҳияти / салоҳиятнокии иҷтимоӣ»
Сеюм	Аз соли 1990 то имрӯз	Д.А. Махотин Ю.Ф. Фролов ва диг.	<ul style="list-style-type: none"> • Ба вучуд омадани мафҳуми «салоҳиятнокӣ» дар низоми таҳсилоти русӣ (шуравӣ). • Ба вучуд омадани номгӯи салоҳиятҳо дар ҳуҷҷатҳо ва маводҳои ЮНЕСКО. • Рушди минбаъдаи мафҳумҳои «салоҳиятнокӣ» ва «салоҳият» дар шароити навгонӣ ва воридгардии технологияҳои иртиботӣ-иттилоотӣ.

Чуноне ки қаблан қайд намудем, рушди салоҳиятҳои ТИИ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ пеш аз ҳама бо иттилоотикунони раванди таҳсилот марбут доништа мешавад. Раванди мазкур ҳам ба захирагардии қисмати иттилоотӣ-иртиботӣ (бо воситаҳо, технологияҳо, маҳсулот) асос ёфтааст, ҳам ба вориднамоии технологияҳои педагогӣ, ки ба ҳамин воситаҳо асос ёфтаанд [5]. Бо дарназардошти раҳёфти мазкур, ҳадафи асосии иттилоотикунони таҳсилоти олии омодамоии насли навраси донишҷӯён ба ҳаёт ва кор дар ҷамъияте маҳсуб меёбад, ки дар он нақши асосиро фаъолияти марбути ҷустуҷӯ, коркард ва таҳлили иттилоот тавассути истифодаи ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ мебозад.

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳиятнокии ТИИ дар донишҷӯён ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ мафҳуми маҷмӯие мебошад, ки дар он ташаккул ва рушди салоҳиятнокии умумӣ ва фаннӣ дар самти ТИИ ба ҳам пайваست мегардад. Ба ин метавонанд қобилиятҳои ҳамкорӣ ва иртиботӣ, мустақилона таҳким додан ва омӯхтани дониш, қобилият ба ҳалли масъалаҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ ва татбиқи ин ҳаллҳо дар амалия бо истифода аз воситаҳои ТИИ шомил гардад [7].

Масъалаҳои шароитҳои ташкилӣ-педагогӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ ва меъёрҳои ташаккули салоҳиятнокӣ дар самти ТИИ дар донишҷӯёни муассисаҳои олии ба ҳубӣ таҳқиқ гаштаанд. Вале андешаҳои аз ҷониби олимони мутахассисни гуногуни дар ин самт иброзгашта ҳарчанд то андозае умумият дошта бошанд ҳам, дар баъзе ҷузъиёт ва раҳёфтҳо як қатор тафовут низ доранд.

Зери мафҳуми шароитҳои педагогӣ одатан вазъиятҳои муайяни берунии раванди таълимиро мефаҳманд, ки ба ҷараёни раванди педагогӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ таъсири назарас мерасонанд ва натиҷаи бевоситаи интиҳоб, таҳия ва татбиқи мундариҷа, методҳо ва як қатор воситаҳо ҷиҳати дастёбӣ ба ҳадафҳои муайяни раванди педагогӣ мебошад. Мавқеи мазкурро ба асос гирифта, қайд намудан мумкин аст, ки шароитҳои ташкилӣ-педагогӣ – ин шароитҳои муайяни педагогӣ мебошанд, ки ба намудҳои муайяни фаъолият ҷиҳати татбиқи онҳо асос ёфтаанд [1].

Миёни шароитҳои ташкилӣ-педагогӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ, ки барои ташаккули салоҳиятҳо дар самти ТИИ дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии муҳимманд, се қисмати таркибии асосиро ҷудо мекунад:

1. Шаклҳо: машғулиятҳои лексионӣ ва лабораторӣ, таҷрибаомӯзӣ ва ғ.
2. Воситаҳо: технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ.
3. Методҳо: методҳои айёни амалӣ ва фаёли таълим.

Шароитҳои ташкилӣ-педагогӣ унсурҳои ҷудонопазири аксари амсилаҳои мебошад, ки ташаккули салоҳиятҳо дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ чӣ дар омӯзгорон ва чӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ менамоянд. Чунин амсилаҳо аз ҷониби Ю.С. Бондаренко, В.В. Запорожко ва дигарон таҳия гаштаанд. Як қатор муҳаққиқон шароитҳои ташкилӣ-педагогиро бо ташаккули омодагии донишҷӯ, ҷузъҳои технологӣ ва методологӣ, унсурҳои меъёрӣ-баҳогузорӣ, ки ба қисматҳои алоҳида ҷудо гардидаанд, алоқаманд медонанд [4].

Дар амсилаи В.В. Запорожко паиҳамӣ ё худ занҷираи сохтори марҳилаҳои ташаккули омодагӣ (салоҳиятноки) ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ дар донишҷӯён офарида шудааст. Паиҳамии мазкур чунин шаклдор: маълумотноки (омодагии сода), саводноки (омодагии умумӣ), омодагӣ (омодагии заминавӣ) ва салоҳиятноки (омодагии системавӣ) [4].

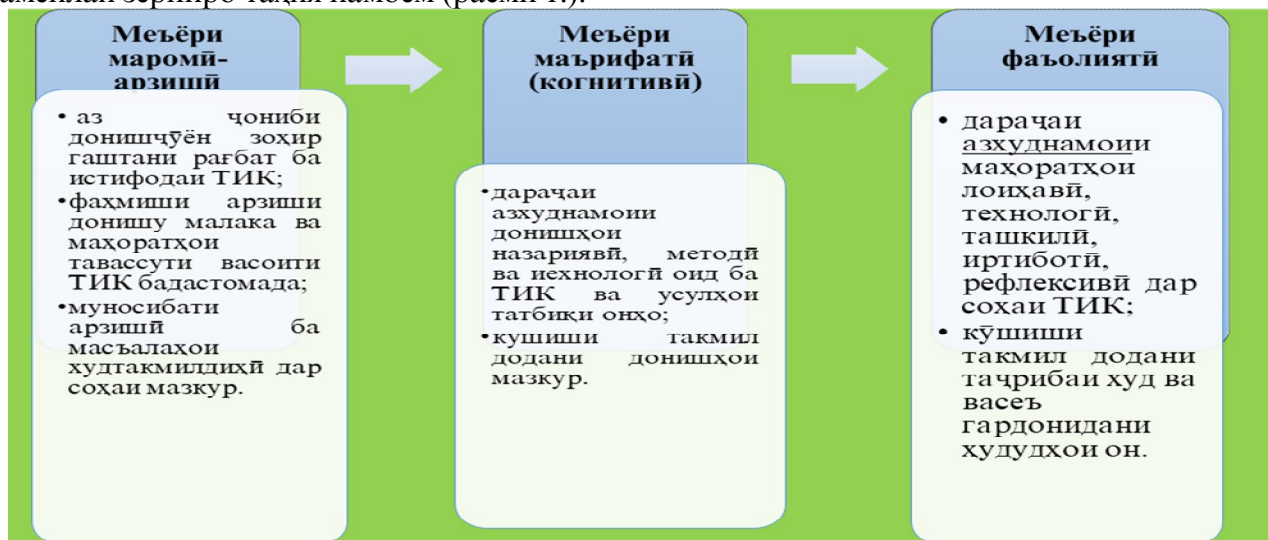
Як қатор мутахассисон аз қабили О.П. Когумбаева, зимни таҳқиқот меъёрҳои зерини шароитҳои ташкилӣ-педагогии ташаккули салоҳиятнокии донишҷӯёнро дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ ҷудо менамоянд ва зимни ин меъёрҳо онҳо амсилаи назариявии салоҳиятмандии донишҷӯёни муассисаҳои олиро таҳия месозанд:

- маромӣ-арзишӣ;
- маърифатӣ;
- фаёлияти [5].

Қайд намудан ҷои аст, ки ба андешаи як қатор муҳаққиқон таҷрибаи шароитҳои фаёлияти ташкилӣ-педагогӣ дар самти ташаккули салоҳиятҳои зарурии ТИИ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ дар донишҷӯён дар мавриди омӯзиши фанҳои марбути математика ё бевосита фанни «Информатика», ташкили таҷрибаомӯзии таълимӣ ва истехсолӣ, фанҳои махсус таҳиягаштаи таълимӣ, бевосита ҳангоми муоширати донишҷӯ ва омӯзгоре, ки салоҳиятнокии заруриро дар самти ТИИ соҳиб аст, имконпазир мегардад [1].

Дидан мумкин аст, ки мундариҷаи меъёрҳои салоҳиятноки дар самти ТИИ дар мавриди омӯзиши фанни физикаи умумӣ қариб пурра бо меъёрҳои салоҳиятнокии касбӣ-иттилоотӣ, мувофиқат мекунад.

Таҳлили таъсири муттасили кори ин меъёрҳо дар раванди ташаккули салоҳиятҳо дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ аз ҷониби донишҷӯён имкон дод амсилаи зеринро таҳия намоем (расми 1.).

Расми 1. Амсилаи ташаккули муттасили меъёрҳои салҳиятнокии касбӣ-иттилоотии донишҷӯён ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ

Мувофиқи расми 1. якчанд меъёри ташаккули салоҳиятнокии ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои олий мавҷуд аст, ки ҳар кадоме аз онҳо дар асоси машғулияти гузашта ва дар шароити мавҷудияти он ташаккул меёбад. Дар зинаи аввал маромнокӣ пайдо мешавад (рағбат ва фаҳмидани зарурияти пайдоиши салоҳиятнокии иттилоотӣ-технологӣ), дар зинаи дуввум алақай дараҷаи муайяни донишҳо оид ба ТИИ ва рағбат ба васеъгардонии онҳо ба вучуд меояд ва дар ниҳоят марҳилаи татбиқи амалии донишу маҳоратҳо ташаккул меёбад.

Дараҷаи рушди ҳар як меъёри бавучудомадаро метавон чен намуд, яъне то кадом андоза дар донишҷӯ маромнокии азхуднамоии технологияҳо рушд намудааст, ё худ то кадом андоза дар бораи онҳо тасаввурот дорад ё метавонад онҳоро истифода намояд [5].

Дар асоси меъёрҳои пешниҳодгашта маҷмӯи шароитҳои ташаккули салоҳиятҳо дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои олий таҳия гаштанд, ки боиси дараҷаи баланди ташаккули онҳо мегарданд. Миёни шароитҳои муайянгашта зеринҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

– коркард ва татбиқи барнома, ки ба таъминоти омодагии методии омӯзгорони муассисаҳои олии касбӣ ба ташаккули салоҳиятнокии иттилоотӣ-техникии омӯзиши физикаи умумӣ аз ҷониби донишҷӯён равона гардидааст;

– дигаргунсозии мазмунӣ ва ташкилии муҳити иттилоотӣ-маърифатии муассисаи олии таълимӣ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ;

– ташкили фаъолияти лоиҳавӣ-эҷодии донишҷӯён бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ.

Ҳамин тариқ, меъёрҳои иловагӣ ба вучуд омаданд, ки ба ташаккули салоҳиятнокии дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ аз ҷониби донишҷӯён таъсир мерасонанд ва онҳоро ба шароитҳои ташкилӣ-педагогӣ нисбат додан мумкин аст: муҳити иттилоотӣ-таълимӣ муассисаи таҳсилоти олий, салоҳияти иттилоотӣ-иртиботии омӯзгор, ташкили фаъолияти лексионӣ ва таҳқиқӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ аз ҷониби донишҷӯён.

Унсурҳои додашударо муфассал дида мебароем. Дар меъёри аввали шароитҳои ташкилӣ-педагогии ташаккули салоҳиятмандӣ дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ дар донишҷӯён сухан дар бораи салоҳиятҳои ТИИ дар ҳуди омӯзгор меравад. Цветкова М.С. қайд мекунад, ки айни замон курсҳои омодагии педагогҳо ба кадри кофӣ ба ташаккули сифатҳо ва малакаҳои нави касбӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ дар омӯзгорон ва вориднамоии ТИИ ба раванди фаъолияти педагогӣ равона нагаштаанд.

Дар навбати худ Радевской Н.С. қайд мекунад, ки ба омӯзгорони дар соҳаи ТИИ ва инчунин технологияҳо дар соҳаи идоранамоии сифати таҳсилот (идоранамоии сифати таҳсилот яке аз воситаҳои аз ҷониби омӯзгор ташаккул додани салоҳиятнокии дар самти ТИИ дар донишҷӯён махсуб меёбад) донишу маҳорат ба дастоварда мавҷудияти муҳити касбӣ зарур аст. Бо ин мақсад як қатор иқдомҳои мавҷуданд, ки барои дар ҳолати амалкард нигоҳ доштани салоҳиятҳои омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ олии касбӣ равона гардидаанд:

1. Такмили муттасили ихтисос дар соҳаи истифодабарии ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ дар фаъолияти худ.

2. Таҷдиди барномавӣ-таҷҳизотӣ, таъминоти техники ТИИ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ ва таъмини дастрасӣ ба шабакаи Интернет.

3. Таъминоти иттилоотӣ-методии фаъолияти педагогӣ ва идоранамоӣ дар соҳаи идораи сифати таҳсилот дар муассисаҳои олий бо истифода аз ТИИ.

Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки барои дастрасӣ ба дараҷаи зарурии азхуднамоии малакаҳо дар самти ТИИ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ миён омӯзгорон се ташкилдихандаи салоҳиятҳо дар самти ТИИ-ро ҷудо мекунанд:

1. Салоҳиятнокии ТИИ-и истифодаи умум.

2. Салоҳиятнокии ТИИ-и умумипедагогӣ.

3. Салоҳиятнокии ТИИ-и махсус (самти касбӣ) дар соҳаҳо ё фанҳои таълимӣ мувофиқ.

Муҳити иттилоотӣ-таълимӣ дар муассисаи олии таълимӣ маҷмӯи системанок ташкилшудаи таъминоти иттилоотӣ, техникаӣ ва таълимӣ-методӣ мебошад, ки бо инсон

ҳамчун субъекти фазои таълимӣ аоқои ноғусастанӣ дорад. Муҳити иттилоотии дар асоси воситаҳои баландпояи техники иттилоотӣ ташкилгардида қимсаи таркибии раванди таълим дар муассисаи олии таълимӣ маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Блажей, А. НТР и инженерное образование. – М.: Высшая школа. –1988. - 284 с.
2. Вайс, Ш. Гуманизация профессионального образования – вызов технократической парадигме // Профессиональное образование, 2004. - №2. - С.12.
3. Валицкая, А.П. Философские основание современной парадигмы образования // Педагогика, 1997. - №3. - С. 15-19.
4. Воронова, Н.А. Управление развитием консалтинговой деятельности методической службы города // Автореферат дисс... к.п.н. – М., 2000. - 18 с.
5. Гинецинский, В.И. Основы теоретической педагогики: Учебное пособие. - СПб.: Изд – во СПб ун – та, 1992. - 154 с.
6. Голубева, О.Н., Кагемарьян, В., Савельев, А., Суханов, А. Как реформировать общее естественно – научное образование? // Высшее образование в России, 1997. - №2. - С. 46 – 53.
7. Исаев, И.Ф. Теория и практика профессионально – педагогической культуры преподавателя высшей школы. - М., Белгород, 1993. - 217 с.
8. Легенький, Г.И. Педагогический процесс как целостная динамическая система. – Харьков. 1979.

БА ТАВАЧҶУҶИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба таъб расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбудӣ фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур мебуд, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: хатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорони сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи қор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли хаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври ҷопи принтерӣ пешниҳод карда шаванд.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютери Times New Roman Tj – 14 таҳия шаванд.

Андозаи қоғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи чап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари муҳтаво ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешаванд. Шарҳи мухтасари муҳтаво дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешаванд.

Ҳаёти таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳо, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба муҳтавои он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдаётся электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ,
маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2022. - № 3 (44). – 148 с.**

Сармуҳаррир:	Саломӣён М.Қ.
Муовини сармуҳаррир:	Каримзода М.Б.
Котиби масъул:	Муҳиддинзода Б.
Муҳаррири матни тоҷикӣ:	Гулмадов Ф.
Муҳаррири матни русӣ:	Ҷонмаҳмадова Г.Ш.
Муҳаррири матни англисӣ:	Абдуллозода М.И.
Муҳаррири техникӣ:	Муҳиддинзода Б.
Саҳифабанд:	Ҳайдаров Р.

Муассис: Академия таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2022. - № 3 (44). – 148 с.

Главный редактор:	Саломӣён М.Қ.
Зам. главного редактора:	Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь:	Муҳиддинзода Б.
Редактор таджикского текста:	Гулмадов Ф.
Редактор русского текста:	Джонмаҳмадова Г.Ш.
Редактор английского текста:	Абдуллозода М.И.
Технический редактор:	Муҳиддинзода Б.
Верстка:	Ҳайдаров Р.

Учредитель: Академия образования Таджикистана

**BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/
Scientific-educational and methodical Journal, 2022. - №3 (44). – 148.**

Chief Editor:	Salomiyn M.Q.
Deputy Chief Editor:	Karimzoda M.B.
Executive Secretary:	Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor:	Gulmadov F.
Russian Text Editor:	Djanmakhmadova G.Sh.
English Text Editor:	Abdullozoda M.I.
Technical Editor:	Muhiddinzoda B.
Verska:	Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

---

*Ба матбаа 12.09.2022 супорида шуд. Ба чоп 14.09.2022 имзо шуд.
Коғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 чузъи ч. ш. 15,5. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Фасл-4», кӯчаи А. Навоӣ, 13 чоп шудааст.*

---

*Сдано в печать 12.09.2022. Подписано к печати 14.09.2022. Печать офсетная.
Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист - 15,5. Тираж - 100. Заказ № 14.
Издательство «Фасл-4», 7734024, улица А. Навои, 13*

---

*Download in Print 12.09.2022. Posted on 14.09.2022. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet - 15,5. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Fasl-4", 7734024, 13 A. Navoi Str.*